

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1974, LETNIK XI, UDK 3

11-12

IZ VSEBINE

Franc Šetinc: Ne dogmatizem, ne liberalizem

Vojan Rus: Neuvrščенost in socialistična preobrazba človeštva

Okrogla miza: Skupna politika dolgoročnega razvoja Jugoslavije

(sodelovali so: Aleksander Bajt, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,

Zvone Dragan, Franc Kragelj, Ivan Lapajne, Ermin Kržičnik,

Zdravko Mlinak, Zdravko Praznik, Stane Saksida in Jože

Zakonjšek)

Silvo Devetak: Naše izkušnje glede zaščite manjšin

Jaka Štular: Gre za celoto odnosov

Karel Smolle: Apartheid na Koroškem

Boris Verbič: Značilnosti razvoja slovenske zunanje trgovine

Rudi Rizman: Družbeni viri nastanka ameriške »nove levice«

Jokica Hadži-Vasileva: Družbeni nosilci socialističnih usmeritev

v Afriki

TEORIJA IN PRAKSA

1974

11-12

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 11—12, str. 1045—1260, Ljubljana, november—december 1974

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejzar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Šfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Zihel

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; za organizacije: letna 80 din; za študente: letna 40 din; za tujino: letna 120 din, posamezen izvod 12 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- FRANC SETINC: Ne dogmatizem, ne liberalizem 1047

ČLANKI, RAZPRAVE:

- VOJAN RUS: Neuvrščenost in socialistična preobrazba človeštva 1054
 JOŽE ŠTER: Odtokanje slovenske pameti 1074
 VLADIMIR GOATI: Ideologija in družbeni konflikti 1091

OKROGLA MIZA:

- Skupna politika dolgoročnega razvoja Jugoslavije 1105
 ZDRAVKO PRAZNIK: O nekaterih vprašanjih skupne politike 1134
 RUDI CRNKOVIČ: Nepopolnost in nejasnost gradiva 1137
 ZDRAVKO MLINAR: O širših vidikih usmerjanja družbe 1138

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- SILVO DEVETAK: Naše izkušnje glede zaščite manjšin 1141
 JAKA ŠTULAR: Gre za celoto odnosov 1145
 KAREL SMOLLE: Apartheid na Koroškem 1149
 MOJCA D. MURKO: Revolucija ali evolucija? 1154
 JOCO KLOPČIČ: Raziskovanje politične kulture 1162
 JOŽE VOLFAND: Podružbljanje lokalnih sredstev obveščanja 1166
 PETER ZLATNAR: Nekaj misli k idejnosti pouka tujih jezikov 1172

AKTUALNI GOSPODARSKI PROBLEMI:

- BORIS VERBIČ: Značilnosti razvoja slovenske zunanje trgovine 1176
 LADO RUPNIK: Decentralizirana finančna suverenost in enotnost trga 1191
 FRANC LORBEEK: Preglednost kot pogoj enotnosti blagovnega trga 1198

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

- RUDI LEŠNIK: Učitelj sodobne šole in njegovo usposabljanje 1202

SODOBNI SVET:

- RUDOLF RIZMAN: Družbeni viri nastanka ameriške »nove levice« 1210

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

- JOKICA HADŽI-VASILEVA: Družbeni nosilci socialističnih usmeritev v Afriki 1228

PRIKAZI, RECENZIJE:

- STANE JUŽNIČ: Politična kultura (Joco Klopčič) 1236
 BOŠTJAN MARKIČ: Dejavnost jugoslovanskih politologov 1239

Iz domačih revij 1242

Listamo po tujih revijah 1246

Med novimi knjigami 1252

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1254

Avtorski sinopsisi 1259

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 11—12, str. 1045—1260, Ljubljana, november-december 1974

CONTENTS

EDITORIAL:

FRANC SETINC: Neither Dogmatism nor Liberalism 1047

ARTICLES STUDIES:

VOJAN RUS: Non-alignment and Socialist Transformation of Humanity 1054

JOZE ŠTER: The »Brain-drain« from Slovenia 1074

VLADIMIR GOATI: Ideology and Social Conflicts 1091

THE ROUND TABLE:

Common Politics of the Long-run Development of Yugoslavia 1105

ZDRAVKO PRAZNIK: On Some Questions Concerning Common Politics 1137

RUDI CRNKOVIČ: Incompleteness and Vagueness of Evidence 1137

ZDRAVKO MLINAR: On Planning of Social Change 1138

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

SILVO DEVETAK: Our Experiences in Regard to Protection of Minorities 1141

JAKA STULAR: The Entirety of Relationships in the Matter in Question 1145

KAREL SMOLLE: Apartheid in Koroško 1149

MOJCA D. MURKO: Revolution or Evolution? 1154

JOCO KLOPČIČ: Research of Political Culture 1162

JOZE VOLFAND: Socialisation of Local Mass Media 1166

PETER ZLATNAR: Some Thoughts Regarding the Value Orientation of Foreign Language Teaching 1172

ACTUAL ECONOMIC PROBLEME:

BORIS VERBIČ: The Characteristics of the Development of the Slovene Foreign Trade 1176

LADO RUPNIK: Decentralized Financial Sovereignty and Uniformity of the Market 1191

FRANC LORBЕК: Perspecuity as the Condition of the Commodity Market Uniformity 1198

SOCIETY AND EDUCATION:

RUDI LEŠNIK: The Teacher of Modern Scholl and His Training 1202

CONTEMPORARY WORLD:

RUDOLF RIZMAN: Social sources of the American »New Left« 1210

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

JOKICA HADŽI-VASILEVA: Social Carriers of Socialist Orientations in Africa 1228

REVIEWS, NOTES:

STANE JUŽNIČ: Political Culture (Joco Klopčič) 1236

BOSTJAN MARKIČ: The Activity of Yugoslav Political Scientists 1239

From Domestic Reviews 1242

From Foreign Reviews 1246

A Survey of New Books 1252

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1254

Authors' Synopses 1259

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Ни догматизм, ни либерализм 1047

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОЯН РУС: Неприсоединенность и социалистическое преобразование человечества 1054

ИОЖЕ ШТЕР: Утечка словенского интеллекта 1074

ВЛАДИМИР ГОАТИ: Идеология и общественные конфликты 1091

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Общая политика долгосрочного развития Югославии 1105

ЗДРАВКО ПРАЗНИК: О некоторых вопросах совместной политики 1134

РУДИ ЦРНКОВИЧ: И неясных и несовершенных материалах 1137

ЗДРАВКО МЛИНАР: О более широких аспектах направления общества 1138

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

СИЛВО ДЕВЕТАК: Наш опыт защиты меньшинств 1141

ЯКА ШТУЛАР: Речь идет о целостности отношений 1145

КАРЕЛ СМОЛЕ: Апартеид в Каринтии 1149

МОИЦА Д. МУРКО: Революция или эволюция? 1154

ИОЦО КЛОПЧИЧ: Исследования по политической культуре 1162

ИОЖЕ ВОЛЬФАНД: Обобществление местных средств информации 1166

ПЕТЕР ЗЛАТНАР: Некоторые соображения по поводу идейности преподавания иностранных языков 1172

АКТУАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ:

БОРИС ВЕРГИЧ: Характерные черты роста словенской внешней торговли 1176

ЛАДО РУПНИК: Децентрализованный финансовый суверенитет и единство рынка 1191

ФРАНЦ ЛОРБЕК: Наглядность — условие единства товарного рынка 1198

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

РУДИ ЛЕШНИК: Учитель в современной школе и его квалификация 1202

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

РУДИ РИЗМАН: Американская »новая левая« — её социальные корни 1210

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ИОКИЦА ХАДЖИ-ВАСИЛЕВА: Общественные носители социалистических направлений в Африке 1228

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Политическая культура (Иоцо Клопчич) 1236

БОШТЯН МАРКИЧ: Деятельность политологов Югославии 1239

По отечественным журналам 1242

Передельством иностранных журналов 1246

Среди новых книг 1252

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1254

Авторские синопсисы 1259

Ne dogmatizem, ne liberalizem

I

Vse, kar pomeni bistvo naše družbe, odločno odklanja oboje: dogmatizem in liberalizem.* Oboje je namreč v grobem nasprotju z graditvijo socializma po samoupravni poti in s politiko neuvrščenosti. Zato je spopad z obema težnjama, ki imata svojo ekonomsko oziroma materialno podlago doma in v svetu, neločljivo povezan z vprašanjem življenjskega obstoja samoupravne socialistične Jugoslavije kot skupnosti svobodnih, enakopravnih narodov in narodnosti. Dogmatizem in liberalizem, vsak na svoj način, delujeta proti taki Jugoslaviji, s tem pa proti njeni neodvisnosti in proti njeni vlogi v svetu neuvrščenosti. Socialistično samoupravljanje kot temeljna značilnost notranjepolitičnega razvoja prerašča na področju zunanje politike in mednarodne vloge Jugoslavije v težnji za samoupravljanjem v mednarodnih odnosih, za nadaljevanjem — kot je rekel Edvard Kardelj leta 1972 v Mostarju** — humanističnega idejnega koncepta in praktične politike za uresničevanje svobode in enakopravnosti narodov, njihovega prijateljstva, vsestranskega sodelovanja in zблиževanja.

Do tega spoznanja nismo prišli šele v novejšem času in to tudi ni le nekakšna doktrina, nastala iz nuje časa, ko je bila Jugoslavija neposredno, torej tudi fizično, ogrožena. Takšen razvoj Jugoslavije korenini v posebnosti razmer, v katerih je potekala naša revolucija, zaradi ustvarjalne uporabe marksizma-leninizma. Prav zato, ker je bila naša revolucija izvrtna, je tudi prišlo do preloma s stalinizmom leta 1948 in na neki način tudi že prej. Vendar kasneje ni omahnila v liberalizem v smislu razvode-

---

* Ker nekateri mislijo, da napačno uporabljamo pojem liberalizem, moram takoj na začetku reči, da v tem sestavku mislimo na liberalizem kot anarholiberalizem, kot postavljanje duhovne elite nad družbo, kot ideološki nevtralizem itd. V tem smislu se strinjam z dr. Miroslavom Pečujlićem, ki našteva pet značilnih potez liberalizma: 1. osvobajanje upravljavskih vrhov v industrijskih podjetjih, bankah in politiki, ki gospodarijo z družbenimi sredstvi in ki so zunaj družbenega nadzorstva in usmerjanja; 2. nenačrtni in anarhični trg z razdiralno konkurenco, ki pelje v neracionalno gospodarjenje; 3. tendenca privatizacije, profitarstva, dotekanje družbene lastnine v privatne roke skozi stotine pip; 4. stihija trga delovne sile, velika nezaposlenost; 5. slabljenje solidarnosti, socialistične norme se izgubljajo v spopadu s privatizacijo.

** Edvard Kardelj, »Ob kritiki — tudi ustvarjalnost«, govor na proslavi v Mostarju, »Delo«, 17. IX. 1972.

nitve ali celo opuščanja razrednosti kot merila v boju za uresničevanje neposrednih in dolgoročnih ciljev družbe. Vselej, kadar se je pojavila takšna nevarnost, so Zveza komunistov in napredne sile znale ob pravem času poživiti, zrevolucionirati poglavitni družbeni tok in posekati njegove gnile rokave, ki so mu grozili, da bi izgubil razredno smer in se zadušil v močvirju gnilobe. Takšno poživitev je pomenil obračun z liberalističnimi, djilasovskimi pogledi, ki so po svoji notranji logiki, kot je dokazal razvoj, morali pristati na bregu protikomunizma. In narobe: ko so se kopičile dogmatične težnje, ki so grozile zaustaviti graditev odnosov med narodi in narodnostmi Jugoslavije na samoupravnih temeljih in jih zamenjati z unitarizmom in centralizmom, je moralo priti do odločnega preloma z rankovičevskimi in podobnimi silami.

Zakaj se je dogajalo, da so se takšne težnje, nasprotne samoupravni socialistični demokraciji, ponovile v novih preoblekah, v včasih večjih, drugikrat manjših razsežnostih? Nekateri, ki se ne poglobijo dovolj v objektivne vzroke, pripisujejo to le nebudnosti subjektivnih sil, čeprav tudi tega ne smemo podcenjevati. Ponekod je slišati stalen refren očitkov: vsega tega ne bi bilo, če bi udarili proti takim težnjam ob pravem času. Pri tem imajo v mislih le subjektivnost posameznikov, očitno pa se ne zmenijo za objektivne vzroke. Ne pomislijo tudi na dejstvo, da se take težnje, vsaj na začetku, ne pojavljajo v »kemično čisti« obliki, temveč živijo kot nekakšen hibrid skupaj s samoupravnimi težnjami. Pri djilasovščini ni bil tako jasno zaznaven prehod iz povsem utemeljene kritike infombiroja in stalinizma na nove položaje, ko so sprva skrivali nasprotovanje vodilni vlogi Zveze komunistov pod krinko kritike stalinizma, nato pa so postopoma prešli v odkrit napad na razrednost naše samoupravne socialistične demokracije. Tudi nacionalizem in liberalizem sta sprva vedrila pod streho boja za ustavne amandmaje, proti unitaristično-centralističnim težnjam, dokler se niso začeli kazati jasni obrisi nasprotovanja razredni naravnosti naše družbe, ki so se nevarno prevešala, vsaj objektivno, če so nosilci takih teženj želeli ali ne, čez rob — v kontrarevolucijo.

Dogmatizem in liberalizem sta torej težnji, ki razkrajajoče delujeta v naši družbi in ogrožata razvoj samoupravne socialistične demokracije, kot duši plevel rast žita. Dogmatizem je nevaren zato, ker poskuša omrtvičiti idejo in prakso, ju utesniti v kalup, uniformirati, spraviti na raven poprečij. Dogmatik razglša tisto, kar je bilo v drugačnem času ali celo prostoru nujno in dobro, za resnico, absolutno veljavno za vse čase. To pa niso ugodna tla za razvoj socialističnega samoupravljanja in tudi ne za enakopravne odnose med jugoslovanskimi narodi, saj je oboje nerazdružljivo povezano, drugo drugemu pogoj. Dogmatizem torej ogroža samoupravni socialistični razvoj, s tem pa tudi svoboden, enakopraven razvoj vsakega izmed jugoslovanskih narodov in neodvisnost Jugoslavije kot celote.

Liberalizem razkraja zato, ker mu je doktrina gibanje brez razrednega kompasa, torej tavanje v megli, pragmatistična in prakticistična slepota vsakdanje politike. Liberalizem ne sprejema boja mnenj kot poti do enotnosti v akciji, nasprotno, absolutizira ga, kot da je že sam po sebi cilj. Toda to je tudi doktrina, v končnih posledicah razrednost posebne vrste. To ustvarja ugodna tla za tehnokratizem ali sprego tehnokratizma in birokratizma, ki v končnih posledicah vodi ne le v razkrajanje revolucionarne ideologije, temveč, povezano s tem, tudi v razbijanje družbene lastnine na parcele privatništva in skupinske oziroma državne lastnine.

II

V boju proti raznim izmom bi tudi sami zašli na pota dogmatizma, če se ne bi zavedali, da v tem spopadu ni mogoče zmagovati samo z besedovanjem, najmanj seveda z lovom na čarovnice. V mogočnem hrupu velikih besed o sovražniku resnični nasprotnik ne bi utrpel kaj prida izgub, če se ne bi usmerili k bistvenemu: k spreminjanju objektivnih razmer, ki omogoča nastajanje in krepitev dogmatskih in liberalističnih teženj. Z napredno, revolucionarno akcijo učinkujemo na oboje: na objektivne razmere in družbeno zavest. Oboje je vzajemno povezano in prepleteno. Napredna družbena zavest klije iz ugodnih objektivnih razmer, iz prakse samoupravljanja, iz spremenjene narave dela, sama pa učinkuje spet nazaj, ker omogoča ugoden raspored družbenih in političnih sil, s tem pa tudi možnost za ugodno spreminjanje stanja v progresivni smeri, v interesu osnovnih slojev delavskega razreda in delovnih ljudi. To pa ni samo stvar besedovanja, samo od kritike se ne da živeti, to je vsakdanji boj za revolucionarno spreminjanje družbe, torej graditev novega predvsem z znanjem, zgledom in prepričevanjem. Takšno utiranje in učvrščevanje poti naprej, usmerjeno k jasnemu cilju, nikakor ne izključuje boja mnenj in iskanja, da bi se oblikovalo najnaprednejše v konfiguraciji različnih mišljenj. Samoupravljanje, kot oblika in pot, nikakor ni premočrtno, v njem si z akcijo subjektivnih sil napredno utira pot skozi mnoge ovire in protislovja. V vsem tem je okvir svobode in ustvarjalnosti, razumljene v marksističnem smislu, vse prej kot uniformiran, utešnjen, torej dovolj širok za pestro izbiro konkretnih odločitev, ki uveljavljajo napredno smer. Komunisti za uveljavljanje napredne smeri nimajo recepta za prav vsako konkretno samoupravno odločitev v okviru združenega dela, družbenopolitičnih organizacij in društev. Saj tudi svoje akcije in svojih stališč ne oblikujejo iz nekakšne knjige, v kateri je vse zapisano, temveč na temelju poznavanja dejstev življenja, z njihovim teoretičnim posploševanjem in revolucionarno akcijo, s katero učinkujejo na interese in cilje delavskega razreda in delovnih ljudi.

Dogmatizem in liberalizem se potemtakem porajata iz kvantitete navidezno drobnih vsakdanjih pojavov in problemov, ki jih zato ni mogoče razpoznavati s črno-belimi merili. Dogmatično je, na primer, ravnanje tistih osnovnih organizacij Zveze komunistov, ki bi rade, da bi se živ-

ljenje v Socialistični zvezi uravnavalo v vsej svoji konkretnosti samo v okviru tega, za kar so se dogovorili komunisti. Četudi bi se lahko dogovorili o vsem, se zastavlja vprašanje, odkod naj črpajo znanje in vednost za svoje sklepe, če ne s povezovanjem z množicami, s spoznavanjem problemov družbe, človeka in njegovih družbenih problemov, zavesti delavcev, njihovih nazorov in subjektivnih lastnosti. Pri tem morajo imeti odprte oči in potreben jim je močan miselni aparat — marksizem, ne kot dogma, temveč kot živa misel, ki se nenehno oplaja s posploševanjem revolucionarne prakse. A tudi tako oblikovani sklepi še niso dokončni, absolutni, saj jih je treba preverjati in potrjevati v življenju, v revolucionarni praksi, v kateri so delovni ljudje subjekt politike kot spreminjanja sveta.

Liberalizem se pojavlja v praksi takrat, kadar razglašajo posamezni člani Zveze komunistov vsak sklep, ki po načelu demokratičnega centralizma obvezuje komuniste za idejno in akcijsko enotnost, za dogmatizem, primitivizem in še kaj. Govorijo, češ kakšna je to demokracija, če subjektivno akcijo in ustvarjalnost na vsakem koraku omejujejo sklepi, odločitve, skratka, demokratični centralizem. Pri tem problem v resnici največkrat ni v tem, ker bi jih kdo omejeval v ustvarjalnosti in iskanju, temveč v tem, da delujejo zakulisno. Izkušnje iz preteklosti kažejo, da so mnogi, ki so delovali za hrbtom ZK, hlinili enotnost, dokler je šlo za splošno sprejeta stališča, pokazali pa so svoj pravi obraz, ko so s svojo vsakdanjo, konkretno politiko razbijali idejno in akcijsko enotnost partije. Takšnih primerov v preteklosti, kot vemo, ni bilo tako malo. Sprva so bili videti nedolžni, ko pa so dobili moč organiziranega gibanja, je postalo očitno, kako nevarne so njihove razsežnosti.

Kako nejasna je včasih meja med liberalizmom in dogmatizmom, se najbolj vidi, ko analiziramo pojave forumskega načina dela nekaterih vodstev družbenopolitičnih organizacij na eni strani in primere anarhičnega podcenjevanja vloge vodstev na drugi strani. Niso tako redki, ki v svoji »revolucionarni zagnanosti« vidijo samo cilj, ne pa tudi načina njegovega uresničevanja. Pri tem pozabljajo ali nočejo vedeti, da ni dovolj, če se komunisti, kot je bilo že večkrat rečeno, bojujejo za napredno odločitev, zavzemati se morajo tudi za to, da bo prišlo do nje po demokratični poti. Forumski način dela, hočeš nočeš, poraja dogmatizem, saj pomeni zapiranje vodstev pred članstvom, njihovo spreminjanje v objekt. To vodi v birokratizacijo, s tem pa tudi v siromašenje političnega življenja, v dušenje pobud, predlogov in kritike ljudi. Posledica zaprtosti je nerealnost odločitev forumov in servilnost kadrov do višjih vodstev.

Druga skrajnost je podcenjevanje vloge vodstev, ki niso le nekakšen prometnik, ki le ureja in tehnično usmerja demokratično življenje članstva. Vodstva morajo imeti aktiven odnos do problemov, imeti morajo pravico do pobude in do odkritega, kvalificiranega stališča tudi tedaj, če resnica ni udobna, privlačna in je del članstva vselej ne razume. Vodstva niso le zbiralec mnenj članstva, temveč so tudi njihov organizator in

usmerjevalec, seveda ob popolnem spoštovanju načela demokratičnega centralizma. Vloga članstva in vodstev je dialektično prepletanje obojega. Na vsakem sestanku osnovne organizacije Zveze komunistov — je nekoč rekla Milka Planinc na beograjski televiziji*** — mora biti prisoten tudi centralni komite, se pravi, njegovi sklepi in stališča. In narobe: na vsaki seji centralnega komiteja morajo biti navzoča tudi stališča, pobude in kritika osnovnih organizacij. Le tako lahko prihaja do vzajemnega, ustvarjalnega učinkovanja in prepletanja vplivov vodstev in članstva.

III

V našem notranjem in zunanjepolitičnem razvoju delujejo torej iste stalnice, ki so naš najzanesljivejši kompas in hkrati merilo za presojo naprednosti, revolucionarnosti naših akcij, naših dejanj. Te stalnice niso nikakršna umetna konstrukcija, kot rdeča nit se vlečejo skozi vse etape naše revolucije. Zato sploh ne gre za to, ali verjamemo vanje ali ne, ker so tu, one so cement naše stvarnosti. Odstopati od njih bi pomenilo oddaljati se od pristnih izvirov naše revolucije in njenih ciljev.

Samoupravni socialistični razvoj naše družbe, neodvisnost Jugoslavije, bratstvo in enotnost med jugoslovanskimi narodi ter politika nevrščenosti — to so naše stalnice. So nedeljive, ker le v vzajemni odvisnosti sestavljajo celoto. Posamezne taktične poteze včasih nihajo okrog njih, vendar so v poglavitnem vpete v uveljavljanje strateških smeri naše revolucije.

Na tujem je ob raznih potezah naše notranje in zunanje politike dosti špekulacij, podtikanj in ugibanj, ki imajo določen vpliv tudi na del ljudi pri nas doma. Težko je reči, da naši nasprotniki ne bi poznali naših stalnic, v svojih namerah jih kratko malo prezrejo, ker ne gredo v kontekst računov, ki jih imajo z Jugoslavijo. V tem postajajo včasih naravnost tragikomični. Vzemimo samo pisanje dela tujega tiska zadnjih dveh let. Najprej so po 21. seji predsedstva ZKJ pisali, da se približujemo vzhodnemu bloku in da je samo vprašanje časa, kdaj se bomo vključili vanj. Potem so ob razkritju informbirojevskih skupinic in njihovih zvez s tujino alarmantno pisali o manevrih na Madžarskem in o morebitni intervenciji armad varšavske zveze v Jugoslaviji. Že čez čas so opustili takšne in podobne špekulacije in usmerili vso pozornost na vprašanje, kaj je vodilo ZKJ, da se je udeležila pripravljalnega sestanka evropskih komunističnih partij v Varšavi.

Takšno pisanje, ki pomeni v resnici del subverzivne dejavnosti proti socialistični samoupravni Jugoslaviji, lahko zavede tiste ljudi pri nas, ki se ne poglobijo v stalnice naše zunanje in notranjepolitične usmeritve. Če bi se, potem bi videli, da je, na primer, odločitev o naši udeležbi na pripravljalnem sestanku v Varšavi rezultat globlje analize in ocene spre-

*** Milka Planinc v beograjski televizijski oddaji »Iz oči v oči« v kolektivu železarne v Sisku.

memb realnih razmer in odnosov v mednarodnem delavskem in komunističnem gibanju zadnjih deset let, h katerim je prispevala pomemben delež tudi Zveza komunistov Jugoslavije. V tem času so se povečali naponi vplivnih zahodnoevropskih komunističnih partij, da si zgrade svojo lastno strategijo in taktiko, svojo specifično politično linijo, kakršna ustreza zgodovinskemu razvoju in razmeram njihovih dežel. Ta legitimnost komunističnih partij v določanju lastne strategije in taktike v boju za socializem je postala že tako močna, da so nerealne težnje za ponovno uveljavitev vodilnega centra v mednarodnem in komunističnem delavskem gibanju.

Pogoj za našo udeležbo na konferenci evropskih komunističnih partij je, da je konferenca odprta za javnost, kraj svobodne in enakopravne izmenjave mnenj in stališč, politična in ne ideološko-propagandna tribuna, ob spoštovanju načel samostojnosti in neodvisnosti partij in brez namere, da bi napadali politiko in prakso katerekoli partije. Konferenca tudi ne sme pomeniti kontinuitete s prejšnjimi posvetovanji komunističnih partij, kajti »če bi v tem gledali možno ali tudi samo zaželeno obnovev kominterne ali kominforma ali kakorkoli centralizirane organizacije ter povezane z eno točko, ki bi veljala kot direkcija ali kot vodstvo, bi zagrešili hud anahronizem; pozabili bi na izkušnje, ki smo si jih pridobili v zadnjih letih in ki nas postavljajo pred to, kar smo označili kot novi internacionalizem«, kot je rekel Carlo Pajetta v intervjuju za »Rinascita«.

Pogosto nas tendenčno napadajo tudi zaradi prijateljskih odnosov, ki jih ima Jugoslavija s tistimi neuvrščenimi deželami, v katerih prihaja do dramatičnih zapletov, kakršni so bili nedavno v Etiopiji. Pri tem ne upoštevajo, da verska, plemenska in podobna nasprotja sicer bistveno zavirajo notranji razvoj v teh deželah, toda to ni ovira, da ne bi tvorno sodelovale v politiki neuvrščenosti kot organizirani akciji za demokrati-zacijo mednarodnih odnosov. Nasprotno, to ravno dokazuje, da takšne razlike kljub vsemu niso ovira v njihovi naravni težnji, da se povezujejo z vsemi, ki so proti vsem oblikam dominacije, proti neokolonializmu, imperializmu in hegemonizmu. To pa vsekakor tudi objektivno, vzvratno pozitivno učinkuje na notranji razvoj v teh deželah. Notranji pretresi v teh deželah zvečine niso spremenili njihove temeljne zunanje-politične usmeritve — pripadnosti politiki neuvrščenosti.

Takšni pretresi v neuvrščenih deželah niso vselej izzvani zaradi fevdalne zaostalosti, temveč se s tem povezuje tudi diverzija mednarodne reakcije na postojanke neuvrščenih sil v svetu kot samostojnega subjekta v mednarodnih odnosih, s katerim morajo računati tudi velesile. Tako sta bila napad na Čile in Ciper, podpora Izraelu naperjena predvsem proti politiki neuvrščenosti, s težnjo, da bi oslabili njeno enotnost in udarnost. Tudi pripave na državni udar v Italiji pred štirimi leti niso bile namenjene le uničenju demokracije v Italiji, temveč tudi pritisku na Jugoslavijo in spremembi v razporedu sil v Sredozemlju, s tem pa ustvarjanju novega žarišča nestabilnosti v Evropi in v svetu.

Naša nesebična podpora vsem, ki jih ogrožajo sile mednarodne reakcije, so torej povsem v skladu z našimi stalnicami. S tem neposredno varujemo tudi svojo lastno varnost, kajti krepitev politike neuvrščenosti v svetu je, kot sem zapisal že v uvodu, življenjsko vprašanje obstoja socialistične samoupravne Jugoslavije. Zato naša temeljna notranja in zunanjepolitična usmeritev nikakor ni združljiva ne z dogmatizmom ne z liberalizmom.

VOJAN RUS

Neuvrščenost in socialistična preobrazba človeštva

Pri nas je bilo objavljenih že dosti uspešnih mednarodnih ekonomskih in političnih analiz in prikazov neuvrščenosti.

Ta skrajšani izsek iz širšega dela¹ pa bo morda koristen prispevek k nadaljnji in širši razpravi o vlogi, ki jo neuvrščenost lahko dobi v možnem prehodu sodobnega človeštva iz kapitalizma v socializem.

Konstante neuvrščenosti danes

V zadnjih letih so se še posebno pokazale te konstante neuvrščenosti, ki prihajajo v naš čas iz prejšnjih razdobj in ki jih tukaj najprej le na kratko naštevamo.

— Dokončno je napredni svetovni javnosti postalo jasno, da neuvrščenost ni nikakršen socialno neopredeljen nevtralizem, ampak da je to ena pomembnih sodobnih oblik protiimperialističnega boja.

— Zgodovina zadnjega desetletja je zgovorno pokazala, da je globoki prepad, ki ga je skopal imperializem med gospodarsko razvitimi in nerazvitimi deželami, najtežji problem sodobnega človeštva in da se ta prepad tudi v okviru sodobnega, reformiranega kapitalizma — neokapitalizma — vse bolj pogloblja.

Zaradi pomembnosti problema se morajo gibanja neuvrščenosti udeleževati tudi številne nesocialistične sile in vlade v nerazvitih deželah, s tem pa objektivno njihovo mednarodno delovanje — pa delno tudi domače — dobiva smer, ki pripravlja tla za socializem v teh deželah in v svetovnih razmerah.

— Ker je izkustvo vedno znova potrjevalo, da imperializem pelje v popolno uničenje človeštva in da je neuvrščenost eden glavnih izhodov iz te krize, je postalo vse bolj jasno: gibanje neuvrščenosti ni izključno

¹ V tisku je obsežnejše delo avtorja »Izvori in temelji neuvrščenosti«. Iz uvodne študije objavljamo tukaj krajši odlomek.

² Izraz »socialistične dežele« uporabljamo rutinsko, ne da bi hoteli s tem razsojati o razvojni stopnji socializma v teh deželah ali zanikati, da ni socializma v kaki drugi deželi.

omejeno na nekatera geografska področja — kot so Azija, Afrika in Latinska Amerika — ampak je svetovno gibanje v tem smislu, da dobiva vse večjo podporo in ima večje objektivne možnosti po celem svetu in ne samo na treh kontinentih, na katerih se je rodilo, tudi v deželah in na svetovnih področjih, kjer ima imperializem močne ali glavne postojanke (zlasti možna podpora v Evropi in tudi v Avstraliji, Severni Ameriki) in na velikih področjih, ki formalno niso člani gibanja neuvrščenih (socialistične dežele).²

Zato danes lahko govorimo le o tem, kje na svetu je gibanje neuvrščenosti najbolj izrazito in koncentrirano — v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki — ni pa tu več lokalizirano. Zato se je z neuvrščenostjo v zadnjih letih dogajalo prav nasprotno, kot so menili tisti, ki so govorili, da je to »tretji svet«. Neuvrščenost je postajala ena močnih in novih vezi celega sveta, nove in boljše enotnosti, kot jo je oblikoval kapitalizem. (Trditev, da je neuvrščenost v zadnjih letih postala pravo svetovno gibanje, seveda ne pomeni, da je to edino napredno gibanje sveta, ampak da ni več geografsko — kontinentalno omejeno, da je živo navzoče v vseh globalnih dogajanjih sveta).

— Neuvrščenost je vse bolj očitna in pomemben del svetovnega napredka, socializma in socialistične svetovne revolucije. Družbena praksa zadnjih let vse bolj jasno kaže, da neuvrščenost postaja ena važnih oblik poti k socializmu, saj v mednarodni politiki tudi neuvrščenost olajšuje in izraža tiste napredne zgodovinske naloge, ki zadevajo večino človeštva in ki deloma sodijo še k predsocijalističnem obdobju — industrializacija, agrarna reforma, odprava fevdalizma, osvoboditev in oblikovanje narodov — ki jih svetovni kapitalizem ni mogel rešiti in jih tudi gibanje neuvrščenosti vse bolj vključuje v socialistične tokove svetovne preobrazbe (gibanje vse bolj vodijo ali pa se ga vse bolj udeležujejo zavestne socialistične sile).

To pa je model socialistične revolucije sveta, ki ga je zlasti razjasnil leninizem. Gre za to, da svetovno delavsko gibanje postane tudi nosilec več prejšnjih zgodovinskih nalog, ki so take narave, da bi jih morala rešiti še buržoazija, vendar jih ta ne reši, ker je družbeno prešibka, ali pa jih noče reševati, ker neposredno pripravljajo pot in pogoje za socialistično revolucijo. To na primer velja za odpravljanje zelo zaostalih odnosov v kmetijstvu — to je bila že predsocijalistična naloga — ki pa jih je mogoče odstraniti le z množičnim revolucionarnim gibanjem kmetov; tega se buržoazija boji, ker ne ve, kje se bo ustavilo. Množično gibanje na čelu z levimi silami pa take naloge reši hitro in temeljito.

Ker postaja vse bolj očitno, da je neuvrščenost veliko prispevala k sodobnemu napredku in socializmu, so v zadnjem času kljub večletnemu omahovanju tudi vse socialistične dežele, ki niso članice gibanja neuvrščenosti, priznale, da je to gibanje pomemben del sodobnega družbenega napredka.

V zadnjih letih se je jasno pokazalo, da je glavna vsebina neuvrščene ekonomsko, kulturna in moralna dekolonizacija, ki se vse bolj bliža socializmu, in da je mednarodna politika neuvrščene zgoščeni izraz vseh pomembnih strani dekolonizacije, ne glede na to, ali mirno uresničuje svoje cilje ali pa mora seči v skrajnem primeru po oboroženem boju.

— Dosedanji tok neuvrščene je pokazal, da so glavni nosilci tega gibanja tiste neuvrščene dežele, ki so dejansko, vsebinsko — ne glede na svoje zunanje in ideološke etikete — najbolj odločno proti imperializmu in hegemoniji (npr. Sirija, Egipt, Alžir, Čile, Gvineja Bissao, Jugoslavija, Južni Vietnam); četudi formalno niso članice gibanja, so dejansko njegov bistveni člen (Severni Vietnam).

Kljub različnosti političnih nosilcev neuvrščene — različna narodnoosvobodilna in narodna gibanja, delavske stranke, skupine naprednih oficirjev — je vse bolj očitno, da so toliko bolj mednarodno in notranje uspešni, kolikor bolj doumevajo individualne razmere svoje dežele in kolikor jim v teh individualnih razmerah uspe idejno, politično, taktično in organizacijsko povezati čim širši krog ljudi za uresničevanje tistih zgodovinskih nalog, ki so hkrati glavno gonilo neuvrščene: odstranitev kolonializma in imperializma, gospodarski in družbeni napredek nerazvitih dežel, ustvarjanje novih mednarodnih odnosov.

— Gibanje neuvrščene se je v zadnjih letih v mednarodni praksi pokazalo za enega osrednjih graditeljev nove integracije sveta, ker je s svojo politično močjo, aktivnostjo in s svojimi koncepcijami pokazalo človeštvu, kako naj na koncu XX. stoletja rešuje glavne svetovne ekonomske, politične in kulturne probleme, da bi se rešilo iz krize in pregraj, v katere je padla integracija sveta nižje vrste na kapitalistični podlagi.

— Gibanje neuvrščene je že bistveno prispevalo k temu, da se je skrajna neoimperialistična in blokovska politika omejila; to se je v zadnjih letih kazalo kot popuščanje hladne vojne, kot dogovarjanje med velikimi državami; pokazalo se je, da je ta neuvrščene trajni dejavnik, ki pripomore k rušenju kakršnekoli premoči nad svetom z odtujeno — materialno, vojno, ekonomsko in politično — močjo.

— Gibanje neuvrščene ni več samo eno najširših meddržavnih sodelovanj v svetovni zgodovini, ampak dobiva vse večji pomen in iniciativo v prvi resnično svetovni organizaciji, v Organizaciji združenih narodov; vse bolj ji tudi določa vsebino in obliko (dalo je iniciativo za prvo posebno zasedanje generalne skupščine OZN — v 1974 letu — na katerem so pretresali samo svetovna gospodarska vprašanja; njegova zasluga je, da so vpeljali svetovno planiranje — dekade razvoja, formiranje UNCTAD ipd).

Nadaljnji oddelki bodo bolj podrobno prikazali te smeri, dosežke, dejavnike in nekatere pojavne oblike neuvrščene.

Neuvrščeni so vedno aktivno sodelovali v pogajanjih velikih držav, četudi niso sedeli v krogu pogajalcev. Brez bistvenega deleža neuvrščenih ni bilo doslej pomembnega napredka v svetovni politiki. Za vsak naslednji korak bodo še zelo dolgo potrebni neuvrščeni — vendar bodo morali še bolj aktivno sodelovati kot doslej.

»Ravnotežje svetovnih sil« je eden tistih sodobnih — hkrati pa zelo starih — konceptov, ki menijo, da je mednarodne odnose mogoče urediti ne glede na neuvrščenost, ki naj bi jo bilo mogoče odpisati. V tem konceptu — katerega privrženec je tudi državni sekretar ZDA H. Kissinger — ni težko najti bistvene praznine. Še več: »praktična« zunanja politika ZDA je morala večkrat veliko bolj upoštevati neuvrščenost, kot je to razvidno iz koncepta ravnotežja svetovnih sil.

Koncept o »svetovnem ravnotežju v zadnji četrtini XX. stoletja« vsebuje tele podmene: za red v svetu so odgovorne največje vojaško-ekonomske sile; nobena izmed velesil nima več toliko moči (ravnotežje v strateškem orožju ipd.), da bi vsiljevala sama svojo voljo svetu; zato se morajo velesile med seboj dogovarjati; v svetu je nastalo pet večjih središč moči — ZDA, ZSSR, LR Kitajska, Zahodna Evropa in Japonska — ki morajo sodelovati v svetovnem dogovarjanju, obema največjima državama pa ostanejo še »posebne odgovornosti«.

Številni sodobni dogodki so pokazali, kako ta koncept ravnotežja preplavlja sodobno življenje človeštva. Tu naj omenimo samo njegove najbolj temeljne slabosti. Koncept poskuša krojiti sodobno človeštvo in mednarodne odnose po neutemeljeni in preveč enostavni analogiji, ker sodobno človeštvo meri preveč po človeštvu iz XIX. stoletja in iz prvih dveh desetletij XX. stoletja. Takrat je bilo za trenutek še mogoče, da o celotnem človeštvu odloča samo nekaj velesil in da so vsi drugi narodi samo nemočni predmeti tega odločanja. Toda danes, v zadnji četrtini XX. stoletja je pred našimi očmi »pomlad narodov« in delovnih ljudi — v XIX. stoletju je bila omejena samo na delčke in trenutke Evrope in so jo še tukaj kmalu zatrli s konservativno meščansko-imperialistično zmrzaljo — nastopila v tako nezadržnem obsegu, da je vsaka misel o modernem in vsemočnem svetovnem koncertu velesil, ki ukazuje nemočnim milijardam, brez podlage.

Sodobna materialno-ekonomska sila imperializma — naj bo še tako velika in naj še tako raste — ne more nad temi naraslimi živim družbenimi silami tako suvereno vladati kot v XIX. in na začetku XX. stoletja. Sodobno »ravnotežje sil« pa je še vedno koncept prevlade velikih vojaško-ekonomskih sil nad vsem svetom. Ta koncept je res manj neposredno nevaren kot koncept absolutne nadoblasti ene same velesile, kot koncept hladne vojne in skrajne napetosti med velesilami, kot njihovo tekmovanje v oborožitvi, v širjenju interesnih sfer in kot neprestani spo-

padi, do katerih prihaja ob tem širjenju. Vendar koncept ravnotežja sil še vedno ohranja vse tiste korenine, vse tiste vzroke — nadoblast manjšine nad veliko večino — ki so pripeljali v sedanjo krizo človeštva in ki te krize nikakor ne rešujejo v temelju. K tej temeljni rešitvi pa prispeva — skupaj z vsemi drugimi socialističnimi in naprednimi silami sveta pomemben delež tudi gibanje neuvrščenih.

Zunanja politika ZDA je s Kissingerjem našla v letih 1972 in 1973 ter na začetku leta 1974 nekaj rešitev samo zato, ker so v tej politiki trenutno nastale — kako bo v prihodnje, ne vemo — precejšnje spremembe in to ne v smeri večjega »čarovništva« (temu se bolj približujejo nepremišljene poteze sile ZDA v preteklosti), ampak v smeri manjšega »čarovništva«, se pravi večjega realizma. Nekatere poteze zunanje politike ZDA v letih 1972 in 1973 so enostavno začele bolj realistično upoštevati tisto konstanto, ki jo prej — ne v Dullesovih ne v Kennedyjevih ne v Johnsonovih časih — niso dovolj upoštevale. Ta konstanta je »prebujanje narodov« vsega sveta — in zlasti v nerazvitih področjih — prebujanje z napredno socialno vsebino in močjo. Politični uspehi ZDA v omenjenem času so bili v tem, da so se vsaj začasno in vsaj delno vzdržale od koncepta križarske vojne zoper to konstanto. Zunanja politika ZDA je zaradi razvoja socialističnih dežel, vztrajnega in uspešnega boja arabskih in indokitajskih in drugih neuvrščenih narodov spoznala, da teh narodov ni mogoče več pokoriti niti samo s kolonialistično (orožjem) niti samo z neokolonialistično metodo (puči, gospodarski pritisk, »pomoč«).

Kljub veliki gospodarski moči ZDA in zahodne Evrope je njihova gospodarsko-družbena struktura tako zelo in trenutno občutljiva, da nikakor ne dovoljuje preveč hazarda: mesto teh dežel v svetu in njihova notranja ureditev zahtevajo visoko stopnjo naložb in razvoja; dandanes ni več mogoče odstopiti od sorazmerno visoke zaposlenosti in dovolj visokega standarda. Ta neokapitalistični model se razlikuje od fašističnega — grobo rečeno — v tem, da danes na Zahodu ni mogoča fašistična politika »topovi — da, maslo — ne«; topovi so v današnjem razvitem kapitalizmu možni le, če je tudi zadosti masla.

Sodobni kapitalizem in imperializem tudi ne moreta trenutno in v neposredni prihodnosti in celoti preiti niti na napol fašistični model grškega tipa. To je lahko izjema, vendar pa jo je Zahodna Evropa dejansko in formalno odklonila, ker se zaveda zakonitih zahtev svojega neokapitalističnega modela.

Iz vseh teh razlogov neoimperializem in neokapitalizem moreta voditi politiko sile samo do čisto določenih, nepremakljivih meja; za njimi pa morata dovoliti kompromise z novimi progresivnimi in socialističnimi silami — in tudi z neuvrščenostjo — če so te dovolj vztrajne (sploh pa ni potrebno, da bi bile vojaško agresivne). Taki postopni kompromisi, ki bi lahko mirno spremenili sodobno človeštvo — ne da bi se v vojni uničile njegove največje vrednote — so del možne (ne abso-

lutno gotove) in za vse narode najbolj plodne poti svetovne preobrazbe kapitalizma v socializem. Neuvrščenenost je danes najbolj reprezentativna (ne edina) sestavina tega modela preobrazbe; možnost take poti je predvidel že Lenin ob samem rojstvu sodobnega socializma. Seveda ta kompromisna pot ni konvergenca socializma in kapitalizma, ni njuno eklektično mešanje niti delitev interesnih sfer med njima. Vsak tak svetovni kompromisni korak je lahko le nov postopni korak napredka in socializma in nov umik kapitalizma, vendar tako, da so ohranjene vse pozitivne pridobitve za časa kapitalizma (ekonomsko proizvodjalne sile, kultura) in prejšnjih družb. Po tej poti bi se vse »produktivne sile« kapitalizma — ne samo gospodarske, ampak tudi vse kulturne — diferencirale od zastarelih »produkcijskih odnosov« dosedanje razredne družbe in imperikalizma.

Ta kompromis ne zanika, ampak potrjuje pravico vsakega naroda in vsakega potlačenega razreda, da se — če je treba — tudi s silo bori zoper skrajno zatiranje. Kompromis je samo v tem, da se napredne in socialistične sile sveta zavedajo, da revolucije ni mogoče z oboroženimi napadi prenašati iz enih dežel v druge, ampak da je treba zagotoviti vsakemu narodu lastno pot do nje in pri tem ohraniti čim več svetovnih vrednot. V tem je smisel svetovnega »zgodovinskega kompromisa«, ki ga prinaša tudi neuvrščenenost (oz. politika aktivne koeksistence).

Kje so — poleg znane nevarnosti, da bodo v globalni nuklearni vojni uničene tudi glavne kapacitete kapitalizma — tiste objektivne meje in zakonitosti sodobnega kapitalizma, ki zahtevajo kompromise s svetovnim napredkom in sedanje popuščanje, odstopanje od hladne vojne, lokalnih vojn in morda tudi oboroževalne tekme? Posledice spopadov na Bližnjem vzhodu in v Indokini in oboroževalne tekme kažejo, da tudi »ublažena« varianta blokovskih pritiskov (ne svetovni, ampak lokalni konflikti in tekma v oboroževanju) lahko izzove znotraj razvitih kapitalističnih dežel znatna socialna nasprotja, nemire in premike. Delavski razred v razvitih kapitalističnih deželah ima objektivno veliko socialno-politično moč, saj predstavlja velik del ali večino prebivalstva, ker je koncentriran na vseh najvažnejših točkah družbenega sistema in je politično in sindikalno organiziran (nekje bolj, nekje manj — na primer v ZDA). Zato ta razred prenaša začasno vladavino kapitala le s pogojem, da mu zagotovi visoko življenjsko raven in občutek (navidezne) svobode. Če bi mu gospodarsko-politične težave — inflacija zaradi oborožitve, težave s surovinami, recesije, poskusi neofašizma — močnejše prizadele standard, zaposlenost in »svobodo«, bi se v razvitih deželah gotovo začeli družbeni spopadi, ki bi se končali kdove kako, pa četudi bi ostali v mejah parlamentarne demokracije. Da bi inflacija in gospodarske težave lahko prizadele tudi družbeni model ZDA (možnost razrednih zaostritev) kažejo prve izjave predsednika Forda o nevarnostih inflacije.

Leto 1974 je spet pokazalo, da politike sile ne bo mogoče korenito omejiti brez skrajnega navora vseh naprednih sil sveta, med katerimi

ima gibanje neuvrščeniosti veliko vlogo, in da tega premika nikakor ne more izzvati samo dogovarjanje in ravnotežje med svetovnimi središči moči. Leto 1974 je spet potrdilo, da neuvrščeniost še od daleč ni opravila svojega zgodovinskega poslanstva, ko je na začetku 60-ih let pozvala velike države k pogajanjem.

Razgovori obeh največjih držav v letu 1974 — ob obisku Nixona v Moskvi — niso prinesli napredka v razorožitvi, zlasti ne glede omejitve napadalnega, strateškega orožja (prejšnja pogajanja pa niso omejila tekme v kvaliteti nuklearne oborožitve).

Da bo razoroževanje izredno težavna naloga, so pokazale tudi izjave novega predsednika ZDA Forda, ki je govoril o potrebi nadaljnje oborožitve, in podobne Kissingerjeve izjave, ki jih je dajal v istem času. Akcije ZDA okrog Cipra (poletje 1974) in težave z nadaljnjo graditvijo evropske varnosti na razgovorih o razorožitvi na Dunaju lahko izražajo mnenje nekaterih krogov ZDA, da je za zdaj kompromisov dovolj in da je potrebna »čvrstina«.

Grozi nam torej nevarnost ponovnega pospešenega tekmovanja v oborožitvi. To bo lahko zdaj zajelo vse več držav — tudi tiste v razvoju — saj je že na desetine držav, ki imajo možnosti nuklearne oborožitve.

Četudi bi v naslednjih letih uspelo zadržati oboroževalno tekmo, bodo potrebni še neskončno večji naporji vseh naprednih subjektov — med katerimi so neuvrščene dežele gotovo zelo pomembne — da bi se začelo resno razoroževanje.

Zahteve gibanja neuvrščeniosti dežel, da imajo pri vseh svetovnih pogajanjih večji delež, so samo izraz objektivne zgodovinske zrelosti, da v vseh svetovnih vprašanjih hkrati odločajo novi napredni subjekti, ne samo največja središča materialne moči.

Socialistične dežele in neuvrščeniost

Omenili smo, da je pomemben premik v svetovni politiki nastal s tem, da so vse socialistične dežele — tudi ZSSR in LR Kitajska — pred kratkim priznale, da je gibanje neuvrščeniosti trajen dejavnik sodobne napredne preobrazbe sveta, zlasti boja proti imperializmu in boja za popolno dekolonizacijo.

Analiza konstant, ki zbližujejo socialistične dežele in neuvrščene dežele, je nujna zaradi dveh ocen, ki sta še nedavno oteževali sodelovanje in preciziranje odnosov med neuvrščeniostjo in socializmom.

Po prvem predsodku, ki je do nedavnega veljal v socialističnih deželah, je gibanje za neuvrščeniost nekaj nedoločenega, nekaj vmesnega med kapitalizmom in socializmom in zato nekaj nejasnega. Po drugem predsodku, ki ga širi kapitalistična propaganda, imajo socialistične dežele enako materialno odgovornost do nerazvitih dežel kot kapitalistične; če je svetovna skupnost odpovedala pri oženju prepada med razvitimi in

nerazvitimi, bi imele pri tem socialistične dežele enako moralno-politično krivdo.

Ko smo v tem sestavku uporabljali izraz »velike države«, nikakor nismo mislili reči, da imajo kapitalistične in socialistične dežele isto socialno vsebino in enako mesto v svetu. Seveda je očitna velika ekonomska, številčna in vojaško-politična moč nekaterih socialističnih dežel, posebno ZSSR in LR Kitajske. Vendar v njihovem svetovnem položaju in družbeno-zgodovinskem nastanku ni nobene nujnosti, da bi delovale enako kot imperialistično-kapitalistične dežele. Izraziti pojavi hegemonističnega delovanja v socialističnih deželah v času Stalina — ti so preprečevali stik teh dežel s koeksistenco in neuvrščenostjo — so bolj v nasprotju kot v skladu z dejanskimi notranjimi in zunanji konstantnimi interesi socialističnih dežel. Obseg pojavi hegemonizma je bil bolj subjektivizem dela birokracije, ki je prišla navzkriž s trajnimi, lastnimi interesi socialističnih dežel, ti pa jih trajno približujejo neuvrščenosti.

Novoveška in sodobna zgodovina nesporno dokazujeta, da lastni in celoviti objektivni interesi trajno približujejo neuvrščene in socialistične dežele in da težave v medsebojnih odnosih povzročajo samo parcialne birokratske in podobne sile, ki ne izražajo teh objektivnih interesov (tudi neznanje o najosnovnejših družbenih dejstvih ali miti, ki zamegljujejo ta elementarna objektivna dejstva in elementarne interese, npr. mit, da je vsaka dežela, ki ni v socialističnem taboru, že sovražnik tega in pripadnik nasprotnega tabora).

Zgodovinska dejstva dokazujejo tele stične točke med neuvrščenimi in socialističnimi deželami:

1. V razvoju svetovnega kapitalizma so bile sedanje socialistične dežele delno zapostavljeni in izkoriščani, delno pa zakasneli del. Socialistične dežele — največji sta ZSSR in LR Kitajska — so bile na svojih začetkih tudi nerazvite in polkolonialne dežele; temu ni še tako dolgo. Prav takšne pa so v svetovnem kapitalizmu tudi neuvrščene, nerazvite dežele.

2. Začetni socializem je bil tista oblika, ki je sedanjim socialističnim deželam omogočila, da se odtrgajo iz zapostavljenosti in da se hitro gospodarsko razvijejo, se pravi, da same uspešno premostijo prepad med razvitimi in nerazvitimi področji, ki ga je vzpostavil kapitalizem, da pa pri tem ne reproducirajo imperializma; prav to pa je tudi največji interes in glavna objektivna možnost sedanjih neuvrščenih dežel (hegemonistični odnosi, ki so se pojavili med socialističnimi deželami niso bili — seveda v danem obsegu — objektivna nujnost; objektivna nujnost je bil le administrativni socializem in nekaj birokratskih pojavov).

3. Zaradi svojih neposrednih in dolgoročnih potreb si danes socialistične in neuvrščene dežele skupaj najbolj prizadevajo, da bi likvidirale politiko v svetu in omogočile revolucijo svetovnih odnosov. Politika sile in oboroževalna tekma je za socialistične dežele — prav tako kot za

neuvrščene — huda ovira in breme zlasti za njihovo perspektivo, za njihovo boljše prihodnost.

Likvidacija politike sile bi odprla vsem deželam sveta večje razvojne možnosti, še prav posebej pa socialističnim in neuvrščenim deželam.

Ta stališča najbolj podkrepe tale dejstva.

Znano je, da so v sodobnem gospodarskem razvoju najtežji prvi koraki. Najtežji je začetni prehod iz predindustrijskega stanja v obdobje pospešene industrializacije. Predindustrijsko stanje pomeni tudi nizko nacionalno poprečno produktivnost, proizvodnjo in dohodek. Zato je iz tega siromašnega stanja izredno težko iztrgati velike bloke kapitala, ki so potrebni za industrializacijo, saj industrializacija zahteva velik skok v organskem sestavu kapitala. Zato je najtežja naloga prvobitna (v kapitalističnih deželah) ali začetna (v nekapitalističnih deželah) akumulacija.

To začetno fazo industrializacije so socialistične dežele z načrtno politiko opravile veliko uspešneje kot kapitalistične dežele s svojo stihijsko potjo. To lahko z gotovostjo trdimo, če smo še tako znanstveno kritični tudi do začetnega gospodarskega razvoja socialističnih dežel in do subjektivnih napak njihovih vodstev v usmerjanju tega procesa, zlasti v kasnejših fazah. Napredni strokovnjaki in politiki iz neuvrščenih dežel (npr. Indija), ki niso bili komunisti, so ocenili, da je začetni razvoj socialističnih dežel zelo uspešen predvsem v dveh bistvenih kazalcih; stopnja akumulacije, naložb in stopnja rasti celotne in poprečne proizvodnje. Pri tem naj poudarimo, da se tu sklicujemo predvsem na uspešnost začetnih faz socialističnega planskega razvoja — saj gre npr. v ZSSR in Kitajski za značilen vzpon iz velike nerazvitosti.³

Vzdrževanje ravnotežja pri stalnem tekmovanju v oborožitvi je za socialistične in neuvrščene dežele samo izredno veliko nujno zlo — zlasti za njihovo lastno perspektivo in perspektivo vsega socializma.

Ravnotežje v oborožitvi še posebno zavira razvojne možnosti in perspektive socialističnih dežel. Tudi če ostanemo na ozkem gospodarskem področju — in če za trenutek odmislimo vedno grozečo nevarnost, da nakopičeno orožje uniči velik del človeštva, pa tudi socialističnih dežel — ima ravnotežje v oboroževalni tekmi zlasti težke razvojne gospodarske in družbene posledice za socialistične dežele; v tem so njihovi realni interesi in interesi neuvrščenih dežel popolnoma in dolgoročno ujemajo. (Oboroževanje nalaga neuvrščenim deželam še težje breme kot socialističnim deželam, saj se morajo nerazvite dežele odrekati zaradi oboroževanja gospodarskih, izobrazbenih in socialnih kapacitet, ki so jim zaradi bistveno nižje razvitosti še bolj usodno potrebne kot socialističnim deželam).

³ V razvoju socialističnih dežel je prišlo tudi do občutnih deformacij, kot so bile pretirana centralizacija in birokratizacija, velika samovolja izvršnih organov. Vendar ti pojavi — v tem obsegu — niso bili nujni. Na primer, v času Stalina je do teh pojavov prišlo zlasti po letu 1937, ko so uspešno uresničili dva petletna načrta in najtežji del začetne akumulacije; bilo bi bolj normalno, da bi tedaj administrativne ukrepe začeli zmanjševati, ne pa krepiti.

Celotna proizvodna kapaciteta socialističnih dežel je — kljub njihovim nedvornim gospodarskim uspehom — še vedno znatno nižja. Po podatku, objavljenem v izhodiščih za X. kongres ZKJ, so proizvajalne kapacitete teh dežel dosegle že skoraj tretjino svetovnih kapacitet. Relativni odnos teh kapacitet do kapacitet razvitih kapitalističnih dežel bi se le malo spremenil, če bi od ostalih dveh tretjin odpisali kapacitete neuvrščenih dežel. Ker pa te niso velike (okrog šestina proizvodnje razvitih dežel), ne spreminjajo globalnih razmerij. To približno izrazimo, če rečemo, da so proizvodne kapacitete socialističnih dežel verjetno dvakrat manjše — nekaj več ali manj⁴ — kot kapacitete razvitih dežel.

Zato je ista količina oborožitve (enako število enakih raket, tankovskih armad, podmornic) veliko večje breme za razvojno perspektivo socialističnih dežel. Vzemimo, da je v obeh blokih proizvodnja različnih tovarn, ki imajo skupno bruto proizvodnjo eno milijardo dolarjev, ena »abstraktna proizvodna enota«.⁵ Že prej smo ugotovili, da so proizvodne kapacitete socialističnih dežel verjetno dvakrat manjše — nekaj več ali manj — kot kapacitete kapitalističnih dežel. Zato imajo socialistične dežele verjetno dvakrat manjše — nekaj več ali manj — število omejenih »abstraktnih proizvodnih enot« kot razvite kapitalistične dežele. Zato enaka oborožitev in enako povečanje oborožitve v socialističnih deželah verjetno dvakrat — nekaj več ali manj — bolj obremenjuje vsako tako proizvodno enoto in vse proizvodne enote skupaj, celo gospodarstvo. V socialističnih deželah morajo torej »dohodek« vsake enote dosti bolj »obremeniti«, da bi prišli do enake celotne oborožitve ali enakega povečanja oborožitve.

Čeprav so oborožitveni stroški v socialističnih deželah gotovo znatno nižji kot v kapitalističnih, ne smemo pozabiti, da vsako povečanje teh stroškov hudo obremeni razvoj, perspektive, prihodnost socializma. V nerazvitih ali srednje razvitih socialističnih deželah se morajo — četudi imajo racionalno ekonomsko politiko in pošteno zunanjo politiko — zaradi nujne oborožitve in morebitne oborožitvene tekme odrekati takih novih ključnih kapacitet za razvoj gospodarstva in materialnega standarda; vsemu temu se razvitim deželah ni treba odrekati, saj imajo razvito gospodarstvo in visoko življenjsko raven. Se pravi: enaki ali podobni

⁴ Te relacije so seveda zelo približne in tudi različne glede na to, ali h kapacitetam socialističnih dežel prištevamo tudi azijske socialistične dežele ali ne, glede na realna razmerja med gospodarskim razvojem, kapacitetami in oborožitveno tekmo, glede na strukturo oborožitve in strategijo obeh blokov, njuno različno socialno strukturo in podobno.

Viri: 1) Izhodišča za pripravo stališč in sklepov X. kongresa ZKJ Beograd, 1. junij 1973, založba Komunist, v slovenščini, str. 50; 2) UN, Handbook of International Trade and Development Statistics 1972; UN, Review of International Trade and Development, 1970; UN, Monthly Bulletin of Statistics; IMF, International Financial Statistics; IMF, International Financial Statistics; 3) Međunarodni problemi 1973, br. 1, str. 99. Po podatkih v zadnjih dveh virih je znašal v letu 1969 bruto nacionalni proizvod (v milijardah dolarjev): dežele v razvoju 329, razvite (kapitalistične) dežele 1938, socialistične dežele (brez Azije in Albanije) 410.

⁵ Izraz »abstraktna proizvodna enota« je podoben pojmu »abstraktno« delo — gre torej za količine dela, proizvodnje ne glede na njeno uporabno obliko.

stroški za oborožitev v obeh blokih bolj zadržujejo razvoj socialističnih in neuvrščenih dežel.

Dokler traja oboroževalna tekma, se morajo torej socialistične dežele odrekati — v korist vseh naprednih sil sveta — naprav, ki bi bile ključnega pomena za napredek socializma.

Dandanes je že mogoče natančneje reči, zakaj so vse dežele sveta, vsi narodi obeh blokov življenjsko in dolgoročno zainteresirani, da se demontira svetovna sila (in prav to predlaga neuvrščenost), zakaj je ta politika hkrati v skladu s konkretnimi interesi vseh treh delov sveta (za razviti »tržni« zahod, socialistični vzhod, nerazviti in neuvrščeni del) in z najbolj racionalno obliko prehoda iz kapitalizma v socializem.

Poleg temeljnega, jasnega, skupnega in neposrednega interesa, da se odstrani politika sile, ki vedno lahko uniči — četudi je malo reformirana — največje človeške vrednote in fizični obstoj človeštva, je neuvrščenost, ki si prizadeva odpraviti vsako politiko sile in zahteva razvoj boljših mednarodnih odnosov, tak model prehoda v novo svetovno ureditev, s katerim vsi narodi največ pridobijo.

Vsaka, tudi »umerjena« politika sile lahko na Zahodu zlasti neposredno ogrozi materialni standard in zamenja notranji »model« neokapitalizma — iz katerega je možen najlažji, evolucijski prehod v socializem — z neofašističnim, agresivnim imperializmom, ki pa bi najverjetneje vodil v najneposrednejši in fizični propad Zahoda (velika izpostavljenost njegove socialne in gospodarske strukture modernim orožjem; velika koncentracija prebivalstva in proizvodnje v nekaj središčih; velika občutljivost te strukture glede pritoka energije in surovin iz vsega sveta in velika zahtevnost, da so odprte svetovne poti).

Socialnim in gospodarskim strukturam socialističnih in nerazvitih dežel ne grozi tako neposredno globalna nuklearna ali kemična vojna nevarnost, ker niso tako koncentrirane in so bolj disperzne. Socialistične dežele — zlasti ZSSR in Kitajska — so zgradile tudi tak poseben model družbe — tako politične, psihološke, družbeno-življenjske mehanizme — s katerim očitno lahko »zdržijo« oborožitveno tekmo in gospodarske spremembe zaradi politike sile najmanj tako dolgo, če ne še dosti dalj kot razviti kapitalistični svet. Gospodarstvo socialističnih dežel se nenehno razvija, zahteve materialnega standarda, na katere so že zgodovinsko ti narodi navajeni, so se začele na nizki predsocijalistični točki, ta standard pa lahko v prihodnje vzdržujejo in tudi popravljajo že s sorazmerno majhnimi novimi vlaganji. Poleg tega podreditev zahodnemu bloku in kapitalizmu za vsakega komunista, pa tudi za vsakega razumnega patriota ZSSR in LR Kitajske objektivno ne prinaša nobene boljše perspektive kot spreminjanje in izboljševanje sedanjega stanja, ampak le slabšo. Na primeru nemoči Evrope in Latinske Amerike v svetovnih zadevah, je namreč popolnoma jasno, kako središče sodobnega neoimperializma razume in uresničuje svoje odnose »kooperacije« s podrejenimi razvitimi deželami ali z deželami, ki so dosegle spodnjo mejo razvitosti.

Najbolj realni in konkretni politični, materialni in kulturni interesi odsvetujejo torej ZSSR, Kitajske in drugih socialističnih dežel podreditev svetovnemu kapitalizmu in imperializmu in jim svetujejo hitro evolucijo možnosti, ki se skrivajo v sedanjem stanju, ter hitro, mirno odpravljanje pomanjkljivosti; to bi bilo zlasti mogoče, če bi po vsem svetu odpravili politiko sile, za kar si zlasti prizadeva gibanje neuvrščenosti. Prevzemanje sodobnega neokapitalizma (objektivno bi to pomenilo, da se te dežele vključijo pod njegov vpliv) in hkrati izoliranje »matuške Rusije« od siromašnega sveta (tega seveda ni mogoče združiti s prvim), lahko zamišljajo samo ljudje kot Solženicin, ki jim moramo priznati, da imajo umetniško vrednost in morda tudi elementarne humanistične težnje, ki pa nimajo niti najosnovnejšega vedenja o sodobni svetovni družbi in o realnih interesih in možnostih njihovih dežel.

Prejšnja analiza je pokazala, da sta oborožitvena tekma in politika sile že sama na sebi najbolj učinkovito sredstvo imperializma, da zavira razvoj socialističnih in neuvrščenih dežel in da poskuša sebe vzdigniti nad njih, da jim onemogoča tisto boljšo prihodnost, ki jo imajo realno pred seboj (onemogoča celo, če ne bi prišlo do možne svetovne katastrofe ali do lokalnih vojn s socialističnimi in nerazvitimi deželami). Zato ni samo v občem ali celo v abstraktno-humanem, ampak je hkrati v najbolj neposrednem interesu vseh socialističnih in neuvrščenih dežel, da si z vsemi silami prizadevajo omejiti politiko sile kjerkoli bi se pojavila v imperialističnih deželah ali pa celo, če bi do takšne težnje — vzemimo čisto teoretsko — prišlo v ozkih vplivnih skupinah v samih socialističnih ali neuvrščenih deželah.

Krepitev miru, neuvrščanja, razorožitev — to bi bili samo momenti enotne svetovne preobrazbe — bi dali socializmu možnost čimvečjega razmaha na svetovnem odru. Glede tega obstoje zelo jasna izkustva vseh let po drugi svetovni vojni. Stalinska politika dveh svetovnih taborov, med katerima ni prostora za nič drugega, je vodila do največje izolacije, osamitve in slabitve svetovnih socialističnih sil in tudi same ZSSR, ker si je njegovo tedanje vodstvo prizadevalo, da bi imeli absolutno hegemonijo nad drugimi naprednimi silami. Toda ta želja po absolutni moči je bila udarec nazaj — tako za svetovni socializem kot za ZSSR samo. Namesto da bi ZSSR v času Stalina dobila z azijskimi in afriškimi deželami, ki so se na novo osvobodile, in z osvobodilnimi gibanji prijatelje, jih je Stalina politika odpravila od sebe.

Po XX. kongresu KPSS je nastal — s tezami o različnih poteh v socializem, o možnosti mirnega prehoda v socializem, o široki napredni in antiimperialistični fronti — v svetovnem komunističnem gibanju temeljni prelom, ki se nadaljuje in ohranja zlasti v sedanjem pozitivnem stališču ZSSR in LR Kitajske do neuvrščenosti. Od tedaj so se napredku in socializmu odprla mnoga nova vrata in zrušili številni okopi, ki jih je gradil sektaški »socializem« sam okoli sebe. Vpliv komunističnih in naprednih strank v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki je začel hitro rasti,

antikomunizem v Evropi je začel kopneti, kar je omogočalo širša zaveznitva delavskih in naprednih sil. Socialistične dežele so v teh razdobjih okrepile številne prijateljske, gospodarske, politične in kulturne vezi z neuvrščeni deželami vseh teh treh kontinentov — kar je utrdilo svetovni položaj neuvrščeni pa tudi socialističnih dežel. Marxovo geslo v Komunističnem manifestu, je bilo — komunisti kot levo krilo vseh naprednih gibanj. Se pravi: komunisti, njihove stranke in vlade imajo najbolj aktivno vlogo, če se ne postavijo oblastniško »nad«, ampak če se postavijo aktivno v jedro, na čelo čim širšega naprednega gibanja. Za zdaj je najširši mednarodni model takega širokega sodobnega gibanja neuvrščeni, antiimperializem.

Ta tok razmišljanja spet potrjuje izhodiščno stališče: čim večja lastna in mednarodna gospodarska pomoč nerazvitim deželam je v največjem lastnem interesu socialističnih dežel, je nadaljevanje njihove lastne razvojne konstante, je zaščita, podaljšanje in krepitev njihovih lastnih virov, je pretvarjanje njihovih posebnih naprednih teženj v svetovne težnje. Gospodarska in druga pomoč, ki so jo ZSSR in socialistične dežele dale Indiji, Egiptu, Kubi, Vietnamu in drugim, je bila — kot je bilo jasno že od vsega začetka in kot se je pokazalo v nadaljnjih 20. letih — najuspešnejši prodor iz izolacije in trajno rešenje obkolitve, ki so jo tudi po drugi svetovni vojni imperialisti namenili ZSSR in socialističnim deželam.

Skupna, trajna podpora neuvrščeni in odstranjevanje medsebojnih sporov je torej tudi v neposrednem interesu največjih socialističnih dežel. Samo skrajno pomanjkanje političnega realizma — nikakor pa ne objektivna zgodovinska nujnost — bi lahko napeljalo socialistične dežele, da bi se spopadle med seboj ali pa z gibanjem neuvrščeni ali da bi v njem videle nekaj trenutnega, ne pa eno nujnih poti v svetovni socializem.

Socialistične dežele ne podpirajo neuvrščeni torej samo zaradi vizionarskih ciljev socializma — in še manj zato, ker bi se kaka socialistična dežela morala popolnoma žrtvovati za take cilje — ampak tudi zaradi neposrednih nacionalnih, realnih interesov vseh socialističnih dežel, zaradi političnega realizma. Politika sile in medsebojne napetosti med socialističnimi deželami neposredno zapirajo, politika neuvrščeni in aktivne koeksistence pa neposredno odpira perspektive in možnosti za gospodarski, kulturni in politični napredek vseh socialističnih dežel, skupaj z ZSSR in LR Kitajsko. Sedanja pozitivna stališča ZSSR, dežel vzhodne Evrope in LR Kitajske do neuvrščeni in izjave vodij ZSSR, da se ZDA in ZSSR nikakor ne pogajata na račun neuvrščeni, so znak političnega realizma in novih perspektiv socializma. Pri tej sedanji prevladujoči pozitivni politiki do neuvrščeni pa ni mogoče pozabiti, da v socialističnih deželah niso še popolnoma ugasnili tudi drugačni pojavi.⁶

⁶ Znaki teh potisnjenih, vendar še živih pojavov so npr. nekatera nerazčiščena stališča do neuvrščeni Jugoslavije (stališča do SR Makedonije in obstoja makedonskega naroda, poskusi formiranja »alternativne« komunistične stranke v Jugoslaviji) kot tudi oborožene vstaje v nekaterih neuvrščeni azijskih deželah.

Neuvrščene dežele se danes ne zadržujejo samo pri posameznih mednarodnih predlogih, ki zajemajo to ali ono stran mednarodnih gospodarskih odnosov, ampak predlagajo spremembo teh odnosov v celoti.

Tak način celovitega pristopa in celovitega spreminjanja mednarodnih odnosov so vse dežele, ki so združene v svetovni organizaciji, sprejele za skupen, obvezen mednarodni sklep.

Vztrajna in boleča mednarodna ekonomska logika svetovnega kapitalizma je napeljala zlasti nerazvite in neuvrščene dežele, da zahtevajo nove mednarodne ekonomske odnose.

Ta kapitalistična logika je porodila najbolj izraziti sodobni družbeni odnos, prepad med nerazvitimi in razvitimi deželami (in tudi sama se je s prvobitno akumulacijo iz njega delno porodila). Zato je samo temeljita sprememba te kapitalistične logike pot iz začaranega kroga: nasprotja med razvitimi in nerazvitimi deželami. Ta misel je seveda le Leninovo nadaljevanje Marxovih ekonomskih razmišljanj. Od Leninovih časov pa se je spremenilo tole: ta misel je zdaj dobila množično podlago v gibanjih, kakršni sta neuvrščenost in mednarodno delavsko gibanje, in postaja skupna, legalna misel sodobnega človeštva, združenega v OZN.

Zadnje desetletje in pol je vse bolj odkrivalo te vidike svetovne kapitalistične logike:

a) Objektivna logika svetovnih kapitalističnih proizvodnih odnosov (sodobna delitev proizvodnih sredstev med razvitimi in nerazvitimi deželami) lahko tudi z mehanizmi svetovnega trga še naprej kopiči ekonomsko bogastvo v razvitih kapitalističnih deželah tudi na račun nerazvitih dežel, to pa močno prispeva k vzdrževanju svetovnega prepada med razvitimi in nerazvitimi deželami.

b) Ta objektivna logika kapitalističnih mednarodno-primarnih proizvodnih odnosov ima še vedno »ekonomsko vrhnjo stavbo« v svetovni trgovini, v svetovnem bančništvu in svetovni denarni politiki in svetovnem prometu, ki so še vedno oporišče posebnega monopolističnega položaja razvitih kapitalističnih dežel. Ta ekonomska vrhnja stavba še bolj krepi in pogloblja premoč kapitalističnih dežel v primarnih ekonomskih odnosih (njihov večji organski sestav ipd.). Svetovni kapitalizem je torej še vedno razvit in vsestransko razčlenjen ekonomski sistem, podprt tudi z vojaškim, obveščevalnim in političnim sistemom sodobnega imperializma.

c) Svetovni kapitalizem je še vedno — v ožjem ekonomskem in v širšem človeškem smislu — izrazito neracionalen sistem.

Politična osvoboditev kolonij in polkolonij ne prinaša nerazvitim deželam ekonomske osvoboditve. Politična svoboda je lahko samo eno izmed sredstev za ekonomsko in vsestransko osvoboditev, za ekonomski razvoj in za ekonomsko enakopravnost v svetovnih gospodarstvih.

Stihija v svetovnem gospodarstvu, ki se tudi v zadnjih letih, v glavnem giblje še po logiki kapitalizma, vedno znova koncentrirala ekonomsko bogastvo v razvitih deželah. Četudi so nerazvite dežele dosegle kak delen »absolutni« napredek (rast v kakem sektorju proizvodnje, rast poprečne življenjske dobe), vse bolj relativno zaostajajo za razvitimi deželami.

Logika mednarodnega kapitalizma bi gotovo tudi v prihodnje enako delovala, če je ne bi preobrnilo, preusmerilo v zavestno svetovno, mednarodno akcijo. Prepad med razvitimi in nerazvitimi bi ostal, celo če bi svetovni kapitalizem opustil vse neekonomske pritiske, celo če bi njegove ekonomske odnose z nerazvitimi deželami urejali samo svetovni tržni zakoni in celo če bi se »teoretično« subjektivna ekonomska izurjenost ljudi v nerazvitih deželah izenačila z izurjenostjo v razvitih deželah. Delno se ta prepada zdaj vzdržuje s tem, ker so razvita kapitalistična gospodarstva sposobna — potem ko so se razmahnila tudi na račun nerazvitih — brez težav sama financirati visoko stopnjo svoje ekonomske rasti. Toda to velja le delno, saj temeljni ekonomski odnosi med razvitimi in nerazvitimi deželami, potem ko so se nerazvite politično osvobodile, še vedno trajajo. Ostali so v glavnem isti kot prej in imajo iste ekonomske posledice. Te se kažejo zlasti tedaj, ko dežele v razvoju zamenjujejo surovine za industrijsko blago in usluge kapitalističnih dežel. Kako zelo različen je glede tega delež v svetovni trgovini kaže dejstvo, da so surovine v celotnem izvozu dežel v razvoju predstavljale 75,9 %, pri razvitih deželah pa je enak delež imel izvoz predelane blaga.⁷

Razvite kapitalistične dežele so dočakale razpad starega kolonializma s tako visoko organsko sestavo kapitala — imajo tako velik delež v svetovnih proizvodnih sredstvih — in s tako visoko produktivnostjo, ki izvira predvsem iz te sestave v industriji, da bi tudi pri »čisti« blagovni zamenjavi v svetu pritegovale vedno precej več dela iz surovinske proizvodnje nerazvitih dežel, kot pa bi jim ga v menjavi dajale. Blago iz razvitih dežel nujno vsebuje — ker zaradi strojne izdelave absorbira manj delovnega časa — manj na novo ustvarjene vrednosti kot blago iz nerazvitih dežel, ki ima na čistem svetovnem trgu isto ceno. Kako velike so razlike v produktivnosti in zato v dohodku surovinskih in predelovalnih panog, kažejo dolgoletne analize v Indiji, ki se ukvarjajo s temi panogami v istem, današnjem okolju. Ekonomist Colin Clark je, denimo, izračunal, da je leta 1931 v britanski Indiji znašal realni proizvod na zaposlenega na delovno uro (v dolarjih) v primarni proizvodnji 0,027 ali okrog 5 krat manj kot v veliki predelovalni industriji — tam je znašal 0,133. Do podobnih sklepov so prišle vse analize indijskih ekonomistov po osvoboditvi.⁸

Zaradi takih odnosov in prelivanja pri zamenjavi surovin in predelane blaga na svetovnem trgu bi se lahko pri nadaljnjem delovanju kapi-

⁷ Vir: OZN, World Bank Group, 1973, Trends in Developing countries, Tab. 5. 1.

⁸ Podrobneje glej v študiji: Vojan Rus »Perspektivno planiranje v Indiji«, Inštitut za mednarodno politiko in gospodarstvo, Beograd, monografija, letnik št. II, št. 2—3/1958, str. 46 naprej.

talističnih zakonitosti — četudi »teoretično« ne bi bilo nikakršnega imperializma — še naprej in v nedogled kopičilo svetovno presežno delo in svetovno ekonomsko bogastvo pri razvitih deželah, pri čemer bi del tega kopičenja nenehno izviral iz odtekanja dela iz nerazvitih dežel. Tudi če bi ta proces potekal tako, da bi se položaj nerazvitih dežel relativno nekoliko popravil in čeprav bi postal odstotek njihovega deleža v svetovnem dohodku nekaj večji — ali pa manjši — kot pred četrto stoletja, se prav gotovo v dolgoletni prihodnosti ne bi temeljito zmanjšale razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami. V zadnjem desetletju so se te razlike povečevale in po mednarodnih predvidevanjih bi se morale v prihodnosti še bolj povečati — če bi svet tekel po kapitalistični tržni logiki.

Dokumenti alžirske konference neuvrščenih ugotavljajo:

»Konferenca izraža zaskrbljenost zaradi nenehnega slabšanja gospodarskih razmer v državah tretjega sveta, ki ga povzroča razširjanje prepada med državami tretjega sveta in industrijskimi državami. Prizadevanja OZN za razvoj v prvem desetletju in v prvih letih drugega desetletja niso pokazala nobenih bistvenih uspehov . . .

Če domnevamo, da bodo doseženi cilji, določeni za drugo desetletje razvoja — to pa ni zanesljivo — bi se bruto nacionalni dohodek držav v razvoju povečal samo za 85 dolarjev na prebivalca, medtem ko bi se bruto nacionalni dohodek industrializiranih držav povečal za 1200 dolarjev na prebivalca.

Glede na vse to so lahko ocene za obdobje po letu 1980 samo zelo črnoglede . . .

V tem desetletju bo poprečni letni dohodek na prebivalca znašal 3.600 dolarjev v razvitih državah, medtem ko bo v državah v razvoju znašal samo 265 dolarjev.«

Še bolj podrobno podobo o odnosih poprečnega dohodka, ki je najbolj značilen kazalec gospodarske razvitosti, daje tale tabela.

Bruto nacionalni proizvod po prebivalcu po področjih za leti 1960 in 1970 (dolar ZDA v letu 1970)

	1960	1970
Nerazvita področja (Afrika, Azija itd.)	185	250
Razvita področja (ZDA, Evropa, JaJponska, ZSSR, Avstralija)	2.010	2.750

Izvor: World Bank Group, op. cit., tabela 2.5.

Kolikokrat je poprečni dohodek v razvitih deželah večji kot v nerazvitih deželah, lahko pokaže tale primerjava (dohodek v dolarjih):

v letu 1960 — 2.010 dol.: 185 dol. = 10,9-kratna razlika

v letu 1970 — 2.750 dol.: 250 dol. = 11,0-kratna razlika

v letu 1980 — (predvidevanja) 3.600 dol.: 265 dol. = 13,6-kratna razlika

Te približne primerjave kažejo, da se velike razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami ne spreminjajo, pač pa se celo zlasti po predvi-

devanjih povečujejo (od približno 10-kratnih, 11-kratnih in 13 ali 14-kratne).

Ni treba navajati drugih bistvenih podatkov — delno jih je v naši publicistiki že mogoče zaslediti — ki vsi kažejo v eno smer: koncentracija bogastva je vse večja v razvitih deželah, če se svetovni gospodarski odnosi oblikujejo po logiki in stihiji kapitalizma. Delež nerazvitih dežel v svetovni trgovini pada; tehnologija, znanje, iznajdbe se vse bolj kopičijo v razvitih deželah in vanje se odteka tudi del znanja iz nerazvitih dežel; regionalne integracije v kapitalističnem okviru (zahodna Evropa) niso zavrle te enostranske koncentracije, ampak so jo le pospešile; večnacionalne družbe so značilni pojavi koncentracije bogastva v nekaterih delih sveta; v izvozu finančnih sredstev iz razvitih dežel ima vse večji delež zasebni kapital, ki najbolj priteguje profit iz nerazvitih dežel; delež multilateralne pomoči, ki najbolj ustreza potrebam razvoja in samostojnosti neuvrščenih dežel, je že desetletja zelo majhen; skromnih mednarodnih obvez glede pomoči nerazvitim deželam, ki bi morala vsaj malo zavreti procese koncentracije, ne izvršujejo.

Svetovni kapitalistični sistem torej v stihiji neprestano obnavlja koncentracijo bogastva v razvitih kapitalističnih deželah.

Družbenoekonomska vsebina novega svetovnega sistema

Proces politične dekolonizacije se prav te dni skoraj končuje; odpravljajo se zadnje večje kolonije — portugalske kolonije v Afriki, in v svetu je le še nekaj kolonialnih ostankov. Kot je znano, je gibanje neuvrščenih dežel imelo znaten delež že pri tem vidiku dekolonizacije — pri političnem osvobajanju podrejenih narodov.

S političnim osvobajanjem skoraj vseh narodov nastopa tisti trenutek, v katerega prihaja neuvrščenost zdaj in ki pomeni še globlji in še težji spopad s temeljnim nasprotjem, ki ga je ustvaril imperializem v vsem človeštvu.

Tudi ta spopad je, kot prejšnji, celoten proces odpravljanja starega in graditve novega.

Neuvrščeno gibanje združuje zdaj v celoto zlasti zamisel dveh vzajemnih procesov: odpravljanje mednarodnega gospodarskega izkoriščanja; vse dežele sveta naj gospodarsko sodelujejo, podlaga pa naj vse bolj postaja njihova skupna razvitost. To je glavna vsebina tistega, kar se danes imenuje: nov sistem gospodarskih odnosov v svetu.

Ker ne gre samo za odpravljanje starih mednarodnih kapitalističnih in imperialističnih gospodarskih odnosov, ta proces ni samo gospodarska dekolonizacija, ampak je tudi težnja k novemu, višjemu svetovnemu gospodarskemu sodelovanju, k novi celoti svetovnega gospodarstva, k novi svetovni integraciji.

Gre torej za vzporedno, komplementarno dekolonizacijo in novo integracijo sveta, ki bi nujno hkrati krepila socialistične odnose v svetu.

Uresničevanje tega cilja je seveda še zelo daleč, pot do njega pelje čez številne težave in pasti. Toda v svetovni skupnosti, v Združenih narodih je s politično pobudo in zmago neuvršenih dežel ta proces že teoretično in pravno legaliziran in institucionaliziran, je že mednarodna zakonita obveza vseh dežel sveta. Ta precejšnja mednarodna politična sprememba hkrati odpira več možnosti za svetovne družbenoekonomске spremembe.

Ker so nerazvite dežele zlasti proizvod mednarodnih kapitalističnih proizvodnih odnosov (neenakomerna delitev proizvodnih sredstev in proizvodnje), imajo seveda vsi gospodarski fenomeni, ki bremene nerazvite dežele (npr. neugoden položaj v svetovni trgovini, v svetovnem denarništvu, bančništvu, prezadolženost), žarišče v temeljnih mednarodnih gospodarskih odnosih, hkrati pa jih zelo krepe. Zato je možno te temeljne odnose začeti obračati le, če se spoprimeemo z vsemi njihovimi vidiki, z njihovo celoto, s celotnim sistemom. V usmerjenosti k spremembi v celoti je vrednost in novost sedanje in prihodnje akcije neuvršenih; to seveda ne izključuje, ampak vključuje njihove delne akcije, vendar pod zornim kotom celotnih svetovnih sprememb.

Trdo izkustvo zadnjih desetletij je poučilo nerazvite dežele, da je svetovni kapitalizem tudi po odpravi kolonialne oblasti — ostal povezan in razčlenjen sistem (od temeljnih produkcijskih odnosov sveta do svetovnega bančništva, trgovine in podobno), in da samo vzporedno spreminjanje vseh vidikov tega sistema lahko odpre pot k večji gospodarski enakosti v svetu.

Veliko gospodarsko zaostajanje neuvršenih dežel in velika nesmiselnost tega zaostajanja (ob vseh stvarnih možnostih sodobnega človeštva, da spremeni to stanje) so tiste najgloblje konstante, ki bodo nerazvite dežele še dolgo vzpodbujale k tistim ciljem neuvršenosti in OZN, ki zahtevajo novi sistem svetovnih gospodarskih odnosov. Ta pa bi najbolj učinkovito omejil nevarnost vojne in teženj po vojaško-politični premoči enih držav nad drugimi, saj taka oblast in teženje k njej po pravilu temeljijo na ekonomski premoči.

Tudi s stališča elementarne ekonomske racionalnosti — ki ni vsa človeška racionalnost, je pa njen nujni del — se pravi, s stališča: kako doseči z najmanjšimi človeškimi naperi in uničevanji narave čim večje ekonomsko-materialne učinke, tudi s tega stališča se je zadnje desetletje pokazalo, da je v svetovnih razmerah kapitalizem zelo neracionalen (izredno slaba poraba velikanske zaloge človeške delovne sile v nerazvitih deželah, nesmiselna mera oboroževanja, razmetavanja surovin in uničevanje človekovega okolja). Svetovni kapitalizem dosega na nekaterih manjših področjih res večjo racionalnost kot sodobne socialistične in neuvrščene dežele (izraba delovne sile in organizacija delovnega procesa v razvitih deželah), vendar to ni racionalnost v svetovnih razmerah.

Velike gospodarske težave nerazvitih dežel v zadnjih dveh desetletjih, ki izvirajo predvsem iz zakonitosti svetovnega kapitalizma, so te dežele napotile, da se na alžirski konferenci in na posebnem zasedanju generalne skupščine ZN v letu 1974 začno prizadevati za temeljito spremembo svetovnih odnosov. Ta prizadevanja so zgoščena tudi v deklaraciji o vpeljavi novega gospodarskega sistema; deklaracija zahteva zlasti troje:

1. suverenost vsake države, da razpolaga s svojim gospodarstvom in z naravnimi bogastvi, vključno z nacionalizacijo,
2. večja in učinkovitejša mednarodna pomoč nerazvitim deželam,
3. sprememba svetovnih cen v korist surovin in nerazvitih dežel nasploh (s carinskimi preferencami, z nerecipročnostjo, s prizadevanji združenj proizvajalcev surovin.)

Spremembe v odnosih svetovnih cen bi lahko začele spreminjati doseganje delitev svetovnega dohodka; nacionalizacija, krepitev državnega sektorja v nerazvitih deželah in mednarodna pomoč bi prispevale k spreminjanju strukture svetovnega lastništva.

Seveda smo šele na začetku uresničevanja takih sprememb. Struktura lastništva se je v nerazvitih deželah spremenila le delno s krepitevijo državne intervencije, nacionalizacijami in državnim sektorjem, medtem ko glede odnosov cen v OZN še niso sprejeli konkretnih ukrepov in meril.

Kljub vsemu temu — kljub slabostim v uresničevanju — je vendar že popolnoma jasna družbenoekonomska vsebina koncepcije neuvršenih dežel in OZN o novem svetovnem sistemu (seveda ni mogoče natanko reči, ali bodo dežele te sklepe dosledno izvajale; če jih ne bodo uresničevale, bodo nujne druge, bolj radikalne poti do svetovnih sprememb).

Nov sistem ekonomskih odnosov v svetu, kakršnega si danes zamišlja gibanje neuvršenosti, je pomembna možnost revolucionarne svetovne preobrazbe po mirni poti; seveda gre za model, ki se ga še malo uresničuje, vendar pa je to ena izmed stvarnih možnosti.

Omenjeni koncept novega sistema je zaradi potreb nerazvitih dežel moral upoštevati — in delno že uresničuje — suverenost nad celim gospodarstvom, nacionalizacijo in meddržavno ekonomsko pomoč. Vse to so lahko sestavine ali predpostavke družbenoekonomske revolucije in začetnega socializma v nacionalnih in mednarodnih razmerah, ker krepe družbeno lastnino proizvodnih sredstev ali pa tej lastnini pripravljajo pot. Tu gre torej za revolucijo, toda revolucijo po mirni poti.

Poleg tega pa omenjena deklaracija OZN določa še postopne, kompromisne, evolutivne spremembe mednarodnih gospodarskih odnosov, ki lahko tudi vodijo — posredno — k notranjemu in mednarodnemu socializmu (spremembe v delitvi s spremembo svetovnih cen). To spreminjanje ne nasprotuje mednarodnemu gospodarskemu sodelovanju med kapitalističnimi in nekapitalističnimi deželami, ampak lahko postopno

spreminja družbeno vsebino tega sodelovanja tudi v času, ko se to sodelovanje krepi.

Postopne spremembe v odnosih svetovnih cen, ki jih določa deklaracija, še ne spreminjajo kapitalističnih odnosov na svetovnem trgu, lahko pa v času, ko se trg vse bolj krepi, zmanjšujejo stopnjo izkoriščanja nerazvitih dežel. To bi jim seveda puščalo vse več njihove uresničene vrednosti, omogočalo krepitev lastnih proizvodnih sredstev, s tem pa bi se seveda krepila njihova družbena lastnina ali pa njene predpostavke.

Model, ki ga je predložilo in sprejelo neuvrščeno gibanje, torej kombinira neposredne revolucionarne spremembe v svetovnem gospodarstvu (nacionalizacije, večstranska meddržavna pomoč brez pogojev) in prehajanjem postopnih sprememb v nove družbenoekonomske sestavine (naložbe v moderno in družbeno gospodarstvo), ne da bi bilo pri tem prizadeto sodelovanje med deželami z različnimi sistemi.

Model sprememb, ki jih vključuje novi mednarodni sistem, lahko v končni, dolgoročni posledici prinese — če bi ga uresničevali — svetovno revolucijo; to pa bi bila svetovna preobrazba, ki bi najbolj ustrezala družbeni stvarnosti v drugi polovici XX. stoletja in na prehodu v XXI. stoletje. Take svetovne revolucije seveda ne morejo razumeti tisti površneži, ki menijo, da je svetovna revolucija mogoča samo kot nasilni preobrat in kot morje krvi, ognja in pepela (kar je tudi možna alternativa, če se ne uresniči model mirne revolucije).

JOŽE ŠTER

Odtekanje slovenske pameti

V zadnjih desetih, dvajsetih letih so se mnoge dežele (zlasti evropske in ameriške) ne brez tehtnih razlogov mrzlično lotile proučevanja pojava, za katerega označitev se je ustalila beseda beg možganov (eksodus mozgova, brain drain). Sam pojav različni raziskovalci opredeljujejo precej različno. Tu ga bomo uporabljali kot označitev za meddržavne selitve (stalne ali začasne) oseb z visoko izobrazbo.

Čeprav evropska zgodovina pozna ta pojav že več kot tri tisočletja, se množičen beg možganov začne šele s prihodom fašizma na oblast.¹ »Prostovoljna« migracija inteligence pa se množično začne v Evropi šele po drugi svetovni vojni in je torej pogojena s svetovnim razmahom t. i. znanstveno-tehnične revolucije produkcijskega procesa. V različnih deželah ima ta pojav dokaj različne dimenzije: Grčija zgubi letno od četrte do tretjine svojih diplomantov (različno v različnih strokah), iz Norveške emigrira četrtnina inženirjev in naravoslovcev, Švico zapusti približno 22,4 % diplomantov, iz ZR Nemčije se odseli 8,2 % visokošolskih izobražencev, iz Anglije 7,4 %, iz Italije 1,3 % in iz Francije 0,9 %.²

Smer selitve je — poenostavljeno rečeno — od juga na sever in od vzhoda na zahod; to je predvsem problem odnosa razviti—nerazviti. Mladi strokovnjaki se selijo v razvitejša dežele, ker jim lahko te nudijo ugodnejše pogoje dela in več možnosti za uveljavitev. Razumljivo je zato, da je največje izseljevanje v ZDA: 1949. leta jih je prišlo 2382, v 1970 letu pa že 16.492; do leta 1961 so ZDA na področju kemijskih in fizikalnih znanosti dobile 40 Nobelovih nagrad, od tega je bilo 37,5 % nagrajencev rojenih zunaj ZDA; od 700.000 raziskovalcev je 15 % tujcev.³ Tako se

¹ Nemčijo je v letih 1933—1935 zapustilo 1200 profesorjev in znanstvenikov, med njimi tudi Einstein; Avstrijo je leta 1938 (priključitev k Nemčiji) zapustilo 400 intelektualcev, med njimi tudi S. Freud; 1938 je iz Italije emigriralo 100 znanstvenikov, med njimi tudi E. Fermi; med republikanskimi begunci iz Španije so v Franciji 1942 leta našli 1743 zdravnikov, 1224 odvetnikov, 431 inženirjev, arhitektov in tehnikov, 216 univerzitetnih profesorjev (od 550, kolikor jih je bilo 1936 v Španiji) (Notes et Etudes Documentaires, No. 3598 in NR, 1970).

² Prav tam.

³ Glej Science Research Studies Highlights, NSF, Washington, D. C. 20550 April 22, 1971 in A. Morenz, Warum sie Deutschland verlassen, Econ Atuell, Wien 1968, str. 19.

dogaja, da dajejo nerazvite dežele mnogo več strokovnjakov razvitim, kot pa jih te pošljejo v nerazvite v obliki tehnične pomoči.⁴

Ne le zaradi takih dimenzij prelivanja pameti, ampak tudi zaradi pomembnosti migracije najizobraženejšega dela naroda, so se mnoge dežele lotile temeljitega proučevanja tega pojava in tudi ukrepov, ki bi ugodno vplivali na ta gibanja. Pri nas pa smo komaj začeli resno razmišljati o tem. Doslej nam praktično ni znano drugega kot dokaj nezanesljive številk iz zadnjega popisa prebivalcev — o 7000 Jugoslovanih z visokošolsko izobrazbo, ki so na začasnem delu v tujini.

Migracije Slovencev

1. Zelo čudno je — ob tem, da je že dolgo znano dejstvo o izseljevanju Slovencev —, da smo šele v letu 1953 vpeljali selitveno statistiko, da se je selitvena statistika po deželah začela voditi šele z letom 1959 in da se je začelo z zbiranjem podatkov o vzrokih selitve šele z letom 1963. Drugi in še večji problem pa je v tem, da kljub večletnemu ugotavljanju in razpravljanju, kako pereč je problem odtekanja naših strokovnjakov, tudi ti podatki, ki so zbrani, niso obdelani in objavljeni. Delno izjemo predstavljata le leti 1960 in 1965. V teh dveh letih je udeležba oseb z visoko izobrazbo pri selitvah 2—3 %. Za leto 1965 imamo tudi podatke o starosti selivcev, iz katerih je razvidno, da so osebe nad 40 letom starosti v odselitvah udeležene le s 14 %, pri doselitvah pa kar z 39 %. Toda povsem zaman boste sedaj v Sloveniji iskali podatke o teh starostnih grupah glede na poklic, narodnost ipd.⁵ Seveda pa s tem še ni konec statističnih težav. Statistični popis je npr. v letih 1955—1959 zajel kar 17.163 prijavi izseljevanja premalo.⁶

Migracija Slovencev je že vseskozi precej velika. To ni nikakršen sodoben pojav, saj ga sledimo že vsa leta, odkar imamo na voljo statistične podatke, to je dobro stoletje. Osnovna značilnost naše migracije pa je stalen negativen migracijski saldo, t. j. več se jih je iz Slovenije odselilo, kot pa priselilo. Za zadnje stoletje (1860—1960) to pomeni več kot pol milijona ljudi.⁷

2. Še slabše kot z evidenco o stalnih selitvah je z evidenco o t. i. zdomcih oziroma o »osebah na začasnem delu v tujini«. Situacijo je nekoliko rešil popis prebivalstva leta 1971. Po teh podatkih je na začasnem delu v tujini z ozemlja Slovenije 48.086 oseb.⁸ Toda kmalu po objavi

⁴ Tipičen primer za to je Togo, ki ima v Franciji precej več zdravnikov kot pa jih Francija pošlje Togu kot tehnično pomoč (glej S. Polovina, Eksodus mozga, Ekonomist št. 1/1970).

⁵ Gantar Roža, Selitve v tujino, Prikazi in študije, št. 9—10, Zavod za statistiko SR Slovenije, Ljubljana 1966.

⁶ Dr. Z. Šifrer, Izseljevanje z ozemlja Slovenije v času 1860—1969, v: Socialni razvoj Slovenije, IV. del, VSPNS, Ljubljana 1969, str. 75.

⁷ Prav tam.

⁸ Lica na privremenom radu u inostranstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971, Statistički bilten, št. 679, Savezni zavod za statistiku, Beograd, avgust 1971.

so se pojavili številni komentarji — zelo verjetno opravičeni —, da so te številke znatno prenizke ipd.⁹ Po statističnih podatkih je torej 2,9 % prebivalcev iz Slovenije na začasnem delu v tujini.

Strokovnjaki, umetniki in vodilno osebje predstavljajo 4 % vseh v tujini začasno zaposlenih. V strukturi slovenskega prebivalstva predstavljajo osebe z višjo in visoko izobrazbo 5,7 %, v strukturi zdomcev pa 1,9 %. Zanimivost teh podatkov je, da je bilo pred odhodom v tujino največ oseb z visoko izobrazbo zaposlenih na kulturnem in socialnem področju (187), manj pa v industriji in rudarstvu (111).

3. Ob popisu prebivalstva leta 1971 se je rodilo upanje, da bi bil le-ta lahko dobra osnova za globljo kvantitativno in kvalitativno analizo migracije slovenske pameti.¹⁰ Kot je iz že zapisanega razvidno, se to upanje ni povsem uresničilo.

Zataknilo se je že pri za vso analizo bistvenem vprašanju — koliko Slovencev z visokošolsko izobrazbo je na začasnem ali stalnem delu v tujini.¹¹ Dosedanje ocene te migracije so bile sila različne: od najnižje, da je v tujini le 500 do 1000 Slovencev z visoko izobrazbo, do najvišje, da je več tisoč slovenskih inženirjev in znanstvenikov v tujini. In kakšna je *ocena*, ki smo jo dobili na podlagi naše analize?

Če za osnovo ocene vzamemo migracijsko statistiko, potem bi bilo sklepati, da se je v tujino za stalno odselilo okoli 500 Slovencev z visoko izobrazbo. Kako smo prišli do te številke? Selitvena statistika prejšnjega desetletja kaže, da je letni negativni migracijski saldo okoli 1000. Tako v odselitvah kot pri priselitvah pa so osebe z visoko izobrazbo udeležene med 2—3 %; ali drugače rečeno, na leto se je odselilo okoli 40 oseb z visoko izobrazbo, doselilo pa okoli 10¹². Če za grob račun upoštevamo tudi to, da je bila v petdesetih letih ta migracija manjša, pridemo do številke okoli 500. Temu je treba prišteti še začasne odselitve v tujino. Popis prebivalcev v letu 1971 je naštel 544 oseb z visoko izobrazbo. *Leta 1970 je bilo torej skupno v tujini gotovo nad 1000 Slovencev z visokošolsko izobrazbo.*

Tujini smo tako poklonili celotno enoletno produkcijo ljubljanske univerze.

Kot o celotnem številu migrantov, tako seveda nimamo nobenih podatkov tudi o njihovi poklicni strukturi. Približno točne številke lahko navajamo le za nekatere stroke, ki v celotni strukturi ne predstavljajo pomembnega deleža (npr. psihologov, filozofov, metalurgov ipd. je v tujini manj kot deset). V celotni strukturi zelo verjetno predstavljajo naj-

⁹ Po ocenah naj bi ta številka bila okrog 60.000, Delo (9/1-1971) pa poleg 60.000 delavcev navaja še 20.000 njihovih družinskih članov, Zavod za planiranje SRS pa navaja celo oceno 70.000—80.000 delavcev že za leto 1970 (Ekonomske vidike naše emigracije, Ljubljana, januar 1970).

¹⁰ Zato se je takrat republiški sekretariat za prosveto in kulturo odločil za širšo raziskavo tega pojava. Povzetek rezultatov te analize predstavlja tale članek. Tehnične usluge pri tej raziskavi je nudil Inštitut za geografijo pri Univerzi v Ljubljani.

¹¹ Gre seveda le za Slovence, ki so po letu 1945 odšli v tujino.

¹² Gantar Roža, Selitve v tujino, Prikazi in študije 9—10, 1966, Zavod SRS za statistiko.

večji delež zdravniki. Prav zanje lahko precej točno tudi izračunamo od-
 liv, ker imamo podatke o njihovi zaposlitvi doma. V letu 1968 npr. je
 bilo v Sloveniji zaposlenih 1801 zdravnikov; od tega jih je bilo 172 iz
 drugih republik;¹³ po starostni strukturi pa je bilo 10 % zdravnikov sta-
 rejših od 55 let,¹⁴ torej so ti gotovo diplomirali že pred letom 1945 (takrat
 so bili stari najmanj 32 let); če sedaj teh 10 % (tj. 180) zdravnikov in
 172 zdravnikov, ki so prišli iz drugih republik, odštejemo od števila vseh
 zaposlenih zdravnikov v Sloveniji, dobimo število zdravnikov, ki so diplo-
 mirali po letu 1945. To število je 1549 [1801— (172 + 180)]. V letih
 1945—1969 pa je na ljubljanski medicinski fakulteti diplomiralo iz
 splošne medicine 1831 študentov, torej je od teh odšlo v tujino 282. Ker
 račun ni popolnoma točen, lahko rečemo, da dela v tujini od 250—300
 slovenskih zdravnikov.

Za noben drug poklic ni mogoče zanesljivo izračunati niti približnega
 števila *emigrantov*. Med tistim, ki smo jih »odkrili«, je struktura na-
 slednja:

Stroka	Po podatkih iz popisa preb. 1971		Po naslovih, ki smo jih zbrali	
	število	v %	število	v %
Skupaj	442	100	421	100
— stomatologi	26	6,1	13	3,9
— spl. medicina	60	14,3	72	21,8
— elektrotehnična	56	13,2	40	12,1
— kemija	22	5,2	33	9,9
— agronomija	15	3,5	8	2,4
— ekonomija	27	6,3	9	2,7
— arhitektura	16	3,7	16	4,8
— pravna	14	3,3	5	1,5
— strojna	33	7,8	27	8,2
— gradbena	42	9,9	25	7,7
— metalurgija	10	2,4	7	2,1
— fizika	8	1,4	20	6,0
— drugo	96	22,9	56	16,9

Največ je torej odšlo stokovnjakov s področja medicine, sledijo pa
 elektrotehnična, kemijska, strojna, gradbena in fizikalna stroka. Ob tem
 naj opozorim še na to, da smo v naši raziskavi uspeli za nekatere poklice
 zbrati znatno več naslovov, kot jih je ponujal popis prebivalstva.¹⁵ Kot je

¹³ Kališnik M., Načrtno izobraževanje zdravnikov v Sloveniji, referat na simpoziju o
 kadrih, Ljubljana, maj 1970.

¹⁴ Zdravstveni in drugi delavci, zdravstvene šole in zdravstveni zavodi v SR Sloveniji v
 letu 1968, Posebna publikacija št. 5/69, december 1969, Zavod SRS za zdravstveno varstvo v
 Ljubljani, str. 19.

¹⁵ Razen popisa prebivalcev so bili uporabljeni številni drugi viri naslovov Slovencev v
 tujini: spisek slovenskih znanstvenikov v tujini, ki ga je imelo tajništvo univerze, anketa med
 raziskovalci in raziskovalnimi ter visokoškolskimi institucijami v Sloveniji, nekaj naslovov smo
 dobili pri strokovnih društvih, revijah in časopisih, potem pri Slovenski izseljeniški matici in

razvidno iz predhodne tabele, velja to predvsem za fizike, kemike in zdravnike.

Pri tem je treba opozoriti, da *ni nujno* enaka struktura, kot jo kaže tabela, tudi pri dejanski celotni emigraciji. Ne moremo torej enostavno pomnožiti števila dobljenih naslovov v posamezni stroki s tri ali štiri, da bi dobili dejansko število emigrantov z visoko izobrazbo v posamezni stroki (čeprav se — recimo — v medicini tako preračunavanje kaže kot precej točno).

Od kod, kam in kako?

Bodisi za samo proučevanje bodisi za praktično vplivanje na migracijske tokove je pomembno poznavanje osnovnih značilnosti oseb, ki odhajajo na začasno ali stalno delo v tujino. Da bi ugotovili nekatere osnovne karakteristike najbolj izobraženih slovenskih zdomcev, se je glede na že prej opisano stanje v Sloveniji pokazala kot edina realna pot anketa. Vsem, katerih naslove smo uspeli zbrati, smo poslali poseben anketni vprašalnik. Od skupno 421 anketirancev je izpolnjen vprašalnik vrnilo 177 oseb; od tega je bilo 155 vprašalnikov v celoti in pravilno izpolnjenih, 22 pa le delno ali nepravilno. To je torej približno 15 % vzorec.

Za ugotavljanje značilnosti te skupine emigracije smo torej uporabili podatke in odgovore (mnenja) teh 155 anketirancev. Takoj je seveda treba poudariti, da to ni nikakršen reprezentativni vzorec, ki bi dovoljeval statistično posploševanje na vse emigrante z visokošolsko izobrazbo. Morda je ta vzorec bolj ali manj reprezentativen, vendar tega niti ne moremo ugotoviti, ker je neznano, kakšna je struktura teh emigrantov glede na njihove osnovne objektivne značilnosti. Vse podatke te ankete in sklepanja, ki temeljijo na teh podatkih, je zato treba razumeti prej kot ilustracijo pojavnosti kakor pa kot znanstveno resnico. To pa spet ne pomeni, da so vsi podatki in mnenja anketirancev zgolj nepomembna subjektivna doživljanja, enakovredna dosedanjemu govorenju po »občutku« o tem pojavu emigracije. Podatki te ankete nam gotovo povedo mnogo več od dosedanjih »ugotavljanj«, hkrati pa niso povsem točna podoba emigracijskih tokov slovenskih strokovnjakov.

Ne glede na vse pomisleke in previdnosti pri upoštevanju rezultatov te ankete so nekateri podatki gotovo tako nedvoumni in zanesljivi, da o njih ni treba dvomiti.

Od naših anketirancev jih je pred letom 1960 odšlo v tujino kar 20 %, medtem ko je vseh zdomcev, ki so pred tem letom odšli v tujino, le dobrih 5 %; od vseh zdomcev jih je polovica odšla v tujino pred 1969

Zavodu za mednarodno tehnično sodelovanje. Pri zbiranju teh naslovov smo se s prošnjo za pomoč obrnili tudi na številna slovenska izseljeniška društva, na slovenske funkcionarje v diplomatsko konzularnih predstavništvih, dopisnike »Delca« in RTV v tujini, na nekatere zastopnike naših podjetij v tujini ter na 523 izseljeniških in drugih slovenskih duhovnikov v tujini; pri vseh teh je bil odziv zelo slab, praktično ničev.

letom, od naših anketirancev pa jih je polovica odšla že pred letom 1965. Iz tega bi lahko skleпали, da so »možgani« začeli odhajati prej in da ostajajo dlje v tujini. Čeprav je dve tretjini mlajših od 44 let (in so torej v najbolj ustvarjalnih letih), so seveda precej starejši od starostne strukture vseh zdomcev. Struktura naših anketirancev po zaposlitvi pred odhodom v tujino pa je takale:

	v %
1. višje in visoko šolstvo	9,7
2. samostojne raziskovalne organizacije	9,0
3. raziskovalne organizacije pri gospodarskih organizacijah	11,6
4. druge negospodarske organizacije	15,5
5. gospodarske organizacije	26,5
6. ni bil zaposlen	27,7

Ta razmerja verjetno niso realna in odsevajo tudi način zbiranja naslovov (med univerzitetnimi učitelji in raziskovalci v samostojnih raziskovalnih zavodih smo izvedli dodatno anketo). Te rezultate je treba razumeti relativno, torej z vidika, kakšna je struktura kadrov z visokošolsko izobrazbo po mestu zaposlitve v Sloveniji. Če tako gledamo te podatke, potem kljub vsem rezervam lahko ugotovimo, da je odliv relativno daleč večji iz raziskovalnih organizacij pri gospodarstvu ter raziskovalnih organizacij in visokošolskih ustanov kot pa iz negospodarskih organizacij.

Čeprav bomo o vzrokih govorili kasneje, tu lahko opozorimo, da ti podatki vendarle kažejo mesto posameznih vrst organizacij v naši družbi in položaj delavca v njih.

Če pogledamo odhajanje s časovnega vidika, potem se pokažejo kot izjemni tile podatki:

— S področja visokošolskih ustanov je bila emigracija nadpovprečna v obdobju pred letom 1960, izrazito podpovprečna pa v času po letu 1966.

— Pri drugih negospodarskih organizacijah je izrazito nadpovprečna emigracija v letih 1961—1965. V primerjavi z drugimi organizacijami pa je zelo majhna pred letom 1961.

— Iz gospodarskih organizacij je bila emigracija podpovprečna v obdobju 1961—65, nadpovprečna pa po letu 1966.

— Zanimivo je tudi to, da so bili emigranti pred letom 1950 izključno z visokošolskih ustanov ali brez zaposlitve.

Zanimalo nas je tudi, v kakšne delovne organizacije se v tujini vključujejo naši strokovnjaki. Anketirani so v tujini zaposleni takole:

20,6 %	— višje in visoko šolstvo
9,0 %	— samostojne raziskovalne organizacije
10,4 %	— raziskovalne organizacije pri gospodarskih organizacijah
16,8 %	— druge negospodarske organizacije
29,8 %	— gospodarske organizacije
4,5 %	— mednarodne organizacije
5,2 %	— imam lastno delavnico, podjetje ipd.
1,3 %	— nimam redne zaposlitve
2,6 %	— drugo

Kot vidimo, se jih največ zaposli v gospodarstvu in nato na visokošolskih ustanovah ter raziskovalnih organizacijah, sledijo pa druge negospodarske ustanove. Zasebnikov je malo, čeprav nekateri pri nas mislijo, da je to eden izmed pomembnejših motivov migracije.

Zanimivo pa je primerjati zaposlitve teh strokovnjakov pred odhodom iz Slovenije in sedanje v tujini. Če primerjamo strukturo zaposlitve po vrsti delovnih organizacij v Sloveniji in tujini, vidimo, da ni velikih razlik; poleg kategorije brezposelni je le po visokošolskih ustanovah v tujini zaposlenih sedaj še enkrat toliko emigrantov, kot jih je bilo zaposlenih v Sloveniji. Če pustimo ob strani vprašanje delovnega mesta, potem ta podatek verjetno pomeni, da odhajajo v tujino *predvsem bolj sposobni* in ne manj sposobni. Če k temu dodamo še podatek, da je bilo od teh, ki so v tujini zaposleni v visokem šolstvu, na visokošolskih ustanovah tudi v Sloveniji le 19 %, 34 % pa jih je bilo zaposlenih v raziskovalni sferi in ostali drugje, potem to vsekakor potrjujejo trditve nekaterih o fevdalnih odnosih na naši univerzi.

Tisti, ki so bili v Sloveniji zaposleni na visokošolskih ustanovah, so tudi v tujini največkrat zaposleni v visokem šolstvu (40 %), potem v raziskovalnih in drugih negospodarskih organizacijah (po 20 %). Zanimivo (če ne celo značilno) pa je dejstvo, da se od emigrantov z višjih in visokih šol v tujini ni prav nobeden zaposlil v gospodarstvu.

Strokovnjaki iz gospodarstva ostajajo med vsemi najbolj zvesti temu področju tudi v tujini (68,4 % jih je zaposlenih v gospodarstvu). Sledijo jim strokovnjaki iz drugih negospodarskih organizacij (50 % jih je ostalo zvestih področju), ki pa hkrati močno »bežijo« na področje visokega šolstva — tu gre predvsem za zdravstveni kader. S tega vidika predstavljajo izjemo raziskovalci. Raziskovalci iz samostojnih raziskovalnih organizacij odhajajo najpogosteje na visokošolske ustanove v tujini (kar 57,3 %) potem v gospodarstvo (21,4 %) in le 14,2 % jih ostaja zvestih področju. Pri tem je zanimivo, da se od teh prav nihče ni zaposlil v raziskovalnih organizacijah pri gospodarstvu. (Ali si to lahko razložimo z raziskovalno usmeritvijo naših samostojnih raziskovalnih organizacij, ki težijo predvsem v fundamentalne raziskave?)

Zanimivo je tudi to, da so v raznih vrstah mednarodnih organizacij ljudje prav z vseh področij — od učiteljev, raziskovalcev, strokovnjakov iz gospodarstva pa do brezposelnih.

Analiza delovnih mest, na katerih so zaposleni ti strokovnjaki v tujini, pa pokaže nedvomno presenetljivo podobo. Od naših anketirancev jih je kar 30,3 % zaposlenih na vodilnih delovnih mestih (direktorji, vodje oddelkov ipd.); 5,8 % je univerzitetnih učiteljev, 12,3 % raziskovalcev in 9 % asistentov, razen tega pa je še 21,9 % zaposlenih na delovnih mestih, ki jih lahko označimo kot »samostojno delo«. Torej je le dobra petina takih, ki pri svojem delu niso samostojni ali celo predstojniki. Ta podatek pomeni, da so Slovenci po svetu zelo uspešni, in hkrati da verjetno v tujino odhajajo prav naši najboljši, *najspособnejši kadri*.

Razpršenost slovenskih možganov po svetu je mnogo večja od razpršenosti vseh zdomcev. Slovenci z visokošolsko izobrazbo delajo v tehle deželah (v %):

Dežela	Tisti, o katerih imamo naslove	Tisti, ki so odgovorili na anketo
1. ZRN	31,8	41,5
2. Švica	16,6	18,2
3. Avstrija	5,7	3,9
4. druge evropske dežele	16,6	14,3
5. Severna Amerika	16,5	12,3
6. druge neevropske dežele	13,7	9,8
Skupno	100 % = 421	100 % = 155

Slovenske možgane najdemo na vseh celinah. Največ jih je seveda v Evropi in skoraj ni evropske dežele, kjer ne bi bil vsaj eden naših strokovnjakov. Tudi po mnogih zunanjeevropskih deželah jih najdemo, največ v ZDA in Kanadi, nato v južnoameriških deželah, so pa tudi drugje, od Avstralije prek Libije, Zambije, Gvineje, Tanzanije, Zaire, Indije itn. do Bahamskih otokov.

Anketiranci so na vprašanje, na kakšen način ste odšli v tujino, odgovorili takole (v %):

- 11,6 — ko sem bil na izpopolnjevanju v tujini, so mi ponudili mesto
- 27,0 — povabili so me
- 14,9 — službo sem dobil prek prijateljev, sorodnikov ipd.
- 1,9 — službo sem dobil prek zavoda za zaposlovanje
- 9,7 — službo sem dobil prek oglasa v časopisu
- 18,1 — delodajalcu sem se ponudil sam
- 15,5 — drugo

Ti podatki potrjujejo, da se prav najbolj izobraženi najpogosteje zaposlujejo v tujini »na divje«, saj se jih je prek zavodov za zaposlovanje zaposlilo le nepomembno število.

Visokošolski učitelji in sodelavci so odšli v tujino največ na povabilo tujcev (60 %, od tega 26,7 %, ko so bili v tujini na izpopolnjevanju). Podobno je z raziskovalci: iz samostojnih raziskovalnih organizacij so jih 57 % povabili tujci, iz raziskovalnih organizacij pri gospodarstvu pa 44,4 %. Precej raziskovalcev pa je takih, ki so si v tujini našli delo sami (okoli tretjina). Strokovnjaki iz drugih negospodarskih organizacij (predvsem gre za zdravstveni kader) pa so najpogosteje dobili službo v tujini prek prijateljev (25 %) ali pa so jih povabili tujci (25,5 %), po oglasih v časopisu (16,7 % in tako, da so se sami ponudili delodajalcu (16,7 %)). Tudi iz gospodarstva jih je odšlo v tujino največ na povabilo tujcev (tretjina), potem tako, da so si delo poiskali sami (19,5 %) ali so ga jim prekrbeli prijatelji (17 %). Celotni tisti, ki so bili pri nas brezposelni, navajajo

najpogosteje (37 %), da so odšli v tujino na povabilo tujcev; 23,1 % jih je odšlo na druge načine, 13,9 % jih je dobilo delo prek prijateljev, 16,5 % pa je bilo takih, ki so si delo našli sami.

Na povabilo iz tujine jih je emigriralo v tujino pred letom 1966 več kot polovica, po letu 1966 pa jih je na ta način odšla le še četrtnina. Mlajši je datum emigracije, več je takih, ki so se v tujini zaposlili prek prijateljev, prek časopisnih oglasov ali pa so si delo priskrbeli sami.

Vzroki in motivi migracije

Tako kot pri vsakem novem pojavu se tudi tu poraja cela vrsta različnih teorij o vzrokih. Najbolj znani sta zlasti *push-pull* metoda, ki jo zagovarja Adams,⁶¹ in metoda *razlik*, ki jo je razvil Oteize.

Oteize meni, da metoda *push-pull* ni zadosti neoporečna, ker zane-marja komparativni vidik, pa zato postavlja metodo *razlik* v posameznih faktorjih med deželami emigracije in deželami imigracije. Oteize loči štiri skupine razlik:

1. razlika v dohodkih med deželami;
2. razlike v dohodkih strokovnjakov v odnosu do drugih zaposlenih;
3. razlike v družbenem tretiranju strokovnjakov;
4. druge razlike.

Oteizejeva kritika Adamsonove metode se zdi upravičena, ker je gotovo, da lahko le razlike v posameznih faktorjih pokažejo objektivno intenzivnost migracijske motiviranosti. Ta metoda je zato primerna za ugotavljanje potencialne jakosti emigracije, ki naj bi bila $AM = F(A_1A_2, A_3, A_4)$. Nedvomno je razlika v dohodkih, razlika v tehnološki razvitosti dežel, razlika v možnosti uspešnega napredovanja v stroki itn. tisto, kar nam lahko pokaže jakost vzrokov, ne pa analiza vsakega faktorja za sebe.

Vendar ima tudi metoda *razlik* svoje slabosti, ki so predvsem v zane-marjanju individualnih faktorjev. Vrsto teh faktorjev ni moč izmeriti z razlikami, npr. poroka s tujim državljanom, moralni faktorji (kdo migrira zato, ker želi pomagati nerazvitim, opustošenim deželam), avanturistični motivi ipd.

V naši analizi sta bili zato uporabljeni obe metodi, ker smo se hoteli izogniti nekaterim slabostim ene in druge metode. Drugi razlog za uporabo obeh metod pa je bilo pomanjkanje ustreznih podatkov, ki jih terja metoda *razlik*.

Vsekakor je vzrokov za beg možganov veliko in so v različnih deželah različni, zlasti glede na jakost, zato ne bi imelo posebnega pomena razčlenjevati vseh, razen če niso tudi vzroki za migracijo slovenskih možganov. Kakšni so torej vzroki za odtekanje naših strokovnjakov?

Pri nas doslej ni bila narejena nobena študija, ki bi proučevala ta pojav, vendar so se kljub temu (ali pa prav zato) pojavljale najrazličnejše

⁶¹ The Brain Drain, ed. W. Adams, Macmillan, N. Y. 1968.

sodbe o vzrokih migracije. Eni kot poglaviten (ali pa že kar kot edini) vzrok navajajo materialne motive, drugi toge hierarhične odnose, spet tretji valijo krivdo na šibkost sistema izobraževanja vodilnih kadrov,¹⁷ četrti trdijo, da je migracijo vzpodbujalo nezaupanje do inteligence¹⁸ itd. Skratka, eni trdijo, da so vzroki migracije predvsem ekonomske narave, drugi pa, da so predvsem socialno-psihološke narave. Ne glede na to, katera od teh tez je pravilna (ali pa tudi nobena), je gotovo, da nobena ni dokazana.

V naši anketi smo anketirancem postavili dve vprašanji o vzrokih odhoda v tujino.

1. Kaj in koliko je v Sloveniji vzpodbujalo vaš odhod v tujino?

2. Kaj vas je privlačevalo v tujini?

Za vsako vprašanje smo anketirancem ponudili dvanajst odgovorov, pri vsakem od njih pa se je moral tudi odločiti za jakost posameznega motiva. To jakost smo merili s petstopenjsko lestvico: 0 — nič, 1 — zelo malo, 2 — malo, 3 — veliko, 4 — zelo veliko.

Poglejmo najprej, kaj je v Sloveniji vplivalo na odhajanje naših strokovnjakov na delo v tujino.

Vzroki	razširjenost vzroka (v %)	intenzivnost vzroka
1. imel sem premajhne dohodke v primerjavi z drugimi poklici	45,7	2,3
2. slabi odnosi, konflikti v kolektivu	38,0	2,6
3. nemožnost poklicnega napredovanja	55,5	2,6
4. delo, ki sem ga opravljal, ni ustrezalo moji izobrazbi in kvalifikaciji	28,3	2,3
5. nisem dobil zaposlitve	15,5	3,8
6. nisem dobil stanovanja	33,5	3,3
7. preveč težko je bilo priti do sredstev za raziskovalno delo	25,1	2,8
8. raziskovalec ima v Sloveniji premajhen ugled	24,5	2,3
9. rezultati raziskav se ne realizirajo	38,0	2,2
10. raziskovalna disciplina, v kateri sem delal, je bila preslabo razvita	31,6	2,4
11. osebni razlogi	45,8	3,0
12. politični razlogi	16,1	2,5
13. drugo	24,5	3,8

Iz te tabele je nedvomno razvidno dvoje:

— vzrokov, ki vplivajo na migracijo, je *mnogo* in ne le eden ali dva, kot so nekateri trdili;

— vpliv posameznih vzrokov je zelo *različen* tako glede na širino zajetja ljudi kot tudi intenzivnosti vplivanja.

¹⁷ Vpliv tehničnega napredka na razvoj gospodarstva SR Slovenije, IER; Ljubljana, september 1970, str. 13.

¹⁸ E. M. Pintar, *Diagonale slovenske znanstvene politike*, NR, št. 3/1972.

Če bi skušali sintetično oceniti vzroke, tako da upoštevamo razširjenost in moč posameznih vzrokov, potem se pokažejo kot *najpomembnejši trije vzroki*: osebni razlogi, nemožnost poklicnega napredovanja in slabi odnosi in konflikti v kolektivu. Zelo pomembna ali celo odločilna vzroka, čeprav le pri manjšem delu emigrantov, sta brezposelnost in nerešeno stanovanjsko vprašanje. Šele v tretjo skupino (po pomembnosti) bi lahko uvrstili — skupaj s še nekaterimi drugimi vzroki — vprašanje osebnih dohodkov. To je vsekakor presenetljivo v primerjavi z drugimi deželami. Verjetno pa imajo pri tem svoj vpliv tudi psihološki faktorji, ki so povzročili pri anketirancih zmanjševanje pomembnosti tega zanje manj »prijetnega« dejstva.

Podrobnejša analiza in križanja pokažejo še nekatere zanimive vidike oziroma najbolj izrazita odstopanja od poprečne slike:

— Kot nadpoprečen vzrok emigracije se premajhen relativen dohodek pojavlja pri emigrantih, ki so bili zaposleni v Sloveniji na višjih in visokih šolah.

— Nadpoprečno močan razlog migracije pri najmlajših (do 29 let starih) je bilo delovno mesto, ki po oceni anketirancev ni ustrezalo njihovi izobrazbi in zmožnosti. (Tu gre verjetno za dve skupini ljudi: v prvi so bili dejansko zapostavljeni, v drugi pa tisti, ki so sodili, da morajo že takoj po diplomu zasesti najodgovornejša delovna mesta). Nasprotno pa je pri emigrantih, starejših od 45 let, ta razlog podpoprečno močan. Kot vzrok se brezposelnost ne pojavlja le pri najstarejših (nad 55 let). Razumljivo pa se prav pri tej kategoriji kot izrazito nadpoprečno močan vzrok (»zelo veliko«) pojavijo politični motivi. Ta vzrok pa je izrazito podpoprečen (jakost 1,4) pri emigrantih, ki so stari med 35 in 39 let.

— Med tistimi, ki so odšli v tujino pred letom 1950, se kot vzroka pojavljata dejansko le dva: nemožnost poklicnega napredovanja in politični razlogi (pri znanstvenih pa še nerazvitost raziskovalne discipline). Skrb vzbujajoče stanje pri nas pa se kaže skozi vzrok »delo, ki sem ga opravljal, ni ustrezalo moji izobrazbi in zmožnostim«. Ta vzrok hitro postaja najpomembnejši: pri emigrantih pred letom 1950 ga še ni bilo, potem hitro narašča in pri emigrantih, ki so odšli po letu 1966 že doseže moč 2,8 (skoraj »veliko«).

Zanimivo je tudi to, da od tistih, ki so v tujino odšli zaradi brezposelnosti, nihče ni šel v Avstrijo, ampak izključno v ostale evropske dežele ali Severno Ameriko. Političnih emigrantov pa imamo največ v Južni Ameriki in Avstraliji.

Razlogi »iz tujine«, ki so najpogosteje vzpodbujali migracijo, so možnost uveljavljanja sposobnosti, potem dohodki in možnost strokovnega izpopolnjevanja; višji dohodki v tujini so po intenzivnosti relativno zelo šibak motiv, medtem ko sta druga dva razloga med najmočnejšimi. To pomeni, da sta prav možnost uveljavljanja sposobnosti in pridobivanja strokovnega znanja *najpomembnejša* stimulatorja migracije naših strokovnjakov v tujino. V to skupino bi verjetno lahko prišteli tudi »avanturi-

Kaj vas je privlačevalo v tujini?

Vzroki	Širina vpliva v %	Intenzivnost vpliva
1. višji realni dohodki	67,1	2,3
2. v tujino sem šel, da bi prihranil kaj denarja	50,9	2,6
3. višji splošni družbeni standard	58,7	2,2
4. v tujini gledajo predvsem na sposobnosti, ne pa na formalnosti	70,3	3,0
5. v tujini imajo znanstveniki boljšo opremo	54,8	2,9
6. v tujini imajo znanstveniki več svobode pri delu	46,4	2,6
7. v tujini so večje možnosti za uveljavitev in napredovanje	61,9	2,9
8. v tujini je večja možnost za stike z najboljšimi v stroki	65,8	2,7
9. v tujini je večja konkurenca med znanstveniki	45,1	2,4
10. v tujini je možno strokovno izpopolnjevanje	71,6	3,1
11. bolj zanimivo delo	61,9	2,8
12. želel sem spoznati tuje kraje in dežele	62,5	2,7
13. drugo	32,2	3,7

stični motiv« (spoznati tuje kraje in ljudi) in motiv stikov s »prvaki« stroke, ki sta zelo razširjena in hkrati močna faktorja migracije. Skladnost teh motivov z vzroki v Sloveniji je očitna.

Višji družbeni standard v tujini je pogost, a relativno šibek motiv. Sicer pa so tudi drugi razlogi pogosti in med njimi ni večjih razlik ne po razširjenosti ne po jakosti, izjema je »drugo«, ki je najmanj pogost motiv, toda hkrati najbolj močan. To postane razumljivo, če povemo, da to »drugo« največkrat pomeni poroko z državljanom druge države.

Podrobnejša analiza pokaže, da je pri motivih, ki so »iz« tujine vplivali na odhajanje naših strokovnjakov, znatno manj razlik med različnimi kategorijami emigrantov kot pa pri vzrokih v Sloveniji. Pomembnejše odstopanje od poprečja lahko ugotovimo (spet) le pri tistih, ki so odšli v Avstrijo.

Če skušamo na koncu strniti oceno o vzrokih za odtekanje slovenskih možganov, potem lahko ugotovimo:

— *Najpomembnejši vzroki so organizacijske slabosti in medčloveški konflikti* v naših delovnih organizacijah (nemožnost poklicnega napredovanja, konflikti v kolektivu, v tujini so važne sposobnosti, ne pa formalnosti, v tujini je večja možnost strokovnega izpopolnjevanja itn.).

— *Materialni vzroki* (boljši absolutni in relativni dohodek) so po pomembnosti na drugem mestu.

— Toda tudi drugi vzroki niso nepomembni za emigracijo naših strokovnjakov.

— Razumljivo je tudi, da so zelo močni, a manj razširjeni vzroki za odhod v tujino brezposelnost, poroka s tujim državljanom in pomanjkanje stanovanj.

Seveda so to subjektivne ocene samih emigrantov. Objektivni vzroki se lahko od tega bolj ali manj razlikujejo. Vendar to ne pomeni, da so subjektivne ocene nepomembne. Za človeško ravnanje so zelo pomembni, ker je človekovo ravnanje odvisno predvsem od teh subjektivnih doživljanj objektivnosti. Kljub temu pa moramo te ocene jemati pazljivo, ker so nastale po večletnem delu ljudi v tujini, pa je zato ocenjevalcem sam dogodek (odhod na delo v tujino) časovno odmaknjen, zaradi česar lahko resnične vzroke svoje emigracije sedaj drugače zaznavajo.

Posledice emigracije

Vsaka medalja ima dve plati, pravi naš pregovor. Brez dvoma je točno, da ima vsak, tudi najbolj negativen pojav, svoje pozitivne strani; nobenega razloga ni, da to ne bi veljalo tudi za migracijo možganov. Eni in drugi efekti so mnogovrstni.

Pri nas v razpravah o posledicah odhajanja delavcev na začasno delo največkrat vidimo le negativne posledice, pa še te zelo enostransko. V zadnjem času so tudi najvišji organi opozorili na večjo kompleksnost posledic teh migracij.

Najbolj jasno vidna in izračunljiva izguba dežel emigracije so stroški, ki jih je dežela vložila v formiranje teh kadrov. Po izračunih revije »Science« (do identičnih rezultatov je prišel tudi Henderson) stane izobraževanje do univerzitetne diplome v ZDA povprečno 35.000 dolarjev.

Pri nas znašajo stroški šolanja po zelo približnih izračunih (v cenah iz leta 1971) vsaj 300.000 dinarjev na enega diplomanta. Če sedaj izračunamo izgubo Slovenije zaradi emigracije oseb z visokošolsko izobrazbo, potem ta znaša samo v stroških šolanja vsaj 300 milijonov novih dinarjev.

K izgubam je treba prišteti še izostal prispevek teh emigrantov k družbenemu produktu. Poprečen osebni dohodek zaposlenih z visoko izobrazbo je bil v letu 1969 2722 din, zato lahko vzamemo, da je mesečna vrednost dela 4000 din. Letno bi torej ti emigranti doma ustvarili 48 milijonov dinarjev.

Če pa je v deželah emigracije pomanjkanje teh kadrov — kot je to v Sloveniji —, potem so izgube zaradi migracije seveda še mnogo večje in tudi različnih vrst. Škoda, ki nastane v proizvodnem procesu, če le-ta ni strokovno pripravljen in izpeljan, je praktično neizračunljiva, a gotovo velika. Zaradi velikega povpraševanja (potreb) po teh kadrih raste na eni strani »cena« tega dela, na drugi pa ta prazna mesta zasedajo manj strokovni kadri, kar spet ima daljnosežne in raznovrstne posledice (ekonomske, kadrovske, politične itn.). Vseh teh efektov ne le da ni mogoče izračunati, ampak jih v celoti ne moremo niti predvideti.

O pozitivnih učinkih lahko govorimo le bolj kot o potencialnih možnostih. Ti strokovnjaki so lahko kulturni, politični itn. ambasadorji našega naroda po svetu. Moralni, politični, nacionalni pomen je lahko velik zlasti, če ti emigranti dosežejo po svetu večje strokovne ali znanstvene uspehe. Teh v naši zgodovini ni malo,¹⁹ pa tudi med sedaj živečimi in delujočimi Slovenci po svetu imajo mnogi vidna mesta: več je profesorjev na priznanih svetovnih univerzah (na Sorboni, Heidelbergu, v ZDA idr.), več jih je tudi na vodilnih položajih raziskovalnih organizacij (predvsem v ZR Nemčiji in ZDA), nekaj jih je celo na vodilnih mestih velikih firm (v Nemčiji in ZDA) itn.

Vsekakor je najpomembnejši pozitivni učinek emigracije — če se seveda emigranti po nekaj letih vrnejo v domovino — novo znanje in izkušnje, ki jih ti strokovnjaki prinesejo iz tujine. Žal nimamo nobenih točnih podatkov, koliko se teh kadrov dejansko vrne v Slovenijo.

Skoraj polovica Slovencev, ki delajo v tujini, nima nikakršnih strokovnih stikov niti z organizacijami niti s posamezniki v Sloveniji. 29,6 % emigrantov ima strokovne zveze, vendar le s posamezniki. Dobre tri odstotke teh strokovnjakov nudi organizacijam in posameznikom v Sloveniji različne usluge (posredujejo za specializacije naših strokovnjakov v tujini, posredujejo strokovne informacije, literaturo ipd.). Z organizacijo, kjer so bili prej zaposleni, pa sodeluje le 7,7 % emigrantov. 2,1 % Slovencev v tujini pa izjavlja, da so sodelovanje s Slovenijo razvili v obliki dela pri skupnih projektih. Če pogledamo te odnose v celoti, vidimo, da torej z organizacijami v Sloveniji sodeluje le dobra desetina strokovnjakov na tujem. To je vsekakor zelo malo.

Podrobnejša analiza pokaže, da emigranti iz visokega šolstva sploh ne sodelujejo z organizacijami, v katerih so bili zaposleni pred odhodom v tujino, nasprotno pa vsak četrti raziskovalec sodeluje s svojo nekdanjo raziskovalno organizacijo v Sloveniji. Daleč nadpovprečno so brez vsakega strokovnega sodelovanja s Slovenijo tisti strokovnjaki, ki so delali pred odhodom v tujino v gospodarskih organizacijah, v drugih negospodarskih organizacijah in brezposelni.

Na splošno imajo emigranti iz zadnjih let precej manj stikov na strokovnem področju kot tisti, ki so odšli v tujino že prej. Kaj to pomeni? Verjetno dvojje: da naše organizacije še niso spoznale pomena in koristi, ki jih takšni odnosi lahko prinašajo, in drugo, da so pripravljene na sodelovanje predvsem le z v tujini že uveljavljenimi slovenskimi strokovnjaki.

Prav tako smo anketirance povprašali, ali bi bili pripravljene sodelovati z našimi organizacijami. Odgovorili so izredno pozitivno. Dve tretjini anketirancev je odločno odgovorilo z da (nekateri so k temu v anketi že postavljenemu odgovoru še sami pripisali »zelo rad«). Če k temu prište-

¹⁹ Več o tem sta pisala dr. V. Murko, *Delovanje Slovencev na tujih univerzah (do konca 18. stoletja)*, NR, št. 21/1972 in prof. E. Gobec, npr. *Kako so Slovenci »zasedli« svet*, New Era, October 2, 1969.

jemo še dobro desetino, ki je že razvila sodelovanje z domovino, in dobro desetino tistih, ki so pripravljene sodelovati le s posamezniki, ostane le še 7,7 % takih, ki niso pripravljene sodelovati, in še od teh jih je šestina navedla, da jim to prepoveduje delovna pogodba.

Podrobnejša analiza strukture tistih, ki imajo odklonilno stališče do takšnega sodelovanja, je pokazala, da je med temi skoraj polovica strokovnjakov s področja medicine. Tudi med tistimi, ki so pripravljene sodelovati le s posamezniki, je največ medicinskega kadra. Kaj je razlog temu dejstvu, bi lahko pokazala le dodatna analiza.

Očitno so torej ogromne razlike med *možnostmi in njihovo uresničitvijo*. Več kot tri četrt naših strokovnjakov je pripravljeno strokovno sodelovati z organizacijami v domovini, toda le-te so uresničile le manjši del teh možnosti. Zastavlja se vprašanje zakaj? Jih to sploh ne zanima?! Nimate naslovov teh strokovnjakov v tujini? To je težko verjeti, zlasti za organizacije, iz katerih so odšli. Ali gre potem morda za zamero, češ, če si nas zapustil in odšel v tujino, te nočemo več poznati, tudi brez tebe bomo lahko!? (V nekaterih primerih gre gotovo tudi za to, da so določene strukture »izgnale« tega človeka v tujino). Ali pa naše organizacije sploh ne vidijo nobene koristi od takega sodelovanja?

Organizacije morajo seveda pri izbiri sodelavcev v tujini vsekakor upoštevati tudi njihove moralnopolitične kvalitete. Vendar pa je očitno, da te kvalitete emigrantov niso bistven vzrok za tako skromno sodelovanje naših organizacij s Slovenci v tujini, kajti gotovo so v veliki manjšini tisti, ki nimajo ustreznih moralnopolitičnih kvalitete.

Naj bo kakorkoli že, že samo dejstvo, da so emigranti večinoma pripravljene sodelovati, vendar naše organizacije tega ne znajo ali nočejo izkoristiti, je izredno žalostno. S tem seveda izgubljam velike koristi, ki bi jih nam tako sodelovanje lahko prineslo. Razen tega pa bi takšno sodelovanje verjetno pozitivno vplivalo tudi na hitrejšo in večje vračanje slovenske pameti. Pogoj je seveda, da se ne bo več dogajalo to, kar nam je pripisal v anketi neki znanstvenik: »V slovenske revije pošiljam razne strokovne članke, a mi niti ne odgovorijo«. (Mimogrede, taisti znanstvenik je izdal že 11 knjig!)

Vračanje možganov

Tok emigracije lahko zaustavimo in zagotovimo povratek emigrantov le, če *odpravimo vzroke emigracije*. Vseh ne bomo mogli nikoli odpraviti. Zato lahko govorimo le o zmanjšanju bega in povečevanju vračanja. Toda zmotno bi bilo menje, da lahko upamo na vračanje strokovnjakov le, če odpravimo vzroke za njihov odhod. Razlogi za vrnitev so lahko tudi negativne izkušnje v tujini, dosežen cilj emigracije (npr. strokovna izpopolnitev, doživetje razmer v tujini, uveljavitev itn.) in ne nazadnje negativne

strani emigracije ter patriotizem (družinski problemi, ločenost od matere jezika, kulture, domače sredine itn.).

V naši anketi smo strokovnjakom, ki so na delu v tujini, postavili tudi vprašanje, ali se nameravajo vrniti v Slovenijo in kdaj. Odgovori so bili takile:

Vrnil se bom čez 2 leti	11,6 %
Vrnil se bom čez 3—5 let	7,1 %
Vrnil se bom čez 5—10 let	3,2 %
Vrnil se bom, ko bom v pokoju	16,1 %
Ne mislim se tako kmalu vrniti	18,1 %
Ne nameravam se vrniti	8,4 %
Drugo	35,5 %

Na prvi pogled se morda zdi, da je položaj zelo ugoden, saj se jih ne namerava vrniti le 8,4 %. Vendar natančnejša analiza pokaže prav nasprotno. Jasen sklep o vrnitvi ima v najboljšem primeru le dobra petina (21,9 %), pa še od teh, ki pravijo, da se bodo vrnili čez 5—10 let (od dneva anketiranja) bo verjetno še kdo ostal. Vsi drugi so verjetno dejansko »izgubljeni«. Tisti, ki se bodo vrnili, ko bodo v pokoju, se bodo dejansko vrnili kot stalni turisti, ne pa kot delavci. Tudi tisti, ki so izjavili, da se ne mislijo tako kmalu vrniti, verjetno ne bodo prišli nazaj, če sedaj sploh ne razmišljajo konkretno o vrnitvi. Tudi najštevilnejša skupina, ki je odgovorila z »drugo«, dejansko pomeni, da se ne bodo vrnili, ker v konkretnih odgovorih kot pogoj postavljajo radikalno večje dohodke, zagotovitev visokih položajev ali celo spremembo družbenih odnosov v Sloveniji ali pa enostavno pravijo »ne vem«.

Najmanj mislijo na vrnitev tisti, ki so bili v Sloveniji zaposleni na področju visokega šolstva in v drugih negospodarskih področjih (gre predvsem za zdravstvo).

V tej pesimistični podobi je tudi eden izmed bolj optimističnih podatkov. Od vseh jih je konkreten sklep o vrnitvi (vsaj čez 10 let) sprejelo največ prav najmlajših (starih do 29 let) 35,5 %, potem starih med 30 in 34 leti (23 %), pri ostalih starostnih skupinah pa se odstotek teh giblje med 16 in 21 %.

Zanimalo nas je tudi, kaj vpliva na odločitve emigrantov o njihovi vrnitvi.

Prvič, kakšna je povezava med vprašanjem in zakonskim stanom oziroma dejstvom, da je tudi družina v tujini. Predvidevali smo, da bodo tisti, ki imajo družino v Sloveniji, večinoma že imeli konkretno predstavbo o času vrnitve, drugi pa znatno manj ali pa sploh ne. Če pogledamo le najbolj skrajni odločitvi, je vpliv družine očiten (v %):

	Nimam družine	Družina je v tujini	Družino imam v Sloveniji
1. Vrnil se bom čez 2 do 10 let	33,3	16,2	40,0
2. Ne nameravam se vrniti	8,3	90,9	—

Torej je bilo predvidevanje točno. Med tistimi, ki se nameravajo vrniti, jih je največ tistih, ki imajo v Sloveniji družine, potem samskih, najmanj pa tistih, ki imajo tudi družine v tujini. In obratno — tistih, ki imajo tudi družine v tujini, bo največ dokončno ostalo v tujini. Žal je med emigranti največ (71 %) takih, ki imajo v tujini tudi družino.

Drugič, kakšna je odvisnost vračanja od realizacije pričakovanj emigrantov. Sklepali smo, da se bodo dosti bolj pogosto vračali oni, ki se jim pričakovanja niso izpolnila, od tistih, ki so uspeli v tujini. Anketa je to potrdila. Tistih, ki so se jim pričakovanja uresničila ali celo več kot uresničila, je manj med onimi, ki se nameravajo vrniti. In narobe — tistih, ki so manj uspeli, bo več med tistimi, ki se mislijo vrniti. Žal je kar 82 % anketirancev odgovorilo, da so se njihova pričakovanja uresničila ali uresničila celo bolj, kot so pričakovali.

Posebno vprašanje pa je, ali iz anketiranih podatkov sploh lahko naredimo kakšen vsaj približni sklep o številu povratnikov. Postavlja se namreč vprašanje, kaj je s tistimi 244 emigranti, ki na našo anketo sploh niso odgovorili? Ali lahko te štejemo med stalne emigrante? Ali so ti že tako trdno odločeni, da se ne vrnejo in tako razočarani nad razmerami v Sloveniji, da na anketo niti odgovoriti niso hoteli? Gotovo je med njimi nekaj takih, ki so anketo pojmovali kot nekoristno opravilo, nekaj je bilo verjetno tudi napačnih naslovov, a verjetno je med temi največ takih, ki so praktično že sklenili za vedno ostati v tujini in popolnoma obrniti hrbet domovini.

Če ta domneva drži, potem je seveda stanje na področju vračanja slovenskih možganov mnogo bolj črno, kot pa se kaže na osnovi naše ankete. To je tudi verjetno — vsaj glede na analize emigracije v drugih deželah.

Ideologija in družbeni konflikti

I

Že če površno opazujemo družbeno življenje, zaznamo neko korelacijo med ideologijo in družbenimi konflikti. Zastavlja se vprašanje, ali gre za koincidenco, katere vzroki so v nekem dejavniku, ki je neodvisen od obeh pojavov, ali pa so ideologija in družbeni konflikti organsko povezani. Da bi se izognili znanstveno neproduktivnemu terminološkemu sporu, bomo že pred razpravo o njunem odnosu podali za oba fenomena preliminarno definicijo.

Z ideologijo razumemo relativno zaokrožen sistem idej in predstav o družbi in o uravnavanju družbenih odnosov, v katerem so sistemizirane partikularne izkušnje in aspiracije posameznih družbenih skupin. Termina ideologija torej ne uporabljamo v smislu »lažne zavesti« in tudi ne v smislu, kot ga uporablja Mannheim, ko ugotavlja razlike med ideologijo in utopijo. Ideologija je sistematičen način izražanja interesov in teženj posameznih družbenih skupin in te interese spreminja iz latentnih v manifestne. Je dejavnik integracije in polarizacije v družbi. S tem ko ideologija odpira perspektivo posameznim družbenim skupinam, mobilizira hkrati njene člane za uresničevanje teh ciljev. Brez tega aktivističnega, mobilizacijskega elementa ideologije sploh ne bi bilo.

II

Družbeni konflikti so — kot pravi S. Možina — »specifična oblika interakcije med subjekti družbenega življenja, v kateri je dejavnost enega usmerjena proti dejavnosti drugega subjekta zaradi določenih dobrin — tako da ena stran poskuša omejiti, motiti ali onemogočiti realizacijo ciljev (interesov) druge strani.«¹ Avtor v tej definiciji popolnoma upravičeno poudarja, da je obstoj interakcije med dvema subjektoma konstitutivni element konflikta. Brez te interakcije konflikta ni, čeprav dva konkurenčna subjekta (skupini) morebiti obstajata. Po tej definiciji je tudi spor okoli »nekih dobrin« bistveni konstitutivni element konflikta.

¹ »Izvori konfliktov v delovnih organizacijah«, *Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije*, Jugoslovansko združenje za sociologijo, Slovensko politološko društvo, knjiga III., Portorož 1972, str. 5.

Nobena dvoma ni, da je večina družbenih konfliktov sredstvo za doseganje »določenih dobrin«, za katere se konkurenčni subjekti potegujejo. Vendar moramo upoštevati tudi to, da obstajajo tudi družbeni konflikti, pri katerih skoraj ne moremo govoriti o »nekih dobrinah« kot cilju subjektov. Včasih namreč akcija družbenih subjektov ni naravnana k dejavnosti družbenega subjekta, marveč k subjektu samemu, ki ga hočejo uničiti. Konflikt v tem primeru ni sredstvo, s katerim naj bi dosegli cilj, marveč cilj sam. Po definiciji J. Goričarja so to konflikti v ožjem smislu.² Prav zaradi tega se nam zdi definicija S. Možine preozka, ker se nanaša le na eno zvrst konfliktov, na tako imenovane »realistične konflikte«, ne upošteva pa »nerealističnih konfliktov.« Tu smo uporabili Coserovo delitev, o kateri bomo več spregovorili pozneje.

III

Kriterijev za konstituiranje konfliktnih skupin oziroma subjektov konflikta je več. To so socialnoekonomski, nacionalni, regionalni, rasni. Čeprav je prvi kriterij po pomenu najvažnejši, ker so razredni spopadi temeljno gibalno družbenega razvoja, pa ne smemo podcenjevati tudi nacionalnih, rasnih in regionalnih konfliktov. Pogosto se namreč v bistvu razredni konflikti izrazijo v drugačni obliki (na primer v rasni, nacionalni itd.). Neizrazito pojavljanje nekaterih vrst konfliktov v posameznih družbah so nekateri razlagali tako, kot da teh konfliktov sploh ni. O tem piše R. Dahl: »Če so evropski (in ameriški) opazovalci pogostokrat podcenjevali težo konfliktov v ameriški družbi, je prihajalo do tega zato, ker se konflikti v Združenih državah niso ujemali s pričakovanim modelom razrednega boja in ideološkega spopada.«³ Iz tega, da se latentni razredni interesi v ZDA niso močneje izražali kot razredni spopadi, seveda ne moremo sklepati, da nasprotujočih razrednih interesov sploh ni. Mislimo, da bi za ZDA lahko pravilneje ugotovili, da so se latentni razredni interesi — pod vplivom vladajoče ideologije — izražali kot rasni konflikti. To je samo ena ilustracij za izredno obsežne možnosti ideologije, da lahko, med drugim, determinira tudi obliko izražanja nekega spopada interesov. O preobraženi podobi spopada interesov piše tudi F. Engels v »Nemški kmečki vojni«: »Tudi v tako imenovanih religioznih bojih šestnajstega stoletja je šlo predvsem za zelo pozitivne materialne razredne interese; ti boji so bili prav tako razredni boji kot kasnejši notranji spopadi v Angliji in Franciji. Če so imeli ti razredni boji takrat religiozno obeležje, če so se interesi, potrebe in zahteve posameznih razredov skrivali pod religiozno odejo, to na stvari nič ne spremeni in je to mogoče z lahko razložiti iz razmer tiste dobe.«⁴

² Glej: »Zarišča globalnih konfliktov v jugoslovanski družbi«, cit. delo str. 135.

³ *L'avenir de l'opposition dans les démocraties*, Fururibles, SEDEI, Paris 1966, str. 47.

⁴ *Nemška kmečka vojna*, Komunist, Ljubljana 1973, str. 39.

IV

Verjetnost, da bodo izbruhnili v neki družbi konflikti, kot tudi možnost za njihovo razreševanje nista odvisni le od kriterijev, po katerih se konfliktna skupine, subjekti konflikta formirajo, pač pa tudi od pravočasnega razreševanja posameznih konfliktov in odnosa med konfliktnimi skupinami, ki se izoblikujejo po različnih kriterijih. Kolikor bolj se na primer liniji razrednih in rasnih konfliktnih skupin pokrivata — zgled za to so ZDA — toliko bolj verjetno je, da bo izbruhnil konflikt, in toliko težavneje ga je razrešiti.

S pravočasnim razreševanjem družbenih konfliktov mislimo na to, ali se v določeni družbi konflikti rešujejo po istem vrstnem redu, kot se pojavljajo — ali pa ostanejo dalj časa nerešeni. Na primer, ali je problem odnosa med različnimi verskimi skupinami rešen pred zaostritvijo odnosa med delavskim razredom in buržoazijo ali po njej. »Razreševanje ene tenzije za drugo«, piše Lipset, »prispeva k stabilnosti političnega sistema: prenašanje problema iz enega zgodovinskega obdobja v drugega pa povzroča, da je politično ozračje prej prepojeno z gnevom in frustracijo kot pa s toleranco in kompromisom.«⁵

Intenzivnost konfliktov je mnogo močnejša, če linije različnih konfliktnih skupin (razrednih, rasnih, religioznih, nacionalnih) konvergirajo. Če je na primer nacionalna skupina identična z religiozno skupino, je razrešitev konflikta mnogo bolj težavna. Če pa se mejne linije konfliktnih skupin križajo, če so na primer pripadniki neke veroizpovedi približno enakomerno razporejeni v nacionalnih ali pa v razrednih konfliktnih skupinah, so možnosti za razreševanje spopada mnogo večje.

V

Povezanost ideologije in družbenih konfliktov je videti iz tega, da sta ta pojava že po nastanku odvisna drug od drugega. Razcepljenost družbe in ostri spopadi interesov posamičnih družbenih skupin so sploh pogoj za nastanek ideologije kot parcialne zavesti. Po Marxu je nastanek ideologije možen šele v razredno polarizirani družbi. Ideologije so po njegovem mnenju tisto področje, na katerem se ljudje zavedo različnih interesov in jih z bojem uresničujejo. Tezo o historičnosti ideologije, o njeni bistveni povezanosti s konfliktno družbo je na poseben način izrazil profesor G. Burdeau z ugotovitvijo, da »ne pozna ideologije srečnih ljudi.«⁶

Toda ideologija ni le goli refleks družbenih konfliktov, njihov zunanji spremljevalec, ampak tudi njihova bistvena komponenta. Ideologija ustvarja interpretativni okvir in oblike, v katerih se konflikti pojavljajo, in s tem vpliva na samo bistvo konflikta.

⁵ *Politički čovek*, Rad, Beograd 1969, str. 106.

⁶ *Traité de sciences politiques*, Librairie generale de droit et de jurisprudence, Paris 1968, str. 139.

VI

Obstoj objektivno protislovnih interesov med različnimi družbenimi skupinami (njihov neenakopravni položaj v procesu proizvodnje, v delitvi dobrin, pravic, avtoritete) ne sproža nujno konflikta med skupinami. Če se namreč nekatere družbene skupine ne zavedajo neenakosti ali pa če jo imajo za naravno in upravičeno, potem ni razloga za družbeni konflikt. V tem dejstvu tiči vzrok za dolgotrajen obstoj kastnih sistemov v zgodovini človeštva in tudi razlaga, zakaj v nekaterih razredno strukturiranih družbah ni prišlo do spopadov: ker se podrejeni razredi niso zavedali odnosa eksploatacije. Potemtakem pridemo do ugotovitve, da je zavest o položaju in interesih lastne družbene skupine in zavest o njenem konkurenčnem odnosu do drugih družbenih skupin — ali drugače povedano: ideologija — pogoj za nastanek družbenih konfliktov v razmerah, ko so interesi posameznih družbenih skupin objektivno nasprotni. Latentno nasprotni interesi se spremenijo v manifestne interese šele tedaj, ko so izraženi skoz ideološko prizmo. Če tega ni, ne zanetijo konflikta. Šele ideološka luč razkrije pripadnikom »quasi grupe« — če uporabim ta Dahrendorfov izraz — interese njihove skupine kot tudi interese nasprotnih skupin ter jih s tem spreminja v pripadnike »konfliktne grupe«. Dahrendorf je v svoji analizi nastanka konfliktnih skupin označil s »quasi grupami« tiste skupine, ki se še ne zavedajo svojih interesov. Za latentni interes, okoli katerega se oblikujejo te skupine, je po njegovem mnenju odločilno dejstvo, ali skupine imajo v dani organizaciji, ki je »koordinirana z imperativnimi pravili«, avtoriteto ali pa so iz nje izključene.⁷

To, da Dahrendorf vztraja pri kategoriji avtoritete, je posledica njegovega temeljnega izhodišča, po katerem je oblast višja kategorija kot lastnina (ekonomska moč), ki je iz prve izvedena. To je ena ključnih točk, v kateri se Dahrendorf — in še mnogi drugi sodobni meščanski socialologi razhajajo z Marxom.

Temeljni socialni konflikti, se pravi, razredni konflikti, so — tako pravi Marx — rezultat različnega položaja družbenih skupin v procesu proizvodnje in delitve. Med objektivnim spopadom interesov osnovnih razredov v družbi in razrednim konfliktom po Marxu ni absolutnega paralelizma. Razred lahko dolgo obstaja, ne da bi se zavedal svojih interesov (»razred po sebi«). Šele ko poleg objektivnih lastnosti, ki izhajajo iz njegovega položaja v procesu proizvodnje, pridobi tudi zavest o svojih zgodovinskih interesih, postane »razred zase.« Šele tedaj lahko govorimo o razredu kot konfliktni skupini.

VII

Odnos med ideologijo in družbenim konfliktom ni v vseh primerih enak. Za nadaljnjo analizo bi bilo koristno, če se vrnemo h Coserovi

⁷ *Classi e conflitto di classe nella società industriale*, Editori Latareza, Bari 1963, str. 325.

razdelitvi konfliktov na realistične in nerealistične konflikte. V prvem primeru gre za konflikte, ki so rezultat nasprotnih ciljev dveh strani (družbenih skupin) glede določene dobrine (pravice, interesa). V tem primeru je konflikt edino možno sredstvo, da se cilj doseže. Cilj je fiksen — »obstajajo pa funkcionalne alternative glede sredstev«. ⁸ Nasprotno temu pa nerealističnega konflikta ne povzročijo rivalski cilji nasprotnih skupin, »marveč potreba, da se vsaj ena obeh strani razbremeni nape-tosti.« ⁹ V tem konfliktu obstojajo alternative glede cilja, sredstva pa so fiksna. Teh dveh tipov konflikta — poudarja avtor — v realnem življenju ne srečamo v čisti obliki, to so »idealni tipi«, kot jih je pojmoval Weber. Sodimo, da je ta delitev zelo koristna zato, ker omogoča, da tudi v praksi lahko razločujemo med tema zvrstema.

Pokaže se, da je običajno izhodišče, ki vidi v konfliktu samo alternativno sredstvo za doseganje določenih ciljev, popolnoma neustrezno pri konfliktih, ki se jih ne da utesniti v to shemo. To zvrst konfliktov, ki so posledica iracionalnih čustev celih družbenih skupin, je razčlenjeval zlasti Reich v svoji analizi fašizma. Eden izmed dejavnikov, s katerim je možno pojasniti zmagoslavni pohod fašizma v Nemčiji, je po Reichovem mnenju to, da so nemški komunisti premalo upoštevali psihologijo množic in socialni učinek mysticizma.

Odnos ideologije do teh zvrsti konfliktov je različen: v prvem primeru (realistični konflikti) ideologija transformira latentni spopad v manifestnega in mobilizira družbene skupine za akcijo, da bi spoznani interes uresničile. V drugem primeru ima ideologija mnogo bolj samostojno vlogo, ker izsili konflikt ne glede na to, da stvarni konkurenčni cilj med konfliktnimi skupinami sploh ne obstaja. Za zgled naj navedemo nacionalsocialistično ideologijo, ki je napravila iz Židov glavnega sovražnika nemškega naroda in postavila iztrebljenje Židov za svoj poglavitni cilj. Seveda je moč zaznati tudi pri tem konfliktu, vsaj v njegovem začetku, nekatere realistične elemente, kot jih je opredelil Coser (rivalstvo okoli bogastva Židov).

Pomen ideologije je v svojem modelu nastanka konfliktnih skupin močno poudarjal tudi Dahrendorf: »Ideologije, pojmovane kot artikulacija in kodifikacija manifestnih interesov, so samo tehnični pogoj organizacije: ne ustvarjajo konfliktnih skupin in tudi ne povzročajo nastanka konfliktne skupine. Zagotovo pa imajo babiško vlogo v spopadu konfliktnih skupin in so v tem smislu naknadno vključene spremenljivke.« ¹⁰ Sodimo, da je ta ocena sprejemljiva samo za »realistične konflikte«. Pri nerealističnih konfliktih pa ideologije niso le naknadno priključene spremenljivke, marveč samo bistvo konfliktov.

⁸ *The function of social conflicts*, Routledge and Kegan, Loidon 1956, str. 49.

⁹ Cit. delo, str. 50.

¹⁰ Cit. delo, str. 328.

VIII

Ugotovili smo že, da brez ideologije ni konfliktov, pa najsi gre za realistične ali nerealistične konflikte. Vendar pa bi bilo napak, če bi iz tega sklepali, da ideologija v vsakem primeru spreminja objektivno nasprotje interesov v družbeni konflikt. Odnos ideologije do latentnih spopadov interesov je namreč različen. V bistvu se pomen in narava neke ideologije najbolje razpozna prav iz njenega odnosa do latentnih spopadov interesov med posameznimi družbenimi skupinami.

Prizadevanja, da se spopadi interesov kar najbolj omeje in prikrijejo, so značilna za ideologije, ki branijo status quo. Za ideologije, ki so usmerjene k spreminjanju danega sistema, je značilno, da razkrivajo spopade med interesi in pozivajo k njihovem razreševanju. Ta sprememba je večdimenzionalna, ker je odvisna od vrste konflikta (razredni, nacionalni, verski, rasni), ki ga ideologija preobrazi iz latentnega stanja v manifestno. Prav zaradi tega tudi ni mogoče ideologij, ki se zavzemajo za spremembo statusa quo, a priori razglašati za revolucionarne, marveč je možno njihov pomen in naravnost ugotoviti šele s konkretno zgodovinsko analizo. Še en razlog je, ki spodbija mehanično delitev ideologij na tiste, ki so naravnane k ohranjanju statusa quo, in na druge, ki teže k spremembam — kot na revolucionarne in konservativne. Konservativne politične sile so pogosto pobudnik velikih družbenih sprememb. Zato John Plamenatz pravilno ugotavlja, da je zmotno mnenje, da se dominantne socialne sile bolj kot druge upirajo družbenim spremembam. V ponazorilo navaja velikanske družbene spremembe, do katerih je prišlo v ZDA po veliki svetovni ekonomski krizi.¹¹ Toda njihov učinek ni bil spreminjanje, pač pa konsolidacija kapitalističnega sistema. Kvaliteto družbenih sprememb je možno torej določiti šele tedaj, ko je ugotovljeno, katerim silam spremembe koristijo.¹²

IX

Buržoazna ideologija zelo nazorno kaže svoj diferencirani odnos do latentnih družbenih konfliktov. Medtem ko je v zori buržoazne ere zelo občutljivo registrirala stanje neenakosti, podrejeni položaj buržoazije v odnosu do aristokracije ter ta spopad interesov transformirala v nepomirljiv družbeni konflikt, je po prihodu buržoazije na oblast bistveno spremenila odnos do latentnih konfliktov. Zlasti je poskušala prikriti in mistificirati spopad interesov med buržoazijo in proletariatom. Ena njenih opornih točk je trditev, da je družba homogena; če pa že ne more docela zanikati protislovij in neenakosti, jih razglašča za kratkotrajne oziroma predhodne pojave. Namen prikrivanja družbenih konfliktov, ki je značil-

¹¹ *Ideology*, Pall Mall, London 1970, str. 107.

¹² O tem smo pisali v članku »Ideologija, partija in družbene spremembe«, *Kulturni radnik*, Zagreb, št. 6/1973.

no za vse sodobne buržoazne ideologije, je v tem, da zabrišejo jasnejšo demarkacijsko črto med družbenimi skupinami in s tem preprečijo izbruhe konfliktov. Prizadevanje, da bi se razredni spopadi utišali, da bi zakrinkali poglobitveni razcep oziroma vse špranje v sodobnih meščanskih družbah, je nedvomno glavna značilnost najbolj dinamične buržoazne ideologije — tehnokratske ideologije.

X

Že zelo površna skica tehnokratske ideologije pokaže, kako si prizadeva zastreti razredni spopad in ga potisniti v ozadje, na njegovo mesto pa vsiliti predstavo o spopadu med strokovnostjo in nestrokovnostjo ter znanjem in neznanjem kot temeljni družbeni konflikt.

Tehnokratska ideologija odklanja socialistično ideologijo kot ostanek preteklosti; kot »otročko bolezen«
nerazvite družbe. Zanja je resnično samo tisto, kar že obstaja, in zato vsak cilj in vrednota, ki je ni možno verificirati v preteklem in sedanjem svetu, odklanja kot golo eshatologijo. V imenu dane stvarnosti zanikuje možno stvarnost. Tehnokratska ideologija v svojih observacijah čisto zavestno zanemarja vprašanja svobode, odgovornosti in sreče ljudi ter operira le s kvantitativnimi kazalci (odstotki, indeksi, stopnja rasti) — ali kakor bi dejal Kolakowsky, dejstva spreminja v vrednote. Zato tudi družbeni napredek reducira na ekonomski in tehnični razvoj, družbena vprašanja in razrede v družbi, zlasti položaj delavskega razreda, potiska med drugorazredna vprašanja.

Tehnokracija teži k temu, da bi vladala v imenu znanstvene resnice, in si prizadeva — tako kot vsaka družbena skupina, ki se bori za oblast — da bi svoje akcije identificirala s splošno blaginjo. Ker meni, da je edini posrednik med znanostjo in družbo, poskuša absolutizirati značaj znanosti. Razglašuje jo za vsega zmožno ter pri tem zanemarja človeške cilje in vrednote, ki jih ne more definirati nobena znanost. To daje njeni ideologiji značaj totalitarnosti in bistveno opredeljuje značaj miselnosti tehnokrata, ki »temelji na prepričanju, da sta racionalna analiza in interpretacija najbolj primerni, da naletita na enotno oceno — vsaj pri dobronamernih ljudeh. Tehnik, ki je prepričan, da pozna bistvo vprašanja, bo vedno iznenaden in tudi užaljen, kadar bo naletel na nasprotovanje svojim idejam: zato je vedno pripravljen, da jih (nasprotovanja -op. V. G) pripiše ali neznanju ali pa zlonamernosti.«¹³

Tehnokratska ideologija odklanja enakost ljudi, ki je pogoj vsake demokracije, in vztraja na neenakosti kompetenc in na nerazrešljivem nasprotstvu med znanostjo in demokracijo. Zaradi tega je v svojem bistvu globoko protidemokratska, elitistična. Tehnokratska ideologija priznava le minimalni pomen dejavnikov zavesti, pomen subjektivnih dejavnikov v družbenem razvoju. Stopnja razvoja proizvodnih sil, velikost narodnega dohodka in drugi kazalci ekonomsko-tehničnega

¹³ Jean Meynaud, *La Technocratie, myth ou réalité*, Payot, Paris 1964, str. 201.

razvoja določajo v celoti prihodnji razvoj. Ta agresivni tehnološki detrmizem, ki je podlaga sodobnih teorij konvergence, odklanja celo misel na to, da je prihodnost odprta in odvisna od opredelitev subjektivnih sil.

XI

S tem, ko ideologija preobraža latentne interese v manifestne, prispeva k notranji koheziji družbenih skupin in k ostrejšemu začrtovanju meja med njimi. Izostrovanje in pogosto tudi predimenzioniranje spopada z drugimi družbenimi skupinami je le en obraz ideologije. Ideologija ima namreč dva obraza — tako kot bog Janus. Drugi obraz kaže ideologija tako, da ljubosumno varuje enotnost predstav, aspiracij in akcij privržencev svoje skupine. To je zlasti očitno pri ideologijah podrejenih skupin, ki se postopno zavedajo svojih ciljev in nasprotnih interesov drugih družbenih skupin. Vztrajanje na homogenosti in trdnosti je pomembno zlasti za podrejene družbene skupine (razrede), ker s tem kompenzirajo prednosti dominantnih skupin (ekonomsko, politično, kulturno).

XII

Prav zato ker so ideologije sredstvo za ustvarjanje in ohranjanje enotnosti lastne skupine, so toliko bolj nestrpne do spopadov v svojih vrstah; to je najbolj očitno v partijah, ki so eminentno politične organizacije. Politične partije zelo ostro nastopajo proti tistim posameznikom v svojih vrstah, ki razbijajo interno homogenost. Včasih mnogo ostreje obračunavajo s svojimi dovčerajsnjimi pripadniki, ki jih iz kakršnihkoli razlogov zapuščajo, kot pa s pristaši (člani) drugih konkurenčnih skupin. Ideološko-politični gnev, ki je naperjen proti »ubežnikom« iz njihovih vrst, ima različno ostrino — in sicer glede na motiv dezertstva. Oster je takrat, kadar člani zapuščajo partijo zato, ker so spremenili svoje ideološko prepričanje in se vključujejo v drugo partijo (pojav renegatstva). Ta odnos pa je mnogo ostrejši do tistih članov, ki zapuščajo svojo partijo zaradi ocene, da je izdala svoje najvišje cilje, in zdaj skušajo sami (pogosto z ustanavljanjem konkurenčne partije) bolje uresničevati iste cilje (pojav heretikov). Ta različni odnos ni naključje, ni le posledica nepredvidljivih individualno-psiholoških reakcij, »užaljenosti« zaradi postopkov dovčerajsnjih članov, pač pa imajo zelo realno podlago. Na to nas posebej opozarja Coser: »Heretiki izzovejo toliko več sovraštva, ker imajo s svojimi nekdanjimi tovariši-člani še vedno skupne cilje.«¹⁴ Coser prav tako ugotavlja — ko parafrazira Simmla, da je konflikt tem bolj oster in radikalen, kolikor bolj tesne so bile zveze (odnosi) med razprtimi stranmi; to nam pojasnjuje sovražno razpoloženje partij do svojih dovčerajsnjih članov.

¹⁴ Cit. delo, str. 71—72.

Pogostejše dezertstvo iz neke konfliktne skupine (partije), zlasti čgre za tiste člane, ki so se v skladu z interno delitvijo dela ukvarjali s »proizvodnjo idej«, se pravi za intelektualce, ni le posledica normalne intelektualne evolucije oziroma dejstva, da posamezniki zaradi specifične individualne izkušnje, spoznanj in teženj prestopajo nevidno, vendar prisotno meje grupne ideologije, ampak je tudi pomemben sociološko-politološki simptom. Kaže namreč tudi na že preživelo interesno strukturiranje konfliktne skupine, na vse večje razpoke med njenimi posameznimi deli.

Na prvi pogled skoraj ni mogoče pojasniti ideološke geneze dovčerajšnjih uradnih ideologov posamičnih konfliktnih skupin. Toda za navidezno zmedo popolnoma nepričakovanih in kdaj tudi dramatičnih prekinitev z opredelitvami skupin in z lastno ideološko preteklostjo je možno mnogokrat zaznati globjo vzročnost. Stvarna osnova, iz katere se rojevajo in se razvijajo nove ideološke struje in usmeritve, so spremenjeni interesi posameznih delov dotlej kompaktne konfliktne skupine. Ideološko razslojevanje je samo kazalec interesnega razslojevanja. Zato ni naključje, da je boj proti ubežnikom iz skupine — pa najsi prehajajo k ideologiji konkurenčne skupine ali pa skupino zapuščajo zaradi prepričanja, da ne izpolnjuje svojih lastnih ideoloških načel — mnogo bolj brezobziren v obdobjih, ko realne tendence v partiji (in v družbeni skupini, ki jo predstavlja) vodijo — v nasprotju z uradnim ideološkim projektom — k čedalje večjim razlikam interesov med posameznimi deli skupine. Ideologija tedaj zavrača sleherno nezaželeno prakso, nastopa z močjo ideološko-politične represije kot edinim kriterijem pravilnosti te prakse. Dosedanje izkušnje obračunov političnih partij (tako meščanskih kot delavskih) z ubežniki iz lastnih vrst ponujajo široko pahljačo sredstev in metod. Med temi se je izkazalo kot izredno učinkovito oporekanje trdnosti in vdanosti prizadetega člana partije v preteklosti, torej v času, ko pri njem še ni bilo nobenih znamenj razhajanja s partijo in ko še ni povzročal konfliktov znotraj skupine. Obsodbi, da ta član ni nikoli spoštoval temeljnih načel partije, se pridruži ponavadi tudi popolna etična diskvalifikacija. Tako postane tisti, ki drugače misli, sovražnik, izdajalec itd.

XIII

Ideologija usmerja družbeni razvoj in s tem sproža pojave določenega tipa družbenih konfliktov. Značaj delovanja ideologije v razvoju družbe lahko najbolje osvetli primerjalna analiza družb, ki so se začele razvijati pred več desetletji na približno enakih temeljih — ki pa so ideološko različno naravnane. Pri nerazvitih lahko na primer primerjamo Indijo in Kitajsko. Podobno primerjavo lahko napravimo pri razvitih državah, na primer med Zvezno republiko Nemčijo in Demokratično republiko Nemčijo ali med Avstrijo in Češkoslovaško. V obeh primerih je različna

usmerjenost družbenega razvoja (determinirana z različno ideologijo) izoblikovala različne družbe in se zato v njih pojavljajo tudi različni družbeni konflikti. Pri tem ne gre samo za razlike, ki nastajajo zaradi tega, ker nekatere ideologije trpe izražanje konfliktov, druge pa ne, in onemogočajo tudi nastajanje objektivnih pogojev za njihovo izražanje. Upoštevati moramo tudi to, da ideologije po daljšem obdobju spreminjajo sám socialnopolitični kontekst, v katerem delujejo, ter s tem zmanjšujejo ali zvečujejo možnosti za nastajanje družbenih konfliktov. Vzemimo za primer boj proti zasebniškemu prisvajanju (lastnine), ki so ga v preteklem obdobju (v skladu z ideološko naravnostjo) bojevali na Kitajskem, v DR Nemčiji in na Češkoslovaškem; to je precej zmanjšalo verjetnost, da bo prišlo do spopadov interesov nasprotnih razredov. V drugi skupini držav: v Indiji, ZR Nemčiji in Avstriji, je možnost za izbruhe tovrstnih razrednih konfliktov mnogo večja.

XIV

To, v kolikšni meri vladajoča ideologija obvladuje izbruhe in razrešuje družbene konflikte, je kazalec njene moči in vitalnosti. Če so izbruhi nekontroliranih in »nezaželenih« ali celo prepovedanih konfliktov pogosti, je to dokaz o nemoči vladajoče ideologije in dominantne družbene skupine, katere interese izraža; včasih napoveduje to tudi skorajšnji konec njene dominacije.

Tako so izbruhi razrednih spopadov v meščanski družbi, katere vladajoča ideologija ali zanikuje ali pa njihov pomen vsaj zmanjšuje na najmanjšo mero, zanesljivo znamenje šibkosti te ideologije — kakor je po drugi strani znamenje moči ideologije, če reševanje spopadov postavlja v žarišče svojih prizadevanj. Ko vladajoča ideologija ni več sposobna, da bi izbruhe nezaželenih konfliktov preprečila, tedaj skuša njihovo ostrino obrniti v manj bolečo smer ali pa jih prikazuje v manj nevarni podobi. Prav zaradi tega se pogosto v bistvu razredni spopadi pojavljajo kot zgolj rasni ali nacionalni konflikti, ali pa jih razlagajo kot take.

Ena izmed metod boja vladajoče ideologije proti izbruhom družbenih konfliktov je »zniževanje« v bistvu družbenega konflikta interesov na raven malih skupih ali celo posameznikov. Tako se razredni spopad interesov zoži na vrsto izoliranih spopadov interesov posameznih podjetij ali posameznih delavcev. Družbene probleme razrešujejo kot individualno-psihološke probleme. Marcuse sijajno nakazuje, kako se pritožbe delavcev glede splošnih pogojev proizvodnje po načelih operacionalne miselnosti zreducirajo in izolirajo na posebne primere. »Ko je osebno nezadovoljstvo izolirano iz splošnih tegob, ko so univerzalni pojmi, ki se upirajo funkcionalizaciji, razkrojeni na posamične reference, postane dani primer incident, ki ga je treba obravnavati in uravnavati.«¹⁵

¹⁵ *Covjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1958, str. 113.

Vladajoče ideologije, ki so spremenjene v politiko, pogosto sploh ne dovoljujejo, da bi prišlo do konfliktov, saj jih brez izjeme obravnavajo kot kazalce patološkega stanja. Represivno dušenje konfliktov, ki so v nasprotju z vladajočimi normami, ustvarja privid miru, medtem ko se v notranjosti družbe protislovja kopičijo, v določenih trenutkih z veliko močjo izbruhnejo na dan ter ogroze obstoj celotnega sistema. Zaradi tega ni daleč od resnice trditev, da pogosti umirjenejši konflikti sistem celo krepijo in ga potiskajo v nepretrgano adaptacijo.

V družbah, v katerih pojavljanje konfliktov ni legitimno, v katerih nimajo »ideološkega alibija«, se konflikti izražajo v predrugačeni obliki ter na področjih, kjer jih je težje identificirati — oziroma pojavljajo se tam, kjer so manjše možnosti za učinkovito represijo. Tako se kdaj pa kdaj razredni in nacionalni konflikti pojavijo kot kulturni in umetniški spopadi. V razmerah, ko je izražanje konfliktov nelegitimno, se pogosto pojavijo s spremenjeno ideološko nalepko. Nosilci konflikta se prizadevajo, da bi svoje zahteve kar najbolj prilagodili vladajoči ideologiji oziroma da bi v njenih formah izrazili svoje lastne ideološke vsebine. Tedaj postane objekt ideološkega boja sama vsebina ključnih ideoloških terminov vladajoče ideologije. Uporabljajo jih različne sile in v različne namene, tako da je terminološka enoznačnost samo navidezna. V ideoloških dokumentih se pojavljajo ti termini brez nujnih operacionalnih elementov in so zaradi tega sprejemljivi za različne idejne usmeritve. V tem primeru do posplošenosti ideoloških tekstov ni prišlo zaradi premajhne nadarjenosti ali premajhne natančnosti oficialnih ideologov, pač pa prav zaradi njihovih prizadevanj, da bi v istem jezikovnem oblačilu izrazili različne, celo kontradiktorne vsebine.

XVI

Družbeni konflikti ne ogrožajo v vsakem primeru stabilnosti vladajoče ideologije, ki je spremenjena v politiko. Poleg konfliktov, ki so naperjeni proti samim temeljem družbe in proti načelom, na katerih je sistem zgrajen, so tudi konflikti, ki so posledica akcij različnih družbenih skupin, katere si prizadevajo uresničiti svoje interese v okviru splošnih pravil sistema. Do razrešitve teh konfliktov pride lahko prav z uporabo pravil sistema, kar implicite potrjuje veljavnost teh pravil. Taki družbeni konflikti so za sistem funkcionalni. Družbeni konflikt »omogoča, da se svobodno izrazijo občutki in predispozicije. Antagonizem v nasprotovanju lahko narašča proti neskončnosti, do tiste točke, ko zatre vse konvergentne elemente. Toda ko je postavljena meja nasilju, se takoj pojavi tudi dejavnik družbenosti: in ker taki primeri prevladujejo, lahko zane-

sljivo trdimo, da opravlja spopad kot komponenta socialnega odnosa pozitivne funkcije, ker pelje k vzpostavljanju enotnosti in ravnotežja v skupini in med skupinami.«¹⁶

XVII

Ali se bodo spopadi med socialnimi skupinami sprevrgli v nepomirljive spopade ali pa bodo ostali v mejah umerjenih spopadov, to ni odvisno samo od objektivnih razlik med njihovimi interesi. Ideologija je tisti dejavnik, ki usodno vpliva na njihovo intenzivnost, ki »izbira« področja, na katerih se bodo razreševali, in odloča, ali bodo institucionalizirani ali ne. Pod vplivom različnih ideologij se v bistvu enaki latentni interesi družbenih skupin spreminjajo v različne konflikte. V tem pogledu nam daje zelo nazorno pričevanje zgodovina dveh ideoloških usmeritev v okviru delavskega gibanja — socialnodemokratske in komunistične, ki si prizadevata, da bi latentne interese iste socialne skupine, delavskega razreda, transformirali v manifestne interese. Socialna demokracija, ki se je v svoji doktrini opredelila za graditev socializma, se je med obema vojnama odločila za institucionaliziranje razrednih konfliktov ter njihovo razreševanje po mirni, parlamentarni poti; komunistične partije so dolgo zagovarjale tezo o neizogibnosti nasilne revolucije. V normativnem pogledu niso odklanjale le cilje obstoječih sistemov, marveč tudi »pravila igre« buržoazne demokracije.

Ta podoba se je danes spremenila v dveh smereh. Od začetka šestdesetih let je prišlo pri socialdemokratskih partijah do revizije programov, do opuščanja nekaterih poglobitvenih socialističnih ciljev, tako da danes že ne moremo govoriti o enotnosti ciljev te ideologije. Po drugi strani so komunistične partije — čeprav so ostale v bistvu pri istih programskih ciljih — evoluirale v smeri mirnega reševanja razrednih konfliktov. Seveda tudi ta evolucija potrjuje velik vpliv ideologije na značaj in usmerjenost družbenih konfliktov.

XVIII

Že zgoraj smo omenili, da je v meščanski sociologiji zelo dolgo prevladovalo mnenje, da je kakršenkoli konflikt zanesljivo znamenje nemoči sistema in da so pogostejši izbruhi konfliktov znamenje njegovega propadanja. Funkcionalistična sociologija, ki na teoretičnem področju zagovarja interese statusa quo, je bila dolgo obrnjena zgolj k raziskovanju dejavnikov in procesov, ki prispevajo k stabilizaciji in harmoniji v meščanski družbi. Šele Merton je z uvedbo koncepta disfunkcije vpeljal analitični okvir za raziskovanje družbenih konfliktov. Obstoj političnih partij z različnimi ideologijami so tudi na Zahodu razlagali kot dejav-

¹⁶ Ivan Kuvačić, *Sukobi*, Razlog, Zagreb 1972, str. 58.

nik, ki onemogoča optimalno delovanje političnega sistema. Zato je imela Bellova teza o »koncu ideologije« ter njegova ocena, da so »danes te ideologije (ideologije devetnajstega stoletja — op. V. G.) izčrpane«, za mnoge avtorje na zahodu pozitiven vrednostni predznak, saj je odpirala perspektivo harmoničnega, brezkonfliktnega razvoja.

Toda Bellova zmagoslavna napoved o »koncu ideologije« se je izkazala za golo iluzijo, ki so jo prepričljivo empirično demantirala družbena dogajanja sredi in konec šestdesetih let (rasni nemiri v ZDA, »majski dogodki« v Franciji, razredni spopadi v Italiji jeseni 1969).

XIX

Pri tem je zanimivo ugotoviti, da so mnogi nemarksistični avtorji zagovarjali stališče, da v praksi demantirana teza o »koncu ideologije« ter perspektiva neskaljenega miru brez konfliktov ne bi bila zaželena alternativa družbenega razvoja. Drugače povedano, zagovarjali so stališče, da je določena mera družbenih spopadov nujna, zato da se ohrani sistem reprezentativne demokracije. Lipset celo poudarja, da so zmerni spopadi »življenjski sok demokracije« R. Dahl pa pravi, da prav tako, kot lahko popolnoma sprta stališča akterjev političnega življenja pahnejo obstoječi sistem v nevarnost, »tudi umetni iracionalni konsenzus ne bi smel biti vabljev.«¹⁸

Ob delitvi družbenih konfliktov na zmerne in na tiste, ki ogrožajo temelje sistema, je vrsta avtorjev klasificirala partije kot »konfliktne organizacije«, ki so sistemske ali antisistemske. V prvo skupino so uvrstili tiste partije, ki spoštujejo temeljna načela družbe, v drugo pa partije, ki ta načela zanikujejo. Zato so vpliv partij iz druge skupine ocenili vseskozi negativno. Profosor George Lavau se ne strinja s tako apodiktično trditvijo o totalno negativnem vplivu teh partij na funkcioniranje sistema. Ugotovil je namreč, da opravljajo manifestne »antisistemske partije« kdaj pa kdaj »funkcijo tribuna«, torej funkcijo varuha interesov tiste socialne skupine, ki jo je sistem potisnil v težaven položaj. Na Zahodu so take komunistične partije, ki se bore za interese delavskega razreda. V tej svoji funkciji po mnenju profesorja Lavauja ne vplivajo na dani politični sistem, marveč je njihov vpliv ambivalenten. Po eni strani res vnašajo zmedo v harmonično delovanje sistema, po drugi strani pa so »varnostna zaklopka«, ker zmanjšujejo nevarnost revolucije in s tem podpirajo obstoj sistema.¹⁹

Sodimo, da gre tu za zelo pomembno ugotovitev, ki odkriva enega bistvenih učinkov dejavnosti manifestnih antisistemskih partij, ki so ga mnogi raziskovalci popolnoma prezrli. Pomen te ugotovitve lahko po

¹⁷ *The End of Ideology*, New York, The Free Press of Glencoe 1960, str. 374.

¹⁸ Cit. delo, str. 190.

¹⁹ »Parties et systemes politiques; interaction et fonction,« *Revue canadienne de sciences politiques*, marec 1966.

našem mišljenju apliciramo tudi na dejavnost vseh radikalno opozicijskih skupin, ko ogrožajo sistem — hkrati pa ga prisiljujejo k nenehnim adaptacijam.

XX

Rezultati družbenih konfliktov nezmotljivo kažejo realne odnose sil med posameznimi ideologijami v družbi. Ti rezultati omogočajo vsem konfliktnim skupinam in njihovim ideološko-političnim akterjem (partijam), da realno ocenjujejo odnos sil, kar ima izredno pomembno posledico: na podlagi te ocene sil se izoblikuje »politični vzorec«, ki omogoča, da se prihodnji spopadi interesov razrešujejo po mirni poti. S tem se je možno izogniti neracionalnemu zapravljanju energije, nastajajo pogoji za obdobje mirnega političnega življenja. Do naslednjega konflikta pride šele tedaj, ko ena izmed konfliktnih skupin oceni, da se je paralelogram političnih sil spremenil v njeno škodo in da ustaljeni »politični vzorec« ne zagotavlja več optimalnega varstva in napredovanja njenih interesov.

Rezultati družbenih konfliktov so korektiv, ki omogoča, da se neka-tera stališča opuščajo iz ideološkega projekta. Če namreč neka ideologija ne upošteva dovolj rezultatov družbenih konfliktov, ji grozi nevarnost, da se sama izloči iz družbene stvarnosti in se prelevi v nevljavno sekto.

Skupna politika dolgoročnega razvoja Jugoslavije

V tej številki objavljamo avtoriziran stenografski zapis razgovora za »okroglo mizo«, s katerim se naše uredništvo vključuje v javno razpravo o predlogu dokumenta »Temelj skupne politike dolgoročnega razvoja SFRJ do leta 1985«. Na razgovor v uredništvu smo povabili več strokovnjakov s področja družbeno-ekonomskega načrtovanja, javnih in družbenopolitičnih delavcev ter univerzitetnih učiteljev. Povabilu so se odzvali: dr. Aleksander Bajt, profesor pravne fakultete v Ljubljani, dr. Adolf Bibič, profesor na FSPN in urednik revije, Zvone Dragan, podpredsednik IS skupščine SRS, Franc Kragelj, namestnik direktorja poslovnega združenja za trgovino, Ivan Lapajne, namestnik direktorja zavoda za planiranje SRS, dipl. oec. Ermin Kržičnik, predstojnik inštituta za regionalno ekonomiko in socialni razvoj, dr. Stane Saksida, direktor inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani in Jože Zakonjšek, predsednik komiteja IS skupščine SRS za družbeno planiranje. Razgovor je bil 1. oktobra 1974, vodil ga je tovariš Zvone Dragan. Na koncu razgovora objavljamo tudi pismene prispevke dipl. oec. Zdravka Praznika (dir. ECM) in dr. Rudija Crnkoviča (VEKŠ) iz Maribora ter dr. Zdravka Mlinarja (FSPN) iz Ljubljane, ki se razgovora niso mogli udeležiti.

ZVONE DRAGAN: Po dogovoru z uredništvom revije bi navedel nekaj vprašanj in dilem, ki so povezane s to izredno zahtevno in obsežno temo današnjega pogovora za »okroglo mizo«. V skici uvodnega razmišljanja ne mislim ponavljati niti povzemati gradiva, ker sodim, da ste ga sami dobro proučili, in bi se torej omejil predvsem na nekaj pomembnejših elementov za razmišljanje in dialog.

Najprej nekaj besed o tem, kakšne so, vsaj po mojem mnenju, realne ambicije današnjega pogovora. Mislim, da bomo s tem pogovorom, zlasti če bomo naknadno pritegnili k sodelovanju še koga izmed drugih povabljenecv, lahko dali svojevrsten prispevek k širši obravnavi gradiva, ki je že nekaj časa v javni verifikaciji. Po zadnjih odločitvah je javna, strokovna in politična razprava podaljšana do 15. decembra letos, torej se bomo še pravočasno vključili v celoten tok razprav, razmišljanj in pripomb na to gradivo.

Dalje menim, da bi morali razpravljati na interdisciplinaren način, vsaj o nekaterih vprašanjih. Najbrž ne bomo mogli razčistiti niti vseh pomembnejših, mnogih pa ne bomo mogli niti načeti. V razpravo naj bi vnesli tudi dialog, tako mi med sabo kot tudi z avtorji gradiva.

Za začetek torej nekaj lastnih ocen, mnenj in vprašanj, ne po kaki vnaprej natančno zdiferencirani vrednostni lestvici, ampak bolj na podlagi razmišljanja, ki se človeku ponudi pri prebiranju in ocenjevanju tega dokumenta.

1. Postavlja se vprašanje, na kakšnih temeljih sloni predložena projekcija dolgoročnega jugoslovanskega razvoja. Mislim na to, ali je realno ocenjen dosedanji razvoj. Ne mislim toliko na stopnjo kritičnosti do dosedanjega razvoja oziroma na bilance, niti ne na neko črno-belo tehniko prikazovanja pozitivnega in negativnega v tem razvoju, temveč bolj na to, ali smo segli dovolj globoko, zlasti v začetnem delu gradiva, v odkrivanje vzrokov za mnoge slabosti in neskladnosti, ki so sicer omenjene parcialno na posameznih področjih kot dejstvo ali kot problem, v odkrivanju nakopičenih slabosti ali protislovij: npr. na področju investicijske politike, dalje, v opredeljevanju različnih strukturalnih disproporcev, v ocenah razmer v kmetijstvu, v probleme delitve nacionalnega dohodka, v odnosu do trga in planiranja, v politiki zaposlovanja, do vprašanj zdomcev in podobno.

Govorim še vedno o oceni doseženega, mislim na kritično diagnozo vzrokov določenih zastojev, blokad, napak, celo tistih, ki so se večkrat ponavljale in se nam še vedno pojavljajo, kar še bolj vzbuja zaskrbljenost, saj vemo zanje že vrsto let, pa ne gremo globlje v korenine njihovega nastajanja in odpravljanja.

Mislim zlasti, da so negativne posledice odsotnosti skupno dogovorjene in upoštevane dolgoročne razvojne politike Jugoslavije v preteklosti očitne, in sicer negativne posledice zavoljo pomanjkljivega sistema družbenega planiranja v pogojih samoupravljanja in socialistične blagovne proizvodnje. Mislim, da je to čutiti v tej oceni na mnogih točkah.

Morda so te negativne posledice najbolj izrazite med drugim tudi:

a) v precejšnjem praktikizmu in nekonsistentnosti rešitev v ekonomski politiki in sistemu, v podrejanju parcialnim pritiskom in nerealnimi ambicijam in

b) v različnih direktno in indirektno izraženih idejnih in praktičnih nihanjih glede razvijanja in upoštevanja zakonitosti socialistične blagovne proizvodnje, zlasti v dveh skrajnostih:

— v občasnih stihijskih gibanjih na različnih sektorjih družbene reprodukcije,

— v državnem intervencionizmu različnega tipa, ki je bil prisoten v raznih obdobjih, če gledamo razvoj zadnjih 15—20 let.

To je prvo vprašanje ali prva teza, ki se mi postavlja ob tem, na čem gradimo, na kakšnih ocenah in kakšna je naša startna pozicija. Vprašanje je, ali vemo, kateri vzvodi potiskajo razvoj naprej oziroma naj bi ga po-

tiskali še hitreje naprej in ali se bomo na nekaterih področjih na višji stopnji razvoja ponovno vračali k zaostitvam, protislovjem oziroma neskladnostim.

2. Rad bi izpostavil vprašanje, kako so v celotnem gradivu skozi posamezne naloge upoštevani osnovni cilji dolgoročnega razvoja, ki so opredeljeni na strani 23 gradiva. Mislim na to, kaj ostaja deklaracija, kaj je v ciljih ostalo deklarativnega značaja, kaj pa je dosledno izpeljano skozi celotni tekst.

Mislim na tri osnovne cilje:

a) afirmacijo človeka in vsestranski razvoj njegove osebnosti, sposobne, da obvlada družbene in gospodarske procese razvoja in njihove posledice;

b) razvoj neposrednega samoupravljanja in združevanja dela kot bistvenih značilnosti razvoja družbenih odnosov v naslednji etapi in

c) na stalno širjenje materialnih in drugih življenjskih in delovnih pogojev.

Ti cilji v načelnem smislu niso sporni, vendar je dobro, da jih imamo neprestano pred očmi pri konkretni razpravi, ob konkretnih rešitvah ali usmeritvah, da bi bili čimbolj dosledni pri opredeljevanju pogojev in nalog za približevanje tem temeljnim ciljem.

3. Temu sledi vprašanje, kakšni so danes in kakšni bodo jutri objektivni in subjektivni pogoji za izvedbo dolgoročne razvojne politike, kakšne bodo razmere doma in v svetu, kakšna bo stopnja naše pripravljenosti, organiziranosti in usposobljenosti za učinkovitejše spopadanje s koreninami inflacije, z različnimi pojavnimi oblikami neracionalnega ravnanja, uravnilovke, neselekcionirane potrošnje, neracionalnega razpolaganja z domačo in tujo, uvoženo akumulacijo itd. Drugače rečeno, kaj bomo storili, da se v prihodnjih desetih letih močneje uveljavijo kvalitativni kriteriji gospodarjenja, gospodarskega in socialnega razvoja; da se hitreje uveljavi samoupravljanje v celotnem reprodukcijskem procesu kot temeljni produkcijski odnos; da se hitreje uveljavi znanost kot neposredna proizvodna sila; da ustrezneje materialno in moralno vrednotimo družbeno koristno in potrebno delo in podobno.

To svoje razmišljanje bi kot usmeritev za naslednje obdobje oblikoval takole:

Ko stojimo na pragu novega desetletja, so za to, da dosežemo osnovne cilje, ki jih navajajo avtorji, potrebni globlji posegi in operacije, ki sicer niso izvedljive čez noč, z realno zastavljenim programom, v načinu gospodarjenja vseh samoupravnih subjektov, v ekonomskem sistemu in v ekonomski politiki, mnogo globlji in mnogo obsežnejši in tudi trajnejše narave, kot so bili tisti, ki smo si jih zamislili — ne pa tudi izvedli — ob gospodarski in družbeni reformi leta 1965.

Pogoji za razvoj so danes doma in v svetu precej drugačni in potrebno je, da gremo glede na sedanjo raven in strukturo proizvodjalnih sil v Jugoslaviji, glede na mednarodne ekonomske procese, odnose in

globoke spremembe, glede na ustavo in obstoječi ustavni in politični sistem, ki je odprl, mnogo bolj kot prejšnji, intenzivni proces nastajanja samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v celotni družbeni reprodukciji, glede na drugačno politično situacijo kot leta 1965, pred zlomom unitaristične birokratske struje, in glede na znane sklepe in situacijo po kongresih ZK, v mnogo globljo in doslednejšo reformo, ne le kvantitativne, temveč predvsem kvalitativne narave.

Objektivni razlogi in subjektivni pogoji nalagajo, da bi morali biti v procesu gospodarjenja na mikro- in makroravni v najširšem pomenu besede radikalnejši, bolj poglobljeni in da se postopoma, ne z glavo skozi zid, temveč vztrajno in odločno, lotimo dela.

V takih razmerah bo tudi dolgoročna razvojna politika imela večje možnosti za realizacijo. Ne bo samo deklaracija ali seznam mnogih želja in bo lahko ustrezneje na takšnih predpostavkah tudi formulirana in izvedena.

Mislim, da bi v tej zvezi morali odgovoriti na mnoga vprašanja, ki se danes odpirajo, predvsem pa odgovoriti na vprašanje o odnosu med domačo in uvoženo inflacijo, med objektivno pogojeno in subjektivno neobvladano stopnjo inflacije, odgovoriti na to, v kolikšni meri je naraščajoča inflacija v bistvu izraz naše nemoči, subjektivne, pa tudi politične, in kako se spopasti s pogloblitimi viri in nosilci inflacijskih teženj, kajti prav gotovo naša inflacija ni samo izraz razmer po svetu in njihovih vplivov na notranje gospodarske tokove.

Vse, kar sem omenil doslej, zadeva v bistvu temeljna vprašanja bodočega razvoja:

a) kakšne realne ambicije, subjektivne sposobnosti in zmožnosti imamo, da izoblikujemo ustrezno dolgoročno politiko skupnega razvoja Jugoslavije, kar bi bil velikanski korak naprej glede na sedanje in preteklo stanje in prakso, in

b) kakšne so naše stvarne sposobnosti, odločnost ter pripravljenost, da tako politiko na vseh ravneh, v vseh sferah, v dinamičnem smislu in kontinuirano izvajamo.

4. Četrti kompleks problemov zadeva graditev novega sistema samoupravnega družbenega planiranja po sprejetju ustave, kar je neposredno povezano s tem gradivom. Čeprav ne kaže nagibati težišče razprave na sistemski vidik planiranja, ampak bolj na razvojni vidik, vendar mimo tega ne moremo, ker imamo novo ustavo, ki vnaša več bistvenih sprememb v sistem planiranja na vseh ravneh, predvsem uveljavljanje načela sočasnega in srečujočega se planiranja na mikro- in makroravni, načelo kontinuiranega planiranja, načelo, da je izhodišče planiranja v temeljnih celicah celotne družbenoekonomske ureditve; dalje, načelo, naj se samoupravni sporazumi in družbeni dogovori pojavita kot temeljna instrumenta sprejemanja in izvajanja planskih nalog, ob upoštevanju vseh treh osnovnih vidikov planiranja, ki jih po ustavnih določilih pojmuje pod družbenim planiranjem — ekonomskega, socialnega in prostorskega — ob upoštevanju in spreje-

manju tržnih kriterijev povsod, kjer so ti racionalni in na doseženi stopnji razvoja produktivnih sil potrebni.

Kolikor upoštevamo vse to, mislim, da lahko izrazim svoje mnenje, da je dokument nastal še precej po starem, čeprav je v naslovu tega gradiva navedenih mnogo inštitutov, strokovnjakov, znanstvenih delavcev itd. Ko pravim po starem, mislim zlasti na novi sistem družbenega planiranja, o katerem sem govoril. Zato je tem važnejša širša javna verifikacija tega gradiva vsaj zdaj, če že ni nastajalo po poti, kot jo predvideva nova ustava, da namreč poleg strokovnjakov opredeljujejo svojo usmeritev predvsem nosilci gospodarjenja, kako si ti glede na lastne potrebe in zmožnosti zamišljajo svoj lastni razvoj in razvoj v okviru dejavnosti, sektorja in v celotni družbeni reprodukciji.

5. Naslednja teza je povezana z dolgoročno razvojno politiko Slovenije. Resolucijo o dolgoročnem razvoju Slovenije smo sprejeli pred dobrima dvema letoma. Zastavlja se vprašanje, kje in na katerih točkah je potrebno to resolucijo revidirati oziroma izpopolniti. Razlogov za to je več, poudaril bi pa zlasti:

a) zaradi usklajevanja dolgoročnega razvoja v okviru Jugoslavije (v pogojih enotnega trga ne more nobena republika načrtovati svojega dolgoročnega razvoja brez usklajevanja z drugimi republikami na temelju skupnih interesov itd.);

b) preusmeritev po 29. seji CK ZK Slovenije je politična in družbena realnost, ki je na mnogih točkah spremenila pogled na lastni slovenski razvoj, zlasti glede na razvoj gospodarske strukture in odnosov v njej in odnosov do Jugoslavije, do enotnega trga in mednarodne usmeritve;

c) spremembe v svetu so zelo intenzivne in jih ne more nihče, zlasti pa ne majhna ekonomija podcenjevati, ampak upoštevati pri oblikovanju svojega razvoja in temu ustrezno adaptirati tudi svoje usmeritve.

6. V nadaljnjem se moramo tudi odločiti, za kakšne odnose se zavzemamo med oddelkoma I in II materialne sfere reprodukcije in znotraj teh oddelkov ter med materialno in nematerialno sfero družbene reprodukcije, zlasti z vidika:

a) zagotavljanja večje in trajnejše stabilnosti reprodukcijskih tokov;

b) prioritet glede na strukturo investicij, politiko cen, izvozno-uvozno usmeritev itd.;

c) stopnje rasti družbenega proizvoda in posameznih sektorjev, zlasti industrijskega in kmetijskega;

d) porabe delitve narodnega dohodka za osebno, splošno in skupno porabo ter investicije (zlasti opozarjam na sektor investicij, ker so razvojne projekcije izredno napete in ambiciozne in je vprašanje, od kod vzeti akumulacijo doma, v kakšnem obsegu poseči v strukturo lastnega dohodka in kako zagotoviti kroženje akumulacije ter opredeliti odnos do tuje akumulacije).

Pri oblikovanju dolgoročne razvojne politike Jugoslavije gre seveda le za najbolj okvirno in informativno-usmerjevalno prognozo, zlasti v

odnosu do nacionalnega dohodka in razpolaganja z njim, ker vemo, da po ustavi sodi razporejanje nacionalnega dohodka in razpolaganje z njim v okvir kompetenc republik, ne le kot državnih, temveč kot samoupravnih skupnosti, razporejanje dohodka pa med temeljne pravice in dolžnosti samoupravnih subjektov, v TOZD, ob načelu, da gre tudi tu za družbeni značaj dohodka in za obveznost samoupravnih subjektov do racionalnega razpolaganja z dohodkom, zlasti za razširjeno reprodukcijo, osebni dohodek, skupno in splošno porabo ter rezerve.

Mimogrede naj omenim, da je omenjeno gradivo zelo revno v kvantitativni diagnozi in prognozi družbenoekonomskih gibanj. Morda ne bi škodilo, če bi gradivo imelo aneks, kjer bi se z informativnega vidika podale bližje in pomembnejše kvantitativne usmeritve ali ocene.

7. Na koncu še dva problema oziroma vprašanja:

a) Ali je pravilna in zadosti opredeljena strategija našega povezovanja s svetovnim gospodarstvom:

- z ekonomskega vidika (izvozno-uvožno gibanje),
- s prostorskega vidika,
- s političnega vidika in
- z znanstveno-tehnološkega vidika?

Ali smo dovolj odprti in usposobljeni, predvsem pa, ali smo dovolj organizirani za vse velike ekonomskopolitične spremembe in pretrese, ki smo jim zdaj priča v svetu in ki jim bomo priča tudi v prihodnje?

b) Kako realizirati sprejeto politiko hitrejšega razvoja manj razvitih republik in avtonomne pokrajine Kosovo? Kot načelo je to jasno, sprejeto in v ustavi zapisano, vprašanje pa se postavlja:

- kaj so konkretnejše ambicije za prihodnje desetletje;
- ali je potrebno dopolniti ali spremeniti obstoječe mehanizme ter instrumente realizacije te politike;
- kako tudi na tej točki povečati vpliv združenega dela na stopnjo racionalnosti uporabe teh sredstev oziroma njihovega združevanja z novimi, dodatnimi sredstvi na temelju skupnih naložb in kakšna naj bo politika sklada za kreditiranje hitrejšega gospodarskega razvoja manj razvitih republik in AP Kosova, da bi ta cilj zagotovili;
- kako zagotoviti hitrejše in racionalnejše kroženje blaga in sredstev v pogojih enotnega trga in neposrednejšega povezovanja manj in bolj razvitih področij Jugoslavije;
- kako opredeliti populacijsko politiko v manj razvitih republikah, zlasti v avtonomni pokrajini Kosovo?

8. To je le del tez, vprašanj in problemov za razpravo. Marsikaj je še zunaj tega. Veliko stvari je, ki so v domeni oziroma so posebnost republik in avtonomnih pokrajin, zato je tudi upravičeno, da vsega tega skupna jugoslovanska razvojna politika ne vsebuje, ker so posebnosti na celih sektorjih, ki so zelo različni od Slovenije do Kosova, zlasti na področju družbenih dejavnosti, družbenega standarda, privatnega sektorja itd., kjer gre za

zelo specifične razmere, ki jih ne kaže nasilno vleči na jugoslovansko poprečje.

V navedenih tezah sem več govoril o problemih kot pa o mnogih pozitivnih dejstvih in težnjah, ki jih moramo kar najbolj izrabiti za nadaljnji pospešeni razvoj. Mislim pa, da kaže razpravo koncentrirati le na nekaj odprtih problemskih zasnov, vprašanj oziroma dilem.

Ne glede na kritične pripombe, ki jih je že in jih bo še deležen ta dokument — verjetno tudi danes — pa ne moremo mimo ugotovitve, da smo se vendarle resno lotili skupnega dela pri politiki dolgoročnega razvoja Jugoslavije, za kar je bil resnično že skrajni čas, ker so se na mnogih področjih tekoče ekonomske politike in sistema kazale neugodne tendence, ki zahtevajo razreševanje za daljše obdobje.

V tem uvodu se nisem spuščal v to, kaj bo obvezujoče in mora biti sprejeto v soglasju z republikami in pokrajinama, kaj pa je indikativna formulacija, ki služi predvsem samoupravnim subjektom za njihovo uporabo in ravnanje. Že dejstvo, da smo se lotili koncipiranja skupne dolgoročne politike razvoja, ne glede na našo kritičnost, je spodbudno, in zato ni presenetljivo, če padajo tudi kritične pripombe.

Tudi pri nadaljnjih fazah medsebojnega usklajevanja bodo prisotna različna stališča in ne bo presenetljivo, če tudi mi danes ne bomo takoj na istem imenovalcu v vseh stvareh v zvezi s tem dokumentom. To pa tudi ni namen te razprave, še posebej, če želimo odkrito izmenjavo pogledov, če želimo dialog.

JOŽE ZAKONJŠEK: Nekoliko teže mi je kritično govoriti o dokumentu, ker sem član komisije, ki je dala dokument v javno razpravo. Ponovil pa bi zlasti to, kar stalno ponavljam tako na zveznem ekonomskem svetu in ob drugih priložnostih in pa za kar sem se zavzemal tudi pri oblikovanju dokumenta v komisiji zveznega izvršnega sveta.

V razpravi o tem dokumentu bi morali posvetiti posebno pozornost vprašanju, kakšen je značaj dokumenta. Gre za dokument o politiki dolgoročnega razvoja Jugoslavije, zdi pa se mi, da je koncipiran nekoliko preveč pod vtisom konkretnih problemov in tega trenutka in da se v nekaterih svojih delih približuje srednjeročnemu planu. Tovariš Dragan je govoril o nekaterih izhodiščih, dilemah in problemih o organiziranosti družbe, o njeni pripravljenosti za tak razvoj itd. Mislim, da je to prav, vendar ko gre za daljše obdobje, bi se morali odtrgati od nekaterih tekočih problemov, ki jih bomo morali rešiti v prihodnjih petih letih, v petletnem planu, bolj pa morali poudariti strateške usmeritve in preorientacijo na daljši rok. To ni nova pripomba, nanaša pa se na celoten pristop in način dolgoročnega planiranja nasploh. Tega se v Jugoslaviji prvič lotevamo in najbrž bo o tem še precej razprav.

Drugo je vprašanje razvojnih ciljev. Formulaciji splošnih ciljev je verjetno težko oporekati. Vendar se postavlja vprašanje, v kakšni meri ti cilji in njihova kompozicija odražajo stvarne preference v družbi, koliko

so inštituti, ki so delali pri opredeljevanju ciljev, upoštevajoč zgodovinske, kulturne in druge posebnosti, na znanstveni podlagi ugotovili osnovne strateške usmeritve samoupravne socialistične družbe, upoštevajoč tudi spremembe v svetu in konflikte, ki jih poraja razvoj doma in v svetu. Kolikor so to tisti cilji, h katerim naša družba teži sama po sebi, in kakšna naj bo usmerjajoča vloga v opredeljevanju tistih razvojnih ciljev, ki jih je nujno zagotavljati, da bi zagotovili human in vsestranski razvoj človeka, odnosov med ljudmi in okolja, v katerem živimo. Kako formulirati te cilje, kako jih oblikovati, da bodo v skladu z idejo humanizma in socialističnega razvoja, da bodo odpravili deformacije, ki so bile prisotne v preteklosti in so še danes. To je vprašanje, o katerem bi bilo treba temeljiteje razpravljati vse do sprejetja dokumenta o skupni dolgoročni politiki razvoja v Jugoslaviji.

Tretje je vprašanje dinamike rasti. Smo v fazi precej razširjene razprave, ali se v prihodnje razvijati bolj ali manj dinamično. Želimo visoko stopnjo rasti. Ta je nujna, da razrešimo mnoge gospodarske in družbene probleme. Vendar se postavlja vprašanje, katera je ta stopnja rasti kot neka možna stopnja napredovanja, ki bo omogočala, da se bo Jugoslavija izvelkla iz svoje nerazvitosti, da bo šla hitreje naprej, kot gre razviti svet, in kje je v novih pogojih meja, kjer se ta kvaliteta prevrže v globalno in strukturno nesorazmerje z vsemi posledicami, kot so inflacija, nelikvidnost itd.

Zdi se mi, da je predvidena dolgoročna stopnja rasti za naše razmere zelo visoka, čeprav bi bilo ugodno, da bi jo dosegali. Vendar bi morali imeti kar se da učinkovito organizacijo gospodarstva in družbe, če bi hoteli zagotavljati stalno tako visoko stopnjo v daljšem razdobju, recimo, do leta 1985.

Naslednje je vprašanje strukture. Človek se ne more znebiti vtisa, da je dokument premočno pod vtisom sedanjih problemov. Dejstvo je, da pri nas zaostajajo energetika, promet, proizvodnja hrane itd., da deficit v plačilni bilanci raste, vendar so to problemi, ki jih moramo rešiti v krajšem obdobju. V Sloveniji se že začinja intenzivna preusmeritev na področju energetike in prometa, usmerjamo se v določene investicije v surovine in reprodukcijske materiale, v proizvodnjo hrane in preobrazbo kmetijstva itd. Ta ciklus bo zelo intenziven štiri do pet let, da bi potem lahko skladneje razvijali celotno gospodarstvo. Dolgoročni koncept bi se zato moral nekoliko odmakniti od tekočih problemov, ne da bi jih seveda zanemarjal, kajti ko gre za deset do petnajst-letni razvoj, je o problemih strukture treba razmišljati nekoliko širše. V ospredje stopajo vprašanja znanstveno-tehnološkega razvoja, regionalnega razvoja, kadrov, izrabe prostora itd.

Nesporna je nadalje ustavna opredelitev glede potrebe po hitrejšem razvoju nezadostno razvitih republik in AP Kosova in ugotovitev, da je v interesu celotne Jugoslavije, da se ta področja hitreje razvijajo. To je zapisano v vseh dokumentih. Vendar mislim, da je v tem dokumentu

premalo poudarjeno dejstvo, da smo v zadnjih 25 letih v Jugoslaviji kot celoti dosegali relativno zelo visoko stopnjo rasti in da so ta področja v globalu spremljala visoko dinamiko rasti. Iz analiz in primerjav v svetu izhaja, da niti eni državi v povojnem obdobju ni uspelo vzdrževati ravnotežja med zelo nerazvitimi in razvitimi področji, tako kot je bilo to v Jugoslaviji, kljub vsem znanim defektom v sistemu in problemom, ki so bili prisotni. To bi morali bolj poudariti, ne zato, da bi se odrekli nadaljevanju te politike, temveč zato, da iz tega potegnemo določene sklepe tako na notranjem kot na mednarodnem področju. Za uresničevanje te politike namenja Jugoslavija preko 3 % narodnega dohodka, v svetu pa se danes dogovarjamo, da bi razvite države dajale v ta namen 1 % nacionalnega dohodka, vendar tega še daleč ne dosežajo.

To je vidik tega problema. Drugi je sistemski.

Analize potrjujejo, da je sistem, način vplivanja na hitrejši razvoj defekten in da bodo nujne uskladitve z ustavno pozicijo združenega dela. Kar se le da bi morali izkoristiti neposredni interes delavcev združenega dela za bolj neposredna vlaganja, za povezovanja, da bi sklad tako postal le neke vrste stimulans za dodatna vlaganja in oblika usmerjanja vlaganj. Skratka, vprašanje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in AP Kosova je zelo kompleksno. Po mojem mnenju ni toliko problem v kvantiteti sredstev, pač pa v odnosih znotraj združenega dela, če želimo zagotoviti hitrejši razvoj teh področij na daljši rok.

STANE SAKSIDA: Kolikor poznam planiranje — in žal ga ne poznam dovolj — se mi zdi, da lahko planiramo vsaj na dva načina. Po prvem načinu je mogoče planirati na osnovi ekspanzije sistema. Cilj takega planiranja je ekspanzija sistema zaradi njegove lastne ekspanzije. Ali drugače: gre za to, da se doseže največja možna stopnja ekspanzije in se pri tem na vračunajo negativne posledice. Zato se potem skuša te negativne posledice naknadno popravljati, pri čemer pa se dogaja, da stroški teh negativnih posledic prerastejo koristi, ki so zrasle iz ekspanzije sistema. Drug način planiranja pa je planiranje glede na potrebe ljudi in na »potrebe sistema«.

Ni nujno, da sta oba pristopa v protislovju. Vprašanje pa je, kje je težišče. Zdi se mi, da je težišče plana, o katerem razpravljamo, na prvem načinu, na planiranju ekspanzije sistema za vsako ceno. To sledi že iz njegove celotne kompozicije, pa tudi iz tega, da se ne glede na to, katere cilje tekst deklarira kot najpomembnejše, realizacijo ciljev podreja ekspanziji. To je ena stran plana, kot jo pač vidim.

Druga značilnost, ki ob tem pade v oči, je, da plan sploh ne postavlja alternativnih rešitev. Najbolj jasno je to mogoče videti v njegovi optimistični orientaciji, ki sploh ne predpostavlja, da bi bile možne tudi negativne situacije in zato nima odrejenih mehanizmov za obrambo pred njimi.

Praktičen primer: danes je v svetu nekaj smeri diskusij o problemu, ali bo svetovna recesija, ali bo tako globoka, kot je bila 1929/30, in če bo, kaj se bo zgodilo. Nekateri pravijo, da recesije ne bo, ker se odpirajo tržišča na Kitajsko in v Sovjetsko zvezo. Drugi teoretiki spet trdijo, da se bo zato verjetno recesija prenesla na kasnejše obdobje, toda tudi če se bo prenesla, se bo ponovno pojavila v 4 ali 5 letih.

Kaj bi recesija za nas pomenila? Pomenila bi, da bi se verjetno najmanj polovica zdomcev vrnila nazaj domov. Če bi se vrnila polovica do tri četrtine zdomcev, bi to pomenilo povratek 500.000 do 750.000 ljudi. S kakšnimi regulativnimi mehanizmi bi odgovorili na tako situacijo? Je v planu govora o tem, kako bi regulirali njihovo zaposlitev? Obstoja vsaj možnost, da se to zgodi in treba bi bilo predvideti, kaj napraviti v takem primeru.

To je le eden od primerov. Svetovna recesija bi najbrž imela mnoge druge posledice in možna reagiranja tudi niso predvidena.

Zelo verjetno je, da ekonomija, kot je predstavljena v srednjeročnem planu, nadaljuje dosedanji trend: se pravi, nadaljuje z izločanjem viška delovne sile. Ali je mogoče, da se struktura take ekonomije čez noč spremeni tako, da začne absorbirati delovno silo? Ni verjetno, da bo celo ob predvideni ekspanziji, toda ob istočasni modernizaciji proizvodnje, ekonomija lahko absorbirala dosedanji procent prirasta nove delovne sile, gotovo pa je, da ne more absorbirati presežka. In ta presežek bo nastal tudi, če recesije ne bo, ker je cikel vračanja zdomcev 5 do 10 let.

Se drobno pripombo ob robu: ne vem zakaj se še vedno smatra razvoj industrije v tej fazi kot glavni absorbent delovne sile. Industrijski delavci v gospodarstvu na takšni stopnji razvoja, kot je pri nas, vsaj v severnih republikah, predstavljajo v glavnem 35 do 50 % delovne sile in to s tendenco zmanjševanja. Se pravi, da se absorpcijska kapaciteta industrije za novo delovno silo zmanjšuje z razvojem. To pomeni, da bi bilo potrebno planirati druge načine za zaposlitev delovne sile.

Se en problem, ki je morda nekoliko neprijeten, a po svoje zanimiv: rekel bi, da je srednjeročni načrt zasnovan na minimalnem konsenzusu med republikami. Teoretično se vprašanje lahko glasi: ali je lahko minimalni konsenzus baza za dolgoročno orientacijo neke države? V to bi nekoliko dvomil. Takšna osnova lahko pripelje samo do pospešene diferenciacije in s tem do konfliktov med interesi regij. Verjetno se tem konfliktom ni mogoče izogniti. Toda če to ni mogoče, je potrebno postaviti alternativne rešitve tako, da se lahko samoupravljavci samostojno odločijo za njihov izbor.

ADOLF BIBIČ: Ker verjetno tvoja formulacija postavlja vprašanje, kaj je minimalni konsenzus, v čem ga vidiš v tem dokumentu, bi bilo morda dobro, če bi svojo misel nekoliko pojasnil.

STANE SAKSIDA: Če bi to hotel, bi moral zelo dobro poznati zgodovino ekonomske politike Jugoslavije, ki pa je ne poznam dovolj. Vzemimo

pa za ilustracijo naslednje: v Jugoslaviji smo imeli najmanj 2 koncepta razvoja, tako imenovani rečno-dolinski koncept in koncept naslonitve na Jadransko morje in obalna področja. Ti koncepti obstajajo, ne glede na to, da v gradivu niso eksplicirani. To je najbrž ena od možnih smeri razvoja ali vsaj razmišljanja, ali se gre v eni od teh smeri, ali v drugi, ali obstaja tretja ali morda četrta rešitev, ali sinteza dveh ali treh itd. Možno je sicer, da so ti koncepti zastareli, ker v zadnjih letih temu nisem sledil, včasih pa je bila ta diskusija zelo aktualna.

FRANC KRAGELJ: Ko sem projekt prebiral, sem si zastavljal vprašanje, ali je projekt razvoja do l. 1985, glede na čas, v katerem nastaja, sploh lahko dolgoročen. To velja še zlasti zato, ker se hkrati pripravlja srednjeročni program razvoja do leta 1980. Ugotovitve iz analiz, ki so pripravljene za ta srednjeročni plan, pa kažejo, da je z že sprejetimi odločitvami usmeritev do l. 1980 v veliki meri že dana in da bodo v naslednjih dveh letih sprejete odločitve praktično usmerjale razvoj do leta 1985. Kaj potem ostane? To vprašanje se postavlja tudi iz razloga, ker bo treba pogloblitve probleme razrešiti že v tem srednjeročnem planu.

Drugič se mi postavlja vprašanje, ali je v tem dokumentu, glede na čas, v katerem je nastajal, bilo možno oceniti, kaj bodo prinesle spremembe v gospodarstvu v zvezi z izvajanjem ustave (združevanjem dela in sredstev). Po moji sodbi bi morala družbena delitev dela, ki bo nastajala na temelju samoupravnih sporazumov, dati predvsem kvalitetne rezultate, zato je dvomljivo, ali je treba, da se gre v projekcijo do leta 1985 s tako napeto strukturo delitve narodnega dohodka.

Naslednje vprašanje, ki se postavlja, je vprašanje, ali je v tem konceptu zadosti prisotna ocena zunanjih vplivov. Za primer bi postavil vprašanje razvoja kmetijstva. Po mojem mnenju so bili že takrat, ko se je sprejemala resolucija o razvoju kmetijstva, zunanji faktorji premalo upoštevani. Nihče ni računal s tem, da je do pomanjkanja hrane v svetu prišlo pravzaprav iz dveh razlogov: zaradi dveh slabih letin (Kitajska in SZ), pa tudi zaradi politike razvitih držav do kmetijstva, ki so v bistvu destimulirale razvoj kmetijstva. Brž ko to preokreneš, je jasno, da so rezultati razvoja lahko zelo hitri. To se je pokazalo tudi na drugih področjih. V dokumentu je to premalo prisotno. Sedanji problemi na področju živinoreje niso preprosti, lahko pa pride do podobnih problemov tudi na drugih področjih.

V zvezi s tem, kar je dejal tovariš Dragan glede kvantitativnih kazalcev, bi se jaz zavzemal za to, da bi jih bilo čim manj. Bolje je prikazati razmerja. S kvantitativnimi kazalci si subjekti planiranja v gospodarstvu kaj posebno ne morejo pomagati, čeprav se strinjam, da to je problem. Treba pa je vedeti, da še tako dobro izbrani kazalci ne dajo vselej orientacije gospodarstvu. So pa hkrati dvomljivi, ker se potem stvarno postavlja dilema, zakaj sploh planiramo, saj realizacija vselej pokaže večja ali manjša odstopanja. Tako razpoloženje je precej prisotno v gospodarstvu

in potrebno bo precej naporov, da se v gospodarstvu spremeni odnos do planiranja. Če bi postavili kopico kvantitativnih pokazateljev, bi pri vsakem odstopanju, ki pa je nujno, ker vsega ne moreš predvideti, prišlo pri nosilcih planiranja še naprej do navedenih pomislekov.

ZVONE DRAGAN: Glede kvantitativnih kazalcev nisem mislil toliko na to, da bi bili sestavni del teksta, ki bi se sprejemal kot medrepubliški dogovor, ampak kot dokumentacija. Moram reči, da pogrešam pri diagnosticiranju bolj solidno analitsko bazo, čeprav samo informativnega značaja. Postavlja se na primer vprašanje, ali so upoštrevane vse kombinacije za navedbo takega podatka, kot je 140.000 novih delovnih mest, kar je protislovno z drugimi podatki. Hočem povedati, da naj bi bila dokumentacija priložena vsaj za javno razpravo, kajti nevarno bi bilo, če bi v končni dokument prišli podatki, ki so le globalno orientacijski, ki pa bi jih statično zacementirali in tako razlagali in izvajali. V tem pogledu imamo slabe izkušnje iz letnih resolucij in petletnih planov.

Drugo vprašanje — kaj je že prejudicirano in kaj ni. Upravičeno smo se bali, da bodo stvari med srednjeročnim planom, ki nastaja, ter koncepcijo dolgoročnega razvoja tekle neskladno. Praviloma bi namreč moral biti srednjeročni plan konkretizacija prve etape dolgoročnega plana. Prejudicirano je nekaj sektorjev, kjer so že sprejeti dogovori; tu je tako imenovani zeleni plan, dogovor o elektrogospodarstvu, vrsta stvari pa se še pripravlja. Vse to bo potrebno strniti v konsistentno oblikovano dolgoročno razvojno politiko, pa četudi bodo potrebne določene spremembe že sprejetih dogovorov.

Doslej so se republike, če to priznajo ali ne, ne glede na enotni trg, razvijale precej vsaka zase. Ali če povem še bolj provokativno: ker v jugoslovanski globalni delitvi dela ni bilo neke koncencije o dolgoročnem skupnem razvoju, imamo v nekaterih do včeraj še klasičnih energetsko surovinskih kompleksih tendenco, da se kompletirajo v celoto. Mnogi integracijski procesi imajo nacionalni domet že kot model, kot zasnova. Ne spuščam se v to, koliko je to v jugoslovanski ekonomiji racionalno, koliko je tu kratkih stikov med celotno tehnološko verigo, od surovin do finalnih izdelkov, kaj šele do mednarodne menjave. Tako je očitno, da je marsikaj prejudiciranega, vendar v smislu republiške avtarkičnosti. Mi pa zdaj iščemo temelje skupne politike dolgoročnega razvoja Jugoslavije. Ne gre za to, da bi se skupaj nasilno razvijali po istem modelu. To bi bila eskalacija nazaj v znano staro centralistično planiranje. To pa, kar smo imeli zadnja leta, je še celo za kapitalistične predstave o ekonomiji nemogoče, kaj šele za družbo, kjer so produkcijska sredstva podružbljena. Zato mislim, da ni odločilno vprašanje, ki ga je načel Stane Saksida, kaj je tu stvarni skupni interes in kaj je različni interes, pri čemer moram pristaviti, da v taki strukturi in disperziji proizvajalnih sil in razlik v razvitosti obstajajo in bodo obstajali različni interesi, zlasti različni materialni interesi. Zato

mislim, da je bistveno naslednje: katere različne interese pustimo ob strani, ker so lahko še naprej različni, ker je to stvar vsakega naroda ali republike, da jih zadovoljuje, rešuje itd. Skladno s svojimi specifikami, zmožnostmi in sposobnostmi.

In drugič: kateri so pa interesi take narave, zlasti (poudarjam) v gospodarski sferi, zlasti v materialni sferi, ki jih je očitno treba usklajevati kljub različnostim in videti, kaj je minimalna konvencija o neogibni potrebi po uskladitvi različnih interesov ali pa po identifikaciji skupnih interesov; v energiji npr. ne moremo imeti šest popolnoma ločenih tehnoloških sistemov, tudi ne moremo imeti ločenih prometnih sistemov, itd. So pa nekatere sfere gospodarstva, kjer ni nujno, da zanje to velja. To pomeni, da ni nujno, da se vsi proizvajalci in vsi porabniki nekih panog najdejo v jugoslovanski interesni skupnosti, medtem ko je pri nekaterih panogah to nujno. Če bi šli naprej po dosedanji poti, bi se postavilo vprašanje, kaj je s trgov, kaj so tako imenovani tipični sektorji tržnega gospodarstva. Dalje bi se postavilo vprašanje, kaj je s konkurenco, z monopolom, itd.

Zato je po mojem mnenju iz tega gradiva premalo jasno izdiferencirano nekaj: smotri razvoja so ti in ti. Zdaj jih identificiramo predvsem na tistih področjih, kjer so skupne potrebe in interesi, ki se jih pa potem diferencira in realizira skozi razne etape. To pa je zbir mnogih vednosti in nevednosti o našem razvoju ali pa hipotez, zbir želja, predstav, itd. In to ni niti tisti bivši zvezni plan, ki je bil razporejen po razredih, po predalih, celo po objektih, niti ni to neki ustavnopravno skladni dokument, da se v okviru federacije ali enotnega trga urejajo temelji skupne razvojne politike, skupni temelji, kjer po naravi stvari morajo biti skupni zaradi tehnologije ali pa zato, ker je ekonomsko logično in neogibno zaradi racionalnega razvoja.

Opravičujem se za to intervencijo, mislim pa, da je dobro, da nekatere stvari sproti pojasnujemo in razčiščujemo.

FRANC KRAGELJ: Nisem govoril o dolgoročnem konceptu Jugoslavije kot dilemi, ali da ali ne, pač pa sem postavljaj vprašanje, ali je projekcija razvoja do leta 1985, ki se poraja v letu 1975, hkrati ko se poraja srednjeročni plan do leta 1980, lahko dolgoročni koncept. V tem položaju delamo na dveh dokumentih, ki morata oba rešiti temeljna vprašanja. Vprašanje energetike mora rešiti že srednjeročni načrt in to je tudi stvar dogovora v Jugoslaviji. Najbrž velja isto za vprašanje prometa.

ZVONE DRAGAN: Tudi srednjeročni načrt je dogovor, saj smo se razumeli. Govoril sem tudi o vprašanju različnosti interesov itd.

FRANC KRAGELJ: Morda sem napačno razumel.

IVAN LAPAJNE: Najprej nekaj besed o naravi dokumenta in o potrebi po oblikovanju skupne razvojne filozofije v merilu Jugoslavije. Preteklost

je večkrat pokazala, da je prav zaradi pomanjkanja enotnih pogledov na bistvena vprašanja skupnega jugoslovanskega razvoja prihajalo dostikrat do mednacionalnih in drugih konfliktov, kar je bilo rezultat ozkega uveljavljanja posameznih, parcialnih, republiških ali drugih interesov. Zato je narava tega dokumenta pomembna ne le z vidika usmeritve ekonomskega razvoja, temveč tudi z vidika oblikovanja skupno dogovorjene razvojne politike Jugoslavije v širšem smislu. Če se dogovorimo o bistveni usmeritvi in skupnih interesih v okviru Jugoslavije, potem bomo lažje uveljavljali v praksi celotni sistem samoupravnega planiranja, lažje bomo tekoče opredeljevali, kaj je v merilu Jugoslavije skupno, kaj je tisto, za kar naj bo odgovorno združeno delo samo in kakšna naj bo vloga družbenopolitičnih skupnosti — republik in občin. Zato je napor, ki je bil doslej vložen v to delo, brez dvoma koristen, čeprav se strinjam z vrsto pripomb, ki so bile doslej podane v javni razpravi, kar je razumljivo, saj gre šele za prvo fazo širše razprave.

Prav tako se postavlja vprašanje obdobja, za katero načrtujemo program razvoja, in sicer, ali je lahko deset let dolgoročno obdobje. Mislim, da v tem trenutku to ni bistveno — deset, petnajst let ali več, gre dejansko za to, ali bomo za neko daljše obdobje izoblikovali razvojno politiko, za katero se bomo dogovorili na temelju demokratičnega postopka, v katerem bodo lahko tudi vsi nosilci uresničevanja te politike povedali svoje mnenje o bistvenih vprašanjih, zlasti pa zasnovali na tem temelju svoje lastne razvojne programe. Če tega stika ne bomo dosegli, je nevarno, da bo to le eden iz množice dokumentov, ki bo sicer sprejet, ne bo pa imel potrebnega vpliva na razmišljanje vseh, ki so odgovorni za skladen in hiter razvoj. Nosilci planiranja pa so v našem samoupravnem socialističnem sistemu vsi delavci in delovni ljudje, organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti in družbenopolitične skupnosti. S tega vidika menim, da so za vse sprejemljive zlasti v ciljih opredeljene naloge, za katere se ni težko zediniti in dogovoriti, zato smo lahko vsi enotni glede njih. Vendar mislim, da bo v praksi tudi glede zavzetosti in doslednosti pri uresničevanju teh nalog, glede na stopnjo razvitosti posameznih republik in pokrajin odnos do uresničevanja navedenih ciljev drugačen. V praksi se bodo prav gotovo pojavili problemi, kako v tako kratko odmerjenem času uresničiti posamezne postavke.

Dejstvo je, da je Jugoslavija kot celota prispela med države, ki prehajajo med srednje razvite. Vendar so razlike v okviru Jugoslavije v ekonomskem in družbenem razvoju še vedno znatne, zato se bo zaradi različnih osnov in interesov tudi odnos do skupne razvojne politike v praksi različno oblikoval. Zato ne bi smeli imeti ambicij, da bi razčlenili v dokumentu preveč podrobno vse elemente in smeri razvoja. Bistveno je, da se dogovorimo, katera so tista temeljna vprašanja, za katera se bo zavzemala Jugoslavija kot celota in vsak njen del v prihodnjem obdobju.

Konkretnije: Jugoslavija bo morala v prihodnjem obdobju opravičiti prednosti samoupravnega socialističnega družbenega sistema, ne samo v

smislu konstituiranja političnega sistema, ampak tudi v smislu doseganja gospodarskih rezultatov kot posledice učinkovitega delovanja samoupravnega sistema. To praktično pomeni, da bo moral vsak nosilec razvoja odigrati svojo maksimalno vlogo v tem smislu, da bo poskušal odpraviti pomankljivosti, ki so se v preteklosti pojavljale v nekoordiniranem razvoju, tako da bi s tem postale tudi zveze znotraj gospodarstva samega ekonomsko bolj utemeljene. To bi vodilo k odpravljanju vzrokov, ki so se zdaj nujno pojavljali kot posledica določene zaprtosti, avtarkije in drugih negativnih pojavov.

Zato vidim prednosti poenotenih razmišljanj o dolgoročnem razvoju Jugoslavije zlasti v tem, da bi jih moralo sprejeti gospodarstvo samo, da bi se moralo na tem temelju marsikje začeti, drugje pa pospešiti samoupravno povezovanje, zlasti v okviru Jugoslavije, da bi morali na tem temelju reševati tudi vprašanja hitrejšega razvoja manj razvitih območij v Jugoslaviji, gospodarstvo pa povezovati za enotnejše nastopanje do drugih držav, zlasti dežel v razvoju. Dejstvo je, da je bila politika posameznih republik, kot tudi pretekli razvoj Slovenije v tem pogledu dokaj enostranski. Dajali smo premalo pobud za razvijanje integracijskih procesov v okviru Jugoslavije, pripravljenih je bilo premalo konkretnih projektov za skupna vlaganja itd., kar vse so pomembni elementi krepitve razvoja posameznih dejavnosti in panog pri oblikovanju večje konkurenčne sposobnosti na mednarodnih trgih.

Glede na to, da Jugoslavija še ni dosegla take stopnje materialne razvitosti, ki nam bi omogočala hitrejše reševanje neskladij v razvoju, saj zaostaja zdaj ta, zdaj oni del gospodarske ali družbene dejavnosti, je treba v prihodnje tesneje povezati ekonomski razvoj z razvojem vseh drugih področij združenega dela — znanosti, šolstva itd. — kot elementi razvoja. Ena med pomanjkljivostmi v preteklosti je bila prav ta, da smo te strukture med seboj preveč ločevali. Tudi v tem gradivu prihajajo preveč v ospredje posamezni problemi ekonomske strukture in predvsem nujnost razvoja na področju gospodarstva, premalo pa so poudarjeni kvalitetni elementi razvoja in njihov vpliv na razvoj drugih področij.

Nekatere cilje bi morali postaviti bolj pogumno. Npr. vprašanje zdomcev. Lahko bi postavili kot pomemben razvojni cilj, da mora socialistična samoupravna družba zagotoviti v naslednjih desetih letih take pogoje razvoja, da ne bo več treba odhajati našim delavcem v tujino, vsaj ne v takem številu kot doslej, in da moramo zato zagotoviti doma ustrezne možnosti za zaposlovanje, vendar ne ob ekstenzivnem in neracionalnem zaposlovanju. Zlasti bi morali razmišljati, kako povečati produktivnost v industriji, njeno akumulativnost, dohodek na zaposlenega in s tem odpirati možnost za hitrejše zaposlovanje na drugih sektorjih, zlasti na terciarnem področju kot tudi na celotnem področju superstrukture. Seveda je vprašanje, ali bomo lahko ta cilj v desetih letih popolnoma dosegli, vendar moramo imeti malo več ambicij in zato je nujno tudi več storiti v tej smeri.

Položaj Jugoslavije je glede na to, da je med dvema dokaj zaprtima ekonomskima grupacijama, prav gotovo zahtevnejši kakor pri drugih državah, zato mora toliko bolj usmeriti svoje napore in se osredotočiti na bistvene probleme razvoja. Nihče nam ne bo popuščal v pogledu konkurence na vzhodnem in na zahodnem trgu.

Zato mislim, da bi si morali ob razvojni strategiji in filozofiji razvoja tudi jasneje izoblikovati mesto in vlogo Jugoslavije v razmerju do drugih držav, zahodnih in vzhodnih, zlasti pa do držav v razvoju. Naša politika in praksa do držav v razvoju bi morala hitreje preiti od načelnih političnih postavk o aktivnem sodelovanju v okviru neangažiranih držav in tretjega sveta do ekonomsko definiranih konkretnih nalog in programov, kar izhaja tudi iz sklepov alžirske konference, pri čemer bi morala imeti Jugoslavija določeno vodilno vlogo kot iniciator pri razreševanju odnosov, ki se zdaj v tretjem svetu pojavljajo in bodo prav gotovo pomenili v naslednjih desetih letih novo kvaliteto. Tu je lahko pomemben aktiven element Jugoslavija, ne le kot naprednejši družbeni sistem, ampak tudi kot ekonomski faktor hitrejše osamosvojitve dežel v razvoju, hkrati pa je to lahko pomemben vzvod za naš hitrejši ekonomski razvoj. V preteklosti smo imeli tu premalo izdelane koncepte in zlasti konkretne programe (skupne — jugoslovanske); to je ena bistvenih strateških nalog bodočega skupnega razvoja.

Nadalje je vprašanje manj razvitih republik in pokrajin Jugoslavije. Objektivno moramo ugotoviti, da je bil dosežen v povojnem obdobju velik in vsestranski napredek v njihovem razvoju. Naslednje obdobje, ne le dolgoročno, ampak že srednjeročno, zahteva na tem področju kvalitetno nove pristope v interesu omenjenih območij samih in v skupnih interesih. Okrepiti je treba delovanje enotnega jugoslovanskega trga, zlasti v njegovi funkciji hitrejšega kroženja družbenih sredstev — družbene akumulacije v tem smislu, da bi moral sedanji sklad za financiranje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in pokrajin imeti bolj sekundarno vlogo. Sklad bi moral ostati le kot element iniciative za pritegovanje in vezanje dodatnih sredstev. Razvijati bi morali še druge mehanizme v okviru gospodarstva na temelju neposrednega povezovanja in drugo, kar bi vneslo nove kvalitete v reševanje teh problemov. To bi bil tudi eden zgledov, kako je možno uspešno brez posredništva države reševati tako pomembne probleme.

Še vprašanje, kako uresničiti tako zastavljeno razvojno koncepcijo.

V preteklosti zastavljeni plani so bili do neke mere prav tako realno zamišljeni, vendar se je pojavljal predvsem problem njihove realizacije, zlasti tam, kjer nismo imeli ustrezno izdelanih elementov ekonomskega sistema, dostikrat pa so tudi ekonomska politika in tekoči ukrepi šli mimo dolgoročno zastavljenih ciljev.

S tem ko bomo sprejeli dolgoročno koncepcijo razvoja Jugoslavije, še ni dano zagotovilo, da bomo to tudi realizirali, če ne bomo ustrezno razvili vseh potrebnih mehanizmov, ki bodo v temelju omogočili uresničiti

ustavna načela na tem področju, če ne bomo usposobili združenega dela samega kot nosilca razširjene reprodukcije in če ne bo država s konkretnimi ukrepi tak proces tudi spodbujala in omogočala.

Zato je eno pglavitnih vprašanj, koliko nam bo uspelo skupno dogovorjeno razvojno politiko povezati z ustrezno graditvijo ekonomskega sistema, ki se mora v temelju podrežati zastavljenim ciljem. Tudi celotna družba mora biti organizirana tako, da bo njeno delovanje podreženo sprejetim nalogam. Le tako bomo po čim krajši poti prišli do pričakovanih rezultatov.

ALEKSANDER BAJT: Za uvod imam dve pripombi. Prva se nanaša na razpravo o značaju gradiva, koliko je dolgoročno in koliko je lahko dolgoročno. Druga se nanaša na potrebo po dokumentaciji. Gradivo bi gledal kot poskus formuliranja dolgoročne razvojne politike, perspektivnega razvoja. Številko 1985 bi kratko malo izpustil. Ocenjeval bi ga z vidika, ali res odpira perspektivo dolgoročnega razvoja ali ne.

To je prva pripomba.

Drugo vprašanje, dokumentacija. To bi morda formuliral tako, da bi bilo zelo koristno, če bi bil h gradivu dodan aneks, nekaj tistega, kar druga stran publikacije imenuje »znanstvena podlaga«.

JOZE ZAKONJSEK: Naj v informacijo povem, da konzorcij ekonomskih inštitutov pripravlja znanstvene obdelave, sintezo projekta »Gospodarski razvoj SFRJ«, kot prilogo h gradivu, vendar je v zamudi.

ALEKSANDER BAJT: V »znanstveni podlagi« je treba temeljne odnose kvantificirati. Strinjam pa se, da bi preveč kvantifikacij v samem tekstu škodilo. Tudi zato, ker je namenjen širokemu krogu diskutantov, ne strokovnjakom. Aneks pa bi bilo dobro imeti zato, da bi vedeli, na čem gradivo temelji.

Najbrž je znano, da sem do gradiva sorazmerno kritičen. Poudaril bi rad, da nikakor nisem kritičen do ciljev, kot jih ta program formulira, niti do kvalitativnih niti do kvantitativnih.

Ko govorim o kvalitativnih ciljih, mislim na to, kar je citiral tovariš Dragan s 23. strani gradiva, kjer je lepo rečeno: afirmacija človeka in vsestranski razvoj njegove osebnosti, razvoj neposrednega samoupravljanja in združevanja dela in stalno širjenje materialnih in drugih življenjskih in delovnih razmer. To je treba in je mogoče v celoti podpisati.

Tudi kar se kvantitativnih ciljev tiče, nimam pripomb in jih v celoti podpiram: rast družbenega produkta 7 % na leto in industrijske proizvodnje 10—11 % na leto.

Če sem kritičen, sem zato, ker mislim, da gradivo po svoji perspektivnosti ne vsebuje tistega, kar bi po mojem mnenju moralo, da bi se tako kvalitativni kot kvantitativni cilji lahko dosegli.

Najprej se bom ustavil pri kvantitativnih ciljih.

V obdobju od 1950—1970 je pri nas družbeni produkt naraščal po 7 %, enako, kot je predvideno za naslednjih 15 let. Pri tem je v drugi polovici tega obdobja naraščal počasneje. Industrijska proizvodnja je v 20 letih naraščala komaj po 9,21 %, zadana naloga pa je 10—11 %. V drugi polovici omenjenega obdobja je bila stopnja industrijske rasti le 8,35 %.

IVAN LAPAJNE: Ker smo v upadajočem trendu.

ALEKSANDER BAJT: Če bi planirali za prihodnje obdobje tako rast, kakršna je bila zadnjih 20 ali zadnjih 10 let, bi to pomenilo objektivno veliko hitrejši razvoj kot v preteklosti. Bolj razvito je gospodarstvo, težji je enako hiter gospodarski razvoj. Preprosto je povečati industrijsko proizvodnjo, kadar je skoraj ni. S hitro pritegnitvijo kmetijskega prebivalstva in sorazmerno nizkimi investicijami dosežemo hitre skoke.

Planirana rast pomeni torej izredno zahtevno nalogo. Potrebna bo mobilizacija vseh sil gospodarstva in družbe, če jo bomo hoteli doseči. Kje so možnosti?

Morda bi bilo zanimivo pogledati, kakšni so razvojni rezultati Jugoslavije v primerjavi z razvojnimi rezultati drugih socialističnih držav. Letos smo končali komparativno študijo razvoja evropskih socialističnih dežel v razdobju 1950—1970. Pokazalo se je, da po stopnji rasti industrijske proizvodnje nismo na prvem mestu. Pred nami sta Bolgarija in Romunija, celo Sovjetska zveza.

Če pa pogledamo trend stopenj rasti industrijske proizvodnje, se Jugoslavija pojavi na prvem mestu. Trend stopenj rasti pri nas je konstanten, v vseh drugih socialističnih državah pa padajoč, v nekaterih zelo močno, kot recimo v NDR, Madžarski, Poljski ali ČSSR, tako da smo, perspektivno gledano, že po kvantitativnem kazalcu na prvem mestu.

Če preidem na kvalitativne kazalce, konkretno na investicijsko učinkovitost, smo pa absolutno na prvem mestu, daleč pred drugimi.

Pri tem imamo v našem gospodarskem razvoju dve pomembni rezervi. Za vse socialistične dežele so bili značilni tako imenovani investicijski ciklusi. Investicije so silovito oscilirale, v odvisnosti od njih pa gradbeništvo, industrija in družbeni produkt. V socialističnih deželah so te cikluse skoraj odpravili. V razdobju od šestdesetih let je industrijska proizvodnja ciklična le še v Jugoslaviji, povzročajo pa jo oscilacije v povpraševanju. Zato imamo dve rezervi, ki ju lahko izkoristimo za to, da razvoj v prihodnje pospešimo.

Prvič, medtem ko so druga socialistična gospodarstva povečala stopnjo investicij do meja zmogljivosti, je bila naša politika po šestdesetem letu politika podoptimalnih investicij in s tem manjšega družbenega produkta in industrijske proizvodnje, kot bi bila možna. Do leta 1973 smo zavirali rast, da bi zmanjšali inflacijo. Nismo imeli razvojne politike kot

druge socialistične države, ki so maksimirale gospodarski razvoj. S samim povečanjem investicij zato lahko posplošimo razvoj. Drugič, z ustreznimi korekturami gospodarskega sistema in z eliminacijo nekaterih grobih napak gospodarske politike lahko preprečimo periodične upade gospodarske aktivnosti, to pa omogoči hitrejši gospodarski razvoj in izboljšano gospodarjenje. Tako da je, kvantitativno gledano, naloga sicer izredno napeta, vendar jo je pri rezervah, ki jih imamo, mogoče realizirati.

Kvalitativna plat: tovariš Zakonjšek je dejal, da je po njegovi sodbi gradivo preveč pod vtisom gospodarskih težav »trenutka«. Mislim, da to drži. Pristop, ki izhaja iz nastalih disproporcij, je metodološko nepravilen.

V perspektivnem planu je treba pogledati, kaj želimo doseči na družbenem, gospodarskem in političnem področju, in trasirati razvojne tendence. Če ugotovimo kake odklone, je treba to korigirati, ne pa korektur disproporcij jemati kot razvojno strategijo. Pri taki filozofiji lahko zapišemo v nasprotno napako: ker bomo neke disproporcije popravili, se bodo pojavili drugi. Pri taki strategiji lahko, ne da bi se zavedali, vodimo gospodarstvo iz enih disproporcij v druge in imamo v vsakem obdobju, v vsakem petletnem planu nove disproporcije.

Toda tudi če se vzame položaj v gospodarstvu kot izhodišče za planiranje, bi morali avtorji gradiva temeljne probleme našega gospodarstva videti drugod, kot jih vidijo. Po mojem mnenju osnovni strukturni disproporciji gospodarstva niso v tem, da manjka električne energije itd. To je rešljivo v kratkem obdobju. Ne vidim, da bi ti disproporciji pomenili družbenoekonomske probleme. Ti disproporciji so tako rekoč tehničnega značaja. Družbenoekonomski, socialni in politični so po mojem mnenju problemi, ki so nastali zaradi specifične razvojne strategije našega gospodarstva vse od leta 1947 naprej, vse od prvega petletnega plana. Ta specifičnost je v tem, da smo ves čas forsirali kapitalno intenzivni razvoj, ne glede na to, ali gre za razvito ali nerazvito področje. Kapitalnointenzivni razvoj forsirajo vsi naši razvojni plani, sistematično ga forsira naš ekonomski sistem, predvsem z načinom vrednotenja produkcijskih faktorjev. Rezultat take usmeritve je dejstvo, ki sta ga omenila Saksida in Lapajne, da se je po dvajsetih letih gospodarskega razvoja milijon naših delavcev znašlo v tujini in da je število nezaposlenih v letošnjem letu doseglo 450.000. Praktično imamo v jugoslovanskem gospodarstvu, v naši državi že en milijon in pol ljudi, ki pri nas ne morejo dobiti zaposlitve. To je resnični strukturni problem.

Lahko bi se postavili na stališče, da je enak položaj v Španiji, Turčiji, južni Italiji. V tako stališče pa ne morem privoliti, če sprejemam kvalitativne cilje razvoja, kakor so opredeljeni v gradivu. V socialistično družbo spadajo vsi, ne samo zaposleni. Misel, ki jo je izrekel Saksida, je dragocena, samo razlog, zaradi katerega bi jo poudaril, je drugačen. Ne bi poudaril zunanjih nevarnosti dejstva, da v Evropi lahko pride do

recesije. Ta problem namreč obstaja, če do recesije pride ali ne. Naše gospodarstvo je dolžno, če je socialistično, zaposliti tudi vseh teh 1,5 milijona delavcev. To ni le ekonomsko vprašanje. Družbeno-socialna tragedija je, če mora en milijon delavcev delati v tujini, v nemogočem družbenem položaju.

Tu sodim, je glavna pomanjkljivost gradiva, ki je pred nami. Če naj bi bil perspektiven, in očitno ima take ambicije, potem bi moral odpreti razvojne možnosti, perspektivo gospodarstva jugoslovanskega prebivalstva. Tako pa se ukvarja s, skoraj bi rekel, tehnokratskimi problemi, kot je npr. problem pomanjkanja elektrike lani.

In še en problem. Kadar govorimo o tem, kakšen naj bi bil gospodarski razvoj, se je treba vprašati, na kakšen način ga bomo dosegli. Če vidimo problem v disproporcijah, ki so nastali v zadnjih letih, pomeni to oceno, da je treba korigirati nekaj, do česar je prišlo zadnja leta. Če pa gledamo stvari tako, kot sem nakazal, pa moramo ugotoviti, da so poglaviti problemi gospodarstva rezultat razvojne strategije vse od prve petletke sem. Vseh 25 let so nastajali pogoji, zaradi katerih je položaj v jugoslovanskem gospodarstvu danes tak, kakršen je, to je, neizkoriščanje razpoložljive delovne sile, izredna zaostalost vsega sektorja kmetijstva, primitivno izkoriščanje naravnih faktorjev na tem področju. Vzemimo investirane milijarde v prekop Donava-Tisa-Donava, iz katerega do danes nismo dobili skoraj niti dinarja.

Če rekapituliram: osnovni pristop se mi zdi napačen, zato ker je preveč tehničen in premalo družben; ker hoče z gospodarskim razvojem reševati premalo družbenih problemov, ti pa so v 1,5 milijona delavcev, ki jih lahko zaposlimo doma. Najmanj, kar bi bilo treba doseči, je to, da bi zagotovil, da se to število ne bo večalo. V resnici ne daje nobenega zagotovila, da se ne bo.

ZVONE DRAGAN: Strinjam se z osnovno oceno, ki ste jo dali zlasti na koncu, da je družbena komponenta premalo prisotna in da je zato tudi perspektiva tega dokumenta zelo omejena.

Prav tako se strinjam, da je v gradivu posvečeno premalo pozornosti problemu nezaposlenosti doma in problemu zdomcev ter problemu neustrezne strukture naložb ter agrarnega sektorja. Popolnoma se strinjam, da bi bilo treba tem trem stvarim posvetiti več pozornosti. Kmetijstvo je le ena izmed točk, čeprav je to resnično lahko prednost Jugoslavije glede na možnosti, ki jih imamo, vsekakor zelo pomembna komponenta ob industrijski proizvodnji.

ALEKSANDER BAJT: Dokument podcenjevalno govori o tem sektorju, ker postavlja kot cilj jugoslovanske družbe v 1985 industrijsko-mestno razvitost, kot da ne bi poznal potrebe po intenzifikaciji kmetijstva oziroma industrializaciji agrarne proizvodnje, posebno glede na vse, kar se dogaja v svetu.

ZVONE DRAGAN: Strinjam se, vendar gradivo poleg teh kardinalnih premalo upošteva druge strukturne probleme, čeprav mislim, da je treba sprejeti v izhodiščih tezo, da se na vsaki stopnji razvoja proizvodnih sil, najsi bo to 850 ali 2.000 dolarjev nacionalnega dohodka na prebivalca, pojavljajo strukturni problemi, taki ali drugačni, in da jih je treba dinamično razreševati, v razvojnem smislu, sicer gremo iz enega debalansa v drugega. Nevarno pa je, če se na določeni točki reprodukcijskih tokov nakopičijo določeni problemi, ki niso bili sproti razreševani in nam potem tudi na drugih sektorjih povzročajo disproporce.

Tako je na primer nastopil problem energetike v Jugoslaviji glede na to, kako smo razvijali proizvodnjo in potrošnjo v odvisnosti od energetskih virov in odvisno od stopnje eksploatacije lastnih možnosti. Ta problem ni le problem enega ali dveh let. Moram povedati, da bo na primer samo za slovensko elektrogospodarstvo v naslednjih letih šlo več kot 1100 milijard starih dinarjev naložb. Razvijali smo se, ne da bi vkalkulirali energetske vire ali se vprašali, ali bodo zagotovljeni in kako bodo zagotovljeni.

Drugi problem je gradbeništvo in industrija gradbenega materiala, ki je očitno ozko grlo, ki smo ga daljše obdobje podcenjevali.

Podoben problem je problem domače surovinske baze in odnos do nje. V celotnem uvozu je delež uvoza surovin in reprodukcijskega materiala pri nas okoli 60 %. Postavil bi vprašanje, ne, ali je Slovenija glavni potrošnik surovin, pač pa vprašanje, ali je Jugoslavija kot celota racionalno orientirana na domače vire surovin, čeprav nisem privrženec avtarkične koncepcije, najmanj z vidika slovenskega gospodarstva.

Struktura naložb znotraj gospodarstva: struktura naložb Ljubljanske banke do leta 1970 in po letu 1971 kaže velike spremembe. V čem? V odnosu do proizvodne sfere. Nemogoče je bilo, da je šel prej glavni del sredstev za terciarni sektor. Ni problem v tem, da imamo razvito trgovino. Problem je v tem, da smo zašli v ekstremni položaj. Da nismo obvladovali makroproporcev naložb v gospodarstvo, da bi bila npr. bolj usklajena proizvodna in neproizvodna sfera.

Sektor investicij: čeprav smo po podatkih dr. Bajta po učinkovitosti naložb med socialističnimi državami na vrhu, pa lahko ugotovimo, če se malo primerjamo z Zahodom in z možnostmi, ki bi jih lahko ustvarili z istim volumnom vloženih sredstev, da bi bili na tej lestvici lahko še višje. Skratka, mislim, da je problemu te vrste strukturnih disproporcev posvečeno le premalo pozornosti, kot tudi problemu nezaposlenosti in agrarnemu sektorju.

In končno, odnos do zdomcev. Gre za povečanje zaposlenosti doma in zmanjšanje odtoka. Nekdo je celo rekel, da se po desetih letih lahko ti ljudje vrnejo domov. Strinjam se, da je eden izmed družbenih in gospodarskih ciljev samoupravnega socializma, da se razvijamo tako, da lastno potenco, ki jo imamo v ljudeh, izkoristimo predvsem za svoj razvoj.

Kako to doseči? Soglašam, da se to zaostri in tudi pove, kako to doseči. Precizirati je treba: če ne bomo spremenili razmerja med kapitalno in delovno intenzivnimi investicijami, je iluzija misliti, da bomo to lahko realizirali, še posebej tam v Jugoslaviji, kjer je odtok močan in velika tudi nezaposlenost, odkrita in prikrita. Strinjam se, da je tu kritika popolnoma na mestu.

Druga stvar je hitrost procesa deagrarizacije. To je v protislovju z ambicijo, da bo problem nezaposlenih doma rešen s potrebnimi delovnimi mesti.

Če bi nas prehitela globlja recesija v zahodnem svetu ali če bi tudi sicer šel krogotok vračanja nazaj, bi deloma pridobili nekaj mest s spremembo strukture investicij, vendar bi očitno bil še mnogo bolj zaostren problem razpoložljivih domačih in tujih sredstev za naložbe, ker tudi iz domačega razpoložljivega družbenega proizvoda za investicije premalo trošimo. Res je tu pomembna rezerva za realizacijo kvantitativnih ciljev razvoja, vendar bi morali formulirati strategijo bodočega razvoja na tem področju zelo precizno, zelo realno, kot enega izmed ciljev, ki bi jih veljalo smejeje postaviti.

ALEKSANDER BAJT: Ugotavljam, da sploh nisva v sporu.

Gotovo so problemi, npr. v gradbeništvu. Od posvetovanja v Zagrebu (1963) opozarjam na zaostajanje cementne industrije. Energetska kriza bi nas mnogo manj prizadela, če bi 1965 izvedli tisto, kar danes delajo na hitrico drugod, gazifikacijo lignita. Toda ta in takšni problemi so rešljivi s profesionalnim planiranjem, brez velikih besed. To so stvari, ki se v podobnih deželah, tudi če niso socialistične, same po sebi razumejo. Potreben je samo minimum zdravega razuma pri odločanju. Očitno je celo v nekoordiniranih gospodarstvih podan ta minimum. Če govorimo o *družbenem* planu, moramo imeti večje perspektive, postaviti zahtevnejše naloge, kot samo odpravo tehničnih disproporcij.

IVAN LAPAJNE: Nekaj o strukturnih problemih. Strinjam se, da strukturni problemi so, vendar bi jih kazalo podrobneje opredeliti. Nekateri, zlasti na področju energije in surovin, so se zaostriili predvsem zaradi hitrih sprememb in položaja v svetu. To je torej svetovni pojav in s tega vidika je treba dati tem problemom določeno težo tudi pri nas doma. Vse več držav poskuša omenjena vprašanja čimbolj aktivno reševati. Spregovoril pa bi o drugih vidikih strukturnih problemov, ki so pomembni zlasti za uspešen dolgoročni razvoj.

Rešitev vprašanja, kako odpreti potrebna delovna mesta, vidim predvsem v reševanju problema nizke produktivnosti in učinkovitejšega gospodarjenja s tem, kar že imamo, kot tudi boljšega izkoriščanja naravnih danosti. Proizvodnja še vedno zaostaja za možnostmi, ki nam jih nudi objektivno dana tehnologija. Slaba organizacija dela, slaba povezanost gospodarstva, slaba delitev dela, slabo izkoriščanje kapacitet, kadrov,

zlasti pa slabo obračanje obratnih sredstev so velike rezerve, s katerimi premalo računamo. Ko smo delali oceno možnosti razvoja Slovenije do leta 1980, smo ugotovili, da imamo ogromno rezerv v hitrejšem obračanju obratnih sredstev. Če bi za nekoliko povečali koeficient obračanja le-teh, bi bistveno sprostili sredstva, kar bi lahko povečalo nove naložbe. Ta problem je tudi v Jugoslaviji izredno aktualen. Gre za vprašanje časa gradnje novih tovarn, vprašanje aktiviranja zgrajenih kapacitet, vprašanje tekoče preskrbe s surovinami in tekoče prodaje blaga, kar je do neke mere tudi stvar majhnega trga; to pa razmeroma slabo rešujemo, zato imamo prevelike zaloge surovin in končnih proizvodov.

Vsi ti negativni elementi vežejo družbena sredstva v procesu proizvodnje. Ta sredstva pa bi lahko pomenila nove naložbe za nova delovna mesta, če bi intenzivirali proces v proizvodnji in menjavi. Zato menim, da bi morali prav v dolgoročnih razmišljanjih dati več poudarka kvalitativnim elementom razvoja, kar bi moralo biti tudi v dokumentu dosledno izvedeno.

Prav tako je premalo poudarjena vloga skupne jugoslovanske filozofije, ki bi morala sloneti na delu, ustvarjalnosti, iniciativi, inovacijah, racionalizacijah itd., na vsem, kar bi moralo pomeniti novo kvaliteto v vsestranski afirmaciji človeka, delavca kot proizvajalca in upravljavca. Ta element je v kvalitetnem smislu premalo obdelan z vidika, kako človeka motivirati za hitrejši razvoj v okviru danih možnosti. To je filozofija boljšega gospodarjenja in skladnega ter stabilnega razvoja kot pogoja za hitrejši napredek. Pri tem ne mislim na kakšno absolutno stabilnost, to je lahko le teoretična kategorija, ampak na psihološko pogojeno ravnanje vsakega človeka, na eni strani kot potrošnika, na drugi strani pa kot proizvajalca.

Zato mislim, da je možno iskati v tem sklopu odgovore na to, kje dobiti dodatna sredstva za hitrejši razvoj in nove zaposlitve. Zaradi nestabilnosti v razvoju, zaradi visoke stopnje inflacije izgubljam tudi pri tempu razvoja. To so pokazale analize o uresničevanju preteklega srednjeročnega plana razvoja Jugoslavije. Če bi imeli bolj stabilna gibanja, bi lažje vzpostavili skladna razmerja v razvoju. To bi dalo nove elemente za hitrejši razvoj. To so po mojem mnenju elementi, o katerih bi morali čimveč razmišljati.

Zato bi morali ob vprašanju zaposlitve in zaposlenosti iskati odgovor prav v tem, kako izkoristiti obstoječe naravne danosti: geopolitične prednosti Jugoslavije, prometne in druge prednosti, ki jih imamo za to, da bi odprli nova delovna mesta in zaposlili delavce, ki dotekajo iz naravnega prirasta aktivnega prebivalstva, in omogočili postopno vračanje zdomcev. Napraviti bi morali program, vsaj za zmanjševanje odhajanja — hiter prelom tu ni mogoč. Tak program bi lahko dal določene rezultate, moral pa bi biti ustrezno politično motiviran. Ta problem bi moral pomeniti bistveno mobilizacijsko in gonilno silo v celotnem programu razvoja.

ERMIN KRŽIČNIK: Tekst o dolgoročnih razvojnih možnostih je v mnogih pogledih izziv k razmišljanju o naši prihodnosti. Čeprav je za relativno majhne ekonomije težko napovedovati prihodnje razvojne tokove, zlasti še ob velikih gospodarskih pretresih, krizah, inflaciji, pa je za vsako narodno gospodarstvo pogled v prihodnost življenjska potreba. Velike in nepričakovane spremembe v delitvi socialnega produkta v zadnjih letih so pripeljale M. Friedmana, znanega ameriškega ekonomista in Nobelovega nagrajenca, do trditve, da se ekonomija čedalje bolj oddaljuje od tega, da bi bila veda. Vendar pa ekonomisti, po njegovem, še vedno bolje prognozirajo prihodnost kot astrologi. S tem želim le opozoriti na velike težave in na nizko stopnjo zanesljivosti vsake napovedi, prognoze, projekcije in pd. Avtorji tega elaborata so ravnali modro, ko so ga poimenovali temelji dolgoročnega razvoja.

V današnjem pogovoru smo slišali med drugim tudi opombo, da v tem gradivu pretiravajo s pomenom trenutnega položaja gospodarstva. Mišljeni so predvsem energetska in surovinska pasiva, inflacija, nestabilnost, problemi zaposlitve. Po mojem mnenju pa to niso trenutne težave. Kje so elementi za pričakovanja, da bomo lahko že v doglednem času rešili ta vprašanja. Bliže sem tistim, ki pravijo, da bodo energetika in nestabilnost in drugi omenjeni problemi dajali poglobitveni pečat vsemu našemu prihodnjemu razvoju.

Zakaj? To svoje stališče utemljujem z naslednjimi dejstvi. Jugoslavija prispeva k evropskemu družbenemu proizvodu 2—3 %. To pomeni, da naša relativno majhna ekonomika najde svojo perspektivo le v intenzivni mednarodni menjavi, to pa spet pomeni, da so zunanji gospodarski vplivi na naše gospodarstvo veliko močnejši kot pa na velike ekonomije. Ker se bomo torej tudi v prihodnje morali spoprijemati na vse bolj trdem evropskem trgu in drugih trgih, se bomo morali zavarovati s številnimi rezervami. Zunanji vplivi (gospodarski, tehnološki, znanstveni in dr.) bodo v prihodnje čedalje večji. Iz tega dejstva izhaja eno temeljnih izhodišč naše razvojne strategije: prilagodljivost na eksogene spremembe in njihove vplive ter rezerve, ki naj funkcionirajo kot blažilec na negativno delovanje zunanjih faktorjev. Katere oziroma kakšne rezerve: človeške, materialne, finančne!

Vredno je, da se za hip pomudim pri tej dominantni strateški predpostavki. Le-to je tekst, ki pravkar o njem razpravljamo, žal zanemaril. Človeški element, ki ga ima Jugoslavija, je prva in neprecenljiva rezerva, ki se za narodno gospodarstvo učinkovito preliva v začasno in stalno emigracijo in ki se tako tragično odraža v socialnopolitičnem življenju nacije.

O finančnih rezervah ne bom govoril. Premalo nam poročajo o njih. Materialne rezerve v naravnih bogastvih v zemlji in v biosferi, tj. v surovinah in naravnih lepotah in zdravem biofizičnem okolju, rezerve v hrani, industrijskih izdelkih in dr. so, po moji sodbi, eminentna postavka. Dvomim, da je pravilna dosledna orientacija na domače surovinsko za-

ledje. Če ekonomsko prenesemo, rajši uvažajmo surovine in varčujmo z domačimi bogastvi. To so dokončno omejene dobrine. Ali pa se morda motim?

Elastična, prilagodljiva razvojna politika na gospodarskem področju je torej po mojem mnenju prvenstvenega pomena.

Zdaj pa bi načel vprašanje socialnega aspekta razvoja. Jugoslavija je dežela, ki še ne more govoriti o tehnološko-ekonomski zasičenosti. Toda v nekaterih regijah države pojav zasičenosti že kaže svoje simptome, bodisi da so izčrpane rezerve živega dela, aktivnega prostora ali pa da je stopnja onesnaženosti velikanska. V Sloveniji je takih primerov nemalo.

Nihče ne pričakuje, da se bomo razvijali po poteh zahodnih ekonomskih sistemov. Ti problem zasičenosti močno občutijo. (Zanimiv je v tem pogledu Tanakov načrt za sanacijo Japonske. Razvoj zaradi razvoja je pripeljal zahodni svet v brezizhodni položaj in globoko človeško krizo.) Položaj človeka v naši družbi in še posebej delavca v družbeni reprodukciji, kakor je opredeljen z ustavo, temelji na drugačni življenjski filozofiji. Človek je subjekt vseh aktivnosti, ni delovna sila, produkcijski tvorec ali faktor. Zavoljo tega bi pričakoval, da bo tudi v tem dokumentu socialni razvoj zavzemal dominantno mesto. Je pa, nasprotno, socialna komponenta zapostavljena. Razvoj človeka, njegova afirmacija in razvoj osebnosti je sicer postavljen v ospredje, toda oblike socialnega razvoja v tekstu zavzemajo bolj položaj aneksa. Po stališču inštituta, kjer delam, je socialni razvoj, njegove oblike in prioritete osnovni cilj, materialni razvoj pa sredstvo, da se ta cilj doseže. Jugoslavija se je že izkopala iz stanja nerazvitosti in je materialna razvitost ne ovira, da bi tako zelo favorizirala gospodarsko komponento razvoja.

Naslednje vprašanje je prostorska alokacija živega dela. Pri tem je bistvenega pomena komponenta fizičnega prostora. Avtorji dokumenta ne izhajajo iz dejstva, da je domala vsa Evropa preprežena s plovnicami, rekami in prekopi, avto cestami, plinovodi in naftovodi, železniškimi, letalskimi in energetskimi komunikacijami. Tudi Jugoslavija bo morala slediti tej komunikacijski revoluciji in tudi že sledi. Vendar bo npr. plinovodno omrežje bistveno spremenilo naše razvojne tokove. Tudi v tem vidim strateško izhodišče razvoja.

Alokacija gospodarskih resursov bo, po tem dokumentu, še vnaprej respektirala koncentracijo. Osvajamo torej vzorec poselitve ljudi, dela in kapitala, ki je impliciten zakonitostim iz preteklosti. Ljudje naj bi se še vnaprej selili v večja mesta v škodo podeželja. Ali potrebujemo veliki Beograd, Zagreb, Skopje, Sarajevo in ali nam je potrebna za razvoj Ljubljana z nad 400.000 prebivalci kot elementarno ekonomsko-socialni »prag« za učinkovito delo?

Dalje, ali bo pri nas tudi v prihodnje samó živo delo mobilni element, kapital pa bo vezan na neke teritorialne omejitve? Ali ni mogoče že v temeljih skupne politike dolgoročnega razvoja graditi na mobilnem kapitalu

po načelu: kapital k delavcu. Po tem načelu bi hkrati z razvijajočo se gospodarsko oz. prostorsko ter socialno infrastrukturo razširili aktivni prostor in zmanjšali regionalno diferenciacijo.

JOZE ZAKONJSEK: Ta razprava bi lahko trajala zelo dolgo. Izrečenih je bilo že mnogo pripomb; z nekaterimi se strinjam, z nekaterimi ne. Na nekaj pa bi vendarle rad opozoril.

Ko govorimo o dinamiki rasti, smo rekli, da je visoka. Opozoril bi na podvojitve nacionalnega dohodka na prebivalca, v naslednjih 50 letih se je ta ponovno podvojil in prav tako v razdobju zadnjih let od 1950 dalje.

Dinamičen razvoj se pričakuje tudi za naprej in tudi to naj bi opravičevalo relativno visoko projekcijo v dokumentu.

Drugič. Ne glede na to, kar je govoril Ermin Kržičnik, moramo računati s tem, da smo še vedno relativno manj razviti in da je osnova razvoja materialna baza. Zdi se mi, da moramo v zvezi s faktorji razvoja težiti k dinamičnemu razvoju. Ali je to kapitalno intenzivni ali delovno intenzivni razvoj, tu bi morali iti v Jugoslaviji na konvencijo.

So področja, kjer je kapitalno intenziven model edino primeren iz vrste razlogov, so pa področja, kjer je primeren delovno intenzivni model z moderno proizvodnjo. Najbrž bi morali te stvari v takem dokumentu bolj diferencirati, saj mora imeti pri skupni osnovi izdiferenciran pristop glede na regionalne posebnosti in vrsto drugih elementov.

Glede vprašanja tovariša Saksida, ali je to minimalen konsenzus ali maksimalen, bi dejal, da je po mojem mnenju ambicija tega gradiva v tej fazi bolj maksimalen kot minimalen konsenzus in da bi morali v kasnejših fazah, ko bomo šli do predloga plana, ugotoviti, kaj so problemi, ki pomenijo skupno in enotno razvojno politiko. Očitno je koncepcija predloženega dokumenta preširoka za dogovor republik in pokrajin. Že ko razpravljamo v našem okviru o Sloveniji, so specifičnosti, ki jih moramo upoštevati, kaj šele za Jugoslavijo. V skupno dolgoročno razvojno politiko ne bi smeli vgrajevati elementov in problemov, ki jih bo v skladu s sistemom razreševalo združeno delo v raznih oblikah povezav in odnosov. Vgrajevanje takšnih elementov bi pomenilo vnaprej vgrajevati zasnove sporov med področji združenega dela in regijami, kar vsekakor ne bi prispevalo k učinkovitemu razreševanju skupnih razvojnih problemov. Dokument o skupni dolgoročni razvojni politiki bo moral biti zato, ob opredelitvi temeljnih skupnih strateških usmeritev, dovolj fleksibilen, da bi v kontinuiranem procesu planiranja temeljni nosilci razvojne politike tekoče razreševali svoje in skupne razvojne probleme.

ERMIN KRŽIČNIK: Čisto na kratko: rast materialne baze, postavljena kot osnovni cilj zaradi manjše razvitosti, vodi k definiciji, da je človek produkcijski tvorec.

ZVONE DRAGAN: Med drugim tudi je, hkrati pa je delovni človek v naših razmerah tudi odločujoči subjekt samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

ERMIN KRŽIČNIK: Tehnološki razvoj napreduje z izrednim tempom: pred sto leti je prvi kabel povezal Evropo z Ameriko, pred 20 leti smo dobili prvi satelit itd. Ali je potem razvoj le problem moderne tehnike?

Socialni aspekt razvoja moramo tudi v pogojih manjše razvitosti postaviti najmanj z enako težo kot materialne vidike razvoje.

ALEKSANDER BAJT: Ekonomski aspekt je zelo močno prisoten, socialni manj, prostorski še manj, je dejal Ermin Kržičnik. Ne vem, če je dobro tako gledanje.

Mi smo tako gledali od 1960 do 1973. Naša oficialna politika je bila taka. Vsi plani so planirali podoptimalno gospodarsko rast, ker smo rekli, da moramo zasledovati poleg materialnih še neke druge cilje. Prednost tega dokumenta je, da se zaveda, da se da socialne in številne druge probleme reševati samo tako, da se gospodarstvo hitro razvija. Velik plus političnih forumov v Sloveniji je, da so izbistrili ta stališča in pripomogli k likvidaciji mnenja, da je mogoče gospodarske probleme reševati s počasno rastjo, kar je bilo stališče več kot deset let.

Brez dvoma bi to stališče dobilo potrdilo najširših ljudskih množic pri nas. Ljudje hočejo imeti višji standard, tega pa ni mogoče doseči drugače kot s hitro rastjo. Samo tako lahko trošimo več.

Rečeno je bilo, da so področja kot obala in druga v Sloveniji gospodarsko nasičena. Če našo obalo primerjamo z gospodarsko koncentriranimi na svetu, je to pravo ribiško naselje. Koncentracija pomeni desetine kilometrov samih dimnikov, jeklarn, ko vse bobni in ko je zrak gost. Pri nizki razvojni stopnji je taka filozofija, ki je morda v Essenu in Detroitu upravičena, še preuranjena.

Toda pri vsej koncentraciji imajo v Detroitu v zraku manj SO₂, kot ga imamo v Ljubljani. Tudi reke in gozdovi niso smetišča. Očitno je napaka nekje drugje, ne v gospodarski rasti.

ADOLF BIBIČ: Po tej bogati diskusiji, ki se je gibala od ekonomskih argumentov in ocen, utemeljenih s statističnimi podatki, do opozoril, ki se nanašajo na dimenzijo *socialnega* razvoja v vsakem planiranju — zlasti v planiranju, ki naj bi bil ta dokument zanj temelj — je težko zdaj in tukaj kaj obširnejšega dodati. To seveda ne pomeni, da mislim, da smo v tej razpravi odgovorili na vsa vprašanja glede preteklega razvoja in prihodnosti. Sam bi želel opozoriti na nekatere probleme, ki se mi zde še posebej odprti ali vredni posebnega poudarka.

Prvič, problem ciljev in temeljnih vrednot. Okrog tega je tekla zelo živahna razprava. Vprašanje temeljnih ciljev našega razvoja je v tem dokumentu definirano in glede tega ne more biti dvoma, to sprejemamo.

Vprašanje je samo, kako te temeljne cilje doseči, kako uresničiti zlasti temeljni cilj, ki ga dokument opredeljuje kot razvoj človeka, njegovih sposobnosti, tudi sposobnosti, da obvlada svoje družbeno in naravno okolje.

V tej zvezi se mi zdi, da bi bilo morda potrebno postaviti nekoliko jasnejšo hierarhijo vrednot. Ermin Kržičnik je omenil določeno nejasnost v razmerju sredstev in ciljev. To bi se tudi po mojem mnenju dalo razločneje postaviti in bi bilo treba v tem dokumentu morda bolj konkretizirati razmišljanja o sredstvih, ki vodijo k temu temeljnemu cilju, tj. razviti človeka.

Jasno je, da ne more biti načelne razlike med ekonomskim razvojem in uresničevanjem tega temeljnega cilja. Nemogoča je ekonomsko siromašna družba in »bogat« človek. Vprašanje pa je, kaj je kvaliteten razvoj, kakšen razvoj na ekonomskem področju in posameznih sektorjev tega področja optimalno pospeševati, da bi hkrati kvalitetno »razvili« človeka.

Pri tem se vprašanje kvalitete razvoja povezuje z globalnim vprašanjem, vprašanjem »kvalitete življenja«, o čemer je na svoj način govoril tudi Saksida.

Rad bi poudaril problem razvoja kot celovitega procesa, ki temelji na materialnih premisah, mora pa biti, če naj uresničuje temeljni cilj, hkrati razčlenjen v svojih mnogostranskih razsežnostih.

Temu dokumentu ravno lahko očitamo, kar smo že slišali, neko neravnovesje v obravnavanju komponent družbenega razvoja. Če sem razumel Zvoneta Dragana, je to neravnovesje pogojeno tudi po določeni razmejivni kompetenc med federacijo in republikami. Vprašanje je, ali je vzrok samo v tem, ali določeno neravnovesje ni izraz nečesa globljega, tradicije v obravnavanju socialnega razvoja, ki ga dokument predvsem pojmuje kot ekonomski razvoj.

O tem bo najbrž še treba razpravljati. Čeprav ne zanikam, da morajo biti ekonomske komponente poudarjene, pa je vendar nevarno, da se ob hudih ekonomskih problemih tista poglavja, kjer je govor o družbenih dejavnostih naravnost, skrčijo na minimum, kultura pa ostane v dokumentu samo kot nekakšen zunanji dekor.

Ta dokument ni plan, to so izhodišča. In kot je dejal profesor Bajt, naj bi bila to predvsem perspektiva. Če je tako, bi verjetno komponenta družbenih dejavnosti zaslužila več pozornosti. Ob tem se postavlja vprašanje, kako se da planirati razvoj družbenih dejavnosti, če ni zadostne jasnosti v ekonomskem razvoju.

Še nekaj pripomb.

Zdi se mi, da razmerje med osebno in skupno porabo kot perspektiva v našem razvoju ni dovolj ostro postavljeno. Tu so bila v zadnjem času določena nihanja in tudi danes so skrajnosti v težnjah po privatizaciji na eni strani in zahtevah po administrativnem poseganju na drugi.

Ko govori dokument o znanosti, po mojem mnenju premalo diferencira. To govori v prid trditvi, da ima dokument ponekod tehnicističen pridih. O znanosti govori kot o faktorju-proizvodni sili, veliko manj pa o znanosti kot faktorju spreminjanja družbenih odnosov na drugih področjih in kot faktorju bogatenja človeka.

Družbene vede: niti z besedo dokument o njih ne spregovori, verjetno pa bi moral. Verjetno moramo družbenim vedam v prihodnjem razvoju posvetiti posebno pozornost. Morda je res v tem trenutku tvegano na tem področju napovedovati prihodnost, ko še ni vsem družbenim vedam jasno, kje so strateške točke njihovega razvoja. Sam dokument bi lahko prispeval, da bi se strategija družboslovja jasneje postavila.

S tehničnega vidika moti v dokumentu neko nihanje med konkretnim in abstraktnim. Premalo je kvantitativnih podatkov, druga hiba pa je, da so ponekod poudarjeni, na drugih mestih v perspektivnem razvoju pa jih ni, čeprav bi bili upravičeni. Če napovedujemo število stanovanj, potem bi bilo verjetno potrebno govoriti tudi o številu šol, otroških vrtcev, bolnic itd.

ALEKSANDER BAJT: Rad bi poudaril nekaj, kar je Ermin Kržičnik povedal v zvezi z baziranjem prihodnjega razvoja na sedanjih disproporcijah. Rekel je, da živimo v okolju, ki se zelo spreminja, in od njega smo odvisni. Biti bi morali zelo prilagodljivi. To, da izhajamo iz sedanjih disproporcev, lahko vodi do usmeritev, ki se bodo kaj hitro pokazale za nepravilne.

Vzemimo surovine. Lepo je slišati, domače surovine. V resnici to, da je surovina doma, prav nič ne pove. Izkoriščanje mora biti narodnogospodarsko rentabilno. Če bi bilo, bi se najbrž že izkoriščalo. Druga možnost, dosti bolj verjetna, pa je, da imamo gospodarski sistem, ki to onemogoča. Tu so glavni viri disproporcev in tu so potrebne spremembe.

ZVONE DRAGAN: Da, vendar s tem, da so osnovni cilji in sredstva za doseg teh ciljev trdno opredeljeni. Strinjam se, da moramo biti pri ureničevanju politike zelo prilagodljivi glede na spreminjajoče se domače pogoje razvoja in mednarodne dimenzije.

V zvezi s tem, kar je na koncu govoril Bibič in drugi — res potrebujemo nekaj konstant kot temeljne kriterije, pa naj bi bila sredstva ali cilji, kot ambicije v celotnem razvoju, do drugih ciljev pa prihajamo po najracionalnejših poteh. To pa pomeni, da se danes odnos do surovinske baze postavlja drugače kot včeraj. S tega vidika je res pomembna dinamična usmeritev in sposobnost izvesti razvejane ambicije in cilje, elemente temeljnih predpostavk, kar sem govoril uvodoma, in ugotovitev, kakšne so subjektivne in objektivne možnosti, da te cilje realiziramo.

Mislím, da ob sklepu lahko ugotovím, da je razprava o tej temi, ki bi jo lahko nadaljevali v taki ali drugačni obliki, praktično neizčrpna. Kopicó problemov smo izpustili in dali prednost nekaterim, ker smo se v treh urah

morali koncentrirati na nekaj vprašanj. Mislim, da ni neskromno, če ugotovim, bolj smelo kot v začetku, da je bila motivacija uredništva popolnoma na mestu. Škoda, da ni bilo navzočih še nekaj tovarišev, ki bi lahko povedali marsikaj koristnega. Potem bi lahko še bolj obogatili naš kritični pogled in oceno ter pripombe in sugestije ob tem gradivu.

Ta razprava ni bila koristna le za objavo v reviji. Predlagam, da bi zapisnik izkoristili tudi naši organi v republiki, zavod za plan in drugi, ki imajo nalogo, da iz vseh slovenskih razprav, strokovnih in drugih, naredijo genezo pripomb, ki jih bomo morali v republiki verificirati in si izdelati platformo za nadaljnjo fazo oblikovanja skupne razvojne politike, to je za razpravo ob izdelavi osnutka skupne politike dolgoročnega razvoja Jugoslavije.

V imenu uredništva pa se vsem zahvaljujem za udeležbo in aktivno sodelovanje.

ADOLF BIBIČ: V imenu uredniškega odbora se zahvaljujem vsem udeležencem za sodelovanje v tem pogovoru. »Teorija in praksa« se priporoča za udeležbo na morebitnih razgovorih o možnih drugih aktualnih temah — sistem planiranja, razvoj manj razvitih območij v republiki in Jugoslaviji, zunanja trgovina. Prav bi namreč bilo, če bi se o teh problemih in o nekaterih drugih vprašanjih, na katera je opozorila tudi današnja razprava, v naši reviji večkrat pogovarjali.

ZDRAVKO PRAZNIK

O nekaterih vprašanjih skupne politike

Na splošno ugodno oceno zasluži dejstvo, da je ustrezno obravnavan celotni kompleks združenega dela zlasti z vidika vzpostavljanja skladja med rezultati dela in upravljanja teh rezultatov. Pomembna je ugotovitev, da je treba zagotoviti izrabo komparativnih prednosti Jugoslavije kot celote, kar zahteva utrditev enotnega trga. To še zlasti spričo dosedanjih deformacij, ki so se kazale v avtarkičnih težnjah, monopolnih pojavih, ocenjevanju optimumov v ožjih prostorskih in sektorskih vidikih itd. Avtorji so realistično ocenili problem človekovega okolja in to z vidika materialnih možnosti, kar bi veljalo tudi za vprašanja urbanega sistema. Le-to v tem smislu, da se opozarja na nevarnost prevelike koncentracije prebivalstva in gospodarskih potencialov ter na nujnost ohra-

njati oziroma razvijati manjša naselja in vasi. Sprejemljiva je orientacija na dinamični, ekonomsko racionalen in stabilen razvoj gospodarstva. Pozorno obravnavo zaslužijo še prav posebej tista poglavja gradiva, ki obravnavajo vprašanje prestrukturiranja gospodarstva in ki poskušajo obračunati s poglobitimi slabostmi dosedanjega razvoja.

Hkrati pa velja poudariti, da so inercialne težnje (bodisi glede trendov ali slabosti) zelo trmaste in vztrajne, da se je že kdaj želelo z njimi obračunati, vendar pa so se pojavljale pogostoma celo v večjih razsežnostih (zlasti kar zadeva reprodukcijsko sposobnost gospodarstva in razvoj cen).

Zaradi tega se kot prvo zastavlja vprašanje realnosti nakazanih priorit et razvoja glede na materialne faktorje, vzporedno s tem pa realnost odprave poglobitnega problema, tj. nestabilnosti in zunanjetrgovinskega deficita.

Temeljni cilj, tj. nadaljnja graditev političnega in gospodarskega sistema ter samoupravnih odnosov na novi ustavi, je vsekakor pomemben faktor razvoja, ker med drugim sprošča najširše iniciative.

Nekateri nadaljnji cilji so sicer atraktivni in splošno sprejemljivi, vendar niso brez protislovij. Zlasti gre za naslednje skupine vprašanj:

a) naznačena je sorazmerno visoka stopnja rasti (7 %, doslej 6,6 %), ki je hkrati pogoj za rast zaposlenosti (tj. tudi ena najmarkantnejših nalog programa), za izboljšanje standarda (ustvariti je treba npr. možnost, da bodo življenjski pogoji postopoma izginili kot motiv za emigracijo) in za kritje vseh drugih stroškov, ki izvirajo iz družbene reprodukcije;

b) vzporedno s to, sicer ambiciozno predpostavko pa je poudarek na izboljšanju zunanjetrgovinske menjave (izvoz naj bi rasel po 9 do 10-odstotni letni stopnji, uvoz pa le po 8 do 9-odstotni stopnji) in tudi stabilizaciji kot strateškem cilju.

Iz tega je moč sklepati, da bi rasla proizvodnja in z njo povezana poraba na podlagi lastnih inputov, medtem ko bi bili materialni inputi iz inozemstva (pa tudi iz inflacije) zreducirani na sorazmerno nižjo stopnjo.

Gre torej za dva strateška cilja, ki medsebojno nista izbilancirana.

Nakazani razvoj priorit etnih sektorjev gospodarstva (energetika, kmetijski kompleks, proizvodnja surovin, strojogradnja in transport) zahteva globlje analize, tako kvalitativne kot kvantitativne.

Glede na stanje pri nas, ko so vse te dejavnosti relativno zaostajale in ko nastaja deficit surovin iz uvoza oziroma so se te močno podražile, se zdi, da je taka orientacija primerna. Hkrati se zdi, da so bili avtorji preveč pod vtisom trenutka in računajo s pre naglimi zaustavitvami trendov, ne da bi realno ocenili možnosti, zlasti pa družbene stroške in druge posledice, ki bi bile s tem povezane.

Radikalnejši premiki v nakazani smeri zahtevajo spremembe v primarni in tudi sekundarni delitvi narodnega dohodka. To je seveda možno na račun drugih panog, s tem pa se poraja dvom o razvoju slednjih, zlasti predelovalnih, ki pa so doslej sicer bile nosilke ekspanzije.

Težnja po popolnejši preskrbi domačih potreb z domačimi surovinami ima še nekatere implikacije. Obstaja nevarnost prevelike avtarkije. Razni dolgoročni inozemski kreditni aranžmaji ter popolnoma neustrezen instrumentarij so že eden precej pomembnih pogojev tudi za izvozno usmerjenost surovin. To predvsem zaradi vezave kreditov z odplačili s surovinami. Poleg tega tudi limitirane cene na notranjem trgu ter svoboden mednarodni promet s surovinami spodbujajo proizvajalce k izvozu. Razpoložljivi podatki o izvozu in uvozu nekaterih surovin kažejo očitne defekte, od katerih imajo koristi predvsem inozemski posredniki. Poleg možnosti poseganja višjih inozemskih cen, kakor so domače, je izvoz surovin še premiran. V letu 1973 smo npr. zaznamovali izvoz svinca v višini 40.289 ton, uvoz pa 13.705 ton; še ekstremnejša je situacija pri cinku, katerega smo izvozili 33.177 ton, uvozili pa kar 26.759 ton.

Ta dejstva opozarjajo na nevarnost, da bomo močnejše surovinsko izvozni, namesto nasprotno.

Iz gradiva so razvidni še tile problemi:

Razvoj aluminija se opira pretežno na velike zaloge boksita, zanemareni pa so drugi, prav tako zelo pomembni elementi na strani materialnega inputa. Gotovo je električna energija najpomembnejša postavka na tej strani, je pa hkrati izrazit limitirajoč faktor, še posebej, ker je vezana na velika vlaganja. Spričo akutnega problema potencialne in dejanske nezaposlenosti in cilja programa so še večje naložbe v kapitalno intenzivne investicije zelo dvomljive. Poleg tega zahteva proizvodnja aluminija precejšen uvoz deficitarnih artiklov (predvsem kemikalij, ki po grobih izračunih predstavljajo 40 % vseh materialnih stroškov).

V gradivu ni o monopolizmu rečenega ničesar, čeprav ta nevarnost ne le potencialno, temveč tudi stvarno obstaja v vseh procesih integracij, še zlasti pa tam, kjer so integracije usmerjene horizontalno.

V program federacije bi morali tudi zelo razumljivo in prepričljivo vključiti vse tiste faktorje, ki omogočajo optimizacijo komparativnih prednosti celotne države. Med drugim je gotovo prometna politika (vsaj kar zadeva prometno infrastrukturo) v strateških točkah stvar federacije oziroma sporazumov med republikami in si ni moč misliti, da bi npr. ocenjevanje osnovnih cestnih smeri bilo samo zadeva republik.

Maribor, dne 9. oktobra 1974.

Nepopolnost in nejasnost gradiva

Pod politiko razumemo razsodno, preračunljivo ravnanje, zato gradiva, ki ga je zvezni izvršni svet dal v razpravo kot »politiko dolgoročnega razvoja SFRJ do leta 1985«, ne moremo sprejeti in obravnavati kot politiko. Tako kot večina drugih podobnih dokumentov o ekonomski politiki tudi ta ne vsebuje nič takega, po čemer bi sodili, ali bo naše ravnanje pri bodočem razvoju razsodno tako, da bi z gotovostjo lahko računali na določene rezultate, ki pa so, čeprav ne vsi, zapisani v predloženem osnutku. V dokumentu najdemo poglavja o smotrih, temeljih, nalogah in pogojih dolgoročnega razvoja — ničesar pa o ukrepih in sredstvih, ki bi začrtani razvoj zagotovili. Izjema je politika razvoja razvitih republik in SAP Kosovo, za katero so v posebni točki (VII/3) predvideni tudi ukrepi in sredstva za uresničevanje.

Po našem mnenju bi lahko ta dokument vseboval veliko manj ciljev in nalog, moral pa bi vsebovati vse potrebne ukrepe in predvidevati vsa potrebna sredstva. Kopičenje ciljev in nalog zamegljuje glavno črto razvoja, ki kaže smer, dinamiko in strukturo, in tudi nespodbudno vpliva, ker ustvarja videz neobvladljivosti, češ saj vsega tega ne zmoremo. V družbenem dokumentu bi morali biti označeni le temeljni cilji politike razvoja, s katerimi se smer, dinamika in struktura opredeljujejo. Vse drugo bo realizirano — če bodo temeljni cilji doseženi, ker velja tudi nasprotna odvisnost: temeljni cilji ne bodo doseženi, če ne bodo realizirani tudi številni drugi. Prav tako je vprašanje, katere ukrepe in sredstva naj vsebuje družbeni dokument o politiki dolgoročnega razvoja. Po našem mnenju so to le tisti instrumenti in tista sredstva, ki so v rokah družbenih organov, ki dokument sprejemajo. V družbenem dokumentu o razvoju, po tem kriteriju, ne bi mogli kot ukrep navajati npr. modernizacije proizvodne tehnologije, ker je ta odvisna od ukrepanja temeljnih in drugih organizacij združenega dela v proizvodnji. Ukrep, ki bi sodil v družbeni dokument o razvoju, pa so lahko npr. carinske olajšave za uvoz moderne tehnologije. Ukrepi za izvajanje politike razvoja bi morali biti tako porazdeljeni na vse v razvoju sodelujoče, kot so porazdeljene funkcije. Neustrezna ali nikakršna porazdelitev ukrepov onemogoča tudi ugotavljanje odgovornosti za rezultate razvoja, tako da potem s prstom kažemo drug na drugega, ko so negativni, in se vsi po vrsti hvalimo, ko so pozitivni. Vsakdo ima v tej družbi svoje naloge — čeprav nam je cilj skupen — in zato naj tudi vsakdo v svojem planu pove, kako jih bo opravil, da ga bomo lahko na koncu vprašali, zakaj ni tako ravnal in ni dosegel uspeha, ali pa bomo vedeli koga hvaliti.

Temelj gospodarskega razvoja na ravni temeljne celice narodnega gospodarstva ali na ravni celotnega narodnega gospodarstva je novo ustvar-

jena vrednost, je dohodek. Za pomanjkljivosti in težave v našem dose-
danjem razvoju moramo razlog prav gotovo iskati v neustrezni delitvi in
porabi dohodka. Za boljši razvoj v letih do 1985 je torej nujno, da ukre-
nemo kaj na tem področju. Dokument o politiki dolgoročnega razvoja bi
moral vsebovati jasne cilje in učinkovite ukrepe glede delitve in porabe
dohodka. Visoko stopnjo samofinanciranja smo že večkrat razglasili za
pogoj hitrejšega in kvalitetnejšega razvoja, pa tudi za materialni temelj
samoupravljanja, zato ni sprejemljivo, da v dokumentu o dolgoročnem
razvoju ni zelo jasno postavljen ustrezen cilj in da ni tudi kvantificiran.
Kaj je visoka ali primerna stopnja samofinanciranja razširjene repro-
dukcije, še ni nihče za naše razmere ekonomsko politično opredelil. Raz-
pravljali smo že o obvezni minimalni stopnji akumulativnosti organiza-
cij združenega dela, zdaj, ko je priložnost, da se ta postavi vsaj kot
splošen cilj razvoja, pa o tem molčimo. Družbeni organi imajo na raz-
polago cel arsenal instrumentov, predvsem davčne politike, pa tudi poli-
tike delitve dohodka in tudi drugih, s katerimi bi mogli uspešneje usmer-
jati delitev in porabo dohodka — če bi bili cilji jasno določeni. Seveda
je pglavitni pogoj za uspešnost politike razvoja — enotnost stališč ali
ciljev, po drugi strani prav jasnost in konkretnost v ciljih in sredstvih
dolgoročnega razvoja pomeni temelj za enotnost stališč. O stvareh, o ka-
terih si še nismo na jasnem, sploh ne moremo biti enotnega mišljenja —
ali pa je enotnost čisto slučajna — to pa se v politiki ne bi smelo dogajati.

ZDRAVKO MLINAR

O širših vidikih usmerjanja družbe

»Znanstvena podlaga« predloženega dokumenta, kot je zabeležena v
uvodnem delu, nakazuje konkretne institucije, ki so sodelovale pri pri-
pravah. Pri tem ugotavljamo, da gre skoraj izključno za ekonomske razi-
skovalne institute, medtem ko pogrešamo raziskovalne institucije, ki delu-
jejo na drugih področjih družboslovja, kot so sociologija, politologija,
javna uprava ipd. Ta pripomba se seveda neposredno navezuje na samo
vsebino dokumenta, ki zastruje nakazano vprašanje iz dveh vidikov.
Po eni strani njegova vsebina nesorazmerno obravnava predvsem eko-
nomsko problematiko razvoja naše družbe. Po drugi strani pa tudi vpra-
šanja, ki jih predlog obravnava, že sama po sebi terjajo obravnavo s šir-
ših vidikov, ki očitno presegajo samo ekonomske kriterije usmerjanja
družbe.

Menim, da je tu vrsta razlogov, zaradi katerih prihaja do takšnih enostranosti in nesorazmerij. Med njimi lahko omenimo nižjo stopnjo razvitosti in manjšo tradicionalno prisotnost novejših področij družboslovja; podaljševanje določene prakse in konvencionalnega načina obravnavanja vprašanj, ki zadevajo načrtovanje primarno iz ekonomskih vidikov ipd. Očitno pa je, da je takšna praksa v velikem neskladju s samimi nameni dolgoročnega razvoja, kot jih prikazuje obravnavani dokument (afirmacija človeka in vsestranski razvoj njegove osebnosti, razvoj neposrednega samoupravljanja in združevanja dela, idr.), kot tudi s temeljnimi značilnostmi našega družbenopolitičnega sistema in njegove dolgoročne programske usmeritve.

Če naj ne bi ostajali v okvirih miselnosti potrošniške družbe in če naj uresničimo zamisli o večji vlogi načrtnega usmerjanja razvojnih sprememb na vseh ravneh v prihodnosti, potem se zdi, da bi bilo treba kar najbolj poudariti predvsem temeljne vrednote in ugotavljati njihovo »težo«, to je hierarhijo in prioriteto. Vendar v predlogu o temeljih politike dolgoročnega razvoja ne najdemo sistematične podlage in opredelitve takšnih izhodišč, kar se zdi logična posledica že nakazanega enostranskega sestava sodelujočih institucij. Ravno jugoslovanska zasnova samoupravnega socializma — bolj kot katerakoli druga družbenopolitična ureditev — terja natančno analizo družbenih vrednot, ki presegajo okvir zadovoljevanja materialnih potreb posameznikov in družbe.

Če upoštevamo ugotovljene pomanjkljivosti, se zdi razumljivo, da prihaja v dokumentu do nezadostne povezanosti med splošnimi smotri dolgoročnega razvoja in konkretnimi nalogami, kakor so razčlenjene in prikazane za obdobje do leta 1985. V zvezi s tem se pojavljajo določena nerazčiščena protislovja, ko se istočasno zavzemajo za uresničevanje ciljev, ki so si med seboj bolj ali manj v navzkrižju. Zato prihajamo v takšen položaj, ko sicer nominalno postavljamo splošno sprejemljive cilje, obenem pa ne razrešujemo tistega, kar je bistveno za usmerjanje, to je določeno hierarhijo oz. prioriteto ciljev. Šele iz te namreč izhaja bistveni element dejanskega usmerjanja, to je opredelitev pogojev in tudi žrtev ter nakazovanje »cene«, ki jo je treba plačati za realizacijo najpomembnejših in (ali) najprioritetnejših ciljev, kdo naj jo »plača«, v kakšnem času itd.

Sodim, da bi bilo treba čimbolj prikazati ugotovljena protislovja in razkrivati še druga, kar bi omogočalo zavestno in realno upoštevanje alternativnih rešitev. Za to pa je potrebno izredno obsežno raziskovalno delo, ki bi nakazalo direktne in indirektne posledice izbora posameznih alternativ. Brez celovite predstave o posledicah naših odločitev zaidemo v delne rešitve, ki se že v najkrajšem času izkažejo kot enostranske in neprimerne. Na ta način lahko — namesto da bi, npr., zagotavljali ekonomsko stabilnost, kar poudarja obravnavani dokument — sami povečujemo nestabilnost v toku družbenoekonomskega razvoja.

Nadaljnja predpostavka takšnega prizadevanja pa je seveda tudi politična pripravljenost, da predstavimo javnosti tako cilje, ki jih želimo doseči, kot tudi sredstva in žrtve, ki so potrebne za njihovo uresničenje.

Konkretizacija temeljnih družbenih vrednot in dolgoročnih razvojnih ciljev naj bi obenem vzpodbudila večji krog potencialnih akterjev, da bi se zavzeli za uresničevanje le-teh. Medtem ko nominalno vsi pristajamo na najsplošnejše vrednote, s tem vendarle še nismo zagotovili, da bi le-te postale tudi osnova in napolnilo za konkretno akcijo. Z drugimi besedami: brez specifikacije nakazane splošne razvojne usmeritve lahko sicer dosežemo vsesplošno soglasje o nadaljnji smeri razvoja, istočasno pa ostajajo množice potencialnih dejavnikov, ki jih nismo eksplicitno upoštevali, ob strani, neangažirani oz. paralizirani.

Ista problematika se pojavlja tudi z vidika časovne dimenzije načrtovanja razvoja. Potrebno bi bilo tudi v tem smislu bolj jasno razčleniti stične točke in razlike med dolgoročno usmerjenostjo razvoja celotne družbe ter cilji in nalogami, ki jih obravnavamo za obdobje do leta 1985.

Nadaljnje vprašanje v zvezi z načrtovanjem oz. usmerjanjem družbenoekonomska razvoja zadeva razmerje med izkušnjami, ki smo jih dobili v preteklosti, in načrtovanjem predlogov in rešitev za prihodnost. Tudi na tej relaciji se zdi, da ne izrabimo v polni meri »pouk« iz preteklih izkušenj in da premalo obravnavamo (poglobljeno analiziramo) vzroke uspešnih in neuspešnih rešitev. Tudi obravnavani dokument premalo natančno in preveč medlo nakazuje izkustvo iz preteklosti. S tega vidika spet potrebujemo tako natančne študije o tem, kako so posamezne odločitve delovale, pa tudi določeno pripravljenost, da dejanske oz. ugotovljene vzroke uspešnih in neuspešnih rešitev pripoznamo in upoštevamo v nadaljnjem delu. S tem bi zmanjšali eksperimentiranje in močno zožili vsaj eno od osnov nestabilnosti, ki jo obravnava dokument zveznega izvršnega sveta.

SILVO DEVETAK

Naše izkušnje glede zaščite manjšin

Znano je, da temelji mednarodna dejavnost SFR Jugoslavije na politiki neuvrščeniosti in aktivne miroljubne koeksistence. Bistvene značilnosti te politike so boj za mir in mednarodno sodelovanje, za neodvisnost in enakopravnost držav, za demokratične odnose med njimi, za ekonomski, politični in družbeni napredek v svetu, boj za osvoboditev narodov in njihovo pravico do samoodločbe ter boj proti vsem oblikam izkoriščanja in dominacije.

V tem pogledu pripisuje Jugoslavija velik pomen napredku odnosov in sodelovanja s sosedskimi državami — in sicer v duhu medsebojnega razumevanja, enakopravnosti, spoštovanja suverenosti in nevmešavanja v notranje zadeve. Sodelovanje s sosedi je trajen interes Jugoslavije.

Obstoj manjšin sosednjih narodov v Jugoslaviji in manjšin narodov Jugoslavije v deželah, s katerimi mejimo, je ob mnogih drugih obojestranskih interesih dejavnik, ki mora te dežele, po našem prepričanju, še trdneje povezovati in jih še bolj spodbujati k medsebojnemu sodelovanju.

Temeljna načela

V prizadevanjih, da se mednarodno-pravne in politične norme o položaju in pravicah manjšin še bolj poglobijo, da se na tem področju pospeši tudi mednarodno sodelovanje — zlasti pa zaradi našega jasno izraženega interesa, da tudi deli narodov Jugoslavije, ki žive kot nacionalne manjšine v sosednjih državah, uživajo pravice iz ustanovne liste OZN in iz drugih mednarodnih sporazumov — izhaja Jugoslavija tudi iz izkušenj in prakse, ki jo sama izvaja na notranjem področju. Načela o enakopravnosti vseh narodov in narodnosti (narodnostnih manjšin), o svobodnem razvoju vsake od njih in vseh skupaj, ki so utemeljena tudi v jugoslovanski ustavni ureditvi, so postala sestavni del politične zavesti jugoslovanskega državljana in družbe kot celote.

Po našem mnenju se pravice manjšin in njihovo varstvo pred diskriminacijo uresničujejo predvsem z notranjimi ukrepi, v skladu s političnimi, socialnimi in drugimi pogoji, v katerih manjšine žive, in seveda v okviru družbenopolitične ureditve določene države. Le-te morajo spoštovati in seveda tudi izpolnjevati mednarodne pogodbe in druge v med-

narodnem obsegu sprejete pravne in politične norme, ki pa bodo dosegle svoj namen le tedaj, če bodo postale minimum, ne pa maksimum »manjšinske politike« določene države.

IZKUŠNJE kažejo, da lahko doseže manjšina resnično enakopraven položaj z večinskim narodom le tedaj, če so ji ob splošnih normah danega družbenopolitičnega sistema tudi s posebej opredeljenimi pravnimi in drugimi ukrepi zagotovljene pravice in drugi pogoji za njen vsestranski razvoj. Znano je namreč, da imajo manjšine zaradi posebnega položaja tudi specifične potrebe, če naj se razvijajo svobodno in enakopravno. »Dopolnilni« ukrepi, ki seveda niso nikakršen privilegij manjšin, zadevajo ponavadi dodatne pravne norme ter ustrezno finančno pomoč za njihove kulturne, socialne in druge dejavnosti. Pri tem naj poudarim, da bi bile manjšine v diskriminiranem položaju, če jim ne bi bila dana možnost, da same presojajo, ali neki ukrep koristi njihovem razvoju, utrjuje njihove pravice ali pa jih slabi. Zato lahko govorimo o celovitem sistemu pravic in varstva manjšin pred diskriminacijo le tedaj, če je v sistemu dana možnost, da manjšine same izražajo svoje mnenje in sodelujejo pri sprejemanju ukrepov za njihov napredek.

Manjšine morajo biti dejavnik sodelovanja, spoznavanja in zbliževanja med narodi in državami nasploh, zlasti pa med državami, v katerih živijo manjšine, in državami, v katerih živi večinski narod, ki mu manjšine etnično pripadajo. Odnosi med temi državami morajo biti zasnovani na medsebojnem spoštovanju suverenosti, ozemelske celovitosti in nevmišavanja v notranje zadeve. Vendar pa je potrebno poudariti, da izražanje interesa za pravice in življenje manjšin — seveda v mejah mednarodnega, obojestransko sprejetega sodelovanja in v skladu z mednarodnimi normami — ni mogoče tolmačiti kot vmešavanje v notranje zadeve. V zvezi s tem bi opozoril na dejstvo, da je sodelovanje z narodom, ki mu manjšina etnično pripada — zlasti na področju kulture, znanosti in prosvete — eden od bistvenih pogojev za normalen nacionalni razvoj manjšine. Vključevanje tega vidika sodelovanja v pospeševanje bilateralnih odnosov v celoti blagodejno vpliva na polnejši in neoviran razvoj manjšin.

Jugoslavija dosledno spoštuje dejstvo, da so manjšine v političnem smislu integralni del države, v kateri živijo, da pa v etničnem pogledu vendar pripadajo narodu, ki živi — v večini primerov — v lastni politično-državni organizaciji. Zato tudi sodi — in to z lastno prakso dokazuje —, da položaja in pravic manjšin ni mogoče reševati z nasilnim spreminjanjem meja, marveč le z doslednim izpolnjevanjem v mednarodnem obsegu določenih pravic in z izboljševanjem položaja manjšin z notranjimi ukrepi.

Dobrososedsko sodelovanje

Na teh načelih so zasnovani tudi jugoslovanski nazori glede vprašanj, ki zadevajo bodisi manjšine sosednjih narodov v Jugoslaviji bodisi dele

narodov Jugoslavije, ki žive kot nacionalne manjšine v sosednjih državah. Pri tem izhaja iz prepričanja, da sodelovanje in prijateljstvo med sosednjimi državami ustvarja tudi najboljše pogoje za uresničevanje pravic manjšin do nacionalne individualnosti, njihovega svobodnega in vsestranskega napredka; v tem smislu postajajo manjšine vse močnejši dejavnik povezovanja narodov — ne pa dejavnik razdvajanja.

V tem duhu je Jugoslavija vedno pospeševala najširše sodelovanje s sosedami, kar velja še posebej za uveljavljanje odprtosti meja za blagovni in potniški promet in za razvijanje vseh oblik obmejnega sodelovanja. Izkušnje so pokazale, da je mogoče doseči stabilne odnose s sosedi le tedaj, če se ti ne izogibajo obravnavanju nerešenih oziroma odprtih vprašanj.

V državah, ki meje na Jugoslavijo, žive deli jugoslovanskih narodov oziroma nacionalnih manjšin: *hrvaške* v republiki Avstriji, LR Madžarski in SR Romuniji; *makedonske* v LR Albaniji, LR Bolgariji in v republiki Grčiji; *slovenske* v republiki Avstriji, republiki Italiji in v LR Madžarski; *srbske* v LR Madžarski in SR Romuniji; *črnogorske* v LR Albaniji. Že od ustanovitve Jugoslavije po prvi svetovni vojni žive v njenih mejah domala vse manjšine sosednjih narodov.

Kar zadeva položaj in pravice manjšin narodov Jugoslavije, ki žive v sosednjih državah, lahko omenimo naslednje mednarodne pogodbe: mirovno pogodbo z Bolgarijo, Madžarsko in Romunijo z dne 15. septembra 1947; državno pogodbo o ustanovitvi neodvisne in demokratične republike Avstrije z dne 15. maja 1955; posebni statut z dne 5. oktobra 1954, ki določa položaj in pravice slovenske manjšine v eni od treh obmejnih pokrajin v republiki Italiji, v kateri živi (namreč v tržaški) ter italijanske manjšine v Jugoslaviji (na področju šestih občin SR Hrvaške in SR Slovenije); ta statut je sestavni del mednarodne pogodbe, londonškega sporazuma o soglasju, s katerim je bilo urejeno »tržaško vprašanje« in določena jugoslovansko-italijanska državna meja na območju Trsta.

Za položaj jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah je značilen razpon od že doseženih rezultatov v uresničevanju splošnih pravic prek prizadevanja za izboljšanje njihovega položaja in širših pravic, do še vedno aktualne nujnosti, da države podpisnice mednarodnih pogodb v duhu dobre volje izpolnijo sprejete obveznosti iz teh pogodb — in celo do nepriznavanja obstoja nacionalnih manjšin in izvajanja politike asimilacije. Glede tega moramo poudariti, da sta položaj in uresničevanje pravic delov jugoslovanskih narodov, ki žive kot nacionalne manjšine v sosednjih državah, enoten interes celotne jugoslovanske skupnosti, ne pa le interes njenih posameznih delov.

Če proučujemo vlogo »manjšinskega vprašanja« v povojnih odnosih Jugoslavije s sosedami, lahko pridemo do nekaterih zanimivih sklepov, ki bi bili lahko zelo koristni za delo tega seminarja. Nesporno dejstvo je, da se s pospeševanjem vsestranskega sodelovanja na bilateralnem nivoju, s širjenjem odnosov in sodelovanja na podlagi odprtih meja, z raz-

reševanjem vseh nerešenih vprašanj, z medsebojnim spoštovanjem itd. pogloblja razumevanje med narodi in nastaja ugodno ozračje za sodelovanje, ki je neogibno — vse to pa pozitivno vpliva tudi na položaj in pravice manjšin v eni in drugi državi.

Odveč bi bilo posebej opozarjati na to, da politika sodelovanja prek odprte meje bistveno krepí odnose med sosednjimi državami v celoti. Razen tega ima tako sodelovanje ugoden vpliv tudi na pravice in na položaj manjšin; med drugim taka politika podira medsebojno nezaupanje, nacionalistične in šovinistične predsodke itd. Z večino sosedskih držav je Jugoslavija sklenila številne sporazume o maloobmejnem prometu blaga in potnikov: prek njenih meja prehaja brez posebnih formalnosti na desetine milijonov ljudi.

Na koncu lahko upravičeno poudarimo izkušnje, ki pa niso samo jugoslovanske, marveč splošne — kar je pokazal tudi seminar: manjšine so vedno ugodno vplivale na medsebojno razumevanje in prijateljstvo med sosedi, seveda, če so jim bile zagotovljene vse pravice in pogoji za normalen vsestranski narodnostni razvoj.

Sklep

V Jugoslaviji smo prepričani, da je, med drugim, tudi pozitivna politika do manjšin velik prispevek k sodobnim težnjam narodov v svetu, da se utrdi sodelovanje, stabilnost, varnost in mir. Kakršnokoli zmanjševanje ali neupoštevanje tega dejstva lahko že samo po sebi pripelje do političnih trenj, ki zastrupljajo odnose med sosednjimi državami in narodi ter imajo lahko širše mednarodne posledice.

Sodim, da ni treba nikogar posebej prepričevati, da bi morali temeljiteje kot doslej v specializiranih agencijah in v delovnih organih OZN obravnavati pravne in druge probleme manjšin ter spodbujati mednarodno sodelovanje v obravnavanju tega vprašanja (pozitiven primer so seminarji, kakršen je naš v Ohridu). Verjetno bi morali v teh organih pretresati tudi nove probleme, s katerimi se manjšine srečujejo v sodobnem svetu (na primer učinke urbanizacije, industrializacije, regionalnega planiranja in podobnih socioloških in družbeno-ekonomskih procesov — oziroma ukrepe v sodobni družbi, ki zadevajo položaj in pravice manjšin).

V specifičnih zgodovinskih razmerah, v katerih so živeli narodi in države Evrope, so imeli problemi manjšin vedno velik vpliv na politične in socialne razmere znotraj posameznih večnacionalnih skupnosti kot tudi na razvoj odnosov med evropskimi narodi in državami. V Evropi je dokaj razširjeno prepričanje, da bi morali v novi sistem evropskega miru, varnosti in sodelovanja vključiti tudi vse tiste elemente, na podlagi katerih bodo manjšine lahko prispevale svoj delež h krepitvi stabilnosti in poglobljanju sodelovanja na kontinentu.

Jugoslavija si prizadeva, da bi dobil problem manjšin ustrezno mesto tudi v delu in listinah Konference o evropski varnosti in sodelovanju.

Načela o pravicah manjšin v sklopu človeških pravic kot tudi o njihovem položaju na področju kulture, izobraževanja in obveščanja bodo oblikovana in sprejeta v dokumentih evropske konference — bi morali razumeti predvsem kot splošne in skupne cilje evropskih narodov in držav, ki bi jih, vsaka zase, uresničevala in dopolnjevala z notranjimi ukrepi, v skladu s specifičnimi družbenopolitičnimi in drugimi pogoji in potrebami posameznih manjšin.

Tako kot v drugih primerih, ko gre za krepitev mednarodnega miru in sodelovanja, pravice narodov do svobode in neodvisnosti, boja proti vsem oblikam zatiranja in diskriminacije v svetu, država glede manjšin ne more upoštevati le svojih ozkih interesov, marveč tudi interese širše, mednarodne skupnosti. Jugoslavija se načelno zavzema za razvoj pravic in za varstvo pred diskriminacijo katerekoli manjšine v svetu. V Jugoslaviji obravnavamo to vprašanje vedno z vidika, ki je za nas najpomembnejše: da morajo postati manjšine dejavnik mednarodnega sporazumevanja in sodelovanja, ne pa dejavnik razdora med narodi in državami.

Ohrid, 1. 7. 1974

JAKA ŠTULAR

Gre za celoto odnosov

»Amnesty International« si je v novembru za političnega jetnika meseca izbrala Dražena Budišo. Jugoslovanska vlada bo torej pod točo dopisnic priprošnjikov za nekdanjega predsednika zveze študentov zagrebškega vseučilišča, ki je bil obsojen na štiri leta, ker je »zahteval večjo avtonomijo in sedež v OZN za Hrvatsko . . .« poroča po avstrijski agenciji APA z Dunaja 15. novembra glasilo koroške SPÖ. Papirnati rafali in stanje odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo v tem trenutku — ko pišemo, v Beogradu še niso dobili z Dunaja odgovora na oktobrsko noto — kje je zveza?

Če upoštevamo trenutek — zaostritev odnosov in izbrano osebo — hrvatskega separatista, ali še bolje, njegovo »Stvar«, zveza ni tako za lase privlečena. Zase sodim, da gre za usmerjeno, premišljeno dejanje.

Morebiti za začetek ni odveč samokritična opomba, ob kateri bo morda ravnanje Dunaja bolj razvidno.

Oktobraska nota jugoslovanske vlade se izteka v ugotovitev, da so dobri odnosi in utrjevanje sodelovanja z Avstrijo trajen interes SFR Jugoslavije. V dvajsetih letih od podpisa državne pogodbe Jugoslavija h konkretnemu izoblikovanju in utrditvi te konstante ni prispevala ravno

malo in tudi ne na zanemarljivi ravni. Kljub osebnemu prizadevanju predsednika Tita¹ z avstrijske strani besedam niso sledila ustrezna dejanja.

Prav tako niso prinesla bistvenega napredka v osnovnih vprašanjih dvostranskih odnosov srečanja predsednikov vlad in ministrov za zunanje zadeve,² da ne govorimo o sestankih na ravni strokovnjakov. Določeno, včasih dokajšnjo, seveda tudi z avstrijskimi interesi pogojeno mero sodelovanja je treba ugotoviti v Združenih narodih, na ženevski konferenci o varnosti in sodelovanju in v čisto tehničnih sferah (urejanje voda, promet ipd.). A celo tu bi rekli, da je, denimo, avstrijski prispevek k našim prizadevanjem, da bi v Ženevi položili v »prvo košarico« tudi načela o ravnanju z manjšinami, v luči konkretnega obravnavanja manjšin v Avstriji prejšnji taktične kot praktične vrednosti.

Čeprav je postajalo iz leta v leto navzlic zelo konkretnim dogovorom in mnogim obljubam vse bolj očitno, da se Dunaj sistematično ogiba dejanskemu reševanju odprtih vprašanj,³ ki bremenijo odnose z Jugoslavijo, hkrati pa s podpiranjem neobvezujočih zunanjih manifestacij prakticira dokaj dvolično politiko, se je naša diplomacija kljub zapletom, ki so dobili izraz v vrsti demarš in not, zadovoljevala s takšnimi občasnimi protesti — pa tudi z obljubami druge strani. Zaostritvam je kmalu sledilo zatišje, avstrijska diplomacija pa je iz takšnih oscilacij delala svoje sklepe, ki so se odrazili v konkretnih političnih dejanjih.

Najhujša škoda je nastala ravno na ključnem področju pravic in zaščite manjšin, kjer niti eno določilo sedmega člena državne pogodbe ni bilo dosledno izvedeno⁴ ali pa celo restriktivno, tako da je stanje danes slabše kot ob podpisu državne pogodbe leta 1955. Stanje odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo pa je bilo kljub vsem nihanjem zmeraj funkcija stanja slovenske in hrvatske manjšine.

To stanje je zdrknilo na najnižjo točko po šovinistično zagreti proslavi petdesetletnice koroškega plebiscita leta 1970, po kapitulaciji vlade pred Heimatdienstom ob podiranju dvojezičnih krajevnih napisov in pred zahtevo opozicije (ÖVP, FPÖ) po preštevanju manjšine, kar je povzročilo popolno prekinitev odnosov med vlado in koroškimi Slovenci⁵ na eni

¹ Titov obisk na Dunaju 1967; obisk pok. zveznega predsednika Franza Jonasa v Beogradu 1968; srečanje Tito—Jonas pri odpiranju mostu v Radgoni 1969; zasebni obisk Jonasa v Jugoslaviji septembra 1972. Posebej je kot osnovo za trajne odnose treba omeniti po sopodpisu avstrijske državne pogodbe 1955 dvostranski sporazum o dokončnosti meja (1956).

² Bijedić—Kreisky, Dunaj 1972; Tepavac—Kirschläger, Zagreb 1972.

³ Vrtnet arhivov, obveznost, ki izhaja iz senžermenske mirovne pogodbe (1920); Restitucija med drugo vojno od nacistov odpeljanih kulturnih dobrin; Počasno in neustrezno urejanje statusa naših delavcev v Avstriji, dopuščanje izigravanja meddržavne konvencije in javnega hujskanja zoper domce, ki ni daleč od rasne diskriminacije; Neizpolnjevanje določil državne pogodbe (člen 1, 4, 8, 6, 9, 19) in še posebej 7. člena (pravice in zaščita slovenske in hrvatske manjšine); Toleriranje ostankov nacizma (čl. 4, 6, 7 in 9 ADP); Dopuščanje Jugoslaviji sovražne aktivnosti in propagande, vključno z ogrožanjem dobrih odnosov s tretjimi deželami (čl. 1, 8, 9 in 19 ADP).

⁴ Dr. Franci Zwitter, predsednik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem; intervju za »Vjesnik« 8. okt. 1974. »Spomenika« osrednjih organizacij koroških Slovencev 11. okt. 1956 z interpretacijo določil 7. čl. ADP je še vedno veljavna primerjava zapisanega in izpolnjenega.

⁵ Resolucija odbornikov in zaupnikov obeh slovenskih organizacij o prekinitvi sodelovanja v kontaktnem komiteju, Celovec 6. okt. 1974.

strani in novo ofenzivo proti manjšini tako na Koroškem kot na Gradišanskem na drugi.⁶ In kar je najhujše, v času mandata prve samostojne socialistične vlade v Avstriji, od katere si je bilo kljub znanim postulatam SPÖ (načelno odklanjanje kakršnihkoli političnih zvez s komunističnimi partijami na prvem mestu) še največ obetati.

Takemu razvoju ustrezno so se ohlajali tudi jugoslovansko-avstrijski odnosi. Beograd je sicer ponovno sporočal Dunaju svoj interes in želje po »prijateljskih odnosih in dobrem sosedstvu z Avstrijo, v prepričanju, da so dobri in prijateljski odnosi z Jugoslavijo tudi interes Avstrije. Srečanja avstrijskih in jugoslovanskih državnikov so vselej potrdila takšno usmeritev na obeh straneh. Vendar je treba ugotoviti, da dogodki na Koroškem vplivajo na takšno usmeritev in da se začenjajo negativno odražati na celoto jugoslovansko-avstrijskih odnosov.⁷ Toda odgovor je bil odklonilen, češ na najvišji ravni je bil leta 1967 z zadovoljstvom ugotovljen napredek pri uresničevanju pravic slovenske in hrvatske manjšine. Zato so »očitki jugoslovanske vlade . . ., da Avstrija ne izpričuje dobre volje pri obravnavi manjšinskega vprašanja brez sleherne stvarne opore.«⁸

Spričo tako trdnega prepričanja o neutemeljenosti jugoslovanskih argumentov se ni čuditi, če se je delovni predlog zveznega sekretariata za obdelavo vseh odprtih vprašanj⁹ skoraj leto dni »medil« po predalih na Ballhausplatzu, preden je prišel odgovor, ki takega konstruktivnega dialoga ne omogoča; le ob pretresu vseh političnih, gospodarskih, kulturnih in družbenih aspektov naj bi bila mogoča tudi politična ocena avstrijsko-jugoslovanskih odnosov. Dunaj namreč ocenjuje, da negotova zunanje in notranja politična situacija Jugoslavije zdaj in do določenega časa take trajne ocene ne omogoča. »V taki situaciji je zunanjepolitični konflikt z malo Avstrijo dober zavajalni maneuver, ki ima še ta učinek, da solidarizira in motivira Jugoslovane . . . to je znal že Adolf Hitler.« (Neue Kronen-Zeitung, 13. nov. 1974). Avstrija pa, oprta na objektivno ugodni gospodarski položaj, na dokaj subjektivno vrednotenje svojega mednarodnega ugleda in skrbno izbalansirane odnose tako z vzhodno kot z zahodno supersilo smatra, da si lahko privošči enostransko izbiro trenutka in dimenzij takega dvogovora.

Presenečenje, ki ga je nota povzročila na Dunaju, kjer so jo ocenili za »izredno ostro«, si po vsem tem ni mogoče razlagati drugače. Razglabljanja o »resničnih vzrokih« nepričakovane jugoslovanske poteze 29. oktobra pa dokazujejo, da je bila v resnici avstrijska stran tista, ki se je, izhajajoč iz večinsko-manjšinske problematike, lotevala vprašanja ju-

⁶ Akcija Kluba socialističnih županov in odbornikov hrvatskih in mešanih občin na Gradišanskem (predsednik poslanec Fritz Robak) 17. nov. 1974 zoper »formalistično izpolnjevanje 7. čl. ADP.

⁷ Nota Zveznega sekretariata za zunanje zadeve SFRJ 6. nov. 1972, po podiranju dvojezičnih napisov.

⁸ Odgovor avstrijskega zunanjega ministrstva (na jugoslovansko noto) 11. januarja 1973.

⁹ 17. maja 1973.

goslovansko-avstrijskih odnosov čustveno in predsodkarsko, ne pa jugoslovanska, ki so ji taka izhodišča podtikali in jih kolportirali v najširšo javnost. Stanovitnost jugoslovanskih pobud za konstruktivno razreševanje odprtih vprašanj je bila vključno z zadnjo, tj. z majskim delovnim predlogom, docela napak razumljena in neodgovorno zavračana.

Te odgovornosti se socialistična vlada in njen šef dr. Bruno Kreisky ne moreta iznebiti. Ob razglabljanjih o »resničnih vzrokih« je upravičeno vprašanje, če je »avstrijska stran med jugoslovansko verbalno noto v septembru in veliko ostrejšo, pisмено 29. oktobra res storila vse, da bi zaustavila za vse prizadete neprijeten razvoj«. ¹⁰ Pri tem seveda ne gre samo za tisto kratko obdobje od letošnjega septembra do oktobra, temveč za vseh dvajset let nedoslednega izvajanja državne pogodbe — in to ne le, kar zadeva manjšinska določila, ampak tudi za vse, kar je v svojih devetih zaglavjih o stanju odnosov z Avstrijo izčrpno rekapitulirala oktobrska nota SFRJ in kar je mogoče definirati kot poskus revizije osnovnega dokumenta za obnovo demokratične in nevtralne Avstrije.

Na to bo morala odgovoriti — prej ali slej — katerakoli dunajska vlada kakršnekoli barve že bo. V tem trenutku je to vlada socialistične stranke Avstrije, zakonita naslednica vseh prejšnjih, ki je zgolj zaradi njenega imena ali zaradi njenega šefa ni mogoče obravnavati z drugačnimi merili kot prejšnje in prihodnje, še manj pa zaradi njenih notranjepolitičnih težav in predvolilnih skrbi, ki z mednarodnimi obveznostmi republike Avstrije nimajo nikakršne zveze.

Volilni marketing SPÖ, ki žene stranko zmeraj bolj v desno, da je »zmeraj bolj takšna, kakršna je, na Dunaju vse bolj okostenela, v zveznih deželah zmeraj manj socialistična, v krajih kot je Koroška, pa včasih obupno podobna nacionalsocialistični stranki Avstrije«, ¹¹ nakazuje smeri avstrijskega odgovora na jugoslovansko noto. Te so iz doslejšnjih izmenjav not, pa tudi iz izjav ob zadnji noti bolj ali manj predvidljive — torej nezadovoljive.

Toda — dvajset let dokazanih, čeprav razočaranih prizadevanj Jugoslavije za razumno urejene odnose z Avstrijo je prišlo na kritično točko. In tudi Jugoslavija uživa lepo mero ugleda v svetu, in tudi njeni odnosi s supersilama Vzhoda in Zahoda so dobro urejeni.

Zato je bilo treba vreči krivdo za zaostritev na Jugoslavijo — in tu smo, kjer smo začeli, pri novembrskem izbrancu »Amnesty International«, kjer so med vodilnimi dejavniki ugledni člani SPÖ in tudi dunajske vlade. Izboru nikakor ne moremo gledati slučajnostno, temveč kot *pars pro toto* v okviru kampanje proti Jugoslaviji, ki iz Avstrije sega daleč preko njenih meja, izvira pa iz tihega prepričanja dunajske vlade, da bo »z Jugoslavijo, diskreditirano v očeh avstrijskega javnega mnenja, lažje opraviti, če se bo spor zaostрил«. ¹²

¹⁰ »Balance unter den Gipfeln«, uvodnik E. Washietla v »Die Presse« 14. nov. 1974.

¹¹ »Kreisky hat neun Leben«, Günther Nenning, »Profil«, 6. nov. 1974.

¹² Erwin Scharf, član politbiroja KP Avstrije, »Volksstimme« 8. nov. 1974.

Apartheid na Koroškem*

17. septembra 1974 so se tri stranke, ki imajo svoje zastopstvo v parlamentu, sporazumele o tem, da bodo na Koroškem izvedle postopek za ugotavljanje manjšine, ki naj bi dobil obliko »posebnega ljudskega štetja«. *S tem so Slovenci dokončno postavljeni k steni.*

V začetku oktobra sem v družbi koroških časopisnih in radijskih novinarjev preživel večer v celovški gostilni Jenull. Razpravljali smo o najbolj žgoči koroški politični temi, o manjšinskem vprašanju. Šlo je za vzroke zaostrenih odnosov, ki jih je v zadnjem času doživelo to »obžalovanja vredno« vprašanje. Izjave mojih kolegov so se širile od »vsega sitih manjšincev, ki jim nič ne manjka«, pa do »napihnjene samozavestnosti mladih slovenskih razumnikov«. Sam sem zastopal mnenje, da je bilo v odnosih med večino in manjšino vedno čutiti napetosti, da pa je včasih uspelo prikriti napetost, pomiriti čustva in se za kratek čas spraviti. Razgovor se je obrnil k vprašanju internacionalizacije, v zvezi s tem k vlogi Jugoslavije, in nekdo je omenil celo vojaške vaje na južnem Madžarskem . . .

Internationalizacija

Nenadoma je nekdo dejal: »Zdaj se mi je šele posvetilo. Šele v tem kontekstu mi je jasno, kaj je pravzaprav manjšinsko vprašanje. Saj smo že sredi internacionalizacije, saj ne živimo na mesecu, ampak ob neki meji. Zdaj šele vidim, kakšno je stanje, toda kaj naj storimo?«

Kaj naj naredijo, se vprašujejo tudi koroške stranke. Vse skupaj je kup črepinj. Tri stranke, ki sodelujejo v koroški skupščini, so s svojo filozofijo pri kraju. Soglasje socialistične, ljudske in liberalne stranke o vprašanju »ljudskega štetja posebne vrste«, kar je samo novo ime za dobro znano »preštevanje manjšine«, ni prineslo pričakovanega miru, ampak je spodbudilo nadaljnje protislovenske zahteve, nekatere pa celo spodbodlo v šovinistične nemške izpade. S tem soglasjem so se izpolnile dolgoletne zahteve iz kroga koroškega Heimatdiensta. Če bi omenil, da je Heimatdienst naslednik nekaterih organizacij iz preteklosti, bi me tožili. Takih vprašanj torej ne zastavljam. Tudi zato ne, ker nikomur nič ne koristi, če samo omenjaš znane stvari. Program koroškega Heimatdiensta poznamo že iz 14. številke njihovega časnika »Glas domovine«: »Tako torej zgodovina na Koroškem še ni potegnila zadnje črte. Med dvema narodoma jo potegne tedaj, ko enega izmed njiju ni več.« Vsaj to je torej jasno.

* Prevod iz dunajske revije »Neues Forum«, zvezek 251, november 1974.

Na takšnih tleh torej rastejo take rožice? Kot mi je znano, vse od leta 1945 ni nobena koroška stranka poskusila izdelati programa za dokončno razrešitev konflikta med pripadniki dveh različnih narodnosti. Skromni poskusi v času vladavine deželnega glavarja Sime so propadli v viharju, ki je leta 1972 rušil krajevne napise. Igra med strankami se nadaljuje, pri čemer stranke mečejo žogo — torej Slovence — kar je mogoče daleč proč. Novi deželni glavar Wagner (socialistična stranka) je menda v nekem zasebnem pogovoru dejal svojemu znanu: »Ne moreš misliti, kako sem vesel, da smo se znebili Slovencev, stranka je s tem šele dobro zajela sapo in zdaj nas Ljudska stranka ne more več preigrati.« (To je tudi v zvezi z dejstvom, da slovenski Hanzi Ogris ne pride več v poštev pri izbiri socialističnega predstavnika koroške skupščine.) Ljudska stranka pa se je po uspešnem razbijanju tabel s krajevnimi napisi predstavila kot govornica »prebivalstva«, ki je razbijalo table. S tem, da se je predala podobnim čustvom, je na nedavnih krajevnih volitvah dobila še 2000 glasov. Koroška policija pa je seveda vedela, kako malo je bilo resničnih uničevalcev tabel z napisi, saj je stala za njimi.

Znano je, da na Koroškem po letu 1945 niso dosledno očistili nacističnih ostankov, le najbolj izpostavljene rožice so odstranili na dveh, treh procesih v Grazu. Zdaj so pomembni ključni položaji na višjih in srednjih ravneh uprave in gospodarstva spet v zanesljivih rokah »nekdanjih«. Toda ne bom obtoževal ljudi. Slabše je, da nihče ni izvedel miselne »denacifikacije«. Naše koroške stranke se niso nikoli razšle z rjavo preteklostjo mnogih svojih članov. Za nekdanje nacistične veljake velja, da niso poravnali računov. Seveda nihče od njih ne zahteva, naj se vrnejo leta, ko so gospodovali, posebno še, ker so ostali gospodje.

Ko nekdo primerja člen 7 državne pogodbe iz 1955 s koroško resničnostjo, ugotovi, da razen gimnazije za Slovence in šolskih nadzornih oblasti ni bilo rešeno nobeno drugo vprašanje. Obstaja še zakon o rabi jezika na sodiščih, ki pa ga ne izvajajo in ga sodniki ne jemljejo resno.¹ Zakon o rabi jezika na sodiščih z dne 19. marca 1959 velja le za okraje Pliberk, Železna Kapla in Borovlje, drugih šest pa je izključenih. Tu gre še za vprašanje uporabljanja jezika v uradih. Tudi tega določila ni mogoče uporabiti.²

Slovinci vendar imajo vse

Višek zadrtnosti si je leta 1973 privoščil nemški predstavnik v Združenih narodih M. R. Pahr. V svojem poročilu odboru za preprečevanje rasnega razlikovanja je napisal: »Zvezni zakon z dne 6. julija 1972

¹ Causa Wrolich pred okrajnim sodiščem v Borovlju marca 1974: Slovenski učitelj ne more govoriti slovensko, ker kot učitelj tako in tako mora znati nemško.

² Podrobneje o tem v monografiji Theodorja Veiterja: »Pravo narodnostnih skupin in jezikovnih manjšin v Avstriji«, Dunaj 1970, ki obsega 890 strani.

vsebuje določila o izvedbi dvojezičnih krajevnih napisov na tistih predelih Koroške, kjer živi slovensko prebivalstvo, ali pa tam, kjer so Slovenci pomešani z Avstrijci.« — To je zavestna dezinformacija; prvič je bil namreč omenjeni zakon leta 1973 že brez pravne moči, drugič pa na Koroškem tedaj ni bilo nobene table s sovenskimi napisi več.

Če se mora država že v zunanjem svetu zatekati k polovičnim resnicam, potem se ni čuditi, da toliko laže z lažmi oblikuje domačo politiko. »Želja o slovenski zemlji... Slovenci hočejo državo v državi, hočejo priključitev, zato zahtevajo ureditev na teritorialni osnovi« (»Glas domovine«).

Vendar ni res, da bi po letu 1949 koroški Slovenci v publicistiki vprašanju združenja s slovenskim narodom odmerili mnogo prostora. Pa tudi to je razumljivo, če vemo, da prva republika določila o zaščiti slovenske narodnostne manjšine po mirovni pogodbi iz Saint Germaina ni uresničila, dalje, da dežela Koroška svečanih obljub, danih leta 1920, ni držala in da so koroški deželni funkcionarji spodbujali in organizirali izseljevanje in pošiljanje Slovencev v koncentracijska taborišča med drugo svetovno vojno. Poleg tega je prišlo po drugi svetovni vojni med koroškimi Slovenci do hude družbeno-politične diferenciacije. Potem ko so se 20. junija 1949 zunanji ministri velikih sil odločili, da ustanovijo Avstrijo v mejah iz leta 1938, so tudi privrženci ponovnega združenja spoznali stvarnost. Kakega iredentizma si danes med Slovenci skoraj ni mogoče zamisliti.

Teritorialno načelo

Koroški Slovenci vztrajajo, naj bi določila 7. člena uresničili na vsem ozemlju, kjer živijo Slovenci, ne glede na to, kako močna je tam skupina pripadnikov slovenske narodnosti. Slovenci zastopajo stališče, da so sestavljalci avstrijske državne pogodbe poznali razsežnosti upravnih in sodnih okolišev s slovenskim in mešanim prebivalstvom leta 1955; torej jih je poznala tudi republika Avstrija. Iz tistega časa poznamo vrsto pravnih aktov, ki so natančno določili ozemlje (na primer, odredba začasne koroške deželne vlade z dne 31. oktobra 1945). Gre za osnovna pravila enakopravnosti, kakor tudi za vprašanja odtujljivih in neodtujljivih individualnih in kolektivnih pravic. Ni prav, da bi se Slovenec samo zato, ker živi osamljen v večji avstrijski skupini, moral odreči narodnostnih pravic. Teritorialna rešitev je tudi bolj praktična, ker je tako omogočeno svobodnejše življenje narodnostne skupine, ki ni odvisna od vsakokratnega štetja in s tem povezanim vprašanjem narodnostnih pravic. Če bi bilo drugače, bi bilo tisto le šibka zakonska osnova. Hkrati pa bi s tem popustil tudi psihološki in družbeni asimilacijski pritisk.

Prepričani smo bili, da je čas, ko so človeka zaznamovali s posebnimi znamenji, kakršna je rumena zvezda, za vedno minil. Toda nekaj podob-

nega zdaj delajo s koroškimi Slovenci in njihovimi vasmi. Na pogled naj bi prepoznali vsakdanjega človeka, ki ne bode v oči.

Da z različnimi ljudskimi štetji na Koroškem nekaj ne more biti v redu, govori že to, da je leta 1910 na tem prostoru živelo sto tisoč Slovencev, leta 1971 pa je uradna statistika zapisala le še 20.000 slovensko govorečih prebivalcev. Kje je ostalih 80.000 in kje so njihovi otroci? Kdo si tukaj še upa govoriti o naravni asimilaciji! Oblastem se niti enkrat ni zdelo vredno, da bi preiskale nepravilnosti in zlorabo uradne moči, zaradi katerih so se Slovenci vsakič pritoževali.

Študijska komisija za manjšinska vprašanja pri zvezni vladi, ki jo sestavljajo predstavniki vlade in strank, deluje že dve leti. Ukvarja se z modelom »posebnega ljudskega štetja«, toda takega štetja ni priporočila. Člani komisije se niso mogli sporazumeti o tem, o čem naj bi pravzaprav spraševali. Večplastnost sociološkega pojava, kar je zagotovo pripadnost nekemu narodu, ne dovoljuje preprostih vprašanj in odgovorov. Če nekdo poskuša delati tako, dobi po zastavljenem vprašanju za vpraševalca in vprašanca čisto različne izide. Zmeda v pristopih gre tako daleč, da so mnogi Slovenci, ki govorijo slovenski jezik, označeni kot ne-Slovenci. Dokler ni redni profesor na celovški visoki šoli Issatschenko postavil *ex autoritate* gimnazijskega direktorja in svetnika Einspielerja na pravo mesto, je ta na pol uradno širil po deželi teorijo, da so koroški Slovenci »vindiši«, torej samostojen narod in ne Slovenci. »Vindiš« kot jezikovna kategorija je bil uveden šele pri ljudskem štetju leta 1939 v času nacistične vladavine.

Handžarji

Da bi bil vindiš samostojen jezik, je seveda neumnost, ki si jo je lahko izmislila le koroška učiteljska pamet. Sam se spomnim pesmi, ki smo se je morali učiti v osnovni šoli in ki je leta 1920 Srbe predstavila kot ljudi s handžarji. Učitelj nam je prinesel k pouku omenjeno pesem prav na dan 10. oktobra, tako da sem si odslej Jugoslovane zamišljal le še z noži med zobmi. Zame so bili Slovenci narod brez zgodovine; ne v osnovni šoli ne v gimnaziji nisem namreč ničesar slišal o njihovi preteklosti. Da je z uvedbo vojvodin prišel tudi slovenski jezik (slavicis verbis), so nam zamolčali. Sicer pa so gonili habsburške dinastične štorije in plemiške razprtije. 10. oktober smo morali slaviti kot zmagovalci nad premaganimi. (To spominja na praznovanje oranskega reda na severnem Irskem.) O tisočih slovenskih glasov, ki so glasovali za obstanek južne Koroške v okviru Avstrije (ti so odločili glasovanje), nismo v šoli ničesar slišali. Vse, kar je imelo kako veljavo, je prihajalo iz nemškega vira. Uporabno je bilo le tisto, kar je bilo germansko-nemško. Tako so že pri mladih Slovencih slabili njihove vezi z lastnim narodom, z rahljanjem družinskih vezi pa je umiralo tudi čustvo pripadnosti lastni skupnosti.

Še več, ker so se s slovenstvom povezovali zgolj slabe izkušnje, so se mnogi Slovenci obrnili proti svojemu lastnemu narodu. Ostalo je le sovražstvo do vsega, kar je slovensko. Družbeni vzpon nekega Slovenca je zato mogoče le tedaj, če se odpove slovenskemu jeziku in pripadnosti slovenskemu narodu.

V takem položaju naj torej vprašujejo po jeziku, ki ga ljudje uporabljajo, in po narodnosti pripadnosti! Še zadnji kupček nezlomljivih naj se opredeli. Za dopolnilo bralcem bi rad opozoril na Hendkejevo knjigo »Nesreča brez želja«, kjer je razsežnost tragike še bolj pojasnjena. Na podlagi takega štetja naj bi potem nastajale »vindišarske vasi«, »zaselki čušev«. Že zdaj se zmerjajo otroci med seboj (tudi odrasli niso izjeme), če nekdo prihaja iz vasi, kjer je nekoč visela tabla s slovenskim krajevnim napisom.

Apartheid za učence

Citat, ki ga bom navedel, je primer, kako nemški nacionalisti gojijo tako imenovani »prastrah«. Objavljen je bil v brošuri »Koroška — informacija«, ki je izšla kot posebna izdaja oktobrske številke »Koroška dežela«.

»Njihove zahteve tako hitro rastejo kot število maturantov na slovenski gimnaziji, katerim slovensko vodstvo zagotavlja ‚obstanek na svojih tleh‘. Kako dolgo bomo še trpeli, da bodo Slovenci še naprej zasedali vsa mesta?

Na šolskem področju smo v resnici tako daleč!

Slovensko gimnazijo so končali že mnogi dijaki. Vsako leto jih bo več in zdaj jih poskušajo usmeriti še v druge poklice. Zaposlijo pa ne le tiste, ki končajo visoke šole ampak tudi tiste, ki končajo samo nekaj razredov. Da bi si zagotovili kar je mogoče veliko uradnih položajev na južnem Koroškem, nasprotujejo štetju manjšine. Tako lahko postavljajo uradnike in izključujejo Nemce, pa naj gre za kraj, za okraj, za sodišče, za železnico in pošto, žandarmerijo in carino. In gorje tistim, ki motijo njihove načrte! Ti so potem rušilci miru, tisti, ki vnamajo nemir, na katere se vsuje vsa jeza — ne samo jeza slovenskega vodstva. Južno-koroški izvoz slovenskega razumnštva teče z geslom o nekakem boju proti nemškemu šovinizmu. V predhodnici pa so vedno sile, ki jih odprto in skrivaj podpira ljubljanski inštitut za narodnostna vprašanja.«

Ni se čuditi, da se po takih tiradah marsikateri oče prestraši, da bodo Slovenci prikrajšali njegovega sina. Koroška še vedno potrebuje Slovence le za hlapce in delavce, tako kot jih je potrebovala nekoč. Strašilne napovedi najdejo na Koroškem kaj hitro plodna tla. Vedeti je treba, da se je srednji sloj na Koroškem dvignil šele pred kratkim in da mali meščani še vedno krčevito branijo komaj pridobljeni družbeni položaj.

Kdor je mislil, da je zahteva nacionalističnih krogov po preštevanju manjšine le še zadnja neizpolnjena želja, naj si nikar ne dela praznih upov. Zadnja številka časnika »Glas domovine« zahteva apartheid v koroških šolah: za slovenske otroke »slovenske ali dvojezične obvezne šole s slovenskimi učitelji«. — Torej izgon slovenskih otrok iz mešanih šol! Drugače povedano: prav tako »Zahtevamo, da tudi za otroke našega naroda velja zakon o manjšinskih šolah iz leta 1959, kar pomeni nemške šole z nemškimi učitelji in ravnatelji!«

Slovenci pa nočejo ničesar vzeti večinskemu narodu. Nemško govoreči državljani ne bodo na sodiščih in v uradih uporabljali slovenskega jezika. Slovenci hočejo samo možnost, da bi lahko govorili slovensko tudi v javnosti, ne le doma.

Konec pogovora

V kontaktnem odboru, v katerem avstrijska ljudska stranka ne sodeluje, so zastopniki obeh slovenskih organizacij poskušali dobiti izjavo, da vlada ne bo še naprej izvajala vse bolj izumetničenih preštevanj. Kreisky je obljubil, da ta vlada ne bo pripravila nobenega štetja. Dokler so imeli slovenski predstavniki to okvirno obljubo, so marljivo delali v pododboru za informacije, za pravne probleme in šolstvo. Vse delovne listine je pripravila manjšina, vendar pa so jih stranke in vlada vzeli le kot obliko sodelovanja v razpravi; izjema je bila šolska komisija, kjer je predsednik koroškega deželnega nadzornega odbora Guttenbrunner izdelal zelo dobro izhodiščno študijo o koroških predsodkih. To študijo pa so v celoti — kot slovensko gradivo — zavrnil, ali pa so ji namenili usodo »nadaljnega proučevanja« v predalih pisalnih miz.

Koroški Slovenci so na svojem zborovanju 6. oktobra 1974 nedvoumno povedali, da hočejo pogovor. Zdaj bo ta pogovor tekkel pred bolj kritičnimi očmi mednarodne javnosti.

MOJCA D. MURKO

Revolucija ali evolucija?

Primerjanje skupnih značilnosti v procesu spreminjanja nekaterih doslej negibnih držav

Mednarodni dogodki zadnjih mesecev so na neki ravni zanimivo povežali položaje v sicer različnih državah: konec stare Etiopije in vojaška oblast sta dali novosti, ki jih je mogoče primerjati z vlogo vojske in kon-

cem stare Portugalske, obe skupaj padajeta okvir za razmišljanje o tem, kaj se je zgodilo v Grčiji in kaka je bila v resnici narava vojaške diktature. Čeprav gre za države, ki jih ni mogoče primerjati po stopnji gospodarske in kulturne razvitosti, še manj po ravni politične opredeljenosti širokih slojev prebivalstva, je vendar prva skupna raven ugotovitev, da gre za države, ki so zaostale za razvojem v svojih delih sveta. To so hkrati države, ki so se s kljubovanjem nekaterim naprednim zakonitostim v razvoju človeštva zapletale v vse hujša notranja nasprotja, v mednarodnem merilu pa so bile, deloma z izjemo Etiopije, del globalnega statusa quo, ali še boljše, nekaka skrajna obrambna črta desnice v velikem spopadu Vzhod—Zahod. Za vse tri je mogoče reči, da so se v pridobivanju javnosti sklicevale na nekdanjo imperialno slavo ali vsaj na »velikost«, ki je konkretni državi odmerila pomembno mesto v zgodovini. Prav tako velja za vse tri države, da so odmerjale stopnjo odprtosti javnega in političnega življenja in da so konkretne voditelje dvigovale na raven ljudi, ki jih je zgodovina določila posebno poslanstvo. Položaj vojske je bil v vseh treh primerih privilegiran in vojska sama je, zaradi predimenzioniranosti v razmerah posameznih držav, postala nekaka družba v malem. Z drugimi besedami, politično omrtvljene, nasilno ali »naravno« (v etiopskem primeru) zadržane družbe niso bile sposobne sprožiti vprašanj o morebitnem drugačnem razvoju, s katerimi bi se te države bolje prilagodile času in tudi ohranile vsaj načelno notranjo celovitost. Zaradi posebnega položaja, ki so ga imele vojske v vseh treh primerih, so le oborožene sile lahko pomenile bojišče za soočanje zamisli o spremembah, čeprav so pri tem tvegale izpodkopavati svoje lastne prednostne položaje v sistemu oblasti. Za vse tri je hkrati mogoče trditi, da so se vojske odločile za spremembe ali pa jih vsaj dopustile zato, ker so v dolgoročnem pomenu hotele preprečiti dokončni razkroj neprimerno urejenih držav in morda celo izbruhe državljanskih vojn. Stopnja zavesti o neravnosti notranjega razkroja je bila sicer v posameznih obravnavanih državah različna, toda nedvomno je bila povod za delovanje in za soočenje levice in desnice v sami vojski.

»Po čilsko« ali »po perujsko«

Razumljeno pogojno, torej upoštevajoč posebnosti v vsaki teh dežel, so torej vojaki sprejeli izziv časa in so se pri tem okvirno naslonili na širšo dilemo o mogoči usmerjenosti vojaških režimov, kot se je izoblikovala v svetu. Ali naj bi ravnali »po čilsko« ali »po perujsko«,¹ torej ali

¹ S »čilskimi« primerom se v splošnem razume tako delovanje desnice, ki je usmerjeno v izpodkopavanje temeljev družbenega in gospodarskega reda. Pri tem se opira na široko demokratičnost razmer, izkorišča svobodo tiska v razdiralne namene, se povezuje s tujimi imperialističnimi tokovi in postopoma ustvarja ozračje nereda s sabotažami. Ko so razmere dovolj napete, pokliče na pomoč vojsko, ki je dotlej »nevtralna«, in le-ta nato v krvavem obračunu vzpostavi vojaški režim. Seveda se vojska imenuje rešiteljico domovine, s prvimi ukrepi pa razveljavi vse

naj bi branili sistem, ki ga je čas povozil, ali pa združevali narodne moči za mirno odpravo neprimernih političnih ali družbenih ustanov ter jih prilagajali potrebam časa in mednarodnim zahtevam. Razen v Grčiji, kjer so bili vojaki na oblasti in so bili, časovno in pomensko, predhodnica »čilskemu načinu« oziroma, so »čilsko pot« že imeli, je v obeh preostalih primerih prevladala »perujska pot«. To velja tako za zastavitev neposrednih političnih in gospodarskih ciljev znotraj družbe kot tudi za potrebno popravljanje zunanje-političnih usmeritev.

Čeprav gre v obravnavanih treh primerih za različne poti — v grškem so bili na oblasti vojaki, v drugih dveh pa civilisti, ki so se naslanjali na vojsko in deželam niso znali ponuditi hitrih in primernih rešitev za ureditev žgočih strukturnih in političnih vprašanj — je vse tri primere mogoče združiti na ravni nekoliko simboličnega primerjanja, ko se odločajo v omenjeni alternativni o mogočih poteh. V Grčiji je vojaško nasilje dokazalo neustreznost in režim je tako rekoč sam klonil pred težavami,² ki jih je ustvaril v sedemletnem obdobju vladanja. V etiopskem in portugalskem primeru »čilska pot« sploh ni prišla v poštev, ker je vojska kot celota sprejela vlogo korenitega spreminjevalca neustreznih družbenih odnosov in je bila v tem spreminjanju nujni sestavni del tudi določena mera ustvarjalnosti in razširjanja politične baze. Vzemimo, da bi lahko alternativa med obema oblikama odločilnega vplivanja vojske, kakor se je izluščila v razmerah nerazvitih držav, oživila pozneje, ko bi bile že znane leve politične usmeritve, ali v primeru, da bi vojska hotela trajno zadržati oblast, toda prav na začetku je bila za obe državi logična samo »perujska pot«. Razvoj dogodkov v dveh izmed najbolj nedotaknjenih konservativnih držav je tako posplošil značilnosti njihovih sprememb, da jih je dvignil celo na raven zgleda za druge države, ki se utegnejo znajti v podobnih položajih in pred podobnimi velikimi izbirami. V najbližji prihodnosti

---

zakone, ki so v prejšnjem režimu spreminjali strukturo veleposestniške in od tujega kapitala odvisne družbe. Druga značilnost čilske poti je nato spopad vojske, v kateri so prevladali nazadnjaški elementi, z levimi silami.

»Perujska pot« predpostavlja položaj v nerazviti in od tujine obvladovani državi, kjer vojska kot organizirana politična sila prevzame vlogo dejavnika v revolucionarnem spreminjanju dežele. Politični program vsebuje bistvene točke za emancipacijo nerazvite dežele — od nacionalizacije podjetij v tuji lasti do zemljiške reforme. Oborožene sile ostanejo na oblasti tudi še potem, ko so sprejeti temeljni zakoni, ki spreminjajo družbo, in tako svoje ravnanje pojasnjujejo zvečine s prizadevanjem za »enotnost« in z nujnostjo boja proti »reakciji« in »kontrarevolucionarnim silam«. Tako je v Peruju vojska »svojevrstna stranka pod orožjem, ki zagotavlja nedotakljivost dosežkov revolucije. Od tega, ali je enotna, in od tega, kam se usmerjajo pogledi njenega vodstva, je v tem času odvisna usoda Perujae, kot ocenjuje vlogo perujskih oboroženih sil NIN, 16. novembra 1974.

² »Potem ko so dva dni krožile novice in ugibanja — med drugim o tem, da je general Joanas Davos, poveljnik vplivnega tretjega armadnega korpusa, ki je v severni Grčiji, z ultimatom zahteval, da vojaki predajo oblast civilistom — je general Gizikis sklical konferenco vodilnih vojaških predstavnikov in nekaterih znanih politikov. Kmalu po tem sestanku se je vrnil iz 11 let trajajočega prostovoljnega izgnanstva v Parizu Konstantin Karamanlis... Člani vlade so bili skoraj vsi po vrsti zakleti nasprotniki vojaškega režima. Zunanji minister Mavros se je, na primer, šele nedavno vrnil iz taborišča na otoku Jarosu.« Europa Archiv, 25. septembra 1974.

velja ta izbira zlasti za Španijo, ki ji je izguba portugalskega somišljeništva in sopotništva odtegnila varno zaledje.

Notranje in mednarodne prvine sprememb

Nekoliko teže je soočiti vrednost notranjih sprememb, določiti njihovo povezanost in vzajemno odvisnost z morebitnimi vplivi od zunaj. Za Grčijo in Portugalsko je mogoče trditi, da sta njuni notranji poti skoraj neposredno vključeni v svetovne politične račune, ker je tudi od notranjih političnih opredelitev odvisna porazdelitev okvirnih vplivnih področij velikih sil. Etiopija takega vpliva na mednarodno dogajanje nima, že zato ne, ker je prejšnji režim veljal za zagovornika panafriške enotnosti, se opredelil za neuvrčenost in torej tudi sprememba režima ni mogla bolj bistveno poseči v idejni in politični konflikt Vzhod—Zahod. Največ, kar je mogoče reči, je to, da je sprememba etiopskega režima drugače porazdelila lokalna vprašanja, ki pa skoraj v celoti zadevajo samo Etiopijo in najbližje sosedo. Etiopija je bolj zanimiva kot zgled za nujno spreminjanje fevdalnih režimov, ko se le-ti po logiki splošnega napredka soočijo z notranjimi nasprotji v svojih sistemih. Z načelnega stališča zbu-jajo pozornost tudi stališča do osvobodilnih gibanj, v njenem državnem okviru, ko narodi zahtevajo zase pravico do samoodločbe, ki jim je bila odtegnjena v procesu njihovega nasilnega vključevanja v etiopski imperij.

Za Grčijo in Portugalsko, malo manj za Etiopijo, je mogoče reči, da potreba po notranjem soočenju in prvotni vzrok za nastop vojske nista prišla od znotraj, ampak ju je spodbudilo neustrezno nastopanje režimov zunaj. Grški režim, ki se je s prevratom v lanskem novembru še nekoliko bolj pomaknil v desno in se še bolj približal značilnostim čilskega vojaškega režima, je svoj največji neuspeh doživel v zunanji akciji, ko je skušal pripraviti pot za priključitev Cipra Grčiji, kar že dolga leta velja za izkrivljeno patriotsko dolžnost bojevitnega helenizma in z njim tudi desnega krila v vojski. Napačno zastavljeni račun, ki je omogočil turško vojaško intervencijo na otoku, je odprl pot ugotovitvi o popolnem neuspehu vojaškega režima. Ugotovitev je zrasla do kvalitetne ocene, po kateri naj bi vojaški režim s svojim neobrušenim nastopanjem ogrožal prave narodne koristi. Pomembno je ugotoviti, da je vojska sama z notranjim cepljenjem, ki je deloma že rezultat prejšnjih soočenj, deloma pa predvidevanje o hujših trenjih, ki bi jih prinesla prihodnost, končala svojo oblast in poklicala nazaj konservativne civilne politike.³ Zunanji polom, razkrajanje poprejšnje notranje trdnosti in idejne povezanosti sta navsezadnje odstranila iz grškega političnega življenja vojaško diktaturo, ki si je pripisala skrajno konservativno vlogo v idejnem soočenju znotraj države

³ »Najtežji del naloge nove vlade je bilo zagotoviti, da se vojska ne samo vrne v kasarne, ampak da tam tudi ostane. Predaja politične oblasti civilistom je bilo posledica revolucije od zgoraj in vojska, ki je Karamanlisa poklicala na oblast, je bila še vedno sposobna, da ga zvrne s položaja, kamor ga je pripeljala... Struktura poveljstva vojske je ostala v bistvu nespremenjena.« Europa Archiv, 25. septembra 1974.

in je prevzela tudi vlogo trojanskega konja v procesu širjenja zahodnih imperialističnih koristi v področju Sredozemskega morja. Z drugimi besedami, napenjanje idej protikomunistične vsebine, s katerimi je leta 1967 lahko prevzela oblast, zaradi česar so jo atlantski politični in vojaški stratezi postavili na izjemno pomembno mesto, je bilo v grških razmerah tako nelogično, da se je navsezadnje način vladanja sam porazgubil v nesmiselnosti. Znikanje logike in kljubovanje razvoju sta torej že nosila s seboj zametke propada, ki je bil toliko bolj nujen, čim bolj so se dolgoročni cilji vojaškega režima zmanjševali na golo željo ostati na oblasti po vsi sili in so hkrati izginjale tudi posamične reformistične naloge, ki so si jih v začetku zastavljali, ko jih je še vodilo poslanstvo »rešiti Grčijo pred anarhijo« in pred prodorom levičarjev.

Tudi na Portugalskem je prišla neposredna spodbuda za spremembo od zunaj. Neustreznost kolonialnega sistema in nesmiselnost kolonialne vojne sta dali okvir nezadovoljstvu zaradi pomanjkljivih vidikov družbene in politične usmeritve. Le-ta si je med cilji za svoj obstanek še vedno privzemala razsvetljevalno poslanstvo med odvisnimi afriškimi narodi. Spopad med resničnostjo v velikem prostoru in ozkostjo ciljev in pobud je bil celo tako močan, da je grozil postati izhodišče za nasilno soočenje med levico in desnico. Soočenje bi lahko dobilo oblike državljskega spopada in njegov izid — zaradi koristi tretjih — ne bi bil nič bolj zanesljiv, kot bi lahko bil, če bi se družba počasi spreminjala in bi v začetku ostala na zanesljivih tleh »demokracije in napredka« brez dokončnih in radikalnih sodb o posameznih nosilcih prejšnjega sistema.⁴ V malo manjši meri to velja tudi za Etiopijo, kjer je zavest o neustreznem režimu rasla predvsem iz njegove očitne nesposobnosti obdržati nadzor nad vso deželo. Zaporedni neuspehi redne vojske v bojih proti eritrejskemu in somalijskemu vojaško-političnemu gibanju so peljali k ugotavljanju širših družbenih vzrokov za neuspešnost režima in sistema.

Za vse tri primere je torej mogoče reči, da so bili navznoter načeti z lastnimi nasprotji, vendar je njihov začetek konca povzročilo šele neustrezno nastopanje navzven. Morda jih je zaneslo manipuliranje z ljudmi zunaj meja ali na njihovem obrobju, ki ga režimi v vseh treh državah niso mogli nadzorovati, čeprav so prav ti potrjevali mit o uspešnosti režimov: tako »velika« Etiopija kot »velika« Grčija in »velika« Portugalska so potrebovale široke prostore za uveljavitev. Deloma je podiranje strukture režimov od zunaj povzročila neopredeljenost, pasivnost in politična nepismenost širokih plasti prebivalstva, deloma pa je tako pot spodbudila

---

⁴ »Če se z ene strani nenehno potrjuje navdušena podpora velike večine našega naroda programu Gibanja oboroženih sil... se z druge strani čutijo resna znamenja o tem, da nazadnjaške sile... ne sprejemajo nove demokratične ureditve. Gibanje oboroženih sil kot varuh in poroštvo popolne izvedbe programa... ne more ostati ravnodušno do kontrarevolucionarnih dejanj... ki hočejo preprečiti zgraditev svobodne in demokratične Portugalske, kjer sodeluje ves portugalski narod. V obrambi izvajanja programa Gibanja oboroženih sil ne bomo dovolili... da bi prišlo do zanikanja politične opredelitve oboroženih sil in njihove domovinske naravnosti.«

Iz internega informativnega biltena Gibanja oboroženih sil, »Politika«, 22. septembra 1974.

narava stvari oziroma vpliv najbolj nevarnega dejavnika za obstoj države. Za vse je tudi mogoče ugotoviti, da je zunanji vzrok povezal poprej razdrobljene leve sile, ki so nato preoblikovale pojem »narodnih koristi«. V grškem primeru gre za Karamanlisovo »novo demokracijo«, ki naj bi bila »nad ravnijo desnice, sredine in levice«, s čimer naj bi že na začetku presegli parlamentarno razkrojenost in nemoč, kar je bil formalni izgovor za vojaški udar leta 1967. Toda leve stranke so že opozorile na nesmiselnost nekakih čudežnih formul, s katerimi skušajo zakriti vzroke za zaostajanje Grčije in ostati pri starih neustreznih razmerjih v družbi. Tudi v Etiopiji so na svoj način v bistvu za začetek družbenega spreminjanja zavrnili formulo meščanske demokracije, ki naj bi sama na sebi nakazala rešitve za zadrege. Za oborožene sile je zdaj najpomembnejše pridobiti vse sloje za ustvarjalno delo in štrajki se jim zdijo na tej stopnji razvoja »razdiralni«. To je tudi vzrok, da so se oborožene sile, ko so formalno prevzele oblast, razšle z delom sindikalnega in študentskega gibanja, ki sta bila vrednostno oblikovana na Zahodu.

Najbolj jasen je v tem pogledu položaj na Portugalskem, kjer so oborožene sile v proces spreminjanja dežele pritegnile leve stranke, tudi komunistično partijo. Gibanje oboroženih sil ne govori le o demokratizaciji v pomenu meščanske demokracije, ampak o novem gospodarskem in političnem sistemu v korist najširših delovnih slojev, ob hkratnem zmanjšanju vpliva velikih monopolnih družb.

Zmernost in radikalnost

Dokaj natančen posnetek izkušenj revolucionarnih gibanj s široko politično bazo, široko razredno osnovo in temu primerno slabo opredeljenimi političnimi cilji dajeta razvoja notranjega konceptualnega soočenja med levimi in desnimi silami v vojskah Etiopije in Portugalske, ki jih pogosto imenujejo tudi »zmerne« in »radikalne«. Na tej ravni je mogoče potegniti vzporednico med razvojem dogodkov v portugalskem in etiopskem prostoru. Vojski sta se pojavili kot edini dovolj navznoter povezani politični sili, ki sta razvili ideje o tem, kaj so »narodne koristi« in kam naj se obrne gospodarski in politični razvoj, in sta poleg tega imeli na voljo sredstva, da svoje zamisli uresničita. V obeh primerih je gibanje sprožilo delovanje mlajših častnikov, s čimer lahko domnevamo tudi, da je šlo za ljudi, ki niso sodili k vrhnjim slojem v portugalski in etiopski hierarhično urejeni družbi in so torej imeli tudi vsak posredne razredne interese v opredeljevanju politične platforme. Toda v obeh primerih sta gibanji začeli z mnogo bolj omejenimi končnimi cilji, kot jih je pozneje prineslo nadaljevanje akcije, in v obeh primerih se je na prvih konkretnih programskih izhodiščih začelo ostro idejno soočenje, ki je v nekem času pomenilo kar celoto »nacionalne razprave«; druge politične sile še niso sodelovale v njej ali pa jih vojaki niti niso želeli pritegniti, da ne bi njihova navzočnost preseгла okvire, ki so jim jih namenili.

Raznorodnost sestavnih prvin v obeh gibanjih in različnost koristi posameznih slojev vojaškega revolucionarnega gibanja sta na začetku narekovali pobudnikom razmeroma previdno delovanje, vključno s pridobivanjem uveljavljenih višjih častnikov, katerih politična podpora bi dala gibanju pravo težo. Glede na razvoj dogodkov pa je mogoče zastaviti še neko podmeno: pobudniki sprememb svojih zahtev niso zelo široko opredelili, ker morda niti niso želeli doseči takega zasuka, kot je nato nastal sam po sebi. Z drugimi besedami, ozko zastavljeni cilji morda niso bili zgolj posledica taktičnosti, ampak v tistem trenutku ozkih obzorij in ne popolnoma razjasnenih odnosov med levico in desnico (pri čemer je med nevarno levico sodila na Portugalskem komunistična parija, v Etiopiji pa del študentov). Gibanji sta se na določeni ravni morali načelno odločiti, ali bosta podprli proces mirnih sprememb in bosta temu procesu odločilno pomagali z oblikovanjem ustreznih zakonov ali pa se bosta zadovoljili z načelnim zasukom, ki bi nekoliko spremenil neposredne politične in državne pojave, vendar ne da bi posegel v neustrezno strukturo ekonomskega reda. Ko sta se morali odločiti, nista več delovali čisto samostojno, ampak ju je že nosilo gibanje, ki sta ga sprožili oziroma izidi javnih ali internih soočenj. V obeh primerih je tudi del vojaških sil, ki je pristopil pozneje, ali tak, ki je gibanje razumel kot nujno zlo, ki pa naj zaustavi še hujše zlo, namreč notranji razkroj zaradi nesposobnosti voditeljev, zahteval, naj se »revolucija ustavi«, ker da je že dosegla cilje, ki si jih je zastavila. V obeh primerih je torej šlo za spopad med zmernim reformizmom, ki so ga v najbolj okvirnih filozofskih izhodiščih primerjali z golizmom, in radikalnejšim družbenim reformizmom, ki pa se je v okviru vojaškega gibanja razvilo šele pozneje, najbolj tedaj, ko je prišlo do razcepa s prvimi.

Utemeljeno se ob tem zastavlja vprašanje, ali bi se, če bi bilo zmerno krilo močnejše, postavilo v bran koristi zemljiških posestnikov in velikih kapitalistov in ali bi bilo sposobno izvesti nasprotno akcijo po čilskem vzoru. V tem času še kaže, da gre vendarle za hipoteze, ki se zlahka znajdejo na ravni špekulacije, ker ne v Etiopiji ne na Portugalskem desnicama ni uspelo tako utrditi položaja, da bi lahko ponovili čilsko pot. Poleg tega je tudi res, da je v obeh državah za opredelitev manjkalo tisto »gredivo«, proti kateremu naj bi se desnica borila. Programi reform so za zdaj v obeh državah skromni, zemljiška reforma in nacionalizacija še nista postali tista snov, na kateri se brusi in krepi opozicija starih posestnikov in dela meščanstva, ki se boji za liberalistično gospodarstvo. Vendar se zdi, da je na voljo še neki razlog, ki zavira ponovitev čilske poti: družbene razmere so bile v resnici tako anahronistične, da se je zavest o nujnosti sprememb zelo hitro vsekala v družbeno telo. Zmerna politična in vojaška desnica sta bili torej pripravljene na spremembe in na to, da bosta sklenili nekak kompromis s sredinskimi in levimi silami. S tem bi si zagotovili razmeroma močan vpliv, ki izhaja iz gospodarske osnove, ki je tako v Etiopiji kot na Portugalskem v rokah ozke vrhnje plasti.

Zaradi zapoznelih razmer, v katerih potekata meščanska in socialistična revolucija, sta zvarjeni v težko določljive oblike in je položaj posameznih družbenih sil tako na Portugalskem kot v Etiopiji manj »čist«, kot bi bil, če bi se eno samo gibanje zastavilo za cilj spremeniti razmere na podlagi vnaprej jasnega načrta. Toda naj so koristi udeležencev gibanj, ki imajo na zunaj dokaj enotno nastopno obliko, še tako raznovrstne, prvotni vzroki, ki so jih spodbudili, da so začeli akcijo, so hkrati tudi popravne prvine v razvoju obeh gibanj. Če je torej etiopsko cesarstvo razpadlo tudi zaradi neustreznega načelnega odnosa do narodov, ki niso sodili v vodilno narodnostno in jezikovno skupino, bo vojaški režim primoran drugače urediti položaj teh narodov ali pa spremeniti svoje cilje. Vojski so v resnici opazili propadanje države prav zaradi neuspehov vojske v upornih pokrajinah, toda poznejši razvoj je prvotno »vojaško užaljenost« zamenjal s spoznanjem, da je treba odpraviti vire nezadovoljstva in nesoglasja, posebno če so že tako dozorele.

Podobno velja za Portugalsko, ki je sprožila nenavadno verigo posledic s tem, ko je začela razpuščati svoj kolonialni sistem. Strateška razmeščenost odvisnih ozemelj je namreč posegla, še bolj kot Portugalska sama, v veliki konflikt Vzhod—Zahod, ne nazadnje zato, ker je ogrozila preostale rasistične države z belo manjšinsko vlado v Južni Afriki in Rodéziji ter okrepila države, zagovornice ekonomske in politične neodvisnosti. Po tej poti je posegla celo v konflikt med Severom in Jugom, ker gre za države z bogato surovinsko bazo, ki kot take lahko posežejo v najnovejša mednarodna politična gibanja na liniji razviti in nerazviti oziroma med imetniki surovin in porabniki le-teh. Potem ko je sprožila tak razvoj, pa naj je povod še tako preprost — ker preprosto ni zmogla držati bremena vojne, v kateri je bila soočena s prebujenimi narodnimi in človeškimi idejami — ga ne bi mogla več zaustaviti, ker je že začel delovati po svoji notranji logiki.

Odločilna točka je bila s tem presežena in gibanje je začelo rasti po svoji posebni logiki. Novosti zanesljivo vplivajo nazaj na bazo oziroma dosežki moralne in politične narave, ki jih prinaša hitri proces dekolonizacije, vplivajo tudi na matično družbo, od koder je izšla pobuda.

Na neki ravni se vloga vojske kot buditeljice navezuje na širše ugotovitve o močni vlogi oboroženih sil v nerazvitih deželah (Portugalsko je mogoče zajeti v ta pojem predvsem po nerazvitosti družbenega življenja, manj po ekonomskih kazalcih, ki veljajo za svetovno nerazvitost).

Oborožene sile so se uveljavile kot razsodnik, pogosto kot rešitelj pred nečim, kar je grozilo državi, kot branitelj pravnih narodnih koristi. Ugotavljanje, ali je odigrala vojska združevalno vlogo v pomenu prodiranja socialističnih idej, v tem primeru ni odločilnega pomena. Pomembno pa je dejstvo, da je bila pripravljena ponuditi alternativo razvoju, kakršen je bil poprej, in da se je lahko predstavila kot celotna politična struktura,

opredeljena po okvirnih vrednostih in ciljih ter politično prizadeta za usodo dežele.

Zdi se, da je tako ugotovitev mogoče uporabiti za oceno ravnanja oboroženih sil v Etiopiji in na Portugalskem, medtem ko je v graškem primeru mogoče sklepati, da so »zmerne« sile v vojski spoznale nesmiselnost diktature, ugotovile, da so nesposobne zagotoviti rešitev najbolj žgočih vprašanj, s katerimi se sooča Grčija, in ne nazadnje, spoznale šibkost režima, ki sloni na nasilju proti najširšim slojem naroda.

JOCO KLOPČIČ

Raziskovanje politične kulture

(skiciranje aktualnih problemov)

Ko doživljamo današnjo stvarnost, najbolj aktualna dogajanja v njej, rešujemo najbolj pomembne probleme našega družbenega življenja in pregledujemo tujo in (kar je še posebno spodbudno in razveseljivo) domačo politološko literaturo, se večkrat srečamo s politično kulturo. S področjem politologije, ki je relativno novo, ki pa je tako ali drugače, navzoče eksplicitno ali implicitno v večini razmišljanj, teoretičnih postavitev, empiričnih proučevanj in načrtovanju številnih akcij v družbenopolitični praksi. Eno prvih spoznanj, ki mora biti navzoče v naših razmišljanjih o politični kulturi, ki jo lahko na kratko opredelimo kot rezultat procesa politične socializacije, je spoznanje o *kompleksnosti in večstranosti* tega družbenega pojava, ki ga ni mogoče označiti in določiti z enega izhodišča (glede na dosedanje spoznanje, ki je nujno ozko in parcialno); nujen je širši, interdisciplinaren, *integrativen* pristop k proučevanju. Iz te ugotovitve izhaja, da je interdisciplinarni pristop k problemom raziskovanja politične kulture in politične socializacije zares nujen. Le če se proučevanja in raziskovanja na področju politične kulture lotimo interdisciplinarno, bomo lahko v začetku proučevanja določili mesto politične kulture v okviru celote družbenega življenja (tako imenovana »sistemska relevanca«); hkrati pa lahko le interdisciplinarnost zagotovi racionalno zastavitev akcije in s tem poveča »aksijsko potenco« na tem področju. Ob tej ugotovitvi postavljamo določeno omejitev, ki pa bistveno ne spreminja tega, kar smo povedali. Menimo namreč, da je kljub načelu interdisciplinarnosti v proučevanju politične kulture največja naloga prav pred politologijo; ne samo zaradi bolj ali manj neposredne disciplinarne povezanosti med politologijo in politično kulturo ampak tudi zaradi tega, ker lahko z razvojem politične kulture polito-

logija tudi verificira nekatera svoja temeljna teoretično-metodološka izhodišča. Ob tem niti ne bi bilo treba posebej poudarjati, da je politična kultura tisto področje politične znanosti, na katerem politična znanost še zlasti lahko »koristi« neposrednim in dolgoročnim nalogam politične prakse.

Nujnost sprememb in razvoja ter spoznanje o pomembnosti tega področja v razvoju družbe so v bistvu nekateri temeljni vzroki, zakaj je proučevanje tega področja postalo tako »popularno«. Le omenimo naj, da je problematika proučevanja in akcije za doseganje višje samoupravne politične kulture dobila velik pomen v večini razprav, ki v zadnjih letih in posebno po desetem kongresu potekajo v ZK, poudarili so jo v dokumentih minulega kongresa slovenske mladine, omenja pa jo skoraj vsako razmišljanje o posameznih dejavnikih politične kulture in politične socializacije (v ožjem smislu). Glede problemov in vprašanj, o katerih se je največ razpravljalo, mislimo predvsem na: probleme marksistične vzgoje mlade generacije in njenega odnosa do samoupravljanja, problem meščanskih idejnih vplivov v naši odprti družbi, velik pomen samoupravne politične kulture v uresničevanju delegatskega sistema in problem angažiranja vsakega posameznika v reševanju družbenih problemov. Iz tega zadnjega sklopa omenjamo predvsem razpravljanja o problemih idejnosti našega izobraževalno-vzgojnega sistema od osnovne šole naprej. Že v tem problemu naletimo na eno velikih vprašanj, ki stoje pred raziskovalci politične kulture: kolikšen je sploh delež in vpliv političnega učenja v ožjem pomenu v procesu kreiranja politične kulture. Ali morda večkrat neupravičeno preveč poudarjamo samo vlogo političnega učenja in jo tako neupravičeno in grobo iztrgamo iz celotnosti socializacijskega procesa.

Kljub temu, da ni naš namen, da bi orisali celoto področja in problemov politične kulture v naši družbi, vsekakor drži, da je to problem, katerega raziskovanje je danes nadvse pomembno, prav tako pa je pomembna *čim hitrejša* akcija celotne družbe in še posebno nekaterih dejavnikov na tem področju. Pot rešitve je globalno gledano že precej natanko določena: gre za medsebojno prepletanje znanstveno-raziskovalnih dosežkov in spoznanj in družbene akcije. Glede na to izhodišče lahko ugotovimo tole: če pojmujeemo proces politične socializacije, katerega rezultat je vedno takšna ali drugačna politična kultura, v najširšem smislu kot življenje in politično delovanje družine samo, potem lahko registriramo številne dejavnike, ki se tako ali drugače ukvarjajo z akcijo in proučevanjem na tem področju. Glede na to bi malce zlobno, vendar ne tako daleč od resnice, lahko ugotovili, da se je proučevanje politične kulture tako razširilo, da bi ga bilo mogoče označiti kot »konjunktorno blago« in kakšno raziskovalno ali družbeno akcijo na tem področju razumeti celo kot »kampanjsko«.

Raziskovalni potencial in njegovi produkti so se v preteklosti mnogokrat dotikali tega področja. Znanstveno-raziskovalna dejavnost je v

sedanjem trenutku zaradi spodbude družbeno-političnih organizacij in posebno ZK na tem področju dobila nekakšno prioritarno mesto. Vendar so se zato bolj kot prej pri proučevanju tega pomembnega področja pokazali nekateri problemi, ki so posledica stare prakse pa tudi vztrajanja na starih izhodiščih ali pa nosijo s sabo tiste oznake, ki v nemajhni meri veljajo za dejanja in akcije, ki niso dodobra premišljene in načrtovane.

Prikazali in spomnili bomo na nekaj problemov, ki zavirajo raziskovalno delo na tem področju ali pa ga v nekaterih situacijah in primerih, ki so za proučevanje te vrste še posebno pomembni, tudi siromašijo. Izbira in pregled nista sistematična, še manj popolna. Skušata biti aktualna in ne ločujeta sfere raziskovanja od sfere akcije. Drži pa tudi, da se podobni problemi, čeprav v različnih oblikah, porajajo na obeh področjih, tako na področju »teorije« kot tudi na področju »prakse«.

Po našem mnenju je eden splošnejših problemov, ki nastaja in je na tem področju še posebno pereč, problem integriranosti znanstveno-raziskovalnih prizadevanj, pa najsi to razumemo v vsebinskem (problem pristopa), ali pa v formalnem pomenu, ki seveda do neke mere izhaja in se navezuje na prvo (povezanost raziskovalnih programov v širše projekte, dosledna izpeljava principa »interdisciplinarnih raziskovalnih teamov«). Menimo, da bi že zaradi precejšnjega števila informacij, ki se zbirajo in zberejo na tem področju družboslovnega proučevanja, bilo nujno, da bi se različna središča raziskovalne dejavnosti boljše povezala med seboj.

Drugi med problemi, ki jih bo treba rešiti, je prav gotovo kratkoročna zasnovanost nekaterih teoretičnih prizadevanj, ki zaradi tega ne morejo uspešno prikazati dinamike in razvoja na tem področju. Ugotovitve, ki bi bile zbrane v dolgoročni nalogi na tem področju, bi lahko dale pomembna izhodišča za razmišljanje o pomembnosti (ne)posrednosti in intenzivnosti vpliva različnih dejavnikov na politično kulturo (posebno pri mladini). Vsakodnevnih problemov je na tem področju veliko; hkrati pa je v praktični dejavnosti tudi presenetljivo malo tako imenovanih »kratkoročnih« nalog, ki bi lahko hitro in z veliko »akcijsko potenco« odgovarjale na te probleme. Prav gotovo imajo tukaj pomembno vlogo predvsem spoznane potrebe in interesi tistih, ki naj bi jim izsledki te dejavnosti koristili pri njihovi akciji. Menimo pa, da se tudi ta raziskovalna prizadevanja ne bi smela najti v slepi ulici zato, ker bi si prizadevala reševati aktualne probleme, s tem pa bi izgubila teoretično raven in s tem že večkrat poudarjeno »akcijsko potenco«.

Z aspekta kompleksnosti in interdisciplinarnega odnosa do področij politične kulture in politične socializacije je danes še posebno pomembno razpravljati in raziskovati ter tako začeti akcijo na nekateri področjih, ki so bila še do nedavnega nekako zanemarjena in odrinjena v stran. Ta problem se še posebno žgoče kaže v potrebi po proučevanju vpliva, ki ga imajo sredstva množičnega obveščanja (posebno med mladimi — problem mladinskega tiska) na politično kulturo. Proučevanja tako imenovanih množičnih medijev in njihovega vpliva so danes tudi pri nas že

krepko prestopila začetno fazo — na tem področju je zbrana že precej gradiva in narejenih že tudi nekaj dobrih teoretičnih študij. Vendar pa bo treba vsa dosedanja in nadaljnja prizadevanja s tega področja še bolj povezati v teoretični okvir politične kulture in v teoretični okvir politične socializacije. Prav gotovo je to pot do zelo pomembnih sklepov.

V naših pogledih in razmišljanjih, za katere je žal značilno, da preskačujejo nekatere pomembne probleme in da že po svoji intenci nočejo sistematično pregledati vseh problemov na področju politične kulture, moramo spregovoriti nekaj besed tudi o mediju, ki ima danes posebno v nekaterih družbenih sredinah zelo velik vpliv na politično kulturo. Ta, danes vse bolj vpliven in v raziskovanju in proučevanju vse preveč odrinjen medij, je film. Tudi problematiko filma, njegove družbene vloge in posebno njegove vloge pri ustvarjanju politične kulture bo treba proučiti veliko bolj natančno, kot smo delali do zdaj. Ta proučevanja in ugotovitve iz našega okolja ne bi samo prispevale k filmski vzgoji (predvsem najmlajših), katere pomena se danes očitno še ne zavedamo dovolj, še več, lahko bi pomagale, da spoznamo, kakšna je vloga filma kot najbolj razširjenega medija v procesu politične socializacije. Upoštevati moramo — in to je po našem mnenju že eno izmed izhodišč — da za politično kulturo niso pomembni samo tisti produkti filmske umetnosti in filmske industrije, ki jih navadno imenujemo »politični«; veliko pozornosti in mnogo raziskovalnega prizadevanja bo namreč treba posvetiti predvsem tistim izdelkom, ki na videz iz različnih izhodišč obravnavajo različne navidez »nepolitične« probleme, ki prav gotovo imajo v sodobnem svetu in zato tudi v okviru oblikovanja neke politične kulture politične razsežnosti. Le omenimo naj pojav vedno številnejših nekritično »raznovrstno« izbranih filmov o črncih in o študentskih gibanjih na Zahodu. Slika in razumevanje sveta, ki jo ponujajo, sta v veliki večini teh filmov predvsem reakcionarni in zelo, zelo daleč od tistih osnovnih lastnosti, ki naj bi prispevale k ustvarjanju samoupravne politične kulture. Prav gotovo je takšnih primerov našega nekritičnega in nepremišljenega odnosa do pojavov, ki so samo navidezno nepomembni za našo politično kulturo, še več. Redki so primeri pisanja o problematiki »pop glasbe« (zahodne ali pa naše) in pojavov v zvezi z njo, ki so ta vprašanja obravnavali tudi s stališča družbenih in političnih razsežnosti.

Ko danes razmišljamo o raziskovanju politične kulture, smo v hudi nevarnosti, da bo šlo tudi to raziskovanje v tisto smer, ki je danes žal opazna v precejšnjem številu različnih akcij na tem področju. Mislimo na nekakšno »poudarjanje« pomena, ki ga ima samo politično učenje, predvsem v okviru politične kulture mlade generacije. Zaostanek, ki ga mora naša družba nadomestiti na tem področju, je precejšen in zato nikakor ne gre podcenjevati pomena učenja o politiki in seznanjanja z njo. Hkrati pa ne smemo nikakor pozabiti, da velika večina »učenja« poteka predvsem v vsakdanjem življenju in da je praksa takšne ali drugačne deklarirane politične kulture več kot samo različna oblika obvez-

nega in neobveznega šolanja in seznanjanja s politiko. Ta del družbene realnosti bo treba čim bolj temeljito znanstveno spoznati; hkrati pa upoštevati dejstva in probleme, ki smo jih tu nanizali, opredelili »skrajni domet« ožje pojmovanega političnega učenja v premagovanju politične in vsakršne alienacije in v doseganju osveščenosti in zavestne usmerjenosti posameznika v dani družbeni stvarnosti in tako tudi v procesu osveščanja posameznika o njegovih dejanskih interesih. Menimo, da bo prispevek raziskovanj k boljšemu spoznavanju področja politične kulture, če bo izhajal ali se vsaj približeval temu izhodišču, plodovit in akcijsko neposrednejši. K takšni usmeritvi raziskovanja imanentno sodi pojmovanje tega, kar poznamo kot »konkretni humanizem« in problem reflektirane in osveščene aktivnosti vseh posameznikov v družbi. Prizadevanja in akcije za preseganje politične alienacije v tem smislu so temelj samoupravne politične kulture. V tem smislu raziskovanje in proučevanje samoupravne politične kulture ne pomeni samo ugotavljanja takšnih ali drugačnih značilnosti tega pojava, ampak specifičen in pomemben kazalec razvoja naše družbe in naše osveščenosti o ciljih in smereh tega razvoja. Splošno povedano, je v tem tudi skrit praktični pomen raziskovanja politične kulture.

JOŽE VOLFAND

Podružbljanje lokalnih sredstev obveščanja

Označitev družbenopolitične vloge lokalnih sredstev obveščanja je bila v preteklosti veliko bolj sporna, kot je danes. Če je pred leti nastanek lokalnega časopisa in radia marsikje v resnici izražal prilagajanje modnim muham ali pa celo umetno dvigoval pomen vodilnih družbenih struktur, ki so znale preudarno izrabiti moč lokalnega obveščanja, potem le-to sedaj doživlja pomembno renesanso. Ta proces — ne da bi spregledali tudi resne napore mnogih lokalnih redakcij, ki so že od vsega začetka znale najti svoje mesto v izpopolnjevanju osrednjega obveščanja, tako imenovanega republiškega, in so svojo specifično vlogo informativnega medija v marginalni poziciji opravljale v izjemno hudih razmerah dovolj uspešno in kakovostno — je v tesni soodvisnosti z deetatizacijo našega družbenega sistema in z vse večjimi potrebami in zahtevami samoupravljavcev, delavcev in občanov, da oboroženi z lokalnim obveščanjem premagujejo, podirajo pregrade vseh mogočih oblik odtujenosti v lokalnem sistemu.

Pri možnostih za uveljavitev lokalnega obveščanja in njegove vgrajenosti v družbenogospodarske in politične odnose ne moremo prezreti pojave partikularnega, monopolnega, tehnokratskega in drugih vrst protisamoupravnega ravnanja v lokalnem sistemu, kjer si mnogi samoupravljajne zares predstavljajo kot samopostrežbo. Posebnosti lokalnega družbenega prostora moramo upoštevati, kadar razpravljamo v organizaciji, vsebini, kadrovskih težavah, razvoju ali pa o podružbljanju lokalnih obveščevalnih sredstev.

Lokalnega obveščanja pa ne moremo izvzeti iz globalnega sistema obveščanja. Žal se v družbeni praksi to rado dogaja, pa tudi v dokumentih ZK in SZDL pogosto zanemarimo pomen dveh »bazičnih« obveščevalnih sredstev — lokalnega tiska in radia ter glasil delovnih kolektivov. Morda je v tem dejstvu nekaj stare etatistične miselnosti ali pa smo pre slabo seznanjeni z neizmernimi možnostmi, ki jih za boljšo obveščenost delavca in občana v lokalnem sistemu ponujata ti dve prvi stopnici, navadno najpomembnejši in najbližji — za dokajšen del recipientov z nižjimi predznaki kulturne osveščenosti in neposredne vključenosti v politiko odločanja — v celovitem procesu obveščanja. Pri proučevanju lokalnih skupnosti opozarjajo avtorji na več zanimivih funkcij lokalnih sredstev obveščanja — da utrjujejo lokalni sistem, razširjajo kanale demokratičnega upravljanja, pomenijo »obliko stimulacije prebivalcev za delovanje, usmerjeno na podlagi dominantnih družbenih vrednot in normativnega reda. Gre torej za izrazito družben (ne le materialni) in sociološki (ne le ekonomski) način krepitve integracije lokalnih sistemov« (dr. Zdravko Mlinar: Sociologija lokalnih skupnosti). Integrativna vloga lokalnih sredstev obveščanja raste iz njihove razvitosti, iz njihove množičnosti, iz možnosti, ki jih pri izvajanju nalog obveščanja kažejo delavcu in občanu za neposredno vključevanje v odločanje, v delo, v prizadevanje za doseganje družbeno pomembnih ciljev v lokalni ali regionalni skupnosti.

V Sloveniji imamo šest regionalnih časnikov (Dolenjski list, gorenjski Glas, prekmurski Vestnik, ptujski Tednik, Primorske novice, celjski Novi tednik) in petnajst lokalnih radijskih postaj. Vsi mediji se združujejo v Združenju pokrajinskih časnikov in lokalnih radijskih postaj. Združenje ima koordinacijsko, vsebinsko-politično usmerjevalno in tudi materialno funkcijo (skupna ponudba časopisnega, radijskega prostora oglaševalcem). Naklada šestih pokrajinskih časnikov znaša okrog 120.000 izvodov na teden. Če upoštevamo strukturo bralcev in poslušalcev lokalnih radijskih postaj, že sama razširjenost (četudi so ostale še bele lise v pokrivanju prostora) lokalnega obveščanja ne dovoljuje marginalnega položaja, v katerem so se znašla lokalna sredstva obveščanja.

Zato ni čudno, da smo lokalci z odprtimi rokami sprejeli uvajanje delegatskega sistema in izostren odnos ZK in SZDL do nalog, ki jih morajo izpeljati sredstva obveščanja v ustavni preosnovi samoupravnega

sistema in pri izvajanju stališč X. kongresa ZKJ. V Sloveniji smo v lokalnih medijih sami zelo natančno opredelili naše mesto v družbenem komunikacijskem sistemu republike. Naša funkcija je v komplementarnosti »republiškega« obveščanja: niti dnevniki, niti TV, niti osrednji radijski program ne bodo mogli prenesti v osrednji pretok informacij vsega bolj ali manj živahnega lokalnega vrveža, vseh drobcev samoupravnih iskanj v lokalnem ali delovnem okolju, manifestacij družbene dejavnosti in vsega, za majhen kraj velikega in dragocenega, kar pred širšim avditorijem izgubi čar pomembnosti. Kaj pomeni komplementarno lokalno obveščanje v vsebinskem, organizacijskem in praktičnem življenju lokalnih medijev — to je snov za posebno meditiranje in dokazovanje utemeljenosti takega dopolnjevanja. Navzlic temu, seveda, da se nekateri vprašujejo, ali ne bi mogli v sedanji mreži lokalnih informacij poiskati racionalnejše rešitve te komplementarnosti, skladno s tezo, da ne more imeti vsaka vas svoje lokalne radijske postaje in časnika. No, odločitev o »graditvi« komunikacijskega sistema in o mestu lokalnega obveščanja v njem mora rezultirati iz družbeno dogovorjene in sprejete politike na področju obveščanja.

V tem trenutku, ko zavestno utiramo poti delegatskemu sistemu, so se v središču družbeno relevantnega interesa znašla tudi lokalna informacijska sredstva. Ne brez vzroka. Preseganje ozke delavčeve navezanosti le na ekonomsko samoupravno enoto in usmerjanje njegovega samoupravnega ravnanja v delegatsko življenje v TOZD, v krajevni skupnosti, v skupščini, v samoupravni interesni skupnosti, preseganje dualizma proizvajalca in občana vodi tudi skozi odprta vrata lokalnega obveščanja. Če pogledamo vse štiri ravnine samoupravnega odločanja — od delovne organizacije, krajevnih skupnosti, skupščine družbenopolitične skupnosti do samoupravne interesne skupnosti — na vseh teh poljih človekove subjektivne vloge kot antipoda odtujenosti, sopotništva ali pasivne objektivne pozicije, torej na vseh teh poljih uveljavljanja človeka-samoupravljalca, je moč lokalnega obveščanja globoko vsajena. Če jo znamo in hočemo afirmirati kot sredstvo v rokah delovnega človeka.

Čutimo, da je vse več sredin, ki so začele spoznavati, kako dragocene so vse možnosti lokalnega obveščanja. Kot dober primer lahko navedemo program lokalne radiodifuzije na Slovenskem, ki ga je sprejela republiška skupščina. Le-ta za začetek vsaj načelno, s predvideno konkretno uresničitvijo nakazuje razvojne vidike lokalne radiodifuzije. Komisija v minulih letih za informativno in propagandno dejavnost pri CK ZKS ni vselej vabila na različne posvete urednike pokrajinskih časnikov in tudi SZDL je prepustila združenju pokrajinskih časnikov in lokalnih radijskih postaj, naj se samo spopada z natrpano lestvico neubranu uglašanih problemov. Toda lani in letos smo bili tudi pokrajinski časniki prvokrat deležni republiške subvencije za papir (50 %). Ni veliko. A več kot materialna kompenzacija je upoštevanje družbenega statusa lokalnega obveščanja. Novega vrednotenja, torej.

Načelni politični odnos, spremenjen v času ustavne reforme, do lokalnega obveščanja ne odmeva v enakih intervalih tudi v občinah in regijah. Organizacijo obveščanja kot primarnega pogoja za boljše samoupravljanje niso vnesli med prednostne naloge v vsaki občini, kaj šele v vsaki delovni sredini. Ko smo v Sloveniji nekatere redakcije ponudile kolektivom, naj naročijo časopis (lokalni in republiški) delegatom, so ponekod v tej ponudbi videli samo komercialne namene. Le zakaj bi, so se spraševali, plačevali časopise delegatom? Če hočejo biti obveščeni, naj si časopis kupijo. Ti isti modrijani so molčali na vprašanje, ali v kolektivu razpravljajo v takem slogu tudi takrat, ko naj bi kopica vodilnih delavcev odšla na »velepomembno« ekskurzijo v tujino za devize — ali pa, ko morajo odločati o višinah potrebnih in nepotrebnih dnevnic, o banketih in podobno. V tem vprašanju je lep kos demagogije, vendar nekatere strukture, predvsem tehnomenažerske, drugačne interpretacije slabše razumevajo.

Še jasneje se nedefinirani lokalni odnos do lokalnega obveščanja kaže v pisanem spletu materialnih, kadrovskih, ustanoviteljskih, organizacijskih, samoupravnih in drugih problemov lokalcev. To neskladje med povečano vlogo lokalnega obveščanja, ki ga ne zahteva le politika, ampak ga življenjsko poudarja delegatski sistem — z realnimi razmerami v občinah, pokrajinah in v lokalnih informacijskih sredstvih, je spodbudilo združenje pokrajinskih časnikov in lokalnih radijskih postaj Slovenije k iskanju poti, ki bodo uveljavile politično ustvarjalno funkcijo lokalcev za uresničevanje delegatskih razmerij in stališč X. kongresa ZKJ.

Katere naloge smo si zapisali v redakcijske delovne načrte?

Kot izhodišče smo si zavestno izbrali v ustavi nakazano pot podružbljanja lokalnih sredstev obveščanja. V ustavi smo zapisali, da si delavski razred zagotavlja oblast, vladajočo pozicijo v družbenem odločanju, »z obveščanjem delovnih ljudi o vseh vprašanih, ki so pomembna za njihov družbenoekonomski položaj in za kar najbolj popolno kvalificirano odločanje pri opravljanju funkcij oblasti in upravljanju drugih družbenih zadev.« Že sama narava obveščanja skriva v sebi elemente doziranja, monopolnega ravnanja (izviri in selekcija informacij), etatične oziroma proračunske odvisnosti (dohodek lokalnih sredstev obveščanja se pretežno oblikuje na trgu in na podlagi subvencije ali ustanoviteljskega deleža) in to naštetu, mimo vsega ostalega, se zliva v eno samo značilnost bivanja lokalne informacije — v odtujenost.

Kolikor lokalna sredstva obveščanja v delegatskih razmerjih ne bi prišla temeljitim spremembam v družbenih odnosih, bi se nenadoma znašla na nepravem bregu združenega dela in ne bi zmogla prekoračiti Rubikona. Če še tako trdno zatiskamo oči pred resnico, se vendar ne moremo izogniti kritičnemu pogledu v odtujenosti delovnega človeka in občana od *njegove* lokalne informacije. Kajti informacija je bila njegova le toliko, da jo je sprejel ali ne, ali pravilneje, da je bila novica odtisnjena

na papir in poslana skozi eter široki, nepregledni množici recipientov ali anonimnemu posamezniku.

Krilatica, kdor ima v rokah informacije, ima tudi moč, je zrasla iz korenine, ki je trdno oprijeta zemlje. Res pa je seveda tudi, da vrč toliko časa hodi k vodnjaku po vodo, dokler se ne razbije.

Podružbljanje lokalnih sredstev obveščanja je potemtakem neločljiv del revolucionarnega boja ZK za to, da se delavec otrese spon alienacije na vseh področjih združenega dela, pa postane tudi informiranost dejavnosti, in sicer dejavnost posebnega družbenega pomena, področje združevanja, povezovanja, dogovarjanja in odločanja svobodnih proizvajalcev in občanov, njegova moč v utrditvi samoupravnega življenja v vseh delovnih in krajevnih okoljih, a tudi bič, ki bo ošvrknil in boleče razgalil vse, kar nasprotuje naši temeljni usmeritvi — uveljavitvi Marxove vizije svobodnega, socialnega, neodtujenega človeka.

Prvi konkretni odgovor na teoretično jasne želje je zahteval, da smo se čvrsto dogovorili za ustanovitelja. To je SZDL, ki prevzame razen pravic tudi dolžnosti. Podružbljanje se začne z izdajateljskimi sveti, s sosveti, s sosveti bralcev, z drugimi oblikami neposrednega vključevanja bralcev in poslušalcev v politiko obveščanja. Neizčrpno globok je vodnjak pisanih kanalov tvornega vplivanja recipientov lokalne informacije na redakcijsko politiko.

Najbolj prepričljivo izraža zven zavestno sproženega podružbljanja lokalne informacije koncepcija uredniške politike. Register novinarskih žanrov v pokrajinskem časniku ali lokalnem radijskem programu govori, čemu daje posamezni medij prednost pri komentiranju, poročanju in usmerjanju bralcev ali poslušalcev informacije.

Lokalni mediji smo v središče postavili človeka. Ne le »forumsko« poročanje. Ne le politiziranje s sklepi in stališči. Ne le odseve in registracije dejavnosti političnih forumov. Takšna pot novinarskega ravnanja se bo morala postopoma posipati z nepriljubljenimi praški dnevne politike. Sredstvo obveščanja pa mora ostati v redakcijski politiki avtonomno, kakor zahtevata programska zasnova ustanovitelja in politika ZK, usmerjena k človeku, k njegovemu tvornemu iskanju, z vsemi uspehi in problemi v delovnem in krajevnem okolju. Streženje dnevni politiki pomeni prvo stopnico k monopolu, nevarnost, da lahko posamezne skupine izkoristijo moč in vrednost lokalne informacije. Omenili smo, da so čeri te nevarnosti še ostrejšje v lokalnih družbenopolitičnih skupnostih kot kje na »republiški« ravni. Ureditvev ustanoviteljskih razmerij, ki jo je izpeljala SZDL, in javno razgrnjena programska politika medija nista obramba le proti monopolnim lovkam, ampak tudi proti vsem poskusom piratskega nastajanja lokalnih informacij. V Sloveniji smo k sreči ta razmerja uredili in to vprašanje z novo ustavo in zakonom še odločneje zaostri.

Drugi odgovor na vprašanje, kako bomo lokalci v Sloveniji izpeljali proces podružbljanja informacij, vsebuje torej programska zasnova me-

dija. Programska zasnova se otresa pozitivizma in politične registracije ter spremlja človekovo delo in bivanje v vsej njegovi mnogostranosti.

V snovanje take politike morajo biti bolj vključene tudi osnovne organizacije ZK. V občinah ali pa območjih bomo pri uresničevanju delegatskih razmerij začeli ustanavljati informativne centre. Več delavcev bo krojilo informacije. Politični subjekti v lokalnih sredstvih obveščanja bodo potemtakem pri iskanju in potrjevanju nove vloge lokalne informacije pred nalogami, ki jih ne bodo mogli zaobiti. Zato pa morata biti ZK in sindikat v novinarskih hišah močnejša, politično in akcijsko bolj usposobljena in učinkovitejša. Odkrito si moramo pogledati v oči in reči, najbrž tudi iz objektivnih vzrokov, da politično delo v redakcijah ni vedno najboljše. Morda zato, ker smo ves čas v »politiki«.

Združenje pokrajinskih časnikov in lokalnih radijskih postaj Slovenije pa si je odprlo še en horizont povezovanja z združenim delom in podružbljanja lokalne informacije. Pri tem smo izhajali iz možnosti delegatskih razmerij, političnih pobud in iz realnih razmerij, ki se ne zadovoljujejo le z družbenimi organi znotraj novinarskih hiš. Hočemo več in prepričani smo, da tudi informativna dejavnost ne more lebdeti med proračunsko prostodušnostjo in tržno pohlepnostjo.

Primer. Pokrajinski časniki v Sloveniji realiziramo 60 % vsega dohodka od reklam in propagande in 40 % od naklad ter družbenih subvencij (te ne presegajo 10—15 % dohodka). Velika odvisnost od porabnikov časopisnega prostora ni niti trenutno niti dolgoročno dobra in perspektivna. Vodi v nezdravo koketiranje med revno mladenko — lokalno informacijo in zajetnim mladeničem — gospodarskim partnerjem (ki je lahko zelo samoupravno naravnani ali pa meša samoupravljanje bolj po tehnomenažersko in v grupnolastniškem slogu). Zato v Sloveniji predlagamo SZDL, da se dogovorimo o vlogi lokalne informacije v komunikacijskem sistemu in jo čvrsto povežemo z združenim delom v občinah in na območju — najprej morda z družbenim dogovorom in samoupravnimi sporazumi o sofinanciranju informativne dejavnosti lokalnih medijev, ali pa da njihovo dejavnost v najkrajšem času vključimo v dogovore o splošni in skupni porabi. Pomeni, da bi ustanovili medobčinske samoupravne interesne skupnosti za lokalno informiranje in v njih izpeljali načelo svobodne menjave dela. Misel ni nova. Njen politični prerez bi povedal, da bi s samoupravno interesno skupnostjo postavili v drugačno samoupravno pozicijo »izdelovalce« informacij — novinarje in porabnike — delavce in občane. Družbena odgovornost do obveščanja bi dobila drugačne razsežnosti. Močno bi se vpela v združeno delo in ne bi pokrila le materialne deficite lokalne informacije, pač pa bi samoupravno organizirala dejavnost posebnega družbenega pomena. Najbrž bi tržna odvisnost tiska od propagande ostala, v manjši meri seveda, toda ta odvisnost bi se razblinila v družbenem odnosu združenega dela do »ta prave informacije«.

Družbenega odnosa do obveščanja še nimamo, pa če temu še tako ugovarjamo. Sedanji odnos se bolj zrcali v jasnih, naglašamo, pravih zahtevah do socialistične angažiranosti lokalne informacije. Toda to ne razrešuje konkretnih zadreg in pušča odprt prostor vegetiranju ali iznajdljivosti lokalne informacije ali pa tudi manipuliranju z njo.

Na proslavi 30-letnice slovenskega društva novinarjev je France Vreg razgrnil podatke, koliko je delavcev v skupščinah časopisnih hiš oziroma v izdajateljskih svetih. Sodi, da smo dali v teh družbenih organih delavcem premalo mest. Samoupravna interesna skupnost sama po sebi ne razrešuje strukturalnih problemov; čeprav odpira več možnosti. Toda koliko novega bi lahko zvedeli v razpravah o skupni porabi, kjer bi bili program, razvoj, obseg in materialne zahteve informativne dejavnosti razgrnjeni pred delavce v združenem delu.

Te razprave bi nas udarile po nosu. Tu in tam streznile. Toda začeli bi se zares dogovarjati o lokalni informaciji, ki mora rasti iz združenega dela, saj se vanj, kakorkoli že vzamemo, tudi vrača.

Lokalci v Sloveniji si bomo prizadevali za tako samoupravno organiziranost lokalne informativne dejavnosti.

PETER ZLATNAR

Nekaj misli k idejnosti pouka tujih jezikov

Prispevek Adolfa Bibiča v »Teoriji in praksi«, št. 7—8, 1974, ki nosi isti naslov, je vzpodbudil nekaj dodatnih misli, ki bi jih bilo dobro upoštevati pri razreševanju tega aktualnega, pa tudi družbeno pomembnega problema. Da je problem aktualen in žgoč, govore številne mednarodne konference, kongresi in simpoziji, ki obravnavajo probleme mednarodnega komuniciranja, evropskega povezovanja, manjšinskih vprašanj in osnovnih človekovih pravic, ki jih pri razreševanju teh vprašanj moramo upoštevati. Tu vznikajo nova in nova vprašanja in odgovori; posebno primerjajo teorijo in prakso na tem področju.

Pouk in spoznavanje tujih jezikov se pojavlja predvsem kot izraz potreb po komuniciranju, sporazumevanju in sodelovanju med narodi v svetovnem obsegu. Če izhajamo iz te potrebe kot vzroka, se vsiljujejo novi, bolj politični kriteriji, ki jih v Jugoslaviji že upoštevamo pri razreševanju nacionalnega vprašanja. Ker je jezik eden od najvidnejših znamenj nacionalne pripadnosti in zato tudi ena od osnovnih človekovih pra-

vic, moramo te kriterije upoštevati tudi pri razreševanju jezikovnega problema v mednacionalnih odnosih in seveda tudi pri načrtovanju pouka tujih jezikov v šolah in pri vzgajanju ustreznega učnega kadra.

Tu bi želel ponoviti nekaj načelnih kriterijev, ki jih navaja deklaracija o vprašanju jezika v odnosih med narodi in narodnostmi, ki jo je Zveza esperantistov Slovenije, kot stališče esperantistov Jugoslavije, naslovlila naši javnosti, skupščinskim in političnim organom.¹

Poglejmo, kateri so kriteriji, ki naj pripomorejo k razčiščenju teh pojmov in ki so lahko koristni pri izbiranju jezika, ki naj se uporablja v mednacionalnih odnosih.

1. Tudi pri uporabi jezikov moramo upoštevati demokratične in enakopravne odnose med narodi in državami.

2. Ker nasprotujemo vsiljevanju tujega jezika našemu narodu, tudi sami ne vsiljujmo svojega jezika pripadnikom drugih narodov in narodnosti.

3. Potrebno je spoštovati vsak narodni jezik kot sestavni del narodne individualnosti in kot izraz narodne pripadnosti.

4. Nobenemu narodu in jeziku ne smemo dajati prednosti, ker se iz take prednosti poraja globlja diferenciacija, lahko rečemo diskriminacija, ki se razširja na kulturno, gospodarsko in politično področje.

Deklaracija se zavzema za to, naj se jezikovna vprašanja razrešujejo po enakih načelih za vse jezikovne skupine, za velike in male narode, za večinske in manjšinske skupine, za države ter narode in narodnosti v večnacionalnih državnih skupnostih, ne glede na njihovo številčnost, saj je prizadetost prvenstveno osebna, brez ozira na številčnost skupine.

Deklaracija tudi pravilno ugotavlja, da je pri razreševanju tega problema in — kot posledica — tudi pri pouku tujih jezikov prevladoval le nenačelni prakticizem, ki je utrjeval že tako privilegirani položaj nekaterih velikih narodov in njih jezikov, in to na škodo drugih, do sedaj vedno odrievanih narodov.

Tovariš A. Bibič pravilno ugotavlja, da »jeziki glede na socialni substrat družb, ki se v njih izraža, niso gola oblika, marveč so vsebinsko napolnjeni z določenimi spoznanji in vrednotami, in se prek njih vselej (podčrtal P. Z.) v večji ali manjši meri pretakajo tudi idejni vplivi, ki se lahko razlikujejo z vrednostnim sistemom naše družbe.«

Iz naštetih političnih kriterijev lahko sklenemo, da *nobeden* od nacionalnih jezikov ne more biti politično nevtralnno sredstvo za sporazumevanje že s tem, da jih imenujemo »svetovni jeziki«, pa četudi so tako razširjeni in uporabljani, kot je danes, npr. angleščina, včeraj francoščina, jutri . . . ?

¹ Deklaracija je bila sprejeta na izrednem občnem zboru esperantistov in prijateljev mednarodnega jezika Slovenije dne 16. decembra 1972. Naslednji dan jo je sprejel zvezni odbor Saveza esperantista Jugoslavije, podprl jo je koordinacijski odbor Zvezne konference SZDL Jugoslavije ter vse republiške ter pokrajinske konference. Kot vodilno misel so jo sprejeli na mednarodnem kongresu esperantistov in jo posredovali svetu v obliki resolucije svetovni javnosti; sprejela jo je tudi Organizacija združenih narodov — letos v Hamburgu.

Zaradi takega brezizhodnega stanja prakticistične politike, predlaga deklaracija — v smislu deklaracije o pravicah človeka² in ustave SFRJ³, ki pravi, da so pravice človeka omejene le z isto pravico sočloveka oz. občana, *da se vsakdo v načelu odpove uporabi svojega nacionalnega jezika v stikih z drugimi narodi ali s pripadniki drugih narodnosti in da sprejme mednarodni jezik esperanto kot svoj drugi jezik za mednarodno uporabo*. S tem bi se tudi manifestirala pripadnost širši človeški skupnosti, saj je esperanto enako tuj in enako lasten vsakomur.

S tem bi obvarovali nacionalno individualnost in odpravili jezikovno diskriminacijo v odnosu do posameznikov in do narodnostnih grup.

Če se sedaj povrnemo na ugotovitev, da jezik ni le gola oblika izražanja, ampak da se v vsakem jeziku izraža njegov družbeni substrat, velja to tudi za mednarodni jezik, kot je esperanto, ki je otrok nastajajoče svetovne človeške skupnosti. Le-ta se odraža v vedno večji gospodarski soodvisnosti vseh ljudi na svetu, ne glede na raso ali jezik, v potrebi po vedno večjem znanstvenem in kulturnem sodelovanju, v sprejemanju skupnih političnih konceptov mednarodnega sožitja, izraženih v številnih deklaracijah, ter v ustanavljanju in delovanju skupnih meddržavnih organizacij in institucij v okviru OZN in ne nazadnje v mednarodnih nevladnih organizacijah in neformalnih srečanjih, ki so vedno dejavnejši in številnejši.

Če lahko pričakujemo kot normalno, da se z nacionalnimi jeziki, pa naj se imenujejo svetovni ali mednarodni, ki se poučujejo v naših šolah, pretakajo tudi nacionalni prikriti ali odkriti imperialistični ali hegemonistični vplivi družbenega substrata (stil življenja, prevladajoče politične usmeritve, ocenjevanje socialnih in političnih pojavov, koncepti odnosa do drugih narodov itd.), je normalno in razumljivo, da mednarodni jezik vsebinsko napolnjujejo spoznanja, vrednote in idejni vplivi, ki so prisotni pri nastajanju obče človeške skupnosti in pri oblikovanju obče človeških pravil sožitja med ljudmi in med narodi na svetu.

Katere jezike naj torej poučujemo?

Če upoštevamo politična načela, ki jih prinaša deklaracija, in če upoštevamo zahteve o praktični uporabnosti in ne nazadnje racionalnosti pri izbiri in sistematiki pouka, bi lahko nanizali sledeče zaporedje.

1. Osnovnošolski pouk v materinem oziroma v nacionalnem jeziku.
2. V drugi polovici osemletke naj se začne pouk mednarodnega jezika, ki naj ob prehodu v poklic ali naprej v srednjo šolo doseže stopnjo aktivnega znanja.

² Pri uporabi svojih pravic in svoboščin je vsak podvržen edinole zakonitim omejitvam, ki merijo na to, da se tudi drugim zagotovi priznanje in spoštovanje njihovih pravic in svoboščin in da se izpolnijo upravičene zahteve morale, javnega reda in splošnega blagostanja, ki naj veljajo v demokratični družbi. (Izdal Informacijski center Združenih narodov, Beograd, september 1966.)

³ Člen 153, 2. odstavek: Svoboščine in pravice človeka in občana so omejene samo z enakimi svoboščinami in pravicami drugih in z interesi socialistične skupnosti, ki jih določa ustava. Vsakdo je dolžan spoštovati svoboščine in pravice drugih in je za to odgovoren. (Uradni list SFRJ 1974.)

3. V srednji šoli naj se prične pouk v obliki tečajev tujih jezikov po načelu predmetnega pouka, ki naj da pasivno znanje tujega jezika in zmožnost branja tuje literature.

Tako zaporedje zagotavlja nacionalno individualnost; z aktivnim znanjem mednarodnega jezika si občan zagotovi enakopraven položaj v neposrednih pismenih in govornih stikih z drugimi narodnostmi, istočasno pa si pridobi trdno podlago za učenje drugih tujih jezikov v srednji šoli do takšne stopnje, da lahko s pridom uporablja tujo strokovno in drugo literaturo.

Taka načela in korenita sprememba pri učenju tujih jezikov upošteva načelo odprtosti naše socialistične družbe, zagotavlja enakopravnost v odnosih na področju jezika, ki je eden pglavitnih človekovih pravic; s pomočjo jezika se med sogovorniki takoj v začetku ustvarja ali duh enakopravnosti ali duh superiornosti oziroma manjvrednosti.

Ker je »maksimalno poznavanje tujih jezikov« v praksi omejeno na enega ali dva t. i. »svetovna jezika« z vsemi atributi diskriminacije, to načelo za našo socialistično in samoupravno družbo nikakor ni sprejemljivo kot rešitev jezikovnega problema — niti s političnih vidikov niti z vidikov praktičnih in ekonomskih možnosti.

Zaradi naštetih razlogov se popolnoma strinjam z mislijo tov. Bibiča, da je prav, da se pouka tujih jezikov začnemo lotevati z večjo odgovornostjo. Pristavil bi še: z večjo politično občutljivostjo in doslednostjo.

BORIS VERBIČ

Značilnosti razvoja slovenske zunanje trgovine

Razvoj slovenske zunanje trgovine kaže v obdobju po letu 1960 več značilnosti, ki jih lahko razdelimo v tri glavne skupine:¹

- splošne značilnosti,
- značilnosti v primerjavi z razvojem jugoslovanske zunanje trgovine,
- značilnosti vplivov razvoja zunanje trgovine na proizvodnjo.

1. Splošne značilnosti

Če analiziramo gibanja slovenske zunanje trgovine, ugotovimo te glavne splošne značilnosti:

- a) hitrejšo rast po letu 1960 kot pred letom 1960,
- b) hitrejšo rast uvoza od izvoza,
- c) naraščanje geografske koncentracije,
- č) zniževanje stopnje blagovne koncentracije.

a) Hitrejša rast po letu 1960 kot pred letom 1960

V obdobju po letu 1960 se je slovenska zunanja trgovina razvijala hitreje kot v letih pred tem letom. V letih 1955—1960 je slovenski izvoz naraščal po stopnji 11,2 %, uvoz pa po stopnji 13,3 %. V letih 1966—1970 naraščal po poprečni stopnji 13,2 %, uvoz pa po stopnji 16,4 %.

b) Hitrejša rast uvoza od izvoza

Ze iz teh podatkov je očitna razlika med stopnjami rasti izvoza in stopnjami rasti uvoza. Ta je bila v obdobju 1960—1973 za 1,4 % v korist uvoza. Če pa izračunamo poprečno stopnjo rasti za obdobje od začetka

¹ Prispevek je napisan na podlagi izsledkov raziskovalne naloge »Odnos Slovenije do ekonomskih grupacij v svetue«, ki jo je financiral sklad Borisa Kidriča in ki sta jo za inštitut za ekonomska raziskovanja iz Ljubljane opravila Lojze Sočan in Boris Verbič.

gospodarske reforme dalje, vidimo, da je slovenski izvoz v letih 1966—1973 naraščal po poprečni stopnji 13,2 %, uvoz pa po stopnji 18,3 %. Razlika med obema stopnjama je 5,1 %, torej dvakrat toliko, kar pomeni, da se je neugodno razmerje med izvozom in uvozom v obdobju po reformi še poslabšalo.

c) *Naraščanje stopnje geografske koncentracije*

Tretja značilnost slovenske zunanjetrgovinske menjave je naraščajoča stopnja geografske koncentracije, ki se je v obdobju 1960—1973 povečala pri izvozu s koeficienta 45,5 v letu 1960 na 52,6 v letu 1973 oziroma pri uvozu od 50,6 na 59,8.² Geografska koncentracija se je povečala zaradi naraščanja deleža razvitih dežel v naši zunanjetrgovinski menjavi.

Glavni slovenski zunanjetrgovinski partner je bila v vsem opazovanem razdobju Evropska gospodarska skupnost. Naš izvoz na to območje je naraščal po najvišji stopnji in sicer 17,9 % letno. Vzporedno s tem se je povečeval tudi delež EGS v slovenskem izvozu, ki je leta 1960 znašal 31 %, leta 1965 dobrih 36 % in leta 1973 skoraj 44 %. Še izrazitejša kot pri izvozu je bila usmeritev na EGS pri uvozu. Uvoz iz EGS je naraščal v omenjenem razdobju po poprečni letni stopnji 18,4 %, njen delež pa se je od slabih 41 % leta 1960 povečal na dobrih 54 % leta 1973.

Naš drugi najpomembnejši izvozni trg je SEV. Znano je, da na obseg naše menjave s tem področjem močno vplivajo politični odnosi, kar se seveda odraža tudi v zunanjetrgovinskih gibanjih. Za slovenski izvoz v SEV so značilna stalna nihanja, iz katerih je težko ugotoviti, ali delež SEV v našem izvozu upada ali narašča. Šele ko so izračunali trend po metodi drsečih sredin, se je pokazala rahla tendenca po naraščanju deleža SEV v slovenskem izvozu. SEV je tudi v uvozu dolgo imel drugo mesto, toda po letu 1969 ga je spodrinila EFTA. Poprečna letna stopnja rasti uvoza iz SEV znaša v omenjenem obdobju 12,7 % in je nižja od povprečne rasti celotnega uvoza, zaradi česar se je znižal tudi delež SEV v slovenskem uvozu od slabih 23 % leta 1960 na dobrih 14 % leta 1973.

Naš izvoz v EFTA se giblje počasneje od povprečja in delež EFTA, ki je naš tretji izvozni trg, kaže rahlo tendenco upadanja. Nasprotno pa uvoz iz EFTA hitro narašča po letni stopnji 17,2 %. Nadpovprečna rast je privedla tudi do tega, da se je delež EFTA v slovenskem uvozu z dobrih 16 % leta 1960 povečal na dobrih 18 % leta 1973, kar je za približno 4 % več od deleža SEV v istem letu.

Tudi izvoz v Severno Ameriko, katerega delež v slovenskem izvozu niha okoli 10 %, kaže dolgoročno rahlo tendenco upadanja. Močna niha-

² Koeficient geografske koncentracije je izračunan po formuli:

$$C_g = 100 \sqrt{\frac{\sum (x_t)^2}{x}} \text{, pri čemer je } x_t = \text{izvoz (uvoz) v določeno regijo}$$

$x = \text{celotni izvoz (uvoz).}$

Izvoz SRS po regionih

	1955	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
EGS	14.738	24.333	27.359	41.460	60.432	57.498	66.645	79.148
EFTA	13.200	14.663	16.811	20.121	19.085	21.702	25.264	29.636
SEV	2.170	18.260	12.096	16.507	23.453	39.006	50.894	50.187
Azija	7.491	7.401	7.287	9.380	9.237	11.449	12.908	6.695
Afrika	1.083	3.527	4.094	5.517	4.550	4.641	7.674	3.611
S. Amerika	4.360	8.507	10.571	13.977	13.860	14.954	17.435	18.990
J. Amerika	3.297	730	603	620	687	1.557	1.717	854
Drugi	248	1.169	1.822	1.484	1.006	1.580	1.874	17.129
Izvoz skupaj	46.587	78.550	80.643	109.106	132.310	152.379	184.411	206.250

Deleži po ekonomskih grupacijah in regionih

EGS	31,64	30,99	33,93	38,00	45,67	37,73	36,14	38,37
EFTA	28,33	18,67	20,85	18,48	14,42	14,24	13,70	14,37
SEV	4,66	23,18	15,00	15,13	17,73	25,60	27,60	24,33
Azija	16,08	9,42	9,04	8,60	6,98	7,51	7,00	3,25
Afrika	2,32	4,49	5,08	5,06	3,44	3,05	4,16	1,75
S. Amerika	9,36	10,83	13,11	12,81	10,48	9,81	9,45	9,21
J. Amerika	7,08	0,93	0,75	0,57	0,52	1,02	0,93	0,41
Drugi	0,53	1,49	2,24	1,35	0,76	1,04	1,02	8,31
Skupaj	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Geografska koncentracija	47,00	45,50	45,70	46,90	52,60	49,50	49,20	49,40

Uvoz SRS po regionih

	1955	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
EGS	20.515	45.004	57.045	47.225	54.824	68.875	70.150	89.782
EFTA	9.547	18.519	17.922	19.262	20.338	27.592	28.506	29.599
SEV	4.140	25.192	23.333	28.670	38.516	67.966	67.008	88.411
Azija	4.397	6.707	7.740	9.410	6.033	6.417	5.971	9.924
Afrika	1.577	4.597	2.682	3.666	4.620	16.004	6.518	7.364
S. Amerika	15.158	4.927	8.315	3.929	6.997	21.252	7.626	7.977
J. Amerika	1.553	2.104	2.220	2.790	2.747	3.830	3.788	2.089
Drugi	2.098	3.052	2.327	3.110	2.769	834	2.851	5.934
Uvoz skupaj	58.985	110.102	121.584	118.062	136.844	202.770	192.418	241.080

Deleži po ekonomskih grupacijah in regionih

EGS	34,78	40,87	46,92	40,00	40,06	33,97	36,46	37,24
EFTA	16,19	16,82	14,74	16,32	14,86	13,61	14,81	12,28
SEV	7,02	22,88	19,19	24,28	28,15	33,52	34,82	36,67
Azija	7,45	6,09	6,37	7,97	4,41	3,16	3,10	4,12
Afrika	2,67	4,18	2,21	3,11	3,38	2,96	3,39	3,05
S. Amerika	25,70	4,47	6,84	3,33	5,11	10,48	3,96	3,31
J. Amerika	2,63	1,91	1,83	2,36	2,01	1,89	1,97	0,87
Drugi	3,56	2,78	1,90	2,63	2,02	0,41	1,49	2,46
Skupaj	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Geografska koncentracija	48,50	50,60	53,70	50,60	51,70	50,90	52,90	54,10

(v 000 USA \$)

Razpredelnica 1

1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	Indeks 1960 = 100	Povpr. letna stopnja rasti v %
83.815	89.654	109.968	122.568	135.837	181.152	244.352	1004	17,9
31.158	37.431	43.376	47.818	45.502	62.365	84.539	577	13,5
58.818	49.540	61.463	68.799	85.226	108.242	122.654	674	14,6
4.987	6.938	5.791	7.422	8.935	8.491	25.454	344	9,2
4.272	9.030	6.453	5.137	4.917	7.158	14.819	420	10,8
20.506	25.503	31.159	28.515	34.991	42.269	50.794	597	13,6
3.204	1.815	2.979	3.247	2.187	2.495	2.945	403	10,5
13.266	16.134	13.317	12.354	16.838	16.728	10.153	869	16,7
220.053	236.045	274.506	295.860	334.433	428.900	555.710	707	15,0
38,09	37,98	40,06	41,43	40,62	42,24	44,40		
14,17	15,86	15,80	16,16	13,61	14,54	15,90		
26,73	20,99	22,39	23,25	25,48	25,24	22,86		
2,27	2,94	2,11	2,51	2,67	1,98	2,07		
1,94	3,83	2,35	1,74	1,47	1,67	1,69		
9,32	10,80	11,35	9,64	10,46	9,86	8,65		
1,46	0,77	1,09	1,10	0,65	0,58	0,28		
6,02	6,83	4,85	4,17	5,04	3,89	4,15		
100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00		
50,00	48,10	50,00	51,40	51,20	52,40	53,40		

(v 000 USA \$)

Razpredelnica 2

1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	Indeks 1960 = 100	Povpr. letna stopnja rasti v %
163.313	172.236	218.934	300.301	327.456	331.631	504.809	1122	18,4
43.891	57.506	77.721	112.883	116.366	120.710	170.004	918	17,2
69.510	71.839	76.671	73.538	100.489	114.685	134.783	535	12,7
15.534	15.385	12.301	14.628	20.462	21.477	21.012	313	8,5
8.340	8.306	8.415	8.674	12.274	10.880	25.833	562	13,1
13.205	8.934	17.343	25.777	23.313	25.009	37.146	754	15,4
3.228	2.137	5.662	3.590	1.759	1.840	8.748	416	10,7
11.330	5.435	10.434	6.932	7.640	7.508	20.691	678	14,7
328.351	341.778	427.481	546.323	609.759	633.740	923.026	838	16,4
49,74	50,39	51,21	54,97	53,70	52,33	54,75		
13,37	16,83	18,18	20,66	19,08	19,05	17,72		
21,17	21,02	17,94	13,46	16,48	18,10	14,30		
4,73	4,50	2,88	2,68	3,36	3,39	2,13		
2,54	2,43	1,97	1,59	2,01	1,72	2,40		
4,02	2,61	4,06	4,72	3,82	3,95	3,90		
0,98	0,63	1,32	0,66	0,29	0,29	0,53		
3,45	1,59	2,44	1,26	1,26	1,27	4,27		
100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00		
56,20	57,40	57,50	60,50	59,60	58,80	59,70		

nja je opaziti tudi pri uvozu iz Severne Amerike, ki pa se je ustalil pri približno 4 % slovenskega uvoza.

Tako za slovenski izvoz v nerazvite dežele kot za izvoz iz njih lahko ugotovimo, da močno zaostajata za splošnim trendom. Slovenski izvoz v Azijo je v razdobju, ki smo ga opazovali, naraščal komaj po 3,8 odstotni stopnji rasti, izvoz v Južno Ameriko po stopnji 5,3 % in v Afriko po stopnji 6,9 %. Pri uvozu opazimo sicer višje stopnje rasti, vendar so vseeno precej pod povprečjem, in sicer pri uvozu iz Azije komaj 8,1 odstotno stopnjo rasti, iz Afrike 12 % in iz Južne Amerike samo 6,4 %. Posledica takšnih gibanj je presenetljivo globok padec deleža nerazvitih v naši zunanjetrgovinski menjavi. Delež Azije se je v našem izvozu od 9,42 % leta 1960 znižal na komaj 1,98 % leta 1972, v uvozu pa od 6,09 % na 3,39 %, delež Afrike v izvozu od 4,49 % na 1,67 % in v uvozu od 4,18 % na 1,72 % ter delež Južne Amerike v izvozu od 0,93 % na 0,58 % in v uvozu od 1,91 % na 0,29 % (*razpredelnici 1 in 2*).

č) Zniževanje stopnje blagovne koncentracije

Ko smo izračunali koeficiente blagovne koncentracije na podlagi podatkov o slovenskem izvozu po blagovnih skupinah, se je pokazalo, da se je občutno znižala blagovna koncentracija v slovenskem izvozu, predvsem zaradi tega, ker je naš izvozni asortiment v EGS in EFTA zdaj bogatejši. Koeficient blagovne koncentracije našega izvoza v EGS se je od 21,45 leta 1966 znižal na 16,43 leta 1972. Še hitreje se znižuje koeficient blagovne koncentracije našega izvoza v EFTA, saj se je od 22,58 v letu 1966 znižal na 14,83 leta 1972. Medtem ko koeficienti blagovne koncentracije našega izvoza v SEV ne kažejo kakih značilnih premikov, pa je blagovna koncentracija našega izvoza v Severno in Južno Ameriko bistveno višja kot pri izvozu v druga področja ter se giblje okoli 37 pri izvozu v Severno Ameriko in se zelo hitro zvišuje pri izvozu v Južno Ameriko. Višja stopnja blagovne koncentracije je razumljiva, ker je zaradi sorazmerno visokih prevoznih stroškov manj še konkurenčnih proizvajalcev. Ustaljenost blagovne koncentracije izvoza v Severno Ameriko in hitro naraščanje pri izvozu v Južno lahko pojasnimo z relativno stabilnostjo severnoameriškega trga in s hudo nestabilnostjo v deželah Južne Amerike, zaradi katere je prodaja na južnoameriškem trgu čedalje bolj težavna in tvegana in se zanj odloča čedalje manj naših izvoznikov (*razpredelnica 3*).

2. Slovenska dinamika hitrejša od jugoslovanske

Dinamika blagovne menjave slovenskega gospodarstva je bila v obdobju od 1960 do 1973 občutno hitrejša od jugoslovanske. Leta 1960 je znašal slovenski delež v jugoslovanskem izvozu 13,8 % ter 13,3 % v uvozu. Leta 1965 sta delež izvoza in delež uvoza dosegla že 16,9 % ozi-

roma 14,9 % in se do leta 1973 vzpela na 19,5 % oziroma 20,5 %. Hitra rast slovenske zunanjetrgovinske menjave se kaže tudi v visoki vrednosti izvoza in uvoza na prebivalca. Leta 1973 je v Sloveniji znašal izvoz na prebivalca 327 dolarjev, uvoz pa kar 544 dolarjev. Skupaj torej 871 dolarjev, s čimer se je Slovenija približala deželam z razmeroma razvito mednarodno menjavo. Tega leta je zunanjetrgovinski promet na prebivalca znašal v Jugoslaviji le 376 dolarjev, in sicer 146 dolarjev izvoza in 230 dolarjev uvoza.

Uspešnejši razvoj slovenskega izvoza lahko med drugim pripišemo kvalitetni spremembi, do katere prihaja v slovenskem izvozu. Dosedanja značilnost proizvodne strukture tako slovenskega kot jugoslovanskega gospodarstva kot celote in pa tudi večine podjetij je bil izredno širok proizvodni program. Zaradi tega se je v izvoz vsako leto vključevalo zelo veliko število novih proizvodov, prav tako pa je začasno ali stalno odpadalo večje ali manjše število drugih proizvodov. To je povzročilo visoko stopnjo nestabilnosti izvoza tako v blagovnem kot v regionalnem pogledu. Zadnja leta pa ima za rast slovenskega izvoza čedalje pomembnejšo vlogo nekaj industrijskih proizvodov, kar kaže na dolgoročno izvozno usmeritev nekaterih proizvodov, ki se tudi po vrednosti prebijejo na vrh v seznamu izvoznih proizvodov. Medtem ko je v jugoslovanskem gospodarstvu stopnja izvozne rasti vrednostno najpomembnejših izdelkov na splošno zaostajala za dinamiko rasti celotnega izvoza, pa je stopnja izvozne rasti pri večini vrednostno najpomembnejših izdelkov v slovenskem izvozu vsaj v obdobju po letu 1969 presegala stopnjo rasti celotnega izvoza slovenskega gospodarstva. Ta značilnost je prišla še prav posebno do veljave ob izredno visoki stopnji naraščanja izvoza v zadnjih dveh letih. Od 37 takšnih proizvodov jih je skoraj tri četrtine lani preseglo poprečno izvozno dinamiko v primerjavi z letom 1972, izvoz le 4 proizvodov ali ene desetine pa je bil lani manjši od predlanskega. Podatki nazorno kažejo, da je prav nadpoprečno povečanje izvozne vrednosti pri vrednostno najpomembnejših proizvodih odločilno vplivalo na visoko stopnjo povečanja izvozne vrednosti v letu 1973 (indeks 129,6).

Če primerjamo slovensko blagovno menjavo z jugoslovansko, opazimo še neko pomembno značilnost, in sicer močno navezanost sloven-

Stopnja blagovne koncentracije

(računano na podlagi podatkov o slovenskem izvozu po blagovnih skupinah)

	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
EGS	21,45	23,02	19,24	16,73	15,81	18,17	16,43
EFTA	22,58	19,24	18,17	19,49	16,12	14,83	14,83
SEV	15,49	18,44	18,44	17,03	18,17	16,43	16,12
Severna Amerika	34,35	40,99	37,55	39,75	37,15	37,28	37,01
Azija	17,89	26,08	26,83	22,36	38,21	15,17	17,32
Afrika	21,68	37,42	41,11	25,50	19,24	26,46	22,14
Južna Amerika	33,91	48,79	33,76	41,47	41,95	59,25	73,76

skega uvoza na uvoz že obdelanih reprodukcijskih materialov. Delež uvoza osnovnih surovin je v Sloveniji za več kot polovico nižji kot v Jugoslaviji. Tako je znašal delež uvoza nepredelanih proizvodov v letih 1972 in 1973 v Jugoslaviji 16,1 % in 17,8 %, medtem ko je v Sloveniji v teh letih dosegel samo 7,4 % oziroma 8,1 %.

3. Vpliv zunanje trgovine na proizvodnjo

Glede na to, da dobiva izvoz slovenskega gospodarstva najmočnejši impulz v čedalje večji meri prav od nadpovprečne izvozne rasti proizvodov z večjo izvozno vrednostjo, postaja izvoz vse pomembnejši dejavnik selektivne gospodarske rasti, ki vpliva na pomembne strukturalne spremembe v gospodarskih dejavnostih. V že omenjenem obdobju se je razmerje med tremi glavnimi gospodarskimi dejavnostmi glede na delež v slovenskem izvozu stalno spreminjalo v korist industrije in v škodo deleža kmetijstva. Delež industrije se je od 76,37 % leta 1960 povečal na 89,12 % leta 1973, medtem ko se je delež kmetijstva znižal od 20,14 % na 7,54 % ob sorazmerno stabilnem deležu gozdarstva med 2 in 3 %. Toda do velikih strukturalnih sprememb prihaja tudi znotraj posameznih dejavnosti zlasti v industriji. Opazimo lahko, da se je v obdobju, ki smo ga opazovali, zmanjšal pomen izvoza izdelkov pisane metalurgije, tekstilne in živilske industrije, zmanjšal se je tudi delež lesne industrije, vendar se njen delež od leta 1965 dalje ni zmanjšal. Nasprotno pa opazimo v tem obdobju močan vzpon pri kovinsko predelovalni industriji in elektroindustriji, na kateri je leta 1960 prišlo komaj dobrih 9 % slovenskega izvoza, lani pa že skoraj tretjina. Značilnost slovenskega izvoza izdelkov kovinsko predelovalne industrije je v tem, da se je izvoz osredotočil na nekaj pomembnih proizvodenj, od katerih je najpomembnejša proizvodnja vozil in sestavnih delov. Tako tudi večji del izvoza te panoge izvira iz treh proizvodnih organizacij avtomobilske industrije (IMV, TOMOS, TAM), ki uspešno razvijajo kooperantsko mrežo. Tako se izvoz kovinske industrije čedalje bolj spreminja iz bolj ali manj slučajnih in majhnih izvoznih vrednosti velikega števila proizvodenj v manjše število proizvodenj z visokimi in stalnimi vrednostmi in visoko stopnjo izvozne usmerjenosti. To pa pomeni, da imata izvoz in njegova dinamika čedalje večji vpliv na stopnjo gospodarske rasti teh panog sploh. Podoben razvoj je doživela tudi elektroindustrija. Z letom 1969, ko je dosegla 5,75 odstotni delež celotnega slovenskega izvoza, se končuje obdobje izvoza velikega števila izdelkov z manjšo izvozno vrednostjo. Po letu 1969 pa se vključijo v izvozni program velike proizvodne zmogljivosti na področju gospodinjske opreme, po drugi strani pa so v izvozu čedalje uspešnejše specializirane proizvodnje električnih motorjev in transformatorjev, sestavnih delov za področje elektronike in telekomunikacij ter električnih aparatov. Gre za specializirano in veliko serijsko proizvodnjo večjega števila proizvodov, predvsem v okviru zaokroženega proizvodnega programa obeh največjih

Strukturalne spremembe v izvozu slovenskega gospodarstva v posameznih letih od 1960 do 1973

Šifra	Panoga	Delež panog v skupni izvozni vrednosti v %			
		1960	1965	1969	1973
113	Energetika	0,18	0,22	0,36	0,59
114	Črna metalurgija	2,21	2,22	2,06	3,50
115	Pisana metalurgija	13,97	11,40	16,37	7,56
116	Nekovine	3,07	3,21	3,51	2,89
117	Kovinska industrija	7,51	17,80	15,65	19,65
119	Elektroindustrija	1,59	3,71	5,75	11,58
120	Kemična industrija	4,24	4,14	6,18	6,33
122	Lesna industrija	23,28	15,79	14,32	16,58
123	Papirna industrija	0,94	2,92	3,28	2,54
124	Tekstilna industrija	7,95	10,15	9,52	6,44
125	Usnjarska, obutvena industrija	6,15	5,07	6,98	7,52
126	Gumarska industrija	0,06	0,45	0,39	0,92
127	Živilska industrija	5,22	3,78	2,32	2,05
128	Grafična industrija	0,00	0,07	0,48	0,87
211		6,60	3,77	2,47	0,93
212		0,77	0,20	0,10	0,13
214		9,73	11,55	7,00	5,18
216		3,05	2,01	1,43	1,30
313		1,95	0,87	1,11	1,69
314		0,76	0,54	0,66	0,85
Industrija		76,37	80,93	87,17	89,12
Kmetijstvo		20,15	17,53	11,00	7,54
Gozdarstvo		2,71	1,41	1,77	2,54
Nezajete panoge		0,77	0,13	0,06	0,80
Blagovni izvoz		100,00	100,00	100,00	100,00

podjetij, »Iskre« in »Gorenja«, katerima postaja izvoz vse bolj temelj za nadaljnje hitro povečevanje proizvodnje.

Izvoz panoge pisane metalurgije je močno trpel zaradi tega, ker so se zelo znižale cene živega srebra, poleg tega pa se je po letu 1969 močno zmanjševal izvoz surovega aluminija.

Dokaj neugodnemu razvoju smo priče v lesni industriji, ki je sicer od leta 1969 dalje nekoliko popravila svoj do tedaj upadajoči delež, vendar to predvsem zaradi tega, ker so se zelo povečali proizvodi nižje stopnje obdelave, predvsem žagani les. Temu stroškovno in konkurenčno neugodnemu procesu, ki so ga spodbujali veljavni zunanjetrgovinski instrumenti ter odnosi cen na svetovnem trgu, se lesno gospodarstvo, ki je bilo organizacijsko še premalo povezano, ni moglo upreti. Sedanji proces koncentracije slovenske in jugoslovanske lesne industrije daje možnosti narodnogospodarsko racionalnejšega ravnanja ter možnosti za organizirano nastopanje na posameznih trgih, zlasti v SEV, kakor tudi za uspešnejše prodiranje na svetovni trg z novimi oblikami (opremljanje, inženiring).

Tekstilna industrija je ena izmed panog, ki so v svetovnem gospodarstvu v zatonu, kar je gotovo tudi poglobitni vzrok, da se zmanjšuje tek-

stilna industrija v slovenskem izvozu. Druge panoge niso dosegle pomembnejših premikov. Nekatere so nekoliko napredovale, druge nazadovale. Vzrok je nedvomno v tem, da so proizvodne zmogljivosti še preveč razdrobljene, in zato lahko v nekaterih panogah računamo z boljšimi rezultati, ko bo prišlo do povezovanja in usklajevanja proizvodnih programov, kar se že pričinja uresničevati npr. v kemični industriji.

Vrednost kmetijskega izvoza se je v obdobju od 1960—1973 počasi večala, obenem pa se je število izvoznih proizvodov skrčilo v glavnem na hmelj, meso in vino.

Na podlagi opisanega razvoja lahko rečemo, da je v slovenskem izvozu v omenjenem obdobju prišlo do pozitivnih sprememb tako glede stopnje predelave kakor tudi glede načina odločanja za izvoz. Pretežni del izvoza je vse bolj vezan na manjše število velikih podjetij z dinamičnim razvojem, izvoz vrednostno najpomembnejših proizvodov postaja vse bolj stabilen, dosega nadpovprečne stopnje rasti, s tem pa se zvišuje stopnja izvozne usmerjenosti slovenske industrije in večja vpliv izvoza na stopnjo gospodarske rasti v celotnem slovenskem gospodarstvu, še zlasti pa v izvozno usmerjenih industrijah.

Visoke stopnje izvozne rasti nedvomno pomembno vplivajo na stopnjo rasti slovenskega gospodarstva. Z izoblikovanjem manjšega števila proizvodenj, ki temelje na visoki izvozni rasti, postane za take proizvajalce čedalje bolj življenjskega pomena rentabilnost izvoza. Številni izvozniki so v pogojih veljavnega zunanjetrgovinskega in deviznega režima reševali vprašanje izvozne rentabilnosti tako, da so, razvijali dopolnilne proizvodnje za domači trg, in sicer predvsem na podlagi zagotovljenih deviznih sredstev iz izvoza. Vsekakor pa to čisto kratkoročno podjetniško merilo na podlagi trenutno veljavnih predpisov ne more biti zadosti trden temelj za dolgoročnejši in trajen razmah izvozno pomembnih proizvodenj. Razvoj izvozno usmerjenih industrijskih dejavnosti prerašča podjetniški interes in postaja pomemben za celotno gospodarsko politiko. Po drugi strani pa se morajo izvozno usmerjene gospodarske dejavnosti čedalje bolj prilagajati pogojem gospodarjenja in poslovanja na svetovnem trgu, če hočejo obdržati ugodno dinamiko izvozne rasti. Zato izvozno usmerjene dejavnosti ne samo po obsegu, ampak tudi tehnološko razvojno in organizacijsko preraščajo okvir gospodarjenja v razmeroma zaprtem domačem trgu ter se čutijo čedalje bolj utesnjene v pretogi administrativni sistem. Zaradi tega bi bilo treba posodobiti naš zunanjetrgovinski in devizni instrumentarij, ker je zaradi tega, ker se spreminja izvozna in uvozna struktura, dosedanji sistem na nekaterih področjih zastarel ali pa postal celo ovira za hitrejši gospodarski razvoj in s tem narodnogospodarsko škodljiv. Zaradi tega bi bilo nujno potrebno proučiti delovanje zunanjetrgovinskega intervencijskega mehanizma v razvijanju novih odnosov med proizvodnjo, uvozom in izvozom. Tako je kombinacija splošnega sistema dinarske in devizne izvozne stimulacije postala zastarela in neprimerna iz več razlogov. Predvsem daje praviloma enake možnosti

izvoza vsem proizvodnjam ne glede na stopnjo obdelave. Zaradi strogih zahtev glede kvalitete je s čisto podjetniškega vidika včasih bolje izvažati proizvode nižje obdelave, še posebno v obdobjih, ko se višajo cene surovinam. Dalje, potreba, da bi si zagotovili devizna sredstva, sili proizvajalce v izvoz v vsaki fazi predelave. Zaradi tega se pogosto dogaja, da enake proizvode po eni strani izvažamo in po drugi uvažamo (včasih celo iste!). Še zlasti je postal tak sistem neugoden v zadnjih letih, ko so se cene surovin in polizdelkov zviševale hitreje kakor cene končnih izdelkov. V takih razmerah so industrijske dejavnosti v višjih fazah predelave imele zaradi podjetniškega forsiranja izvoza proizvodov nižje obdelave hudo škodo. Lep primer je izredno povečanje izvoza žaganega lesa: s približno 10 milijonov dolarjev v letu 1972 se je povečal lani na 25 milijonov dolarjev. Na podobne primere lahko naletimo skoraj v vseh panogah. Kljub višji stopnji koncentracije in organiziranosti slovenskemu in jugoslovanskemu gospodarstvu v zadnjih nekaj letih ni uspelo občutneje zmanjšati negativnega delovanja instrumentarija na izvozno strukturo. Seveda je takih sistemskih rešitev dvomljive vrednosti še več (vprašanje pretiranih necarinskih dajatev in njihovega vpliva na povečevanje proizvodnih stroškov, prelivanje čvrstih deviz v klirinške itd.), zato bi se naše gospodarske težave samo še zaostrovale, če bi odlašali in ne odpravili ali spremenili tistih sistemskih rešitev, za katere ugotovimo, da neugodno delujejo ali celo zavirajo razvoj naših izvozno usmerjenih dejavnosti.

4. Neblagovna menjava

Tudi pri slovenski neblagovni menjavi s tujino opazimo zelo ugodno dinamiko. Podatki o neblagovni menjavi Slovenije kažejo, da v zadnjih letih hitro narašča neblagovni dotok in bistveno manj in umirjeno narašča neblagovni odtok. Glavni vir neblagovnega dotoka so nakazila zdomcev in devizni dohodki od turizma.

Naraščajoča pozitivna razlika v neblagovni menjavi s tujino je izrednega pomena še zlasti, ker gre predvsem za konvertibilne valute. Ta dotok pa bo imel še večji pomen, če nam bo uspel, da ga bomo v večji meri izkoriščali za uvajanje sodobne tehnologije in znanja ter za čim hitrejšo modernizacijo gospodarstva, ne pa toliko za kritje negativne razlike v blagovni menjavi. Taka usmeritev ni neizogibno potrebna le zaradi tega,

Neblagovni dotok in odtok v obdobju 1969—1973 (v mio dinarjev)

	1969 ³	1970 ³	1971 ⁴	1972 ⁴	1973 ⁴
1. Skupni neblagovni dotok	1.329	1.703	2.973	3.529	4.730
2. Skupni neblagovni odtok	308	500	640	836	816
3. Razlika (v mio dinarjev)	1.021	1.203	2.333	2.693	3.914
4. Razlika v mio dolarjev	81,68	96,24	139,98	161,58	234,84

³ 1 \$ = 12,50 din

⁴ 1 \$ = 17.— din

da bomo lahko odpirali nova delovna mesta za prirastek prebivalstva, ki je spodobno za delo, ampak tudi za to, da omogočimo vrnitev zaposlenih v tujini.

5. Gibanja kapitala

V strukturi slovenskih naložb pride v zadnjem obdobju približno tretjina sredstev na industrijo, druga tretjina na drugo gospodarstvo ter zadnja tretjina na negospodarstvo. Pri tem je značilno, da je v obdobju po reformi obseg bančnih sredstev vse do leta 1972 presegal obseg lastnih naložbenih sredstev gospodarstva, kar pa ne velja za industrijo. Tako so leta 1972 znašale skupne naložbe v gospodarstvo 5.561 milijonov dinarjev, od tega pa je prišlo na bančna sredstva 2.076 milijonov, na družbene sklade 630 milijonov ter na lastna sredstva gospodarstva 2.855 milijonov dinarjev. V industriji pa je od 2.586 milijonov dinarjev prišlo na bančna sredstva 887 milijonov, na sredstva družbenih skladov 152 milijonov ter na lastna sredstva industrije 1.547 milijonov.

V zadnjih letih je slovensko gospodarstvo naredilo tudi prve korake pri vključevanju v mednarodno gibanje kapitala. Vendar za zdaj obseg tujih naložb v slovensko gospodarstvo komaj presega stopnjo simboličnosti, saj znašajo celotne naložbe tujih partnerjev (od leta 1968 dalje) komaj okoli 750 milijonov dinarjev, slovenske naložbe v tujini pa okoli 60 milijonov dinarjev. Glede na to, da so tuje naložbe omejene samo na industrijo in znotraj nje le na nekatere panoge, pa je ponekod pomen tujih naložb precej večji, kot kaže skromni obseg naložb. Pri tem je še posebno pomembno, da je za tuje naložbe v čedalje večji meri značilno, da so usmerjene v proizvodnje z zahtevno tehnologijo kakor tudi da imajo vse pomembnejšo vlogo na področju uvajanja sodobnih tehnoloških in razvojnih rešitev. Na področju uvoza kapitala (samo skupne naložbe) je za Slovenijo značilno, da pride nanjo kar 37,77 % vseh naložb v Jugoslavijo. Tuje naložbe so usmerjene v kemično in kovinsko industrijo. Sicer pa je delež posameznih panog takle:

kemična industrija	28,5 %	papirna industrija	5,01 %
kovinska industrija	18,40 %	gradbeni material	4,11 %
elektroindustrija	13,90 %	lesna industrija	3,98 %
gumarska industrija	12,43 %	druge panoge	5,76 %
usnjarska industrija	8,36 %		

Medtem ko je za naložbe tujih podjetij v slovensko gospodarstvo značilno, da so po obsegu večje, da so v glavnem namenjene za izboljšanje tehnologije in proizvodnih postopkov, pa so značilnosti slovenskih naložb v tujini tako po obsegu kot namenu bistveno drugačne. Medtem ko so tuje naložbe v Sloveniji po vrednosti dvanajstkrat višje od slovenskih naložb v tujini, pa je število slovenskih naložb skoraj trikrat višje od tujih naložb v Sloveniji. Tako je bilo ob koncu lanskega leta 73 naložb naših

podjetij v tujini in samo 29 registriranih naložb tujih partnerjev v Sloveniji. Poleg tega pride okoli 65 % (po vrednosti) slovenskih naložb na trgovino, okoli 20 % na investicijska dela in le okoli 15 % na naložbe v proizvodnjo. Skoraj 70 % slovenskih naložb pride na Evropo, na Severno Ameriko dobrih 7 % ter na dežele v razvoju 23 %. Pri tem pride v Evropi na trgovino nad 80 % naložb, v Severni Ameriki so naša podjetja vlagala samo v trgovino, v deželah v razvoju pa pride približno 90 % naložb na graditev proizvodnih zmogljivosti.

Pregled regionalne usmerjenosti slovenskih naložb v tujini

Dejavnost	EGS	ostala Evropa	ZDA	DVR	Skupaj
Trgovina	32	11	7	5	55
Investicijska dela	9	2	—	—	11
Proizvodnja	3	2	—	2	7
Skupaj	44	15	7	7	73

Pomen in vloga, ki jo imata dosedanji obseg in dinamika prelivanja kapitala za izvozno in uvozno usmeritev slovenskega gospodarstva, sta precej večja kakor obseg sredstev, ki so v ta prelivanja kapitala vključena. Poleg možnosti za selektivno usmerjanje izvoza, zagotavljanje stabilnega izvoza večjih vrednosti pa takšno povezovanje našega gospodarstva s tujino ugodno vpliva tudi na ustvarjanje trajnejših organskih povezav med uvoznimi potrebami (tehnologija, oprema, surovine, energetski viri) in izvoznimi možnostmi.

6. Nekaj misli o prihodnosti slovenske zunanje trgovine

Zunanjetrgovinska menjava dobiva v slovenskem gospodarstvu nove in pomembnejše gospodarske razsežnosti. Delež izvoza in uvoza v družbenem bruto proizvodu se hitro večja in po vrednosti zunanjetrgovinske menjave se Slovenija že vključuje med gospodarstva z razmeroma razvito zunanjo trgovino. Povečevanje izvoza postaja čedalje bolj odločilnega pomena za gospodarsko rast, ker so izvozni dosežki čedalje bolj rezultat dolgoročne načrtne politike, ne pa rezultat plasmaja slučajnih presežkov. Prihodnji dinamični razvoj našega izvoza je zatorej zelo pomemben tudi za uspešno gospodarsko rast v prihodnjem srednjeročnem obdobju.

Za kritje naraščajočega blagovnega primanjkljaja se seveda postavlja vprašanje, na katerih trgih si bo slovensko gospodarstvo lahko zagotovilo svojo izvozno ekspanzijo. V zadnjih dveh letih se veliko sliši o navezovanju stikov z nerazvitimi deželami. Videli smo, da se je delež nerazvitih v naši blagovni menjavi zelo zelo zmanjšal. Tak razvoj je bil v očitnem nasprotju z našo zunanjepolitično usmeritvijo, zato je izzval hudo kritiko pri naših političnih vodstvih. Čeprav je ta kritika bila v osnovi upravičena in ji je uspelo spodbuditi pri naših podjetjih prizadevanje, da bi razvijala

stike z nerazvitimi, pa je vendar potrebno, da celoviteje raziščemo vzroke za tak razvoj. Že bežen pogled na razvojne trende v svetovni trgovini nam potrjuje to trditev. Delež nerazvitih v svetovnem izvozu se je v povojnem obdobju izredno občutno znižal. Leta 1950 so bili nerazviti v svetovnem izvozu udeleženi z 31,2 % (brez nafte z 24,4 %), leta 1960 z 21,3 % (brez nafte s 15,4 %) in leta 1970 s 17,6 % (brez nafte z 12 %). Isti trend lahko ugotavljamo v svetovnem uvozu, v katerem so bili nerazviti leta 1956 udeleženi z 27,3 %, leta 1967 z 20 % in leta 1971 s 14,9 %. Med globljimi vzroki za tak razvoj je treba omeniti:

- počasen gospodarski razvoj nerazvitih,
- slabotno naraščanje ali celo stagniranje kupne moči,
- tehnološko in poslovno nerazvitost,
- diskriminacijsko trgovinsko politiko EGS,
- hitro naraščanje zadolženosti nerazvitih,
- politična nestabilnost v mnogih nerazvitih deželah.

Poprečna stopnja gospodarske rasti, ki so jo nerazviti dosegli v obdobju 1960—1968, je bila s 4,8 % pod rastjo EGS, enaka rasti ZDA in višja od gospodarske rasti Velike Britanije. Vendar pa je treba upoštevati, da se ti odstotki nanašajo na zelo različne osnove (razviti okoli \$ 3.000 narodnega dohodka na prebivalca, nerazviti okoli desetkrat manj) in da se zato prepad med enimi in drugimi kljub enakim stopnjam rasti hitro pogloblja. Poleg tega globalne stopnje rasti ne upoštevajo gibanja prebivalstva. Prirastek prebivalstva je v nerazvitih deželah tako močan, da v nekaterih med njimi dohodek na prebivalca celo nazaduje. Zaradi tega se seveda tudi kupna moč v nerazvitih deželah le počasi veča in tudi zato je bila zunanjetrgovinska menjava naše dežele s tem območjem relativno nizka. To potrjujejo podatki o poprečni letni stopnji rasti uvoza v obdobju 1960—1969. V tem času je uvoz EGS naraščal po letni stopnji 10,4 %, uvoz v EFTA po stopnji 5,8 % in v ZDA po 8,6 %, medtem ko je uvoz v nerazvitih deželah naraščal v poprečju le po stopnji 4,8 %.

Za naš razvoj menjave z nerazvitimi je pomemben vzrok tudi v tem, da v nerazvitih deželah ni moč dobiti opreme in tehnologije, ki jo moramo uvažati za naš lastni razvoj. Celo zaostajanje SEV v naši zunanjetrgovinski menjavi lahko v marsičem pripišemo prav njihovem zaostajanju v tehnološkem pogledu, čeprav v menjavi s to gospodarsko skupino vedno igrajo pomembno vlogo tudi politični odnosi. Ker pa se v sodobni trgovini nabava tehnologije in opreme čedalje bolj veže na izvoz, s katerim naj bi se uvoz odplačal, je to nujno potegnilo za seboj tudi močnejšo usmeritev našega izvoza v tehnološko razvitejše dežele. Zaostajanje nerazvitih v naši blagovni menjavi lahko pripišemo tudi spremembam v sodobni trgovinski in poslovni strategiji, ki ne temelji več na proizvodni, ampak na prodajno-finančni moči. Klasična zunanjetrgovinska strategija z neposrednim prodajanjem blaga je zastarela in bolj in bolj nemočna v konkurenci na svetovnem trgu. Toda žal so naše možnosti za naložbe ka-

pitala v nerazvitih deželah zelo omejene, ne samo zato, ker smo v zamudi, ampak ker nam primanjkuje finančnih sredstev še za lastni gospodarski razvoj in preprosto ne zmoremo obsežnejših naložb v nerazvitih deželah.

Nadaljnji vzrok za to, da zaostaja delež nerazvitih v naši zunanjetrgovinski menjavi, je ohranjanje tradicionalnih vezi med nekdanjimi kolonijami in metropolo. To vez še posebno skrbno varuje EGS s svojim sistemom pridruževanja in sklepanja preferenčnih sporazumov. EGS si na teh trgih krepi prednostni položaj bodisi z inverznimi preferencami ali pa celo z zagotovljenimi uvoznimi deleži v preferenčnih sporazumih (npr. z Marokom in Tunizijo). Naš izvoz otežuje še to, da imajo te dežele iz proračunskih ali zaščitnih razlogov večinoma dokaj visoke stopnje carin in da zato že delna znižanja pomenijo v absolutnih številkah občutno znižanje carin in pomembne prednosti za izvoznike iz EGS.

Končno omenimo še dva vzroka za to, da zaostaja delež dežel v razvoju v naši blagovni menjavi; sicer pa sta precej dobro znana. Prvi je zadolženost, ki se je v letih 1965—1970 skoraj podvojila, s 37,4 milijarde na 66,7 milijarde dolarjev. Zato so mnoge dežele v razvoju zahtevale odlog plačila dolgov, med njimi tudi naše dolžnice (Indonezija, Pakistan, Gana, Gvineja idr.).

Poleg omenjenih so nedvomno delovali še tudi nekateri drugi objektivni ali subjektivni vzroki npr. prehod s klirinškega na konvertibilni način plačevanja, vendar so ti manjšega pomena in ne bi bistveno spremenili prikazane podobe. Poudariti je treba, da smo z naše strani na razne načine spodbujali menjavo z nerazvitimi. Čeprav so bile te spodbude pogosto prešibke in neproučene, pa vendar razlika med rastjo našega jugoslovanskega uvoza in izvoza v menjavi z deželami v razvoju kaže, da je bil z naše strani le dosežen določen uspeh, saj znaša indeks uvoza za razdobje 1960—1972 kar 255 v primerjavi s samo 154 pri izvozu. Ta razlika kaže na močan vpliv objektivnih ovir, s katerimi se je srečal naš izvoz na trgu nerazvitih.

Na podlagi tega, kar smo povedali, lahko sklepamo, da bo v naši zunanjetrgovinski menjavi le z izrednimi napori moč doseči večje premike. Skoraj zanesljivo se bo položaj nerazvitih dežel v letošnjem letu nekoliko popravil zaradi izrednih dogodkov v svetovni politiki in gospodarstvu, vendar pa bo to le kratkotrajen pojav, če se bo posrečil pritisk razvitih, zlasti ZDA, da se spet znižajo cene surovin. Začetek takega trenda se je sredi leta že pričel kazati. Če bi se nadaljeval, bi to pripeljalo po začasnem izboljšanju do še hujšega poslabšanja položaja nerazvitih, kajti medtem, ko bi se cene surovin zniževale, pa bi zaradi prenosa predhodnih podražitev surovin naraščale cene končnih izdelkov in zlasti opreme, kar bi še poglobilo prepad med razvitim in nerazvitim svetom. In tudi če do takega razvoja ne bi prišlo, bodo verjetno razvite dežele podražitev surovin postopoma prenesle v cene končnih izdelkov in bi se tako stanje dežel v razvoju še poslabšalo. To kaže na ustroj svetovne politično-gospodarske ureditve, v kateri obstoječi monetarni in trgovinski sistem dokaj omeju-

jeta možnosti za to, da bi se spremenili odnosi v svetu. Generalna skupščina je sicer sprejela nova izhodišča o razvoju, s katerimi dobijo dežele v razvoju bistveno večja pooblastila (npr. pravico do nacionalizacije naravnih bogastev, samostojnost v ekonomski politiki), vendar pa je od sprejetih resolucij do uresničitve še dolga pot. Zato nekaj časa ne moremo pričakovati, da bi se bistveno spremenili objektivni pogoji v svetovnem gospodarstvu. Delež nerazvitih v naši blagovni menjavi bo zato verjetno tudi v prihodnje počasi zaostajal oziroma v najboljšem primeru stagniral, čeprav se bo vrednostno in količinsko naša menjava s temi deželami gotovo hitreje razvijala kot do zdaj, še zlasti, če nam bo uspelo posodobiti našo zunanjetrgovinsko strategijo. To pomeni, če nam bo uspelo razvijati dolgoročne naložbe v surovinsko bogatih deželah (primer »Slovenijalesa« v Centralnoafriški republiki), dolgoročno industrijsko sodelovanje s partnerji iz teh dežel in spodbujati k naložbam s kapitalom bogatih dežel v razvoju pri nas (zanimive so zlasti izvoznice nafte).

Naš glavni trgovinski partner bo tudi v prihodnje EGS, ki se je leta 1973 razširila na devet držav, poleg tega pa je z Evropskim območjem za prosto trgovino (EFTA) sklenila sporazum o postopni odpravi carin pri menjavi industrijskega blaga. Razširitev in prosta trgovinska menjava v zahodni Evropi bosta gotovo vplivali, da bo EGS tudi v prihodnjih letih najdinamičnejši dejavnik razvoja trgovine v Evropi, kar bo seveda vplivalo tudi na našo blagovno menjavo z EGS. Vendar pa bo ta proces imel za nas poleg ugodnih tudi neugodne posledice. Naši izvozniki se bodo znašli v še slabšem položaju kot zdaj zaradi odprave carin tako v menjavi znotraj EGS kot med obema velikima zahodnima ekonomskima grupacijama. Ker bodo carine v glavnem odpravljene že leta 1977, se bodo naši izvozniki verjetno že konec tega desetletja znašli pred hudimi težavami. Če bodo negativni vplivi zapiranja evropskega trga močnejši kot pozitivni vplivi integracijskega procesa na povečevanje mednarodne menjave, bo to omejilo naše izvozne možnosti, torej tudi uvoz in zaradi obojega gospodarsko rast. Znašli bi se v položaju, ko bomo morali iskati način, kako sprostiti dostop do zahodnoevropskega trga ali pa se močneje preusmeriti na socialistične države, ki bi bile naš edini realni izhod.

Socialistične države imajo potencialne možnosti za visoko stopnjo rasti mednarodne menjave, v katero bi se intenzivneje lahko vključila tudi Jugoslavija. Po eni strani gre za iskanje možnosti, kako razširiti uvoz energetskih virov ter reprodukcijskih materialov, na drugi strani pa so možnosti, da se zelo razširi njihov uvoz gotovih izdelkov, opreme za družbeni standard itd. Že samo podatek Evropske ekonomske komisije, da imajo države SEV okoli 750.000 raziskovalcev strokovnjakov, medtem ko jih imata razširjena EGS 320.000 ter ZDA 550.000, pove, da ima to območje, če bo v prihodnje v večji meri prešlo na višjo stopnjo materialne spodbude proizvodnih rezultatov, izredne možnosti za to, da se poveča

povpraševanje po proizvodih za široko potrošnjo, ki ga še dolgo ne bo moglo zadovoljiti s svojimi lastnimi zmogljivostmi.

In za konec še nekaj besed o izvozu v ZDA, ki so glavni severnoameriški partner. Pričakovati je, da bo njihov delež še nadalje počasi upadal, kajti prav EGS so področje, v katerega so ameriške firme vložile največ kapitala in je zato pričakovati, da se bo čedalji večji del poslov odvijal prek ameriških podružnic v Evropi, ne pa neposredno z matičnimi podjetji v samih ZDA.

LADO RUPNIK

Decentralizirana finančna suverenost in enotnost trga

Novi ustavni sistem je med drugimi pomembnimi novostmi vnesel v naš sistem »javnega« financiranja tudi popolno decentralizacijo finančne suverenosti na republike, občine in samoupravne interesne skupnosti.¹ Finančne pristojnosti federacije so izvedene iz finančne suverenosti republik; zaradi interesov enotnega sistema in trga ter enakopravnosti organizacij združenega dela, delovnih ljudi in občanov v vsej državi pa se decentralizirana finančna suverenost izvaja v okviru dogovornega usklajevanja finančnega sistema in politike. To usklajevanje se odvija na dveh ravneh: med republikami ter znotraj republik med samoupravnimi interesnimi skupnostmi, občinami in republiko. Nastaja vprašanje, kako vpliva takšen sistem na enotnost trga.

Če bi iskali paralele v literaturi, bi ugotovili, da splošna (pretežno meščanska) finančna teorija na to vprašanje ne odgovarja jasno, predvsem pa ne operativno. V dosedanjih razpravah pri nas pa prevladuje v glavnem intuitivno stališče, daj bosta finančni sistem in politika čim bolj enotna, pri čemer pa se ta enotnost razume predvsem kot enotnost na področju javnih dohodkov (davkov in prispevkov); dokaj nejasno pa so izražena stališča o tem, kaj pravzaprav operativno pomeni t. im. »minimalna« enotnost sistema in politike. Spričo tega tudi ta prispevek ne

¹ Izraz »suverenost« (podobno pa tudi »davki«, »davščine«, »obremenitve« in pod.) izvira iz državno-pravne terminologije in ne ustreza več za obravnavo odnosov, institucionaliziranih z novo ustavno ureditvijo. V . 1974 bo, npr., v Sloveniji skoraj 70 % splošne in skupne porabe ter skupne razširjene reprodukcije financiranih po samoupravni poti, tj. s samoupravnimi sporazumi delovnih ljudi, pri čemer je »državni« vpliv omejen samo še na plansko-usmerjevalno vlogo. Neustrezne izraze rabim v tem prispevku zgolj zaradi poenostavitve besedila.

more imeti večjih ambicij; skuša le opozoriti na nekatera vprašanja, ki jih bo treba razjasniti v prihodnjih razpravah.

Najprej bi bilo potrebno omejiti razpravo na tista področja finančnega sistema, na katerih zaradi sedanjega razporeda finančne suverenosti dejansko lahko prihaja do pomembnejšega ogrožanja enotnosti trga. Zdi se mi, da lahko iz obravnave brez večje bojazni izločimo pretežni del posrednih davščin (prometni davek, carine) ter na njih vezanih transferov (izvozne refakcije, razvojne premije, subvencije, kompenzacije itd.), in sicer ne zato, ker bi zanikali vsakršno možnost rušenja enotnosti trga s temi instrumenti, ampak zato, ker je njihova finančno-sistemska oz. politična ureditev enotno določena za vso državo na podlagi soglasja republik. V postopku dogovarjanja za dosego soglasja načeloma ne more biti ovir, da se prepreči sprejetje rešitev, ki bi izrazito nasprotovale enotnosti trga. — Neposredne davščine, ki jih plačuje zasebni sektor spričo lokalnega pomena proizvodov in storitev tega sektorja ter njegove znane nemobilnosti, verjetno ne morejo bistveno ogroziti enotnosti trga, saj sta tržno območje in območje finančne suverenosti pretežno identični. Zato jih vsaj za nekaj časa prav tako lahko izključimo iz razprav. Preostanejo torej direktne davščine (tu so zajeti tudi vsi prispevki, kamor je vsaj sedaj treba šteti tudi dajatve »iz« osebni dohodkov) organizacij združenega sektorja, katerih proizvodi in storitve po večini krožijo na enotnem trgu oz. njegovih širših delih. Tržno območje in območja finančne suverenosti pri blagu teh organizacij praviloma niso identična, kar lahko ob določenih pogojih povzroča neenotne pogoje pri nastopanju na trgu. Vendar pa tudi pri teh organizacijah v analizi ni mogoče zajeti samo davčno-prispevnih obveznosti, ampak prav tako tudi koristi od javnih izdatkov.

Novejša finančna teorija je namreč že pred približno 20 leti opustila kot merilo položaja posameznega gospodarskega subjekta v finančnem sistemu višino njegove davčne obremenitve in vpeljala kot odločilno merilo vodoravne enakosti subjektov t. im. »fiskalni residuum«, to je njihovo neto korist od celotnih fiskalnih operacij, kar pomeni razliko med plačanimi davki in prejetimi koristmi, financiranimi z javnimi izdatki.² Zdi se, da je ta koncept edino uporaben tudi za načelno razpravo o vplivih javnega financiranja na enotnost trga, saj v favoriziranju ali diskriminaciji gospodarskih subjektov na enotnem trgu ne odloča samo različna višina davkov, ki jih plačujejo, ampak tudi različna stopnja zmanjšanja njihovih stroškov ali povečanja njihovega dohodka kot posledica javnih izdatkov. Spričo tega lahko v nadaljnji razpravi rabijo kot pripomoček znana Neumarkova načela o splošni ali konkurenčno-politični davčni nevtralnosti, le da je treba v Neumarkova načela namesto davčne nevtralnosti vnesti nevtralnost v smislu fiskalnega residua. V tem smislu bi lahko

² Prim. R. A. *Musgrave*, *The Theory of Public Finance*, McGraw-Hill, New York 1959, str. 182 ali D. *Dosser*, *Economic Analysis of Tax Harmonization*, študija publicirana v C. S. Shoup (ed.), *Fiscal Harmonization in Common Markets*, Vol. I., Columbia Press, New York 1967, str. 22 in nasl.

rekli³, da »finančni sistem ne škoduje enotnosti trga, če ne ustvarja fiskalnih residuov, ki bi rušili konkurenčni mehanizem, oz. če ustvarja takšne učinke samo tedaj, kadar je zaradi družbeno nadrejenih razlogov potrebno s finančnimi instrumenti odstranjevati oz. omiljevati nezaželene posledice popolne konkurence.«

Parafrazirana Neumarkova formulacija je navedena zategadelj, da opozorimo, po eni strani, na dokajšen prepad, ki zija med formulacijo takih in podobnih načel v teoriji in njihovo operativno uporabnostjo. Po drugi strani pa je treba osvetliti številna nasprotja, do katerih prihaja med posameznimi načeli finančne teorije, pri čemer teh nasprotij ni mogoče razreševati drugače kot z družbeno-vrednostnim (tj. političnim) rangiranjem posameznih načel. Eno in drugo pa je razlog, da so lahko konkretne ocene skladnosti ali neskladnosti nekega finančnega mehanizma z enotnostjo trga zelo različne, včasih celo diametralno nasprotne.

Teoretično simpatični fiskalni residuum, žal, ni posebno operativen koncept. Glede njegovih *davčnih sestavin* vemo namreč kaj malo o tem, ali in v kakšni meri se podjetniški davki pri nas prevladujejo. Tuje teoretične in empirične raziskave domnevajo pri teh davkih nekaj prevajevanja⁴, kar bi lahko za naše razmere še podkrepili s predpostavko o prevladujočem »trgu prodajalca« — spričo kroničnega zaostajanja ponudbe za povpraševanjem. Vendar pa je vse to premalo, da bi lahko zanesljivo sklepali, da se različno visoki davki, določeni na različnih območjih finančne suverenosti, tudi ustrezno prevladujejo. Že v primeru prostega oblikovanja cen je namreč vprašljivo, ali lahko producent s posameznega območja, kjer se predpišejo ali dogovorijo bistveno različni davki oz. prispevki kot na drugih območjih, te razlike vnese v ceno. Jasen odgovor je možen samo v primeru podrobne empirične raziskave položaja na posameznem trgu, vključno z načinom oblikovanja cen na tem trgu (po povprečnih stroških, po stroških »najslabšega producenta itd.). Družbena kontrola cen, ki načeloma temelji na povprečnih stroških sorodne skupine producentov, seveda problem še bolj zamegli. Dokaj nejasen »izvoz davkov« je torej pomemben razlog, ki preprečuje jasno sodbo o tem, ali so razlike v davčnih obremenitvah producentov z različnih območij davčne suverenosti bistveni razlog za neenakopravno nastopanje na enotnem trgu.

Pri *izdatkovnih sestavinah* fiskalnega residua se najprej srečamo s problemom alokacije koristi javnih izdatkov. Pri neposrednih transferih producentom seveda ni problemov, ker so ugotovljivi; mnogo bolj problematična pa je alokacija posrednih koristi pretežnega dela javnih izdatkov, ki je namenjen za splošne kolektivne dobrine na posameznem območju. Glede teh se nekateri avtorji poslužujejo predpostavke o enakomerni porazdelitvi teh koristi na vse davčne zavezance, medtem ko drugi (po moji

³ Prim. F. Neumark, Grundstätze gerechter und ökonomisch rationalen Steuerpolitik, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1970, str. 266 oziroma 232.

⁴ Prim. R. A. Musgrave, op. cit., str. 286, 287 ali J. F. Due, Government Finance: Economics of the Public Sector, Irwin, Homewood, I 11., 1968, str. 216.

sodbi povsem upravičeno) poudarjajo popolno arbitrarnost take predpostavke.⁵ Prav to pa je tudi določena slabost novejše alokacijske finančne teorije, ki ne samo dopušča različne višine davčnih obremenitev na različnih območjih, če so te razlike posledica različnih preferenc o obsegu javne porabe na posameznih območjih, ampak celo meni, da je idealna takšna vertikalna razporeditev fiskalne suverenosti, ki najtesneje povezuje plačilo davkov na posameznem območju s koristmi, ki jih imajo gospodarski subjekti tega območja od ustreznih javnih izdatkov.⁶ Problem seveda še dodatno zaplete — analogno prevalitvi — določeno prelivanje koristi javnih izdatkov na producente s tistih območij, ki niso sodelovala pri njihovem financiranju. — Fiskalni residuum torej niti po davčni niti po izdatkovni plati ne dopušča enostavnih operativnih sklepov o tem, kakšne razlike v instrumentih finančnega sistema med posameznimi območji se še lahko tolerirajo z vidika enakopravnega nastopanja na enotnem trgu.

Kar zadeva nasprotja med posameznimi finančno-teoretičnimi načeli, je treba ugotoviti, da že sama dopolnjena Neumarkova formulacija dopušča fiskalno poseganje v konkurenčni mehanizem, če to narekujejo *družbeno nadrejeni razlogi*. Enotnost trga se torej celo v delih dokaj liberalnih meščanskih avtorjev ne šteje kot najvišji zakon finančnega sistema. Zdi se mi, da ji v naših razmerah po družbenovrednostnem rangu upravičeno konkurirajo vsaj še solidarnostna načela prerazdelitve dohodka, odgovornost posameznih območij za njihov razvoj in prepričanje o pravici optimalnega strukturiranja finančnega sistema na posameznem območju. Poudarjam, da *konkurirajo*, kar pomeni, da se ne zavzemam za njihovo enostransko prevlado, pač pa za iskanje razumnih in dogovorjenih kompromisov, kakršni so tudi sicer negibni spremljevalec številnih rešitev v finančnem sistemu.

Prerazdelitev dohodka producentov z instrumenti finančnega sistema gre lahko v korist prebivalstva na določenem območju ali v korist nekaterih producentov. Prva metoda lahko vodi v poslabševanje konkurenčnega položaja vseh producentov določenega območja na enotnem trgu, medtem ko druga, poslabšujoč položaj nekaterih producentov, utrjuje položaj drugih na trgu. Če zanemarimo vse probleme v zvezi z ugotavljanjem teh učinkov, bi lahko kot nevarnejšo za enotnost trga razglasili drugo metodo, ki največkrat rabi tudi kot instrument *razvojnne politike* določenega območja. Nadaljnjemu razglabljanju o tem bi se bilo mogoče izogniti z zahtevo, naj se vsa območja v državi v okviru dogovorno sprejete razvojne politike enostavno dogovore tudi o prioritetnih razvojnih panogah, ki jih bodo pospeševale tudi z instrumenti finančnega sistema. Na takem konceptu temelji tudi ustavna ureditev v novi vlogi planiranja pri nas. Finančno-sistemski problem vplivov na enotnost trga bi bil razrešen, če bi

⁵ Enakomerno porazdelitev zastopa npr. *Musgrave*, (op. cit., str. 12), nasprotuje pa ji *Due* (op. cit., str. 195).

⁶ Prim. R. A. *Musgrave*, *Fiscal Systems*, Yale University Press, New Haven 1969, str. 294.

res šlo samo za te panoge. Čeprav sem sicer prepričan, da se bomo zlahka dogovorili o nekaterih razvojno-prioritetnih panogah v vsej državi, ki bo sprejemljiv za vsa območja, pa bodo vendarle zagotovo ostale zunaj takega dogovora nekatere panoge, proizvodni kompleksi ali celo posamezna podjetja, ki so spričo primerjalnih prednosti ali strukturnega deleža razvojno-prioritetne na posameznem območju, ne pa tudi na drugih. V teh primerih pa se najbrž lahko upravičeno vprašamo, kaj bi še ostalo od odgovornosti območja za njegov razvoj, finančne suverenosti in podobnih atributov novega samoupravnega sistema, če bi skušali za vsako ceno razreševati takšne probleme enotno v vsej državi. Očitno je, da takih nasprotij med načeli ni mogoče razreševati drugače kot z dogovornimi kompromisi na škodo posameznih načel, med drugimi tudi na škodo enotnosti trga.

Podobna ugotovitev verjetno velja tudi za *strukturo finančnega sistema*. Gospodarska struktura je med posameznimi območji zelo različna, zaradi česar se seveda močno razlikuje tudi struktura finančne (davčne) sposobnosti in finančnih (izdatkovnih) potreb. Samo za precej primitivno ponazoritev naj rabi nekaj podatkov o dveh podjetniškim davkom komplementarnih virih javnega financiranja, tj. o davkih zasebnikov in prometnem davku v letu 1972. Družbeni proizvod zasebnega sektorja je bil v vsej državi v celotnem družbenem proizvodu udeležen s 17 %, največ na Kosovem 27,4 %, najmanj v Sloveniji 10,2 %. »Obremenitev« družbenega proizvoda zasebnikov z davki na ta sektor pa je znašala v vsej državi 9,8 %, največ v Sloveniji 12,3 %, najmanj na Kosovem 4,9 %. Splošni prometni davek za blago je »obremenjeval« družbeni proizvod vsega gospodarstva v vsej državi s 6 %, največ na Kosovem 8,7 %, najmanj v Srbiji in Vojvodini 5,6 %.⁷ Tako velike razlike seveda povzročajo dokaj različne »optimalne« strukture finančnih sistemov na posameznih območjih, kar negibno vpliva tudi na tisti del finančnega sistema, ki zadeva producente.

Če pri tem zanemarimo izdatkovno stran finančnega sistema in se osredotočimo samo na njegovo davčno stran, ki je najbolj vidna, se mi zdi, da prav v regionalno zelo različni strukturi finančnega sistema lahko iščemo praktično najpomembnejši razlog za še vedno zelo občutne razlike, tako glede višine davčne obremenitve podjetij kot tudi za razlike v sistemih njihove obdavčitve. V tej luči postaja tudi razumljivejša sicer tolikokrat kritizirana »erozija« pripravljenosti republik za medsebojni dogovor o uskladitvi davčnega sistema na področju gospodarstva, ki postaja tem večja, čim bolj se od načelne deklaracije približujemo konkretnemu usklajevanju davčnih instrumentov.⁸ Finančna struktura kot

⁷ Prim. SGJ-73, str. 386 in Statistični bilten SDK Jugoslavije, št. 1/73, Tab. 28.

⁸ »Erozija« je najbolj vidna iz besedila naslednjih temeljnih gospodarskopolitičnih dokumentov, sprejetih v obdobju poldruga leta: a) v družbenem načrtu Jugoslavije za dobo od l. 1971 do 1975 (Ur. list SFRJ, št. 35/72, str. 710) je bilo dogovorjeno, da se bodo republike dogovorile glede obdavčitve producentov o enotnem določanju davčnega zavezanca, vrstah

posledica gospodarske in družbene strukture torej prav tako sodi med tiste pomembne dejavnike, ki objektivno terjajo razumen kompromis med načeloma enotnosti trga in finančno suverenostjo decentraliziranih družbeno-političnih skupnosti.

V načelnem, pa tudi v čisto prakticističnem ocenjevanju enotnosti trga seveda pogosto pozabljamo na vse te vidike in terjamo, da morajo biti finančni sistemi medsebojno čim bolj usklajeni. Vse doslej povedano pa jasno kaže, da idealne skladnosti ne bo mogoče zlahka doseči, saj zaradi številnih razlogov načelu enotnosti trga ne more biti priznana absolutna prioriteta med vsemi drugimi vplivi na strukturiranje finančnega sistema in določanje finančne politike. Ta, za načelno razpravo dokaj nesimpatična ugotovitev, seveda ne pomeni, da niso potrebna ali niso mogoča prizadevanja za večjo uskladitev v finančnem sistemu oz. politiki, pač pa le opozarja, da bo uspeh teh prizadevanj razočaral ocenjevalce, če skladnosti v finančnem sistemu in politiki ne bodo obravnavali s potrebnim realizmom. Ne gre torej samo za večjo ali manjšo pripravljenost nosilcev decentralizirane finančne suverenosti za uskladitev, ampak gre prav tako tudi za določene objektivne meje v procesu usklajevanja.

Določene razlike v finančnem sistemu bodo torej tudi v prihodnje ena od njegovih značilnosti. Iz tega izvirajoče resnične ali navidezne motnje enotnosti trga pa ne bodo edini povod za zelo glasne zahteve po večji uskladitvi finančnega sistema. Zdi se mi, da bo veliko več zahtev po uskladitvi temeljilo na *negibni tehnični skladnosti sistema*, ki je zlasti delavcem v operativi pri njihovem dnevnem delu veliko bližja kot pa sistemska vprašanja, povezana z enotnostjo trga. Toliko bolj zato, ker je nova ustava temeljito spremenila tudi finančno tehniko.⁹ Pri dajatvah iz bruto osebnih dohodkov je bila doslej finančna suverenost tistih družbenopolitičnih in interesnih skupnosti, ki zagotavljajo delavcu in njegovi družini določene javne storitve, omejena v toliko, da so sicer dobivale ustrezne dajatve, vendar obračunane po stopnjah, ki so veljale na sedežu izplačevalca osebnega dohodka. Po novi ustavi pa je njihova finančna suverenost zaokrožena tako, da se tudi obračun dajatev izvrši po stopnjah tistih skupnosti, ki zagotavljajo zadovoljevanje potreb.

---

dajatev producentov in enotnih davčnih osnovah; b) po resoluciji o temeljnih politike družbenogospodarskega razvoja Jugoslavije v I. 1973 (Ur. list SFRJ, št. 71/72, str. 1475) naj bi dogovor obsegal »nujno enotnost pri oblikovanju davčnih stopenj in osnov ter enotno obremenitev dohodka gospodarstva z vsemi davki in prispevki«; c) ustrezna resolucija za I. 1974 (Ur. list SFRJ, št. 71/73, str. 2105, 2106), ki je bila sprejeta po tem, ko so nekatere republike že spremenile davčni sistem, pa samo še ugotavlja, da »bo v I. 1974 začel veljati nov sistem davkov in prispevkov« ter da bodo »podlaga za obdavčevanje dohodka... instrumenti in ukrepi, za katere se bodo dogovorile republike«. — Če se omejimo samo na davek iz dohodka TOZD, so bile v začetku I. 1974 med konkretno uveljavljenimi sistemi velike razlike: — davčna osnova: Srbija, Kosovo, Črna gora in Hrvatska (predlog) obdavčujeta dohodek TOZD, ostala območja neke vrste dobiček; — zavezanec: negospodarske dejavnosti so na vsakem območju drugače zajete; — stopnje: Srbija in Kosovo imata progresijo, ostali proporcionalne in zelo različne stopnje itd. Podobne (celo večje) razlike so tudi pri prispevkih iz dohodka TOZD in prispevkih iz osebnih dohodkov.

⁹ Posebno 266. čl. zvezne ustave.

Zdi se, da je bila taka rešitev sprejeta predvsem zato, da se pospeši uveljavitev bruto osebnega dohodka, saj ob različnih stopnjah dajatev iz tega dohodka na različnih območjih postane vsakršno drugačno obračunavanje tudi tehnično neizvedljivo. Ob enakem bruto osebnem dohodku pri istem izplačevalcu bodo tako delavci z različnih domicilnih območij pač dobivali različni neto dohodek, če bodo stopnje po domicilih bistveno različne. Pri tem pa se ni mogoče znebiti vtisa, da so tvorci ustavnega besedila upoštevali le finančno-politično plat decentralizirane suverenosti, tj. razlike med območji v višini stopenj. Te razlike bi postale sčasoma delavcem razumljive, če izhajajo iz večjega ali manjšega obsega javnih storitev, ki se zagotavljajo na določenem območju. Verjetno pa je bila pri tem premalo upoštevana finančno-sistemska plat decentralizirane suverenosti, tj. razlike med območji v samem sistemu dajatev. Povsem realistično je namreč pričakovati, da bodo na nekaterih območjih posamezne dajatve bremenile npr. bruto osebni dohodek, drugje pa druge vire (npr. dohodek TOZD). To bo seveda povzročalo dodatne in delavcem manj razumljive razlike v neto osebnih dohodkih, hkrati pa tudi izjemne tehnične probleme pri takem obračunavanju. Sistem bo torej postal tehnično še bolj zapleten in zahteven kot doslej.

Sodim, da utegne prav ta »spregled« (če sploh gre za »spregled«) prispevati k usklajevanju finančnega sistema, pomembneje kot nekajletne teoretične in načelne razprave o nujni uskladitvi finančnega sistema zaradi zagotovitve enotnosti trga. V kakšno smer bi take razprave vodile, ni težko ugotoviti, saj na to opozarja tudi ta prispevek. »Trivijalna« finančna tehnika pa bo lahko dokaj očiten dokaz, da pri nekaterih vprašanjih ne smemo za vsako ceno vztrajati pri načelno »čistih« rešitvah, ampak da je preprosto treba iz čisto praktičnih razlogov organizirati sistem tako, da bo lahko kolikor toliko racionalno deloval. »Stranski produkt« teh prizadevanj, tj. vpliv na enotnost trga preko tehnične usklajenosti finančnega sistema, pa vsekakor opravičuje precej zamotano in posredno pot, po kateri bo morda dosežen. Če pa bi se izkazalo, da je taka napoved preveč optimistična, in če do potrebne uskladitve ne bo prišlo niti zaradi finančno-tehnične nujnosti, imajo »sistemski« razlogi za uskladitev, ki so zasnovani na enotnosti trga, po vsej verjetnosti še precej manj možnosti za občutnejši uspeh.

Preglednost kot pogoj enotnosti blagovnega trga

V tej razpravi se omejujem na nekatere probleme enotnosti jugoslovanskega *blagovnega* trga, katerih reševanje povezujem z zahtevo po večji preglednosti nad stanjem in tendencami na trgih posameznih skupin sorodnih dobrin, posebno na trgu kmetijskih pridelkov.

Pojem enotnosti trga je pri nas že precej časa znan kot eno izmed temeljnih načel blagovnega prometa v našem gospodarstvu. Kljub temu se le redkokdaj vprašamo, — ali pa sploh ne — po njegovem pravem, to je družbenoekonomskem bistvu. To *bistvo* ali pomen tega načela je možno pravilno razumeti le v povezavi z drugimi načeli, in ta so: načelo svobodne konkurence, načelo spoštovanja dobrih poslovnih običajev, poslovne morale in poštenega tekmovanja ter načelo poslovne samostojnosti oziroma samoupravnosti temeljnih organizacij združenega dela pri opravljanju prometa z blagom. Zlasti je nerazdružno povezano z načelom svobodne konkurence. Spoštovanje načela enotnosti trga omogoča namreč predvsem naslednje:

1) da družbeno kontrolirani tržni zakoni sploh lahko delujejo na celotnem območju SFRJ in da s tem prihaja do čimbolj neoviranih oziroma ekonomičnih stikov med popraševanjem in ponudbo, do pestrejšje in intezivnejše menjave dobrin med nosilci blagovnega prometa na raznih območjih celotnega jugoslovanskega trga;

2) da je proizvodnja mnogih dobrin, zlasti industrijskih izdelkov, lahko cenejša ali rentabilnejša oziroma ekonomsko sploh možna;

3) da je v okviru domačega trga izvedljiva racionalnejša delitev dela ter hitrejšje in ekonomsko učinkovitejše vključevanje v mednarodno delitev dela.

Vemo namreč, da so možnosti za gospodarski in splošni družbeni napredek tem večje, čim večji je gospodarski prostor in s tem trg.

To družbenoekonomsko bistvo načela enotnosti trga pomeni hkrati cilje spoštovanja tega načela. Ti cilji so uresničljivi, če smejo vse gospodarske organizacije (TOZD oz. OZD) svobodno opravljati blagovni promet na celotnem ozemlju SFRJ ob enakih oziroma enotnih pogojih. Le na ta način se lahko izdelki katerekoli proizvodne organizacije v okviru njenih proizvodnih zmogljivosti svobodno gibljejo in pretakajo v vsa tista območja, kjer obstajajo potrebe po takšnih izdelkih. Drugače povedano: vsak udeleženec v blagovnem prometu lahko prodaja oziroma kupuje določene izdelke tam, kjer mu to najbolj ustreza, to pa pomeni, da lahko svobodno izbira soudeležence v poslovanju. Zadnje pa hkrati

pomeni, da lahko svobodno postavlja oziroma izbira prodajne in nabavne poti po vsej državi.

Iz povedanega izhaja, da načelo enotnosti trga predpostavlja in pogojuje spoštovanje načela svobodne konkurence (beri: ekonomsko zdrave!). Če ne bi priznavali svobodne konkurence za bistveni element delovanja družbeno kontroliranih tržnih zakonov, bi bilo načelo enotnosti trga brez pomena.

Da bi mogli zagotoviti čim večjo enotnost jugoslovanskega trga, ne zadostuje, da samo spoštujemo formalne predpise, ki neposredno urejajo to, za celotno naše gospodarsko in družbenopolitično življenje pomembno vprašanje, temveč je potrebno mnogo več. Prepričan sem, da med ta »mного več« sodijo nekateri temeljni pogoji za kolikor toliko normalno delovanje sodobnega trga:

— razvito omrežje zvez, opremljeno s sodobnimi sredstvi za zveze (PTT sredstva), za hiter, kakovosten in ekonomičen prenos informacij med udeleženci v blagovnem prometu;

— razvito prometno omrežje in sodobna transportna sredstva za hiter, varen in ekonomičen prevoz dobrin iz krajev proizvodnje v kraje distribucije in potrošnje;

— ustrezna, dovolj velika in sodobno opremljena skladišča za shranjevanje dobrin, posebno kmetijskih pridelkov.

To so pogoji, ki jih bomo glede na dokajšnjo zaostalost za razvitimi deželami lahko dosegli le v bolj ali manj *daljšem času*. Glede na njihov pomen za celotno gospodarstvo pa je nujno, da jih čimprej uresničimo (promet in zveze so ožilje gospodarskega organizma!).

S tem svojim prispevkom pa želim posebej opozoriti na tiste skupine pogojev za to, da dosežemo enotnost trga, ki so uresničljivi v *krajšem času* in zahtevajo mnogo manjša sredstva, in ta se poleg tega še hitreje vračajo. Poleg nujne potrebe po večji integriranosti gospodarstva in večji liberalizaciji cen mislim tu predvsem na transparentnost trga kot enega tistih temeljnih pogojev za enotnost našega trga, ki so manj upoštevani.

Pod transparentnostjo trga razumem dober pregled nad stanjem in tendencami na trgu posameznih dobrin, ki bi ga morali imeti *vsi subjekti trga*: proizvodne organizacije kot prodajalci in kupci oziroma proizvodni potrošniki, trgovske organizacije kot prodajalci in kupci ter fizične osebe kot kupci oziroma individualni potrošniki. Prav tako bi moral biti trg čimbolj transparenten za *družbene planske organe* in za vse druge organe ožje in širše družbene skupnosti, ki pripravljajo ali sprejemajo predpise, s katerimi se neposredno (npr. administrativno omejevanje cen) ali posredno (npr. ukrepi kreditne politike) urejajo odnosi na trgih posameznih izdelkov.

Dober pregled nad trgi posameznih dobrin je možno, kot je znano, ustvariti:

1) z raziskavami prodajnega in nabavnega trga posameznih dobrin, katerih izsledki so podlaga za kreiranje smotrne in ekonomsko učinkovite

prodajne in nabavne politike ter sploh poslovne in razvojne politike proizvodnih in trgovskih organizacij;

2) z globalnimi raziskavami razvoja celotnega trga in trgov važnejših skupin proizvodov za pravilne odločitve organov družbene skupnosti pri urejanju oziroma nadziranju odnosov na trgu; in

3) z racionalno ekonomsko propagando za objektivno in čimbolj popolno informiranje individualnih potrošnikov o dobrinah, ki jih je dobiti na trgu.

Menim, da se v našem gospodarskem in družbenem življenju premalo zavedamo, kolikšnega pomena je transparentnost trga, če hočemo doseči, da bo naš trg enoten, kolikšnega pomena je torej za uspešno poslovanje in razvoj gospodarskih subjektov in celotnega gospodarstva. Imeti dober pregled nad trgom pomeni *biti dobro informiran* o vseh njegovih pomembnih lastnostih, posebno o dejavnikih, ki vplivajo na njegov razvoj, zato da bi lahko možnosti, ki jih daje za blagovno menjavo celoten jugoslovanski gospodarski prostor, optimalno izkoristili. To pa terja, da večina naših proizvodnih in trgovskih organizacij *pozna celotni jugoslovanski trg* (vsaka v okviru svojega predmeta poslovanja), ki je, mimogrede povedano, za rentabilno proizvodnjo mnogih naših izdelkov tako in tako premajhen. Brez dobrin tržnih informacij o vseh delih celotnega našega trga si torej ne moremo zamišljati, glede na možnosti, dovolj obsežne, hitre in pravočasne menjave dobrin med proizvodnimi organizacijami posameznih naših republik, še manj pa si lahko predstavljamo, da bi naša trgovina v redu opravljala svoje temeljne ekonomske funkcije, posebno časovno, krajevno in cenovno funkcijo ter funkcijo izbire na celotnem območju SFRJ. Prav tako menim, da individualni potrošnik ne more suvereno odločati o nakupu izdelkov, ki mu glede na njih lastnosti in njegovo kupno moč najbolj ustrezajo, če o njih ni obektivno informiran (tj. o stvarnih oziroma resničnih lastnostih blaga, o tem, kje, kako, kdaj in po kakšni ceni ga lahko kupi) ali pa če se pri odločitvah za nakup na primer ravna po tem, kateri izdelek mu daje priložnost za »brezplačno« igro na srečo.

Ker sem prepričan, da je jugoslovanski trg za naše gospodarske subjekte vse premalo transparenten, kajti vse premalo je sistematičnih tržnih raziskav in objektivnega informiranja v ekonomski propagandi, postavljam slabo transparentnost trga samo kot enega izmed glavnih problemov na poti za doseg enotnosti našega trga.

S tem problemom pa so bolj ali manj neposredno povezani drugi problemi enotnosti trga.

Naj najprej omenim *problem oskrbovanja trga s kmetijskimi pridelki*. Poleg tako imenovanih sistemskih vzrokov je gotovo poglobitni razlog večkrat (glede na naše možnosti in ne glede na dobro ali slabo letino) slabe preskrbljenosti trga ta, da zadevni tržni subjekti, posebno trgovina, niso dovolj dobro informirani o tem, kjer so presežki oziroma primankljaji določenih kmetijskih pridelkov. V sadjarstvu se danes srečujemo s skorajda neverjetnimi presežki npr. jabolk in hrušk, ki so pravi

problem v tem pogledu, kako jih plasirati; krivdo zato valimo celo na potrošnika, namesto da bi bili pravočasno raziskali najprej celotni domači, nato pa po potrebi tudi tuji trg in začrtali trgu ustrezno prodajno politiko, posebno politiko cen in ekonomske propagande.

Huda ovira za uresničevanje načela enotnosti jugoslovanskega trga je *administrativno določanje cen večine proizvodov* in s tem povezana kronična neurejenost trga surovin in drugega reprodukcijskega materiala. V hudem nasprotju z obravnavanim načelom so zlasti primeri, ko dovoljujemo izvoz surovin, na domačem trgu pa je občutno pomanjkanje le-teh, npr. umetnih gnojil, tripolifosfata za proizvodnjo detergentov ipd., da ne govorim o tem, da takó obsežno in drastično omejevanje cen, kakršno je pri nas, že samo kot tako omejuje konkurenco in s tem enotnost trga.

Končno naj še omenim, da je še vedno *relativno slaba integriranost našega gospodarstva* med drugim ena izmed glavnih ovir za to, da bi dosegli transparentnost trga in s tem uresničili načelo enotnosti našega trga. Velike, ekonomsko in finančno močne sestavljene organizacije združenega dela mnogo lažje in učinkoviteje raziskujejo trg, komunicirajo s potrošniki, se s prodajno organizacijo in območnimi skladišči približujejo potrošnikom na celotnem jugoslovanskem trgu, skratka, mnogo lažje uresničujejo sodobno koncepcijo marketinga v svojem poslovanju, kakor to lahko storijo, če sploh lahko, manjše neintegrirane temeljne organizacije.

RUDI LEŠNIK

Učitelj sodobne šole in njegovo usposabljanje

1. Učiteljeva osebnost sodi med temeljne dejavnike otrokove vzgoje in izobraževanja. To je že staro spoznanje, ki so ga vedno znova potrjevale najrazličnejše znanstvene raziskave. Znanstveno-tehnična revolucija povečuje izobrazbene in vzgojne zahteve, ko se širijo in kopičijo znanstveni podatki in nova spoznanja, spreminja proizvodna tehnologija in razvijajo novi, zahtevnejši socialni odnosi. Vzgojno-izobraževalni proces je zahtevnejši, bogatejši in obsežnejši, pa se povečujejo vzgojno-izobraževalni načrti, časovna stiska je vsak dan večja, protislovaja pa, da bi mlad človek v sorazmerno kratkem času pridobil več znanja in razvil boljše sposobnosti — pri nas pa še zlasti visoko *samoupravno* socialistično zavest — je zmerom bolj zapleteno.

2. Posameznikove družbene in življenjske razmere narekujejo, da na vseh stopnjah vzgojno-izobraževalnega sistema nujno potrebujemo več učiteljev in vzgojiteljev, ki bodo hkrati tudi dobro usposobljeni. Zaposlitvena sestava osebja, ki deluje na vzgojno-izobraževalnih ustanovah, pa ne kaže, da smo sposobni reševati to protislovje, saj je videti, kakor da sploh nimamo ustrezne kadrovske šole, ki bi dajala ustrezno usposobljene učitelje.

3. Zanimanje za učiteljski poklic med mladino ne ustreza družbenim potrebam, na drugi strani pa je vprašanje, če smo v razmerah, kakršne so, sposobni pritegniti več mladih ljudi v učiteljski poklic. Nekateri podatki kažejo, da smo po narodnostnem obsegu sorazmerno nasičeni z ljudmi, ki delajo v prosvetnih vrstah, seveda pa niso ustrezno usposobljeni. Klasični način izobraževanja je še vedno omejen v strnjeno obdobje učiteljevega usposabljanja; usposabljanje učiteljev tako ni naravno povezano z učiteljevim poklicnim napredovanjem in izobraževanjem ob delu in iz dela. S tem pa narašča tudi protislovje med družbeno potrebo po dobrem učitelju in resničnim družbenim vrednotenjem učiteljevega poklica in njegovega dela, ki tudi povzroča sorazmerno manjše zanimanje za učiteljski poklic in prevelik beg iz učiteljskih vrst. Pa ne gre samo za premajhno vrednotenje, gre tudi za zadovoljstvo posameznika v učiteljskem poklicu. Premalo usposobljen učitelj danes, ko so zahteve zmerom

večje, nujno zadene ob več ovir in konfliktne situacije se zapletajo, dokler rajši ne poišče druge možnosti dela.

4. Učitelj ni dober le tedaj, če temeljito pozna svoj predmet. Hudo se motijo tisti, ki pravijo, da je npr. dober učitelj fizike tisti, ki temeljito pozna fiziko. Če bi to držalo, potem bi bili lahko dobri učitelji vsi, ki enostavno ustrezno natančno poznajo fiziko, pa naj so to znanje pridobili na ustrezni fakulteti ali kakšni tehnični šoli. Toda dober učitelj fizike mora poleg svoje stroke, ki mu je v bistvu predvsem sredstvo dela, temeljito poznati človeka in njegov razvoj, to pa pomeni, da učitelja razvijajo pedagoško-psihološko-sociološki predmeti, na podlagi katerih bo lahko dobro deloval v vzgojno-izobraževalnem procesu, ker bo mogel ustrezno posredovati svojo stroko in vzpostaviti ustrezne medsebojne delovne odnose z učenci. Vsak učitelj pa je tudi vzgojitelj. Prav nesmiselni so spopadi v razpravah o predlogih, da je treba zmanjševati obseg tim. skupnih predmetov (pedagogika, psihologija, didaktika, pedagoška psihologija itd.), da ne bi preveč trpela stroka. Tu sploh ni dileme: dobrega učitelja ne more biti brez dobrega pedagoško-psihološkega, družbeno-idejnega in predmetno-snovnega znanja ter praktične didaktične usposobljenosti.

5. Vprašanje je, ali je treba vzgojitelje predšolskih vzgojnoizobraževalnih ustanov, razrednega pouka in predmetnega pouka usposabljeni enako dolgo. Problema ne bi bilo, če ne bi bilo kadrovskega primanjkljaja in ekonomskih stisk. Z vidika pedagoških spoznanj ni težko dokazovati, kako je potrebno visoko pedagoško in strokovno osveščeno delovati z mladimi na vseh stopnjah vzgojno-izobraževalnega sistema, saj je danes že vsem znano, da je otrok osebnost v razvoju, ki jo je treba upoštevati in dobro poznati. Torej ne gre za prepričevanje, kako naj bo izobražen pedagoški delavec, temveč za odprto vprašanje, kaj lahko v naših razmerah storimo, da bi čim bolj zadovoljili trenutno protislovne zahteve: več visoko usposobljenih učiteljev. Zaradi tega nikakor ne moremo podcenjevati spoznanj pedagoške znanosti; treba jih je priznati in jim slediti, hkrati pa moramo ugotoviti, ali smo izkoristili vse možnosti, ki so na tej stopnji našega družbeno-ekonomskega razvoja, koliko jih še lahko izkoristimo in kdaj jih bomo pripeljali tako daleč, da bosta kritični dilemi ustrezno razrešeni.

6. Vsem mladim ljudem je treba zagotoviti enake možnosti razvoja, tj. enake pogoje vzgoje in izobraževanja, za kar pa je bistvena ustrezna in izobraževalno-tehnološka razvita mreža vzgojno-izobraževalnih ustanov ter primerno usposobljeno vzgojno-izobraževalno osebje, ki bo tudi sposobno vzpostavljati samoupravne socialistične odnose z učenci, starši in družbo kot celoto. To pa je nenehen proces, poln naporov, v katerem se hkrati z učiteljem spreminjajo materialne razmere vzgojno-izobraževalnega procesa. Učiteljska kadrovska šola mora omogočiti učitelju, da pridobi dovolj obsežno pedagoško-psihološko, idejno-politično in predmetno-snovno znanje kot izhodišče za aktivno dejavnost v nadaljnjem spreminjanju, dopolnjevanju in razvijanju sebe in svojega poklicnega dela,

da se skratka ustrezno visoko družbenopolitično, pedagoško in znanstveno osvesti kot ustvarjalna osebnost.

7. Ni vseeno, kako učitelj razvije svojo poklicno stanovsko zavest. Le dovolj samozavesten učitelj bo tudi dober učitelj in bo spodbudno vplival na učence, pa tudi sorazmerno ugodno na reprodukcijo učiteljskega poklica. Pomemben je torej učiteljev odnos do lastnega dela, njegova zavest o družbeni vrednosti in skrbi zanj, samozavest o delovni uspešnosti; vse to naj pridobi v procesu svojega formalnega poklicnega usposabljanja, potrjevati pa bi se moralo v trajnem sistemu poklicnega napredovanja in možnostih za doseganje najvišje izobrazbe v času, ko sta znanost in izobraževanje imperativni kategoriji v razvoju sodobne družbe, pa tudi sredstvo delovnega in socialnega uveljavljanja.

8. Samoupravni odnosi za zdaj še niso v delovnih kolektivih vzgojno-izobraževalnih ustanov, pa tudi ne na relacijah vzgojno-izobraževalne ustanove in druge družbene asociacije tako visoko razviti, da bi spodbudno vplivali na učiteljevo delo in njegovo poklicno formiranje in ustrezno uravnavali razvoj kakovosti vzgojno-izobraževalne aktivnosti. Razumljivo, da je razvoj samoupravnih odnosov v veliki meri odvisen od razvitosti in vsestranske pedagoške in družbeno-politične sposobnosti učiteljev. Ni vseeno, kako so razviti samoupravni odnosi na kadrovskih šolah, zakaj študent — prihodnji učitelj, bi moral te odnose še posebej neposredno doživljati in ustvarjati v lastnem poklicnem oblikovalnem procesu.

9. Prav tako naj bi kadrovska šola idejno-politično in predvsem »teoretično« vplivala na razvoj prihodnjega učitelja, hkrati pa naj bi organizirano omogočila, da prihodnji učitelj v procesu lastnega poklicnega usposabljanja doživlja visoko razvito didaktično prakso v resnično sodobnih vzgojno-izobraževalnih razmerah, ko se izobraževalno-vzgojno delo sproti izpopolnjuje z dosežki znanosti in izobraževalne tehnologije, z doseženimi inovacijami; mlad učitelj ne bi smel z bojznijo pričakovati novosti in se upirati inovacijam, namesto da bi bil navdušen ustvarjalec in inovator vzgojno-izobraževalnega dela ter mobilizator vsega, kar lahko izboljšuje vzgojno-izobraževalne dosežke. Odpor proti novemu največkrat izvira iz premajhne poklicne samozavesti in usposobljenosti, ko učitelji ne obvladujejo dovolj skladno teoretičnih informacij in delovne tehnike, zlasti pa ne dovolj spretno sodobnega tehničnega instrumentarija in metodologije vzgojno-izobraževalnega dela, hkrati pa jih tudi neposredno v delovni praksi preskromno spodbujajo, da bi nadomestili pomanjkljivosti rednega izobraževalnega procesa učiteljev z dodatnim izobraževanjem.

10. Kadrovsko šolstvo ni dovolj razvito in je trenutno izredno pomanjkljivo organizirano in urejeno. Poleg pedagoških akademij šolajo za delo v vzgojno-izobraževalnih šolah kadre različno organizirane ustanove z različnimi delovnimi razmerami, programi in razvojnimi možnostmi. Petletna srednja vzgojiteljska šola pa še zlasti izstopa, saj je socialno kri-

vična v zvezi s priznanjem stopnje izobraženosti, ki jo daje vzgojiteljem. Vzgojno-izobraževalne kadre zdaj usposabljaajo pedagoške akademije, visoka šola za telesno vzgojo, filozofska fakulteta, srednja vzgojiteljska šola, umetniške akademije in če pogledamo strukturo zaposlenih, še marsikdo. Navsezadnje se niti slovenskima pedagoškima akademijama še ni posrečilo, da bi našli jasno pot za svoj razvoj, zlasti še nista rešili vprašanja izobraževanja učiteljev za razredni in predmetni pouk.

11. Mariborska pedagoška akademija že od ustanovitve leta 1961 išče jasnejšo razvojno pot pedagoške kadrovske šole, ki jo je zakonodajalec že takrat popolnoma smiselno in perspektivno jasno osnoval kot visoko šolo v razvoju, ki daje učiteljem višjo in visoko izobrazbo. Trenutno ni niti pomembno, kako si je zakonodajalec zamislil izobraževanje pedagoških kadrov z višjo in visoko izobrazbo in kakšna stališča je v zvezi s tem imel do ustreznosti višje ali visoko izobraženih kadrov po stopnjah v vzgojno-izobraževalnem sistemu; pomembno je le to, da pedagoški delavci morajo imeti možnost in pravico, da dosežejo visoko stopnjo izobrazbe, da bi hkrati lako tudi kakovostno razvijali svojo pedagoško prakso, kar se ujema tudi s pojmovanji o izobraževanju pedagoških delavcev vseh vrst v razvitih evropskih deželah, zlasti še v socialističnih družbah.

12. Bržčas je bistveno to, da se razvijajo pedagoški kadri v smeri enotne vzgoje, jasnih ciljev samoupravne socialistične družbe, da so sposobni razvijati in uresničevati vzgojno-izobraževalne naloge, ki jih potrebuje sodobni človek, da se lahko zavestno in svobodno vgrajuje v kulturno-politični sistem kot ustvarjalec družbene in svoje lastne blaginje in samoupravnih socialističnih medčloveških odnosov. Iz tega izhaja zahteva, naj bo tudi poklicno usposabljanje učiteljev enotno in tako visoko razvito, da bodo učitelji kot svobodne, razvite osebnosti lahko tako vlogo in nalogo opravljali na vseh stopnjah vzgojno-izobraževalnega dela v šolah in njihovem okolju.

13. Pedagoško-znanstveni svet pedagoške akademije v Mariboru je na svoji 5. redni seji, 19. 12. 1973 sprejel temeljne razvojne smernice pedagoške akademije, upoštevajoč potrebe in zahteve našega samoupravnega socialističnega razvoja in znanstveno-tehnične revolucije na podlagi spoznanja, da je razvojni uspeh posameznega mladega človeka odvisen predvsem od stopnje učiteljeve izobraženosti, razvitosti njegovih intelektualnih sposobnosti, jasnosti učiteljeve idejno-politične opredeljenosti in pripadnosti, od stopnje neposrednih odnosov med učenci in učitelji, od učiteljeve sposobnosti, da se sproti kritično odziva na razvojno ugodne in neugodne pojave v družbenem življenju in bližnjem okolju; pedagoško-znanstveni svet je menil, da sedanje »klasično izobraževanje« učiteljev temu ne ustreza.

14. Učitelj se bo poklicno ugodno razvil le tedaj, če bo pedagoško izobrazbo temeljito dopolnil s poglobljeno splošno izobrazbo in kulturo in z ustrezno osebnostno zrelostjo, ne da bi ga prezgodaj ozko poklicno

izobraževali, razen če k temeljem učiteljeve poklicne izobrazbe štejemo tudi najosnovnejše vsebine poklicnega usmerjanja, ki po svojih specifikah enako velja tudi za usmerjanje v druga poklicna področja. To pomeni, da je treba poklicno usmerjanje v pedagoški poklic, ko gre za to, da dovolj zgodaj omogočimo mlademu človeku iskati tisto produktivno področje, v katerem bo najlaže potrjeval sebe in hkrati najbolj uveljavil svoje sposobnosti, reševati skladno z izboljšanjem poklicnega usmerjanja v celotnem vzgojno-izobraževalnem procesu mladega človeka in trenutno tudi s temeljito reformo sedanjega šolstva. Podobno kakor naj bi se v zvezi s kadrovanjem in poklicnim usmerjanjem srednje šole približevale visokim šolam, naj bi se tudi pedagoške gimnazije in srednje šole sploh približevale pedagoški kadrovski šoli, in podobno — kakor v osnovni šoli s poklicnim usmerjanjem in svetovanjem odkrivajo posameznike za druge poklice, tako naj bi odkrivali tudi nadarjene in obetajoče učence za pedagoški poklic.

15. Pedagoški akademiji ne moreta več delovati po »klasičnem« sistemom dokaj zaprtega dvoletnega študija; njuni diplomanti imajo omejene možnosti za nadaljnje izobraževanje. Rešitev tudi ni v odprtem prehodu na študij pri različnih fakultetah, specifična učiteljeva poklica so namreč prav pedagoško-psihološko-sociološke vede, zato ni vseeno, po kakšnem študijskem programu visoke šole se izobražuje učitelj. To so spoznali v svetu že tisti, ki so poleg filozofske fakultete ustanovili pedagoške fakultete. Praksa pri nas kaže, da nadaljnje izobraževanje diplomantov pedagoških akademij na fakultetah ne krepi kadrovskega potenciala v šolah, za katere pedagoške akademije usposablja kadre, temveč to že prav protislovno pospešuje beg učiteljev iz osnovnih šol in drugih vzgojno-izobraževalnih ustanov v temelju vzgojno-izobraževalnega sistema. Zahtevam in družbenim potrebam protislovna in razvojno nevzdržna pa je tudi miselnost, ki jo poznamo iz trenutnih stisk, miselnost, da bi bilo treba zadržati izobraževanje učiteljev na srednji šoli ali višji stopnji izobraževanja, sicer bo odtok kadrov iz osnovnih šol in predšolskih vzgojnih ustanov še večji. Tako izhodišče je neperspektivno in nujno pelje sčasom v še večji prepad med zahtevami in potrebami sodobne vzgoje in izobraževanja in sposobnostmi učitelja, da opravlja svoje poklicne obveznosti na ravni, ki ustreza sodobnosti. Prav tako pa bi bilo utopično misliti, da bi prešli kar na štiriletno visokošolsko izobraževanje vseh pedagoških kadrov; to bi bilo praktično nevzdržno zaradi pomanjkanja ustrezno kvalificiranih delavcev v pedagoški praksi, pa tudi sicer s tem, da bi formalno prešli na štiriletni sistem, takega šolanja po »klasični tradiciji« ne bi dosegli, kar je bistveno za poklicni razvoj sodobnega učitelja.

16. Usposabljanje pedagoških delavcev naj poteka na enotnih pedagoških akademijah, razvitih za razvoj pedagoških kadrov, ki ustrezajo vzgojno-izobraževalnemu procesu in razvoju samoupravne socialistične osebnosti. Ni vseeno, kdo je učitelj, in ni vseeno, kakšna je vzgoja, za katero je zmeraj v temeljih odgovorna družba, ki nujno potrebuje vzgojo

za svoj obstoj in razvoj. Pedagoška akademija je torej z vso družbeno pozornostjo organizirana ustanova, ki nujno s svojim delovanjem zajema razvoj poklicnega oblikovanja učitelja od začetka do vrhunca tega procesa, kar pomeni, da mora biti tako organizirana, da ustreza vsem stopnjam takega poklicnega razvoja in da na vseh stopnjah tega razvoja tudi pomaga učiteljem pri njihovi delovni in socialni uveljavitvi, s tem da usposablja, daje priznanja in ustrezno verificira učiteljevo poklicno napredovanje z dokumenti, ki jih delavci potrebujejo za uveljavljanje pri svojem delu.

17. Pedagoška akademija se zato že zelo zgodaj povezuje navzdol z delovnimi organizacijami vzgojno-izobraževalnega dela, v katerih poteka osnovni vzgojno-izobraževalni proces. Mariborska pedagoška akademija je zato med drugim sprejela pobudo za snovanje centra za usposabljanje učiteljev za poklicno usmerjanje; to pomeni, da pravočasno pripravi učitelje, da bodo sposobni uresničevati intencije zakona o osnovni šoli, zakona, ki zlasti naglašča potrebo po ustrezni profesionalni usmeritvi mladine, hkrati pa se prek tega centra povezuje s komunalnimi zavodi za zaposlovanje delavcev, poklicnimi svetovalnicami, gospodarskimi organizacijami. Del samoupravnega sporazuma med osnovno šolo Podčetrtek in PA Maribor zato pravi, da bo osnovna šola Podčetrtek hospitacijska baza za tako usposabljanje in hkrati sedež centra pedagoške akademije.

18. Pedagoška akademija Maribor je hkrati dala pobudo za podpisovanje ustreznih samoupravnih sporazumov s srednjimi šolami, zlasti še z gimnazijami pedagoške smeri (Murska Sobota, Celje, Maribor), da bi prišlo do konkretnejšega sodelovanja in izboljšanja kadrovanja. V tem smislu bi bilo treba napraviti še korak dalje in z nekaterimi srednjimi šolami, predvsem s pedagoškimi gimnazijami in vzgojiteljskimi šolami, organizirati združene organizacije dela, ki bi neposredno in jasno opredelile medsebojne naloge pri oblikovanju pedagoških delavcev, dokler ni temeljiteje izvedena reforma srednjega šolstva, po kateri bi se jasnejša poklicna usmeritev začejala že po desetem letu šolanja oziroma po drugem letu srednjega šolanja. V tem primeru bi bilo treba v celoti preurediti študijske programe za oblikovanje učiteljevega poklica in del vsebin, zlasti stistih, ki vplivajo na razvoj odnosa do pedagoškega dela in razvoj zavestne poklicne odločitve ter oblikovanje temeljnih značilnosti osebnosti, primernih za razvoj pedagoškega delavca, vnesti delno že na to stopnjo izobraževanja, ki pa nikakor ne sme biti tako zaprta, da bi mlademu človeku še vedno onemogočala poklicno preusmeritev. Jasno je treba poudariti, da to ne pomeni zmanjševanja zahteve po učiteljevi visoki izobrazbi, temveč le zgodnejšo pripravo za odločitev v pedagoški poklic. Temeljno profesionalno izobraževanje učiteljev poteka v današnjih razmerah na višji stopnji, s tem da je ta tako organizirana, da vpeljuje mladega učitelja v nadaljnji izobraževalni proces njegovega izpopolnjevanja in nadaljnje kvalifikacije.

19. Osnovno poklicno izobrazbo dobi učitelj v dveletnem študiju na PA (ki je prehodno organiziran), dokler ne dozori družbene in kulturne razmere, ki omogočajo strnjeno štiriletno izobraževanje kot podlago pedagoškega dela. Slabost sedanjega dvoletnega izobraževanja učiteljev je med drugim tudi v tem, da so pedagoške akademije premalo seznanjene navzdol s pripravami za oblikovanje učiteljev, in naprej, z nadaljnjim usposabljanjem učiteljev in procesom priprav do strokovnega izpita ter nasploh s procesom poklicnega napredovanja učiteljev ob delu in iz dela. Če že ni štiriletnega usposabljanja učiteljev, bi morali učiteljem pripravnikom z vodenim študijem v praksi pomagati k takim strokovnim izpitom, da ne bi bili večkrat bolj formalna tehno-kratska zahteva, kakor pa resnično kakovostni napredek v poklicnem usposabljanju.

20. Pedagoška akademija kot kadrovska šola za pedagoške delavce naj bi bila vsestranska in naj bi omogočila tudi nadaljnje pridobivanje usposobljenosti in formalnih kvalifikacij za delo v osnovni šoli in tistih ustanovah, za katere usposablja učitelje. To pomeni, da naj bo sposobna organizirati vse ustrezne oblike izrednega in permanentnega izobraževanja, ki jih družbene potrebe v pedagoški praksi zahtevajo. To pomeni, da pedagoška akademija deluje po ustreznih katedrah, ki hkrati omogočajo življenjsko kombinacijo študijskih smeri, usklajeno s posameznikovimi in družbenimi potrebami, hkrati pa tudi organiziranje različnih programov izobraževanja, ki zahtevajo novosti v znanosti in didaktične ter druge inovacije za izboljšanje dela.

21. Prav zato se pedagoška akademija vsestransko povezuje s pedagoškim institutom, filozofsko fakulteto, zavodom za šolstvo in razvija ustrezne oblike dejavnosti, v katere se vključujejo učitelji iz dela. To pa je treba povezovati z občasnim poklicnim napredovanjem in tudi z doseganjem višje izobrazbene stopnje; vse to bi bilo treba urediti s spremembami ustrezne zakonodaje.

22. Pedagoška akademija v Mariboru je osnovala tudi posebne centre, da bi izboljšala svojo temeljno funkcijo. Center za usposabljanje učiteljev za poklicno usmerjanje smo omenili že zgoraj. Ustanovila je tudi center za permanentno izobraževanje, ki bi imel nalogo pripravljati različne izobraževalne programe poleg rednega študija, zlasti za potrebe učiteljev v delu. Center za izobraževalno tehnologijo skrbi sproti za inovacije na didaktično-tehnološkem področju; ta center ne omogoča samo boljše usposabljanje rednih študentov, temveč deluje kot center za občasno, dopolnilno izobraževanje na tem področju in se tako neposredno povezuje s prakso. Pedagoška akademija pedagoški praksi v ustanovah, kjer delujejo njeni diplomanti, ne more biti odtujena, povezovati se ne more deklarativno, temveč predvsem s tem, da neposredno pomaga svojim nekdanjim študentom v njihovem nadaljnjem razvoju in konkretnem delu. Center za razvoj in raziskovanje proučuje razvoj svoje pedagoške akademije in hkrati skrbi za organizacijo tistega znanstvenega raziskovanja, ki je značilen in potreben za izboljševanje vzgojno-izobraževalnega

procesa učiteljev v praksi (pedagoška, didaktično-metodična raziskovanja ipd.). Tako organizirana pedagoška akademija bi šele resnično v večji meri zadovoljevala potrebe po reprodukciji pedagoškega kadra in tudi izraziteje opravičevala naložbe, ki grede zanj, saj bi delovala kot širok razvojni dejavnik učiteljevega poklicnega oblikovanja in njegove dela.

23. Edino s samoupravnim sporazumevanjem, z upoštevanjem življenjsko nujnih integracijskih procesov, družbene racionalnosti in združevanja dela med ustreznimi strokovnjaki je mogoče organizirati tako visoko pedagoško šolo, **p e d a g o š k o a k a d e m i j o**, ki bi ustrezala družbenim potrebam, zahtevam razvoja učiteljskega poklica in bi bila tudi perspektivno stvarno zakoreninjena sredi današnjih protislovnih stisk in bi bila morda dosti bližje resničnemu reševanju protislovne zahteve: več dobrih učiteljev! Učitelj mora biti marksist, toda to ni zgolj čustvena opredelitev, to je proces spoznanja, ki se razrašča v nenehnem izobraževanju in skrbi za človeka. To se ne more uspešno razvijati v pogosto skorajda anarhični razdrobljenosti, ko gre za skrb okoli pedagoških kadrov, temveč v dobri organizaciji pedagoškega izobraževalnega središča, kamor se lahko stekajo mladi ljudje, ki so se odločili za učiteljski poklic, in se ob njem s svojim delom poklicno razvijajo, dokler pedagoško delajo. S tem pa bi se okrepila tudi stanovska zavest, doživela ustrezna pripadnost, odprle bi se jasnejše možnosti družbenega uveljavljanja na podlagi lastnih študijskih in delovnih naporov itd., krepile pa bi se tudi življenjske vezi med prakso in teorijo in široki samoupravni odnosi. Vprašali smo učitelje, diplomante PA, če bi nadaljevali študij na visoki pedagoški šoli: 80 odstotkov pravi, da bi radi ubrali to pot svojega napredovanja, če bi se odprle možnosti.

24. Slovenski ekonomski potencial nedvomno premore organizacijo dveh kadrovskega pedagoških inštitucij takih razsežnosti, ki bi se kljub trenutnim nevzdržnim materialnim in težjim kadrovskim razmeram lahko v doglednem času razvili. Odločiti se je treba z odgovornostjo do sedanjosti in prihodnosti. Seveda, brez novih modernih stavb o tem sploh ni mogoče govoriti.

RUDOLF RIZMAN

Družbeni viri nastanka ameriške »nove levice«

Oris nekaterih temeljnih družbenih protislovij

Ameriška »nova leвица«* in sploh študentski protest odsevajo temeljna protislovja ameriške družbe, ki jih bomo v nadaljevanju na kratko orisali.

Stara nasprotja, ki so pripeljala do hude gospodarske krize in družbenih nemirov, so se umirila z mobilizacijo vojne ekonomije od leta 1940 naprej. »New Deal« je znova poživil kapitalistično ekonomijo, ali bolje rečeno, v stihijo kapitalistične ekonomije je vnesel več racionalnih kriterijev, ki so pripomogli k nadaljnji koncentraciji kapitala in pridobivanju profita, tako da danes popolnoma velja tale misel: »Odstranitev 150 superkorporacij bi popolnoma ohromila ameriško ekonomijo...«¹ Po štiridesetih letih so ameriške korporacije tako razširile svojo dejavnost, da je dobila svetovne razsežnosti. Danes je tuji trg za domače in čezmorske ameriške korporacije enak dvema tretjinama domačega trga. Funkcionarji tako na novo organiziranega kapitalizma (izvršilni in »srednji« managerji, zvezni in državni uslužbenci v politiki, izobraževalnih zavodih in zdravstvu) so v zadnjih dveh desetletjih narasli po številu, njihov status se je krepil in postajal čedalje bolj vpliven. Zato ni čudno, da njihovi materialni interesi narekujejo obrambo obstoječe ideologije in družbenega statusa quo.

Vse do pojava študentskega protesta in »nove levice« je bil ameriški kapitalistični sistem praktično brez opozicije na politični in brez alternativ na individualni ravni. V zgodovini civilizacij je to brez dvoma eden najpopolnejših sistemov: centraliziran, s strogo hierarhično strukturo, v kateri so vsi elementi povezani in soodvisni, interpenetrativni in neločljivi.² Ameriški kapitalizem je razvil varnostni aparat, ki ni odvisen od življenjskih potreb, temveč od proizvedenih in vsiljenih lažnih potreb —

* Objavljeni esej je del obširnejše študije »Idejno-politične koncepcije ameriške »nove levice«, ki je bila izdelana v Centru za politološke raziskave pri FSPN.

¹ R. Heilbroner, »The Limits of American Capitalism«, New York 1966, str. 13.

² To ideološko realnost je prevzel in osvojil Talcott Parsons, »The Social System«, Free Press, Ill., 1951.

posamezniku prodaja kompletan način življenja.³ Specializacija interesov, fragmentacija znanja, stereotipizacija mišljenja in standardizacija življenja so nujno postali objekt kritike naprednega mišljenja. Toda med intelektualnimi formulami je še vedno prevladovala liberalna ideološka teza o Ameriki, deželi »individualnih možnosti« in »samo-izpopolnitve« (»self-made man«). Oglesby je v imenu »nove levice« najbolje označil vlogo liberalne ideologije: »Za korporativni kapitalistični red opravlja enako funkcijo, kot jo je za fevdalni red opravljal cerkev. Opravičuje bremena in varuje pred spremembami.«⁴ »Na univerzah,« je govoril Mario Savio (študentski voditelj z Berkeleyja), »je študentom dovoljeno razpravljati, dokler njihove razprave ne pripeljejo do posledic.«⁵ »Nova levica« je odločno pokazala na kontradikcijo te ideološke postavke z dejansko prakso sistema. Prav nasprotje med ideologijo in stvarnostjo je najgloblji vir politizacije študentov. Študentje so na začetku vzeli liberalno ideologijo resno in jo potem soočili z resničnostjo. Pri tem pa so prišli do spoznanja, da ni potrebno le zavrniti resničnost, temveč tudi spopasti se z njenim ideološkim pokrivalom — liberalno politično platformo.⁶

»Nova levica« se je pojavila kot politična opozicija v »brezzračnem« prostoru. Ameriško sindikalno delavsko gibanje je v vrhu močno integrirano v sistem. Hierarhična in birokratska struktura sindikata je mehaničen odraz organizacije poznega kapitalizma. Preden se je pojavila »nova levica«, ni bilo nobene privlačne strankarske alternative, v okviru katere bi se lahko »nova levica« razvila. Tradicionalne leve partije, ki so bile diskreditirane s pojavom »hladne vojne«, so se polarizirale okrog vprašanj narave sovjetske ali kitajske revolucije, ne da bi z enako intenzivnostjo analizirale teoretično naravo in prakso ameriškega kapitalističnega sistema in kvaliteto življenja. Dogmatične marksistične predstave in vpliv trockistične ideologije so jim zaprle možnosti, da bi se dokopale do substancialne in razredno relevantne kritične analize ameriške družbe. Celo organizacija teh partij je pogosto posnemala organizacijo »establishmenta«, kot to poudarja literatura »nove levice«.

Ne nazadnje je med viri moči in raisona »nove levice« staro, vendar v šestdesetih letih intenzivirano protislovje ameriške družbe — izkoriščanje črnkega prebivalstva. Tradicionalni problemi ameriškega kapitalizma, kot so na primer nezaposlenost, nizke plače, stanovanjska stiska, slabe možnosti za izobraževanje in nizek socialni status, se še vedno najbolj drastično odražajo pri črnih. »Drobtine«, ki so jih dobili, so bile povežane le z obema svetovnjima vojnama. Njihov kolonialni status v Ameriki spominja črnice na položaj afriških narodov pred njihovo politično emancipacijo. Prav ta sorodnost je privedla do tega, da so črnici začeli sami

³ H. Marcuse, »One Dimensional Man«, Boston, Beacon, 1964.

⁴ »Speech of November 27«, 1965, »The New Radicals«, str. 258.

⁵ »Speech on the Steps of Sproul Hall«, Dec. 1964, »The New Radicals«, str. 232.

⁶ Glej odlično kritiko liberalistične politične filozofije v R. P. Wolff, »The Poverty of Liberalism«, Beacon Press, Boston 1968.

sebe imenovati Afro-Američane. Toda črnici niso edini v strateškem oglu ameriške ekonomije in zato zavestno ne odsevajo totalno njene strukture. Njihov obrobni položaj, zgodovinske izkušnje in pa to, da niso prisotni v osrednjih procesih ameriške družbe, je deloma onemogočalo popolni dialog z »belo novo levico« ali solidarnost z izkoriščanim delavskim razredom in projekcijo strukturalne alternative. S tem ne mislimo, da sploh ni bilo zveze med »novo levico« in naprednimi političnimi akcijami črncev, pač pa iščemo vzroke za to, da ni prišlo do popolnejše integracije političnih akcij in teoretičnega spoja, včasih pa je celo prišlo do konfliktov.

Poprečni dohodki moškega črnega prebivalstva močno zaostajajo za poprečnimi dohodki belega prebivalstva. Podatki o relativnih dohodkih črnih delavcev v obdobju 1945—1969 govore, da poprečni dohodek črncev komaj doseže 55 odstotkov poprečnega osebnega dohodka belih delavcev. Umrljivost črnih otrok je dvakrat večja kot pri belih otrocih.⁷ V Vietnam je bilo poslanih neprimerno več mladih črncev (glede na njihov delež v celotnem prebivalstvu) kot belcev, prav tako jih je sorazmerno več ostalo za vedno na bojiščih. Proleterski status črnkega prebivalstva v ZDA je razviden na vseh ključnih družbenih sektorjih. Izjemi sta kvečjemu kultura in šport, čeprav črnici tudi tu nastopajo bolj kot izvajalci in ne kot subjekti celotnega procesa odločanja na teh sektorjih.

Rasizem je vgrajen v celotno kapitalistično zgradbo, predvsem v njeno hierarhično, materialistično in kompetitivno okolje. To, da imajo ZDA kolonije znotraj svojih lastnih meja, je pomenilo in še pomeni veliko ekonomsko prednost (gledano iz kapitalistične perspektive), ki je omogočila pomiritev nekaterih temeljnih protislovij kapitalistične akumulacije. Na eni strani je to pospešilo tehnološko ekspanzijo, na drugi strani pa se je nadaljeval dotok profitov od eksploatacije zastarelih tovarn, stanovanj, šol, trgovin itd. Sweezy⁸ je v eseju z naslovom »Monopolni kapital in rasni odnosi« razčlenil pet glavnih prednosti, ki jih za privatni interes pomeni obstoj črnkega subproletariata. Prvič, razdeljena delovna sila omogoča delodajalcem, da izzigravajo eno skupino proti drugim in tako slabijo njihovo potencialno celotno moč (primer: črnska migracija je bila večkrat uporabljena kot odgovor na stavke belcev in nasprotno). Drugič, lastniki nepremičnin v getih, navadno so to belci, neusmiljeno navijajo cene in tudi dajejo nepremičnine v najem (pre)velikemu številu ljudi. Tretjič, skupine s poprečnimi in visokimi dohodki imajo velike koristi prav zaradi obstoja cenene delovne sile. Četrtič, mnogi mali, obrobni podjetniki, predvsem v storitvenih dejavnostih, delujejo uspešno prav po zaslugi cenene črnske delovne sile. In petič, beli delavec je v boljšem položaju, ker je zavarovan pred konkurenco črnih delavcev za boljša in bolj plačana delovna mesta. Ameriška levica je zato skeptična do vseh tistih alternativ

⁷ R. C. Edwards et al., eds., »The Capitalist System«, str. 289.

⁸ Ibidem, str. 310.

rasizmu, ki »verujejo« v možnost odprave rasizma znotraj kapitalističnega sistema. Očitno je namreč, da je rasizem v simbiotični zvezi s kapitalističnimi ekonomskimi institucijami.

Ekonomski in politični rasizem na drugi strani pospešuje proces političnega samoosveščanja in samoangažiranja črnskih množic. Temu procesu gre pripisovati zaslugo za to, da je kapitalistična družba v nekaj primerih korigirala, ali bolje rečeno modernizirala, svoj odnos do barvno-kožnega prebivalstva. Pri tem mislimo na desegregacijo v vojski, v federalnih in izobraževalnih ustanovah in deloma tudi v obstoječem političnem mehanizmu. Obstoj ameriške »nove levice« je v mnogočem prepleten s pojavom eksploatacije na rasnih osnovah. »Black Panthers«, črnska militantna levičarska organizacija, je celo bolj ali manj usodno vplivala na dogajanje v SDS in »novi levici« sploh. Sodelovanje bele mladine v nešteti oblikah dejavnosti gibanja za državljanske pravice črnopoltnih in rumenopoltnih Američanov je pomenilo veliko izkušnjo in pravo politično šolo, skozi katero je šel skorajda vsak aktivist »nove levice«.

»Nova levica« oziroma pravilneje SDS je bila prvo levo gibanje, ki se je *in toto* konfrontiralo z vprašanjem zatiranja žensk v ameriški družbi. Ekonomsko zatiranje žena dokazujejo že sami statistični podatki. Leta 1965 je žena prejela povprečni dohodek v višini 2098 dolarjev in moški 5194 dolarjev.⁹ Spet drugi podatki govore, da je na primer v New Havnu 74 odstotkov delodajalcev bolj želelo moške kot pa ženske za administrativno in izvršilno delo.¹⁰ Smisel ženskega spola za »trpljenje« in posebna kvaliteta čustev so tisti atributi, ki žensko v kapitalistični družbi kvalificirajo za tele poklice: vzgoja otrok, socialno delo, delo v zdravstvenih ustanovah, poučevanje in podobno. »Ženski krožek« je na nacionalni konvenciji SDS leta 1967 izdal »ženski manifest«, ki je zahteval enakopravno vlogo žene v organizacijah SDS in boj te organizacije zoper tako imenovani in na mnogih ravneh družbenega in družinskega življenja izraženi »moški šovinizem«. Vse dotlej so ženske v levičarskih organizacijah opravljale »nižja« dela, bile so na primer strojepiske, tajnice in spremljevalke moških. Šovinistični odnos do ženskega vprašanja v SDS najboljše označujejo besede voditelja SDS na kolumbijski univerzi: »Pripeljite mi ‚pišče‘, da bo nekaj natipkalo.« Anita Berger je »hodila« z nekaterimi aktivisti iz SDS, ki pa (kot pravi) so se z njo le redko pogovarjali o resnih političnih vprašanjih. Ženske je pozvala, naj si priborijo vodilne pozicije v gibanju, če hočejo, da se bo kaj spremenilo. Marty Riefe je bila na zadnji konvenciji SDS v New Yorku leta 1970 izvoljena za nacionalnega sekretarja SDS in po njenih sposobnostih je bilo vsakemu opazovalcu jasno, da v tem dejanju ni šlo preprosto za »ključ«.

SDS se je v praktični politični dejavnosti odločno zavzemala za brezplačne abortuse in za 24-urno oskrbo otrok. SDS se je zavedala, da vse

⁹ G. B. Nally, »Patterns of Female Labor Force Activity«, »Industrial Relations« (May 1968), str. 195.

¹⁰ V. Oppenheimer, »The Sex Labelling of Jobs«, »Industrial Relations« (May 1968), str. 199.

dotlej, dokler bo obstajalo zatiranje zaradi spola, ne more biti vsaj polovica družbe. Toda SDS (Students for Democratic Society) se je znašla v določeni težavi. Težko oziroma nedosledno bi bilo, če bi postavila zahtevo, da dobijo ženske uglednejša mesta v korporacijah, ko pa organizacija sploh ni bila prepričana o tem, da so korporacije potrebne.

Eno temeljnih protislovij sodobne ameriške družbe je tudi onesnaženje okolja.¹¹ SDS je problem zaostriala v tem smislu, da je gledala na onesnaženje kot na sredstvo za pridobivanje dobička. Študentje so v San Joséju kupili novo znamko avtomobila in ga sežgali, da bi s tem pokazali s prstom na tisto mesto, kjer se rojeva onesnaženje. SDS je na to dejanje odgovorila, »da je potrebno pokopati in sežgati sistem in ne avtomobila«. SDS je že prav od začetka izražala dvome o namerah »stablishmenta«, da se korenito loti ekološke problematike. Dow Chemical je na primer med največjimi onesnaževalci okolja, toda hkrati je tudi med največjimi proizvajalci naprav proti onesnaževanju. Vzemimo podoben primer iz populacijske problematike. John Rockefeller je ustanovitelj »Populacijskega sveta«, ki je svetoval Američanom, da ostanejo kvečjemu pri dveh otrocih. John Rockefeller ima štiri otroke, njegov brat Nelson jih ima sedem, David šest, Laurence in John III pa po štiri. Iz tega kroga je bilo prav tako izdano »navodilo«, češ da je v družbenem interesu, da bi imeli starši z nadpovprečnim inteligenčnim kvocientom več kot dva otroka in starši s podpovprečnim kvocientom manj kot dva otroka. Za SDS je vsaka razprava, ki ne povezuje ekološkega problema s kapitalizmom, brezplodna in sprenevedanje. »Nova levica« je na univerzi Utah sprožila demonstracije zoper »Kennecott Copper Corporation«, največjo korporacijo na področju mesta Salt Lake City, ki je tudi največji onesnaževalec okolja. Managerji in izvršilni direktorji korporacije prebivajo v hribih ali daleč proč od mesta, najpogosteje v gozdnih območjih, kamor ne seže zastrupljanje zraka in drugega okolja. Delavci živijo nasprotno v mestih, kjer imajo pred nosom dimnike, ki izpuhavajo strupene pline. Očitno je, da ima boj za drugačno okolje razredne razsežnosti in implikacije.

Orisali smo le nekatere probleme in temeljna protislovja ameriške družbe, ki nam pomagajo globlje razumeti motive in družbeni kontekst upora mladine.

Struktura ekonomskega bogastva in položaj delavskega razreda

Christian Bay povzema v eseju »Državljska neposlušnost«¹² ugovovitev G. Kolka,¹³ ki je tako kot mnogi drugi dokumentiral tezo, da se

¹¹ Glej odlično analizo o tem vprašanju v »Murray Bookchin«, »Post-Scarcity Anarchism« (The Ramparts Press, Berkeley 1971), predvsem poglavje »Ecology and Revolutionary Thoughts«, str. 55–82.

¹² C. Bay, »Civil Disobedience«, Our Generation Pamphlet, brez datuma, 21 strani. Primerjaj to trditve z liberalno iluzijo L. Hartza, ki opredeljuje zgodovinski etos ameriškega življenja z »brezrazrednostjo« in »duhom enakosti«. L. Hartz v »The Liberal Tradition in America« (1955).

struktura ekonomskega bogastva in politične moči ni spremenila vsaj v zadnjih petdesetih letih. Znaná Lampmanova¹⁴ študija, iz katere povzemamo samo bistveno, ugotavlja:

1. Z več kot 30 odstotki premoženja v privatnem sektorju (okrog 20 odstotkov vsega bogastva v deželi je v lasti države) je leta 1953 razpolagalo 1,6 odstotka odraslega prebivalstva.

2. 1,6 odstotka jih je, dalje, razpolagalo z 32 odstotki privatnega bogastva (lastnine), od tega je 82,2 odstotka vseh razpoložljivih delnic, 100 odstotkov državnih in lokalnih zadolžnic, 38,2 odstotka vseh zveznih zadolžnic, 88,5 odstotka vseh drugih zadolžnic, 21,1 odstotka papirnatega denarja, 36,2 odstotka v hipotekah, 13,3 odstotka rezerv iz življenjskega zavarovanja, 5,9 odstotka pokojninskih skladov, 18,2 odstotka preostale lastnine, 16,2 odstotka nepremičnin in 22,1 odstotka vseh dolgov.

3. Lampmanova preglednica še bolj nazorno kaže veliko koncentracijo bogastva brez bistvenih razlik v zadnjih petih desetletjih:

Koncentracija bogastva

Leto	0,5 % odraslega prebivalstva (v %)	1 % odraslega prebivalstva (v %)
1922	29,8	31,6
1929	32,4	36,3
1933	25,2	28,3
1939	28,0	30,6
1945	20,9	23,3
1949	19,3	20,8
1953	22,7	24,2
1954	22,5	—
1956	25,0	26,0

4. Nadaljnja diferenciacija 1 odstotka najbogatejših pokaže tole:

Najbogatejši — 1 % lastnikov bogastva

Leto	Število oseb (v 1000)	% deleža v vseh nepremičninah
1922	651	32
1929	744	38
1939	855	33
1945	929	26
1949	980	22
1953	1030	25

¹³ V nadaljevanju se opiramo na podatke G. Kolka v knjigi »Wealth and Power in America« (Praeger, New York 1962).

¹⁴ Robert J. Lampman, »The Share of Top Wealth-Holders in National Wealth«, 1922—1956 (Princeton Univ. Press, 1962).

11 odstotkov »magičnega« 1 odstotka (oziroma 0,11 odstotka vsega odraslega prebivalstva) ima v svojih rokah okrog 45 odstotkov bogastva te skupine (1 odstotek), medtem ko spodnja polovica razpolaga le s 23 odstotki lastnine. Lampman sklepa, da je od 1,6 milijona bogatašev nekaj čez polovico imelo manj kot 125.000 dolarjev v nepremičninah in manj kot 2 odstotka (27.000 oseb) je imelo več kot 1 milijon dolarjev.

Podobne neenakosti so analize levo usmerjenih družboslovcev odkrile tudi v distribuciji pridobljenega dohodka. Prevladujoča liberalna ideologija jemlje neenakost kot zdrav faktor ekonomske rasti; bolj ko ekonomija prosperira, več je mogoče prispevati za višji življenjski standard revnih. Razporednica distribucije neobdavčenega dohodka je takšnale.¹⁵

	1969	1964	1960	1956	1950	1947
	%	%	%	%	%	%
Najrevnejša petina	5,6	5,2	4,9	5,0	4,5	5,0
Druga petina	12,3	12,0	12,0	12,4	12,0	11,8
Srednja petina	17,6	17,7	17,6	17,8	17,4	17,0
Četrta petina	23,4	24,0	23,6	23,7	23,5	23,1
Najbogatejša petina	41,0	41,0	42,0	41,2	42,6	43,0
Najbogatejših 5 %	14,7	15,7	16,8	16,3	17,0	17,2

Razporednica za povojno ameriško obdobje kaže, da je najrevnejših 20 odstotkov od vseh družin prejelo manj kot 6 odstotkov celotnega osebnega dohodka, medtem ko je najbogatejših 20 odstotkov dobilo nad 40 odstotkov. Leta 1969 je najbogatejših 5 odstotkov od vseh družin prejelo nad 14 odstotkov celotnega družinskega dohodka ali dvakrat več kot 20 odstotkov najrevnejših. Neenakosti se še bolj povečajo, če obravnavamo bogastvo in dohodek ločeno, to je po rasnem kriteriju in glede na spol. Legenda pravi, da je Amerika dežela enakih možnosti, toda socialna mobilnost je zelo majhna. Bogastvo, tako osebno kot korporacijsko, je med najbolj pomembnimi viri politične moči, ki po začaranem krogu znova pomaga k vzpostavljanju obstoječe neenakopravne akumulacije bogastva.¹⁶

Oglejmo si še podatke o proletarizaciji ameriške delovne sile, ki je prav tako eno latentnih družbenoekonomskih nasprotij. Razlog, da se nasprotje ni izoblikovalo v avtonomnejšo in radikalno politično stališče, tiči po besedah Andréa Gorza v temle: a) sindikati postavljajo le zahteve, ki so »realistične«, stvar pogajanj, in ne zahtev, ki izražajo dvome o kapitalistični ureditvi; b) potem, ko je bil dosežen sporazum, sindikati pazijo na to, da ne bi bil prelomljen.¹⁷

¹⁵ U. S. Census Bureau, Current Population Reports, Series P-60, No. 75, Table 11, str. 26.

¹⁶ Marksistično analizo tega kroga je opravil G. W. Domhoff, »Who Rules America?« (P-H, Inc., Englewood-Cliffs, N. J., 1967); oris skladnosti med notranjo ekonomsko neenakostjo in potrebami imperialne narave je naredil H. Magdoff, »The Age of Imperialism — The Economics of U. S. Foreign Policy« (»Monthly Review«, New York).

¹⁷ André Gorz na predavanju iz politične ekonomije na Harvardu, 12. novembra 1970.

Leto	% mezdnih delavcev	% samo-zaposlenih podjetnikov	% plačanih managerjev in uradn.	Skupaj
1780	20,0	80,0	—	100,0
1880	62,0	36,9	1,1	100,0
1890	65,0	33,8	1,2	100,0
1900	67,9	30,8	1,3	100,0
1910	71,9	26,3	1,8	100,0
1920	73,9	23,5	2,6	100,0
1930	76,8	20,3	2,9	100,0
1939	78,2	18,8	3,0	100,0
1950	77,7	17,9	4,4	100,0
1960	80,6	14,1	5,3	100,0
1969	83,6	9,2	7,2	100,0

Leta 1780, takoj po ameriški revoluciji, je bilo več kot štiri petine nesuženjske delovne sile v ZDA v tehle samostojnih poklicih: farmarji, trgovci, obrtniki, poslovni ljudje, pravniki, zdravniki itd. Sto let pozneje, ko je bilo odpravljeno suženjstvo in ko so ZDA začele razvijati visoko industrializirano ekonomijo, se je le še tretjina zaposlenega prebivalstva vpisala v kategorijo »samostojnih poklicev«. Število malih trgovcev, malih farmarjev, neodvisnih poklicev in obrtnikov je sorazmerno upadalo z razmahom velike industrije. Leta 1969 je že 80 odstotkov starejše populacije pripadalo kategoriji mezdnih delavcev, ki so prodajali svojo delovno silo na trgu dela. Na kratko, delovna sila je bila podvržena dramatičnim in bistvenim spremembam v smeri proletarizacije, ki jo gornja preglednica v kvantitativnem smislu popolnoma potrjuje.

Razmah proizvodnje je poleg tega pripeljal do večjih strukturalnih sprememb položaja ameriškega delavskega razreda. Nekateri napredni družboslovci so iz metodoloških razlogov poklicali na pomoč kategoriji »starega« in »novega« delavskega razreda: prva kategorija se v glavnem ujema s pojmom »plavi ovratniki« in druga s pojmom »beli ovratniki«. Struktura delavskega razreda v ZDA se seveda vse bolj nagiba v prid »belim ovratnikom«. Leta 1967 je bil delež »belih ovratnikov« in »plavih ovratnikov« v celotnem delavskem razredu izražen s 36 odstotki za »bele« in 36,7 odstotki za »plave«. Leta 1975 bo napovedano razmerje že 38,1 : 34,0 v korist »belih ovratnikov«. Poleg golega kvantitativnega premika je prišlo še do politične mutacije delavskega razreda, ki jo je Marcuse¹⁹ označil za »integriranje v obstoječe«. Paul Sweezy in Paul Ba-

¹⁸ Podatki in interpretacija so podani v R. C. Edwards, M. Reich in T. E. Weisskopf, eds. »The Capitalist System« (P-H, Englewood Cliffs, N. J., 1972), str. 175. Zbornik. Na tem mestu se nismo spuščali v obravnavo bolj ali manj prevladujočih tez o »novem delavskem razredu«, ki so bile prinesene iz Evrope v Ameriko (Mallet, Gorz, Basso itd.), ali teze o »mezdnem srednjem razredu«, ki jo zastopa Victor Fey, »Les Classes Moyennes Salarieuses«, v »En Parlant du 'Capital'«, ed. V. Fey (Paris, Anthropos, 1968), str. 97—115.

¹⁹ »One-Dimensional Man«, str. 256.

ran,²⁰ napredna ameriška ekonomista, ki sta pozneje bila zelo naklonjena kitajskemu družbenemu modelu, sta se prav tako pesimistično izjavila o (ne)revolucionarnem potencialu ameriškega delavskega razreda. Zanimivo je, da so se te ocene popolnoma skladale s pogledi liberalnih družboslovcev kot so Arthur Schlesinger Jr., Daniel Bell, Clark Kerr in drugi, ki jim je vsem skupen ideološki horizont trditve, da so problemi sodobne ameriške družbe le še moralne in kulturne narave in ne več socialne in ekonomske.²¹ Takšne trditve so v političnem jeziku praktično pomenile, da je ameriški delavski razred politično mrtev, bodisi kot »razred po sebi« ali »razred zase«. Sprejemanje ali odklanjanje teh in podobnih stališč je usodno vplivalo, to smo videli v prejšnjih poglavjih, na politično in organizacijsko valovanje v SDS.

Ob vprašanju razredne zavesti ameriškega delavstva je treba imeti pred očmi specifičnosti ameriške politične terminologije. Ameriški delavec se je v nasprotju z zahodnoevropskim le redko opredelil za »proletarca, ki ga izkorišča buržoazni razred«. Buržoazna, družboslovna metodologija in terminologija sta se uspešno infiltrirali v vsakdanje politično opredeljevanje delavskih množic predvsem z otopitvijo Marxove dualistične razredne sheme. A vendar je v samem buržoaznem družboslovju več kot očitno, da se za pluralistično rabo razredov skriva staro in še vedno aktualno marksistično spoznanje o dveh temeljnih antagonističnih razredih. Poglejmo si od blizu omenjeno terminologijo: ko le-ta sprašuje delavca, ali pripada visokemu, srednjemu ali nižjemu razredu, je najpogostejši odgovor srednji razred. Toda če se lestvica razširi na pet socialnih skupin, kjer je kategorija »delavski razred« med kategorijama »razreda revnih« in »srednji razred«, se delavci najrajši identificirajo s kategorijo »delavski razred«.

To, da so člani delavskega razreda, najbolj konkretno občutijo na ekonomskem področju. Najbolj optimistične vladne statistike navajajo, da je več kot 4 milijone ameriških delavcev na robu revščine. Komaj polovica delavstva dosega skromni letni družinski proračun (za štiri člane), ki znaša po podatkih biroja za delavsko statistiko in po cenah iz leta 1969 9.000 dolarjev. Delavci niso plačani kot posamezniki, temveč kot pripadniki razreda: po petindvajsetem letu starosti delavčeva mezda ne narašča sorazmerno z izkušnjami, temveč le na temelju sporazuma med delodajalci in delojemalci. O položaju ameriškega delavskega razreda nam mnogo pove podatek revije »Fortune«, da trideset odstotkov od 500 največjih industrijskih koncernov popolnoma nedvoumno kontrolirajo posamezniki (kapitalisti) ali družine. Razredni konflikt se je v ZDA pojavljal v dokaj drugačnih razmerah kot v Evropi, v specifičnih razmerah. Etnična, religiozna in kulturna heterogenost delavskega razreda imajo največ zaslug za to, da ni prišlo do organizacije razredne zavesti v obliki

²⁰ Oba sta avtorja knjige z naslovom »Monopoly Capitale«, str. 363.

²¹ A. Schlesinger Jr., »The New Liberal Coalitions«, »The Progressive«, April 1967, str. 16.

socialistične ali delavske partije. K tem dejavnikom dodajamo še ateoretičnost v političnem gibanju ameriškega delavskega razreda, za katero sta Marx in Engels menila, da je voditeljem delavstva zaprla možnost poznavanja dolgoročnejshe perspektive gibanja. Določeno vlogo pa so po mnenju obeh klasikov odigrali še nemški emigranti, ki so v Ameriko izvozili tudi svojo sektaško politiko in spore.²² Večina razrednih bojev se zato ni mogla prenesti v partijske okvire, temveč so bili prepuščeni spontanemu toku ali pa sindikatom.

V dvajsetih in tridesetih letih tega stoletja je sindikalna organizacija v nasprotju z današnjimi sindikati postavljala za radikalno in celo revolucionarno stališče dokaj napredne alternative. Zavzemala se je za družbeno lastnino, družbeno načrtovanje, socialno zakonodajo in samostojno, razredno opredeljeno stranko delavskega razreda. Te zahteve so deloma vplivale tudi na vsebino »New Deal«. Toda Harrington²³ meni, da je razredna zavest ameriškega delavskega razreda ostala specifično ameriška, ostala je nekako na pol poti med politiko revolucionarnih preobrazb in politiko interesnih skupin. Današnji sindikati, predvsem AFL—CIO, niso naklonjeni retoriki razrednega boja. Vendar ni mogoče tudi mimo nekaterih prizadevanj, ki vključujejo širše družbene in deloma razredne interese. Sindikati so izmed vseh političnih in družbenih institucij v deželi največ naredili na področju zdravstvenega zavarovanja, rasnega integriranja. Dokazovali so, da se je »svobodni trg« izkazal za nesposobnega, da bi racionalno alociral resurse tehnološke družbe. Zadnja leta so se sindikati močno postavili po robu velikim korporacijam in reakcionarnim redukcijam Keynesa na stališče absolutnega upoštevanja faktorja kapitala v ekonomskem razvoju. Sindikati so zagovarjali »socialnega Keynesa«, ki da vidi glavno spodbudo ekonomskega razvoja predvsem v kriteriju zadovoljevanja človekovih potreb.

Čedalje številnejši sloj »belih ovratnikov« se vse uspešneje politično integrira v delavski razred in hkrati radikalizira delavski razred v celoti. Razlogi za socialni nemir tega novega sloja so predvsem v veliki nezaposlenosti, ki se znaša prav nad tem slojem, in odsotnosti demokratičnega odločanja in upravljanja v hierarhičnih organizacijah, ki jih zaposlujejo. Vse to so za zdaj le potencialni viri, ki bi nekega dne utegnili popeljati do revolucionarnejših zahtev. Sindikatom se »nova levica« kljub njihovi konservativni politiki (predvsem v vodstvih) ni apriorno odrekla, ko je šlo za dolgoročno strategijo razrednega osveščanja. Toda pogosto je mimo uradnih sindikatov navezovala neposredno zvezo z delavstvom (na primer ob »divjih stavkah«). Nasprotniki »nove levice« so predimenzionirali razredne in politične razlike, ki da obstajajo med študenti in inteligenco na eni strani in delavstvom na drugi. Zrelejši del »nove levice« se je za-

²² Norman Birnbaum, »Late Capitalism in the United States«, v G. Fischer ed., »The Revival of Socialism«, str. 134—135.

²³ Michael Harrington, »Old Working Class, New Working Class«, Dissent Winter 1972, str. 155.

vedal, da lahko študentska in intelektualna politična akcija igrata le vlogo »detonatorja« družbenih sprememb, medtem ko je za korenito družbeno spremembo nujna neposredna povezava z najbolj osveženimi jedri delavskega razreda. Konkretno potrditve in dokazi, da obstajajo taka stališča v »novi levici«, so konkretizirane zahteve študentov na več univerzah, naj se delavcem omogoči študij na univerzi in nasprotno, da se tudi študentom po končanem študiju da ustrezna zaposlitev. V teh prizadevanjih se je za najbolj gorečega privrženca skupne študentsko-delavske razredne akcije izkazala organizacija PLP. PLP (Progressive Labor Party) je pozvala študente, naj prenesejo svojo politično dejavnost v tovarne in med reveže. Ni mogoče prezreti dejstva, da so »elitistične« koncepcije v »novi levici«, ki so vnaprej odpisale delavski razred iz skupnega bloka revolucionarnih sil, doživele zgodovinski poraz, ki je samo še bolj potrdil tezo naprednih in marksističnih stališč v gibanju, da je zveza z delavstvom *conditio sine qua non* vsake resnične revolucionarne organizacije.

Viri odtujitve

Kapitalistična družba je odtujujoča, ugotavlja »novolevičarska« kritika. Pojem je pogosto v rabi, predvsem v žurnalistiki, toda le v najbolj lucidnih teoretičnih spisih levičarskega stila mišljenja je mogoče odkriti sistematizirano predstavitev, kaj je sploh odtujitev in kje so vzroki zanjo. Težava s tem pojmom je v njegovi kompleksnosti; sestavljajo ga subjektivni, psihološki elementi in tudi objektivni, socialni elementi. Pred prihodom »nove leve« so pojem odtujitve v ameriškem družboslovju najpogosteje obravnavali nemarksistično, kot subjektiven pojav, ki da je povsem neodvisen od družbenoekonomske strukture družbe. Tudi danes je pojem odtujitve, čeprav raste politična zavest o družbenih virih odtujitve, komajda dosegel premišljeno analitično globino, kljub bogati filozofski (Hegel, Marx) in literarni tradiciji (Kafka, Dostojevski). Večina analiz odtujitve se vrti okrog enega samega vzroka — tehnološkega ali psihološkega.

Tehnološki pristop²⁴ razlaga, kako organizacija proizvodnje, še posebej narava kapitalistične tehnologije, ustvarja »delitev življenja«: da bi človek učinkovito opravljal svoje delo, se mora odreči integrirani osebnosti. Iz sebe mora vreči vse tisto, kar ga ovira, da postane dober delavec — čustva in občutke mora podrediti racionalnim in spoznavnim interesom. Temeljni elementi spoznavnega procesa v tehnološki družbi, kot so analiza, redukcija, merjenje, primerjanje in empiricizem, izključujejo čustveni faktor. Čustvo mora ostati na svojem prostoru, ta prostor mora biti zunaj področij javnega življenja, dela, politike in ekonomije. »Dober delavec« je hladen, neoseben, vedno rad uboga in se nikdar ne vmešava

²⁴ Najvidnejši zastopnik tehnološke redukcije odtujitve, ki ima velik vpliv na politično teorijo »nove leve«, je K. Keniston. Glej njegovo delo »The Uncommitted — Alienated Youth in American Society« (A Delta Book, New York 1960).

v osebne zadeve, kot dela. Smisel dela je v tem, da omogoča »druge stvari« — po delu. Na delo se gleda kot na nujno zlo, brez lastnega smisla. Podobno kot je puritanec z dobrim delom izpolnil pogoje za odrešitev, se trpljenje na tem svetu poplača z dobroto na drugem. Psihologi-
stična interpretacija²⁵ opira svojo razlago odtujitve predvsem na mikro-
psihološke faktorje in odnose; do odtujitve na primer prihaja ob vstopu
otroka v šolo,²⁶ ki poseže v njegovo otroštvo, v svet igre. Ali: odtujitev
je posledica prehodnega stanja, ko se je treba posloviti od jasno defini-
rane preteklosti in vstopiti v nejasno, nedefinirano prihodnost.

Marksistična analiza v vrstah »nove levice« se seveda ni mogla spriz-
jazniti z enovzročnimi interpretacijami odtujevalnih procesov. Končni cilj
analize je videla v razlagi vloge in vpliva socialnega temelja na odtuje-
valni proces. Politični ekonomist — marksist Herbert Gintis²⁷ razlaga
odtujitev v luči dejstva, da kapitalistične institucije opredeljuje interes po
profitu — človeške potrebe so v takem sistemu upoštevane le v primeru,
če se ujemajo z zahtevo po maksimizaciji profita. Človek je v sodobni ka-
pitalistični družbi odtujen od samega sebe, svojega bistva in svoje psihe.
Frommova definicija odtujitve še najbolj celostno izraža to stanje: »Člo-
vek ne preizkuša samega sebe kot dejavni člen, kot nosilec človeških moči.
Odtujen je od svojih lastnih moči, njegov cilj je, da se čimbolj uspešno
proda na trgu. Občutek samega sebe ne prihaja iz njegove dejavnosti kot
ljubečega in razmišljajočega posameznika, temveč iz njegove družbeno-
ekonomske vloge . . . Ne preizkuša samega sebe kot človek, z ljubeznijo,
strahom, prepričanji, dvomi, temveč kot abstrakcija tega in odtujen od
svoje resnične narave, ki mora izpolnjevati določene funkcije v družbenem
sistemu. Občutek za vrednote je odvisen od uspeha: če iz sebe naredi več,
kot je bil na začetku, je uspešen. Njegovo telo, misel in duša so njegov
kapital, naloga v življenju je, da jih čim ugodneje investira, da kuje dobi-
ček iz samega sebe. Človeške odlike — prijaznost, človeškost in vljud-
nost — so spremenjene v blago, v delnice 'osebnojnega paketa', s ka-
terimi razpolaga trg osebnosti.«²⁸ Temeljno protislovje kapitalističnega
sistema je tedaj v naslednjem: gospodarska rast je pogoj socialne stabil-
nosti. Gospodarska rast omogoča zadovoljevanje materialnih potreb, toda
ne more zadovoljiti drugih temeljnih potreb. Nadaljnja gospodarska rast
bo naredila to resnico še očitnejšo in jo pripeljala v neposredno bližino
delavčeve dnevne izkušnje. V končni posledici, kot dokazuje upor
mladine, ta kapitalistična logika ne deluje več v smeri želja vladajoče
ideologije. Gospodarska rast kot prvi pogoj za stabilnost pelje v svoje
lastno nasprotje — v nestabilnost.

²⁵ Nekateri smo navedli v poglavju o dveh tipih interpretacij študentskega gibanja.

²⁶ E. H. Ericson ed., »The Challenge of Youth« (Doubleday, New York 1965), str. 1.

²⁷ Herbert Gintis, »Alienation in Capitalist Society«, R. C. Edwards et al., »The Capitalist System«, str. 274—285.

²⁸ Erich Fromm, »The Sane Society« (New York, Rinehart and Winston, Inc., 1955), str. 142.

Mladina okuša odtujitev, ki je v grobem identična z odtujitvijo ki jo okuša delavec v tovarni ali znanstvenik v laboratoriju. Izobraževanje²⁹ je podvrženo izpitom, tekmovanju in ocenjevanju. Razmerje med učnim osebjem in študenti seka tradicionalna statusna razdelitev. Študenti družbenih ved se učijo tehnike dominacije kapitala nad mišljenjem. Rezultati učenja se preizkušajo s kriterijem uporabne vrednosti, torej potencialne družbene uporabnosti v smislu bodočega povečanja delovne produktivnosti. Univerza postaja v dobesednem pomenu te besede tovarna. Oddelki za družbene vede, collegi in univerze so tukaj izključno le zato, da proizvajajo kadre za potrebe neokapitalistične družbe. Diplomant iz naravoslovnih ali družbenih ved, ki v praksi odkrije, da je pridobljeno znanje zastarelo, se pogosto moti v takšnem sklepanju. Naučili so ga bistvenega za ohranitev in reprodukcijo kapitalističnega sistema — sposobnosti ločiti in izolirati racionalnost specifične tehnike in se odreči globljemu spraševanju po družbenem smislu, ki mu tehnika služi. Krog odtujevalnega procesa je tu sklenjen — upor in nastanek »nove levice« je v marsičem mogoče pojasniti prav s tem kompleksom.

Vojna in imperializem

Profesor Quincy Wright, ki je študiral naravo vojn, je sklenil svojo študijo takole: »Združene države Amerike, ki so se morda popolnoma neupravičeno ponašale z miroljubnostjo, so imele v svoji celotni zgodovini le 20 takih let, ko njihovi kopenska vojska ali mornarica nista bili v aktivnih vojnih operacijah kje drugje.«³⁰ L. Dennis³¹ je prišel še do preciznejšega podatka — od zadnjih 2340 mesecev (tri četrtine ameriške zgodovine) jih je bilo 1782 v znamenju vojne dejavnosti. Za večino zunanjih vojnih akcij je bil razlog potreba po ohranitvi kapitalizma kot mednarodnega sistema. V trenutku, ko so bila ogrožena veljavna pravila mednarodne kapitalistične ekonomske igre, se je vključil faktor vojne: v obliki kazenskih ekspedicij (Latinska Amerika), »tihe vojne« (Čile) ali odprte agresije (Vietnam). »Nova levica« je prav v zvezi z Vietnamom prispevala mnogo k razkrivanju resničnih razlogov in interesov ZDA v tej deželi. Vladajočo tezo o komunistični nevarnosti in »agresiji s severa« je »novolevičarska« publicistika razgalila z analizo globalnih ekonomskih interesov, ki jih ZDA varujejo v tem delu sveta. Sam Vietnam in njegovi neposredni ekonomski viri niso toliko vredni, da bi ZDA tvegale agresijo.

²⁹ Glej analize stanja v izobraževalnem kompleksu kapitalizma v D. Rubinstein and C. Stoenman eds. »Education for Democracy« (Penguin Books, Middlesex, England, 1970).

³⁰ Q. M. Wright, »A Study of Wars«, vol. I (Chicago 1942), str. 236.

³¹ O tem razpravljajo izčrpno in argumentirano:

G. Kolko, »Wealth and Power in America« (New York, Praeger, 1962); G. W. Domhoff, »Who Rules America?« (P-H, Engl. Cliffs, 1967); H. Magdoff, »The Age of Imperialism — The Economics of U. S. Foreign Policy« (New York, Modern Reader, 1966).

Na Vietnam je vladajoči razred gledal predvsem z vidika obrambe mednarodnega kapitalističnega sistema, torej ni šlo le za geografsko območje, temveč tudi za obrambo pravil sistema. »Padec« Vietnama bi pomenil grožnjo »sistemu« v celoti. Znani argument »domino« je igral bistveno vlogo v racionalizaciji imperialistične strategije. Vpliv, ki so ga imele kubanske in še prej oktobriska in kitajska revolucija na druge dežele, ni bil majhen in buržoazija ga ni mogla kar tako pozabiti.

Vzvodi imperialistične kontrole, kot jih razkriva literatura »nove levice«,³² so tile: prvič, ekonomski vzvodi, ki delujejo na podlagi internacionalnih ekonomskih odnosov: tisti, ki prodaja najceneje, ima dominantno pozicijo. Ekonomski temelj imperialistične politike je lepo formuliral ob primeru Vietnama ameriški diplomat Henry Cabot Lodge v nekem govoru leta 1965: »Vietnam leži z geografskega vidika na območju, ki šteje 249 milijonov prebivalcev. Kdor bo imel vpliv v Vietnamu, bo lahko vplival tudi na prihodnost Filipinov in Formoze, Tajske in Burme, Malezije in Indonezije.« Po tej poti nekatere močnejše imperialistične dežele nadzirajo velika področja ekonomij »drugorazrednih« kapitalističnih držav. Najbolj pa so prizadete revnejše dežele, ki jim je s tem onemogočen njihov industrijski razvoj in dana zgolj možnost izvoza surovin in kmetijskih proizvodov, katerih cene diktirajo ekonomske supersile. Mračno perspektivo, ki jo odpira takšna politika razvitega sveta do nerazvitega, je doumel celo bivši obrambni minister ZDA Robert McNamara. Zapisal je, da bodo z vsako naslednjo dekada naraščale socialne in politične krize, ker se bo poglobljajal prepad med revnimi in bogatimi narodi.³³

Drugi vzvod imperialistične kontrole je podpora tistim razrednim strukturam odvisne dežele, ki racionalizirajo in podpirajo interese mednarodnega kapitalizma. Moč takih razrednih struktur izvira iz njihove neposredne povezave z mednarodnim kapitalom. Kontrola ekonomije dežel v razvoju je vzpostavljena na dveh ravneh, na ravni razredne strukture in ekonomske moči kapitalistične elite v razviti deželi. Hitra rast večnacionalnih korporacij je v zadnjih letih še bolj pripomogla k vzpostavljanju »organskih« medsebojnih odvisnosti. Večnacionalne korporacije same (najpogosteje) določajo pogoje, pod katerimi so pripravljene »vstopiti« v deželo. Nadzirajo tehnologijo in odločajo o njeni razporeditvi. Kakor na vsakem nacionalnem kapitalističnem trgu je tudi tukaj tako, da tisti, ki ima v rokah kontrolo nad produkcijskimi sredstvi, obvladuje tudi ekonomijo v celoti³⁴.

Večnacionalne družbe³⁵ ponavadi posegajo tudi v notranje zadeve posameznih držav. Klasičen primer je ravnanje družbe ITT (International

³² Glej prejšnjo opombo.

³³ Vladimir Dedijer, »Letter to Jean-Paul Sartre«, New York Times, 4. februar 1971.

³⁴ G. W. Domhoff, »Who Made American Foreign Policy 1945—1963«, v Corporations and the Cold War, ed by David Horowitz (New York, Monthly Press, 1969).

³⁵ Platforma za X. kongres ZK, na več mestih opozarja na vlogo multinacionalnih kompanij in na njihove razredne in socialne implikacije. Platforma za pripremu stavova i odluka X. kongresa ZKJ, »Komunist«, Beograd 1973, str. 143.

Telephone and Telegraph), da bi s pomočjo ameriške diplomacije in CIA (direktor ITT Nahon je bil dolgo časa šef CIA) preprečila prihod Allendeja na oblast. ITT izkorišča prednosti široke teritorialne razširjenosti. Tako lahko na primer proizvaja sestavne dele za neki finalni proizvod v Mehiki, v Južni Koreji ali pa na Filipinih, kjer je delovna sila najcenejša, sestavlja jih v Kanadi, nato pa jih prodaja v ZDA, kjer je največji in najbogatejši trg. Leta 1965 je več kot četrtnino nekmetijskega izvoza ZDA sestavljala trgovina 300 ameriških večnacionalnih družb z njihovimi 3500 podružnicami v svetu. Večnacionalne družbe se izmikajo sleherni nacionalni kontroli sindikatov ali držav. Čeprav so same izraz podružbljanja dela v planetarnih razsežnostih, pa ostaja prilaščanje v rokah zasebnikov, izbranih izkoriščevalcev. Huntington³⁶ ugotavlja, da je prišlo po drugi svetovni vojni do prave poplave večnacionalnih družb v svetu. Kot glavne, večinoma so ameriške je naštel tele: Anaconda, Intelstat, Chase Manhattan, AID, J. Walter Thompson, Air France, Strategie Air Command, Unilever, Ford Foundation, katoliška cerkev, CIA in Svetovna banka.

Poleg diplomatskega vzvoda obstaja končno še močna podpora vojske, ki intervenira vedno takrat, ko odpovedo sredstva »tihega« pritiska in zastraševanja, ekonomske blokade ali političnega »sporazumevanja«.

Marx je kot specifični cilj buržoazne družbe predvideval »vzpostavitve svetovnega trga . . . in proizvodnje, ki temelji na svetovnem trgu«. ³⁷ Marxova napoved in delna realnost (že) tistega časa se je izpolnila s postavitvijo kompleksne mednarodne mreže kapitala, ki je vključevala trgovino, finance in investiranje. ³⁸ Vrednost ameriških privatnih nalož v drugih državah je v letih 1950 do 1969 zelo hitro rasla, hkrati z naraščanjem je čedalje bolj odtekal pridobljeni dobiček. Kapital torej ne le prihaja, temveč tudi kmalu odide.

Še tri faktorje lahko omenimo, ki delujejo negativno na razvoj ekonomsko podrejene dežele: monopolnega, »brain-drain« in tehnološkega. Monopolni faktor, ki perpetuira ekonomsko odvisnost dežel v razvoju od

³⁶ Samuel Huntington, »Transnational Organisations in World Politics«, World Politics, vol. XXV, No. 3 (April 1973), str. 333.

³⁷ Glej pismo Marxa Engelsu, 8. oktobra 1858, v k. Marx in F. Engels; »Correspondence, 1846—1895« (New York 1934), str. 117.

³⁸ Nadaljevanje našega razmišljanja temelji na razpredelnici o rasti ameriških privatnih investicij v tujini od leta 1950—1969, vir: U. S. Dept. of Commerce, Survey of Current Business, izhaja mes.:

Leto	Vrednost naložb			Neposr. odtok kapitala	Neposr. inv. doh.
	skupne	dolgoročne	neposredne		
1950	19,0	17,0	11,8	0,6	1,3
1955	29,1	26,8	19,4	0,8	1,9
1960	49,4	44,4	31,9	1,7	2,4
1963	66,5	58,3	40,7	2,0	3,1
1965	81,5	71,4	49,5	3,5	4,0
1967	93,6	81,7	59,5	3,1	4,5
1969	110,2	96,0	70,8	3,1	5,6

razvitih, temelji na neenakopravnem odnosu med domačim in tujim privatnim podjetjem. Tuje podjetje razpolaga z monopolistično močjo, tehnologijo, »know-how«, trgi, financami in podobnim, kar je nemajhna prednost pred domačo industrijo. Tuje podjetje je zainteresirano, da obdrži te prednosti, in zato nima kakšnega posebnega interesa, da bi prenašalo tehnologijo in ekspertize na domače podjetje. »Brain-drain«, emigracija znanstvenikov, inženirjev, managerjev in drugih izobražencev in revnejših v bogate dežele je prav tako posledica bolj ali manj načrtne integracije svetovnega kapitalizma. Izobražencem v deželah v razvoju nenehno ponujajo denarne nagrade, kar slabi kolektivne-družbene cilje v državi in še bolj zaostruje razlike v kadrovskem potencialu. Zadnji faktor, ki tudi povečuje neenakopravnost, je tehnološke narave. Tehnologija, ki jo uporabljajo tuja ali domača podjetja, je skoraj vedno podobna produkcijski tehniki, ki je v rabi v bogatih deželah. Taka tehnika uporablja več kapitala in manj delovne sile — kriterij, ki ga dežela v razvoju težko sprejme glede na svoje ekonomsko okolje. Zahtevane kapitalne dobrine morajo uvoziti, kar še bolj povečuje odvisnost.

Ekonomska in politična odvisnost povzročata tudi omejevanje kulturne avtonomije, kajti kolikor bolj je dežela ekonomsko in politično odvisna, toliko večja je prisotnost tujih standardov in z njimi entropija avtonomne kulture. Tuja kapitalistična podjetja prinašajo v tradicionalno, matično kulturo simbole potrošniške miselnosti, kar stimulira trg za njihove proizvode.

Teoretična analiza in empirična evidenca v »novolevičarski« literaturi nakazuje, da je verjetno, da bodo podreditev, neenakost in neenaka rast tistih dežel v razvoju, ki so se integrirale v svetovni kapitalistični sistem, postale še večje. Temeljne probleme zaostajanja dežel v razvoju lahko razreši le to, da opuste kapitalistične institucije in odnose, tako domače kot mednarodne. ZDA igrajo v mednarodnem kapitalističnem sistemu vlogo »prve violine« in zato ni nič presenetljivega, če leva gibanja toliko bolj jemljejo za svojo prvo nalogo teoretično in praktično razkrievanje dejanske vloge, ki jo njihova dežela igra v svetovnih merilih. Pravega konca vojne v Vietnamu ali podobnih intervencij ZDA v svetu ne bo konec vse dotlej, dokler ne bo prišlo do odprave ali zloma družbeno-ekonomske organizacije sistema, ki z agresijami na tujem le podaljšuje igro zakonitosti, ki delujejo doma.³⁹

Izobraževanje kot eksploatacija

»Naše edino upanje je v izobraževanju, v takšnem izobraževanju, ki vodi v intelektualno in politično neodvisnost posameznika.«⁴⁰ Obstoječi družbeni koncept izobraževanja je daleč proč od takih upov. Ne le, da

³⁹ O politični povezanosti notranjega in zunanjepolitičnega faktorja glej Carl Oglesby and R. Shaul, »Containment and Change« (New York, The Macmillan Co., 1967).

⁴⁰ C. Bay, »Civil Disobedience« (Our Generation Pamphlet, brez datuma), str. 16.

univerza nima vloge emancipatorja človekove osebnosti, temveč je po mnenju Kerra prišlo celo do popolnega »pokrivanja univerze s segmenti industrije«. ⁴¹ V upravnih organih univerze imajo večino ljudje, ki se identificirajo s poslovnim svetom. »Nova levica« imenuje univerze tovarne znanja le zato, ker jih upravlja industrija. Razlogi pa so še mnogo globlji. Univerza sodeluje v inovacijskih procesih v industriji neposredno z 20 odstotki vseh inovacij in vzporedno s tem procesom se je izoblikovala vrsta poklicnih profilov: raziskovalni asistenti in tehniki, industrijski svetovalci, raziskovalni managerji in uradniki za sklepanje pogodb. Utilitarizem univerze je očiten do takšne mere, da si je univerza v radikalnih krogih pridobila alternativni naziv — »multiverza« in »avantgarda statusa quo«, ki zagotavlja (surovine) »know-how« obstoječemu redu. Mills je ta proces povzel z besedami: »Znanost, ki je historično začela na univerzah in je bila bolj po neformalni poti povezana s privatno industrijo, je danes postala oficialno etabrirana za vojaški red in z njegovo pomočjo.« ⁴² Resničnost Millsove misli potrjuje primer univerze v Berkeleyu (inštitut za obrambne analize), ki je delala pri projektu »Jason Project«, to je pri izpopolnjevanju tehnike nočnega bombardiranja Vietnama.

Delitev dela na univerzah (obstaja več kot 1600 različnih akademskih stopenj in zvrsti) je skladna z delitvijo dela, ki jo sproža nova tehnologija; tako kot različne tovarne proizvajajo različna blaga, proizvajajo različne univerze različne vrste in profile študentov. »Univerza je postala primarni instrument nacionalnega pomena . . . Temelj te spremembe je ‚industrija znanja‘ ki vse bolj prežema vlado in ‚business‘ . . . Tisto, kar je železnica povzročila v drugi polovici 19. stoletja in avtomobil v prvi polovici tega stoletja, bo ‚industrija znanja‘ najverjetneje povzročila v drugi polovici tega stoletja — to bo žariščna točka nacionalne rasti.« ⁴³ Arhitekti nove univerze — »multiverze« — ne odgovarjajo na kritiko »nove levice«, ki pledira za univerzo, ki ne bo »proizvajala« profilov in večšin, temveč si bo kot temeljno poslanstvo zastavila koncept univerze, ki bo »bogatil in prosvetljeval življenje študentov, jih informiral o vrednosti intelekta, pripravljal na obrambo intelektualnega poštenja v družbi in političnega zdravja in jih oboroževal z vizijo, po kateri se bo družba premikala v boljšo prihodnost.« ⁴⁴ Kritika izobraževalnega kompleksa ne prihaja le iz »nove levice«, celo liberalnim družboslovcem so se odprle oči o razrednem pomenu in centralnosti izobraževanja v ameriški družbi. Daniel Bell je zapisal tole misel: »Visokošolsko izobraževanje je bilo obteženo z nalogo, da postane ‚filter‘, morda edini ‚filter‘ (neoliberalistična teza, da so razredna protislovja prisotna le še ali kvečjemu v areni znanja! — op. p.) za doseganje pomembnih mest in privilegijev v

⁴¹ Clark Kerr, »The Uses of University«, str. 90.

⁴² C. W. Mills, »Power, Politics and People«, str. 417.

⁴³ M. V. Miller and S. Gilmore eds., »Revolution at Berkeley« (New York Dell Publishing Co., 1965), str. XIII.

⁴⁴ Ibidem, str. XVII.

družbi . . . to pomeni, da izobraževalni sistem ni več namenjen učenju, temveč presojanju.«⁴⁵

Drugi sklop radikalnih analiz se spropijema z liberalno tezo o egalitarni funkciji izobraževanja, ki da »popravlja« negativno sliko ali eventualne razredne implikacije delovanja svobodnega trga. Ameriški izobraževalni sistem je instrumentalen v odnosu do legitimiziranja neenakosti in njenega prenašanja z ene generacije na drugo. Sistem razredne stratifikacije je močno razširjen v celotnem izobraževalnem kompleksu. Otroci družbene elite ponavadi obiskujejo privatne šole. Otroci delavskega razreda ponavadi zgodaj zapustijo šolo, kar dokazuje razredna sestava državnih srednjih šol, ki so že bolj »elitne« kot državne osnovne šole. Na univerzi srečamo le še otroke iz višjega in visokega razreda, ki se že pripravljajo na visoke družbene in ekonomske položaje v družbi. Spodnja preglednica⁴⁶ kaže, kako osebni dohodek v ZDA vpliva na možnosti izobraževanja na collegeu.

Družinski dohodek	Ne obiskuje collegea (v %)
pod 3.000 dolarji	80,2
od 3.000 do 3.999	67,7
od 4.000 do 5.999	63,7
od 6.000 do 7.499	58,9
od 7.500 do 9.999	49,0
od 10.000 do 14.999	38,7
od 15.000 in več	13,3

Družine z dohodkom od 3.000 dolarjev imajo šestkrat manjšo možnost, da pošljejo otroke v college, kot družine z dohodkom nad 15.000 dolarjev. Faktorju dohodka se pridružuje tudi faktor kvalitete posameznih izobraževalnih zavodov. Velike razlike v kvaliteti se najbolj kažejo med »junior« collegeom in »elitnim« štiriletnim collegeom ali med delavsko srednjo šolo (working-class high school) in bogato predmestno šolo. Te razlike povzročajo neenake socializacijske vzorce in temu ustrezne različne učne rezultate glede na razredni položaj učencev. Otroci bogatejših staršev imajo boljše učne uspehe kakor otroci iz revnejšega socialnega okolja. Študija (cit. pod⁴⁶) navaja podatek, da so učenci 4. letnika srednje šole (iz bogatih slojev) imeli za tri stopnje boljše učne uspehe kakor njihovi sovrstniki, v katerih starši imajo nizke dohodke.

Krožni proces je nujen: tako kot ekonomski status učencevih staršev zelo vpliva na to, ali bo kdo sprejet na določeni college ali univerzo, tako tudi njegovo »plasiranje« na instituciji določa njegov bodoči družbeni status. Liberalno in uradno iluzijo o korekturah takih nepravilnosti v družbi (s progresivnim obdavčenjem, socialno podporo in podobnim) je radikalna analiza ameriškega izobraževalnega sistema postavila na laž.

⁴⁵ Daniel Bell, »The Scholar Concerned«, »American Scholar« (vol. 37, št. 3, 1968).

⁴⁶ Glej statistične podatke in interpretacije v J. S. Coleman et al., »Equality of Educational Opportunity«, vol. II (Washington, U. S. Dept. of HEW, Office of Education, 1966).

JOKICA HADŽI-VASILEVA

Družbeni nosilci socialističnih usmeritev v Afriki

Vsako razmišljanje o socialističnih usmeritvah v afriških deželah terjaja odgovor na enega temeljnih vprašanj: katere družbene in razredne sile so pobudniki in nosilci takih usmeritev? To vprašanje je toliko bolj umestno, ker lahko ugotovljamo, da odklanjanje kapitalizma na afriških tleh ne izhaja predvsem iz naravne biti delavskega razreda, oziroma da to zavračanje ni naravni odsev razvoja razredov in razrednih nasprotij v dani družbi — pač pa je izraz protikolonialnih stališč, nemoči domačega kapitala, da bi uspešno reševal vprašanja družbenega razvoja, in pa težnja k pospešenemu in neodvisnemu ekonomskemu razvoju.

Pri odgovoru na to vprašanje se moremo opreti na pojmovanja afriških voditeljev in partij o družbenih razredih, razrednem boju in o vlogi posameznih slojev in razredov v sodobnih družbenih preobrazbah. Pri tem naj takoj opozorimo, da prihaja pri najbolj naprednih voditeljih in gibanjih do občutne evolucije v stališčih glede razredne diferenciacije in razrednega boja in seveda do spremenjenega odnosa do posameznih razredov in slojev, ki nastopajo kot družbeni stebri hitrejših graditev države.

Za prva leta izbojevane neodvisnosti je za afriška gibanja in voditelje značilen domala identičen odnos do vprašanj razredov in razrednega boja v afriški družbi. Nujno strnjevanje vseh slojev prebivalstva v enotno protikolonialno fronto in pa prevladujoče rodovno-patriarhalne oblike družbene organizacije v deželah južno od Sahare so vplivale na to, da so se izoblikovali nazor o »sožitju dela in kapitala«, o sodelovanju in stapljanju razredov, o odsotnosti in nepotrebnosti razrednega boja, o beli, humani, nekrvavi revoluciji, o razredni pomiritvi z buržoazijo — kot tudi nazor, ki je značilen za tropsko Afriko, da je afriška družba v bistvu brezrazredna družba. Slišati je bilo trditve, da je marksistični nauk o razredih in razrednem boju za Afriko nesprejemljiv; sodbe, da se je nujno upreti vsem poskusom ustvarjanja razdora med posameznimi skupinami — in sicer v interesu »nacionalne enotnosti«, afriške in arabske solidarnosti, zaradi pritegovanja vseh družbenih slojev v protikolonialni boj in v hitrejšo graditev dežele. Slišati je bilo trditve, da v Afriki ni boja med

razredi zato, ker je ta spopad prenesen na mednarodno področje, zunaj nacionalnih meja, na področje razviti-nerazviti svet.

Družbeni razvoj afriških držav v pogojih neodvisnosti je v mnogočem pripomogel k evoluciji pojmovanj nekaterih afriških voditeljev in partij glede vloge razredov in razrednega boja. Ti voditelji so se v praksi prepričali, da lahko pride kaj naglo do razredne diferenciacije v afriški družbi, če se ta proces ne zajezi; da povzročča krepitev kapitalističnih teženj na drugi strani tudi krepitev socialnih in političnih sil, ki so potencialna nevarnost za progresivni razvoj njihovih dežel. S tem, da so priznali družbene antagonizme, so hkrati morali opozoriti tudi na nujnost boja proti izkoriščevalskemu elementu. Evolucija pojmovanj o razredih in razrednem boju je zlasti značilna za gvinejskega predsednika Seku Touréja in Demokratično partijo Gvineje ter za tanzanijskega predsednika Juliusa Nyerereja in Nacionalno unijo Tanganjike. Pri arabskih deželah je treba predvsem omeniti Združeno arabsko republiko: tam je prišlo leta 1961 do naglega preobrata v odnosu do buržoazije, s katero se je želelo živeti osem let predtem v nekakšnem socialnem miru. V svojem znanem govoru oktobra 1961 je Naser prvikrat javno spregovoril o napaakah in iluzijah vodstva ZAR, o napačnem stališču do razrednega vprašanja ter o napačnem nazoru, da je možno po mirni poti odpraviti vsa razredna nasprotja.

Nacionalna deklaracija Združene arabske republike (sprejeta leta 1962), gradivo VIII. kongresa Demokratične partije Gvineje (1967. leta) in aruška deklaracija Nacionalne unije Tanganjike (1967) priznavajo razredni boj kot nujen in naraven proces. Deklaracija ZAR se poteguje za odpravo moči velike buržoazije in fevdalcev. Seku Touré poziva na boj proti »reakcionarnim razredom« in »kontrarevolucionarjem«, medtem ko aruška deklaracija terja dušenje kapitalističnih in fevdalnih elementov in boj proti tendencam razredne eksploatacije. Ko Seku Touré pojasnjuje svoje tedanje stališče, poudarja, da je bilo treba takoj po izbojevanju neodvisnosti največjo pozornost posvetiti glavnim protislovjem; ost je bilo treba uperiti proti imperializmu, zato so bila notranja protislovja potisnjena v ozadje. Pri tem pa moramo opozoriti, da je alžirsko vodstvo že od prvega dne osvoboditve doumelo nujnost kontinuitete boja.

Toda prav tako moramo vedeti, da v Tunisu, Senegalu in v številnih drugih afriških deželah še vedno zanikujejo razredna nasprotja in razredni boj. Tuniški teoretiki trdijo, da se ne da graditi socializma tako, da bi postavljali eno partijo nasproti drugi; oni in Lepold Senghor si prizadevajo, da bi izboljšali ljudi s stalnim dialogom ter po tej poti dosegli soglasje med njimi. Zelo vztrajen v zagovarjanju teze o razredni enakosti in neumestnosti razrednega boja je tuniški predsednik Habib Burgiba. Izjavlja se proti diktaturi »ene družbene kategorije nad drugimi«, kar je seveda aluzija na diktaturo proletariata.

Iz stališč afriških voditeljev do razrednega vprašanja izhajajo seveda tudi njihova pojmovanja o družbenih silah, nosilcih protikolonialnega

boja in boja za socialno revolucijo. Afriški voditelji in publicisti so pretežno zanikovali posebno vlogo kateregakoli razreda v osvobodilnem boju in družbenem razvoju v razmerah neodvisnosti — ali pa so v tem pogledu izpostavljali kmečki sloj. Šele kasneje so začeli nekateri med njimi dojemati vse večji pomen delavskega razreda. Ta evolucija je bila najprej očitna pri Egipčanih in je izražena v deklaraciji ASU; ta se izreka za »zvezo delovnih sil ljudstva«, v kateri pripada posebno mesto kmetom in delavskemu razredu. Še več, v določilih deklaracije je zapisano, da mora biti najmanj 50 % mest v vseh voljenih organih in telesih celotne politične in ekonomske strukture v državi zasedenih s predstavniki teh dveh družbenih kategorij. S tem se deklaracija popolnoma nedvoumno postavlja na stališče, da so delavski razred in kmetje glavni nosilci in opora proklamiranega socializma. Glede na napačne razlage takšne deklaracije o vlogi posameznih družbenih razredov je Naser dve leti pozneje popolnoma eksplicitno preciziral vlogo delavskega razreda, ko je dejal, da je delavski razred »glavni steber celotnega razvoja«, gonilna sila nadaljnega napredka, ne pa kmetje.¹

V opredeljevanju vloge družbenih sil v revolucionarni preobrazbi so v Alžiru v prvem obdobju zatrjevali, da so ta dejavnik kmetje, pozneje pa so, tako kot v ZAR, priznali vodilno mesto delavskemu razredu. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi v Gvineji. Drugačno ocenjevanje je povzročilo po besedah Seku Touréja (referat na VIII. kongresu DPG) občutno povečanje revolucionarne vloge delovnih množic, zlasti delavskega razreda. Prav interes delovnih množic terja, da »delavski razred, kmetje in drugi iskreno progresivni elementi upravljajo in nadzorujejo vse vitalne sektorje nacionalnega življenja...« Seku Touré sodi, da je treba v novi fazi razvoja dodobra spoznati in javno priznati občutno večjo vlogo delavskega razreda — kljub temu, da zajema zelo majhen odstotek prebivalstva. V sedanjih razmerah — ugotavlja gvinejski predsednik — je za kvaliteto nekega režima mnogo bolj pomembna revolucionarna narava nekega razreda ali sloja kot pa število njegovih pripadnikov.² Aruška deklaracija Nacionalne unije Tanganjike kot tudi »Smernice TANU« (Mwgonze) v svojih besedilih poleg kmetov mnogo več omenjata tudi delavce. Na več mestih je poudarjeno, da je »TANU partija kmetov in delavcev« ter je zato potrebno, da vlado »volijo in upravljajo kmetje in delavci«.

Najbolj napredne sile v Afriki si iščejo oporo v delavskem razredu in pri siromašnejših kmetih, vendar še naprej vztrajajo na stališču, da v sedanjih razmerah ne more biti govora o enem samem razredu kot hegemonu. Delavskemu razredu sicer dajejo prioritarno mesto, vendar pa je pri tem še mnogo nerazčiščenih pojmovanj o njegovi vlogi v družbenem razvoju. Poleg tega včasih pojem delavskega razreda zelo široko razlagajo,

¹ Iz inavguralnega govora predsednika Naserja na zasedanju nacionalnega sveta 12. novembra 1964 (po: »La voie égyptienne vers le socialisme«, str. 348).

² 8 Congrès National du Parti Democratique de Guine 3, Conakry, str. 22—23.

saj prištevajo k temu razredu vse tiste, ki delajo (to je zlasti značilno za pojmovanje Juliusa Nyerereja); vse osebe, ki izpolnjujejo pogoje za članstvo v sindikatih (deklaracija ASU); proletarizirane množice in siromašnejše sloje mestnega in vaškega prebivalstva — vključno številni polproletariat in podproletariat.

Če izhajamo iz dejanskega stanja, da sestavljajo kmetje 90 % vsega prebivalstva in da je to dejansko najbolj izkoriščani družbeni sloj v afriških deželah, potem je tudi razumljivo, zakaj afriški voditelji ne smejo podcenjevati vloge kmetov v družbenem razvoju in zapostavljati njihovega mesta v družbenih preobrazbah. Pri tem pa je očitno tudi precenjevanje njihove vloge, kar se zlasti izraža v trditvah, da je edino kmečko prebivalstvo revolucionarna družbena sila.³ Njihova številčnost, revščina in pa njihov odpor kolonizatorjem v nekaterih deželah (npr. v Alžiriji) — vsa ta dejstva so navajala afriške voditelje in publiciste k sklepu, da je ta sloj temeljna revolucionarna sila družbe. Precenjevanje vloge kmetov je bilo v nekem smislu naperjeno tudi proti pojmovanju, da je delavski razred v vseh razmerah in okoliščinah vodilna sila; s poudarjanjem vloge kmetov se je kazal tudi odpor proti pozivom k uvajanju diktature proletariata, odpor proti dogmatskemu obravnavanju vloge družbenih sil.

Ko razpravljamo o kmečkem prebivalstvu in njegovem mestu v revolucionarnih dogajanjih, moramo upoštevati razloček med kmeti kot številčno najmočnejšo silo revolucije in pa vodilno revolucionarno silo. Kmečko prebivalstvo lahko odigra — zlasti v afriških deželah na sedanji stopnji razvoja — velikansko vlogo v osvobodilnih in revolucionarnih procesih, ne more pa postati vodilna revolucionarna sila na poti k socializmu, ker ga prav te revolucionarne preobrazbe negirajo kot družbeno silo. Z naraščanjem modernih proizvodjalnih sil namreč kmečki sloj neprestano usiha, medtem ko se v tem procesu delavski razred neprestano krepi. Toda kljub temu je uspeh kateregakoli drugega razreda ali sloja odvisen od prebujenosti kmečkih množic. To še toliko bolj, ker je delavski razred v teh deželah številčno šibak, ker ima še premalo razvito razredno zavest in je še z mnogoterimi nitmi povezan z vasjo. Dokler so kmetje izkoriščana množica, so popolnoma naraven nasprotnik izkoriščevalskih razredov — vendar kljub temu družbi ne morejo ponuditi pravih rešitev.

Maloštevilnost delavskega razreda je nedvomno eden glavnih razlogov, da v političnih procesih v Afriki nima večje vloge. Zaradi tega, ker v teh deželah še niso izoblikovani natančnejši kriteriji in stališča o tem, kaj delavski razred sploh je, ker je veliko delavcev vtopljenih v socialno strukturo vaških skupnosti, ker imajo v Afriki veliko množico sezonske delovne sile, se je težko prebiti do realne ocene o številu delavcev. Do teh podatkov je težko priti tudi zato, ker pogosto mednje štejejo tudi uradnike, inteligenco in celo male lastnike na vasi in v trgovini. Najpogosteje navajajo, da je v Afriki v meznem delovnem odnosu 7—10 odstotkov

³ Frantz Fanon, »Les Damnés de la terre«, Pariz 1968, druga izd., str. 25.

vseh prebivalcev. Število afriških mezdnih delavcev je majhno ne le v primerjavi s številom prebivalstva, marveč tudi v primerjavi z gospodarsko aktivnim prebivalstvom (približno 14 odstotkov na območju južno od Sahare).

Kolonialna politika je zapustila sledove tudi v profesionalni in kvalifikacijski strukturi mezdne delovne sile. Proces nastajanja afriškega delavskega razreda ni spremljala pomembnejša industrializacija, zato je tudi število industrijskih delavcev neznatno. Delež mezdnih delavcev, zaposlenih v industriji (pretežno v ekstraktivni in predelovalni), očitno ne presega 5—6 % vsega aktivnega prebivalstva.⁴ Seveda je ta odstotek precej večji v arabskih deželah, zlasti v Egiptu in v Alžiriji; tam je precej večje tudi število kmetijskih delavcev, ki živijo samo od plače. V večini dežel tropske Afrike prevladuje tip podelavca-polkmeta. Zelo številna je skupina mezdnih delavcev, zaposlenih v storitvenih dejavnostih. To dejstvo glede na gospodarsko nerazvitost in velik dotok kmečkega prebivalstva v mestu sploh ni presenetljivo.

Toda vpliv delavskega razreda in njegova vloga v družbenopolitičnih dogajanjih bi bila kljub njegovi maloštevilnosti lahko mnogo večja, če ne bi bilo še drugih negativnih dejavnikov, kot so na primer: nizka raven splošne in strokovne izobrazbe, slaba kvalifikacijska sestava, etnični predsodki, migracija in fluktuacija delovne sile, šibka sindikalna organiziranost (in v mnogih državah tudi organizacijska razcepljenost), povezanost s plemenskimi skupnostmi, ki hudo ovirajo, da bi delavci ostali delavci, nerazvitost razredne zavesti itd.

Kljub vsem tem pomanjkljivostim pa je delavski razred mnogih afriških držav v boju za nacionalno osvoboditev pokazal v določeni meri tudi razredno zavest. V celoti gledano je mladi afriški delavski razred aktivna sila protiiperialistične revolucije, čeprav mu zaradi maloštevilnosti, slabe organiziranosti in premalo razvite razredne zavesti ni uspelo zavzeti vodilnega položaja v osvobodilnem boju. Tudi dandanes ima v vrsti afriških dežel pomembno vlogo v družbenopolitičnih procesih, čeprav ne kot vodilna sila.

Po izbojevanju neodvisnosti je opaziti večjo politično zavest delavskega razreda, večjo vlogo sindikatov v boju za ekonomske in politične pravice delavcev in drugih družbenih slojev. Opozoriti moramo na večje število stavk (na primer v Nigeriji, v Gani, v Senegal, na Slonokoščeni obali itd.), na politično dejavnost prek političnih gibanj in sindikatov. Ta dejavnost prispeva k poglobljanju narodnoosvobodilnega boja ter ga preobraža v socialno revolucijo. Delavski razred narašča,boljšuje se njegova struktura in tudi organiziranost, zato lahko pričakujemo, da se bo v skladu s tem krepila tudi njegova družbenopolitična vloga in da bo v prihodnje dajal družbenemu razvoju bolj izrazit ton in barvo.

⁴ »Rabočij klass Afriki«, Moskva 1966, str. 29.

Ko danes razglabljam o socialnih silah, ki so lahko dejavnik gibanja k socializmu, moramo upoštevati naslednje:

Če govorimo o socializmu v smislu neposrednega uresničevanja družbenih preobrazb, potem je zanesljivo, da do teh preobrazb ne more priti brez razvitega delavskega razreda; take spremembe niso nič drugega kot uresničevanje zgodovinskih interesov delavskega razreda. To seveda ne pomeni, da do sprememb ne bi moglo priti, dokler ne postane delavski razred številčno najmočnejša socialna skupina v dani družbi. Številčna moč delavskega razreda v tem pogledu ni odločilnega pomena. Bistveno je to, da doseže tako stopnjo razvoja, ki mu bo omogočila, da v mejah drugih danih socialnih razmer, odnosa razrednih sil in spleta razrednih nasprotij odločilno poseže v družbeno dogajanje, da se uveljavi kot vodilna družbena sila. Glede na okoliščine pa lahko delavski razred tak položaj doseže že takrat, ko je številčno še mnogo manjši kakor druge socialne skupine, ponekod pa mu to ne uspe niti tedaj, ko zajema že pretežni del prebivalstva.

Če pa govorimo o usmerjenosti k socializmu v smislu splošnega gibanja, ki zavrača kapitalizem, oziroma v smislu pripravljanja pogojev za prihodnje socialistične družbene spremembe, pa za tako socialistično opredeljevanje ni sposoben le delavski razred, ampak v današnjih svetovnih razmerah tudi vsi tisti delovni sloji, ki se ne preživljajo z izkoriščanjem tujega dela. K temu jih sili njihov položaj in stanje v svetu. Sicer pa je tudi taka njihova naravnost izraz boja in pridobitev delavskega razreda, če že ne njihovega domačega, pa vsekakor splošnega boja delavskega razreda v svetu.

Delavski razred v Afriki kot tudi v drugih predelih sveta torej ni edina družbena sila, ki je zainteresirana za to, da se družba usmerja k socializmu, ni edina družbena sila, ki vodi družbo v socializem. To seveda v ničemer ne zmanjšuje znanstvene utemeljenosti nauka klasikov marksizma o delavskem razredu kot nosilcu družbenih sprememb. V obdobju ustvarjanja družbenih pogojev za razvoj socializma ni nujno, da ima delavski razred odločilno vlogo — toda to terja nadaljnji razvoj družbenih odnosov, v katerih se mora zasidrati kot najbolj dosledna revolucionarna družbena sila. Delavski razred nima v nobeni afriških držav vodilne vloge, toda v preobrazbi nacionalnih revolucij v socialno revolucijo je vloga delavskega razreda v družbenih procesih izredno pomembna.

V afriških državah je bilo skoraj nemogoče, da bi postal en sam razred vodilna sila osvobodilnega gibanja. Glede na cilje osvobodilnega boja in na nedokončan proces formiranja razredov je v večini dežel osvobodilna gibanja vodila pretežno inteligenca, ki izhaja iz male mestne buržoazije. Afriška inteligenca, ki se je šolala v metropolah, je prispevala k prodoru naprednih idej in seveda tudi socialistične misli. Vendar je že v obdobju boja za nacionalno neodvisnost prišla na dan različna idejna naravnost afriških intelektualcev.

In kakšno je stanje danes, po več kot desetletju neodvisnega razvoja? Družbeno razslojevanje v razmerah neodvisnosti je moralo pustiti sledove tudi na oblasti, na politiki, čeprav tudi danes (v večini primerov) ne moremo govoriti o hegemoniji enega samega razreda. Kljub močnejši diferenciaciji in polarizaciji sil in razvoju družbenih razredov se razmerje med družbenimi silami ni bistveno spremenilo. V pretežnem številu držav so upravljavski krogi in inteligenca dominantne družbene skupine. Pri tem velja opozoriti, da se ta sloja pretežno prekrivata. Glede na maloštevilne šolane kadre so morali domala vso obstoječo inteligenco pritegniti v organizacijo družbe. Obstajajo pa občutne idejne in politične razlike znotraj kroga inteligence in nosilcev oblasti. Ponekod lahko govorimo o napredni inteligenci ter o revolucionarnih vladajočih slojih, ki odražajo interese delovnih ljudi — revnih kmetov, delavskega razreda, revnih mestnih slojev (kot na primer v Alžiriji, v ZAR, Tanzaniji, Gvineji, Kongu, Brazzavillu, Somaliji, Zambiji), drugod pa o inteligenci in upravljavskih krogih, ki bolj ali manj odražajo interese plemenske in fevdalne »aristokracije«, maloštevilne domače buržoazije in tujih imperialističnih krogov.

Niti eden med družbenimi sloji (razen izjem) nima tolikšne ekonomske moči, niti take politične organizacije, da bi lahko samostojno prevzel politično oblast. To dejstvo narekuje tudi v neodvisnosti nujno zvezo več slojev in prav zaradi tega je vloga nosilcev oblasti, inteligence kot tudi armade, v družbenih procesih tako izrazita. Ko govorimo o upravljavskih krogih, civilnih in vojaških, lahko rečemo, da se njihova vloga nasploh krepi, da postajajo vse bolj aktiven subjekt političnega življenja. Tak njihov položaj utrjujejo še nujno okrepljena vloga države, nujna centralizacija sredstev akumulacije, centralizacija politične oblasti, krepitev izvršilnih organov, pa tudi dekadenca starih družbenih slojev (plemstva in fevdalnih vrhov) in seveda nedokončan proces oblikovanja razredov v deželah tropske Afrike.

Upravljavski krogi so zato v teh družbah zelo močni; toda ker nimajo svoje lastne družbene baze, opore v katerem izmed družbenih razredov, je njihov položaj hkrati tudi nezanesljiv in nestabilen — kar dokazujejo pogoste spremembe v vrhovih mnogih afriških držav. Vsekakor lahko opozorimo na dialektični splet moči in nemoči nosilcev oblasti v družbah tega območja sveta.

V raznih publikacijah se že več let srečujemo z razglabljanjem, ali so vodilni sloji (ki jih pogosto označujejo z »elito«) razred ali ne. Precej avtorjev zagovarja stališče, da lahko govorimo o »novem razredu«, ki je začel nastajati po izbojevanju neodvisnosti afriških dežel, oziroma o razredu na oblasti. Nekateri pišejo o inteligenci kot posebnem razredu na oblasti⁵, drugi o »upravljavskem razredu«⁶, tretji o »eliti« kot »višjemu

⁵ Glej »Political Change in Underdeveloped Countries, Nationalism and Communism«, New York, 1962, str. 98.

⁶ Jean Ziegler, »Sociologie de la nouvelle Afrique«, Gallimard, Pariz, 1964.

razredu v sistemu razredov«, kar ustreza »novemu razredu« Milovana Djilasa⁷, itd. Nekateri sodijo, da se termin »elita« in »razred« ne izključujeta, ker ni univerzalno sprejetih definicij niti za »elito« niti za »razred«⁸.

Z vidika marksizma inteligence ne moremo obravnavati kot razred. Tako kot nekdanji danes nastaja iz različnih družbenih razredov in slojev in je podvržena najrazličnejšim vplivom notranjih in zunanjih sil. Predstavniki inteligence, ki so na čelu političnih partij in državnega aparata, niso homogene skupine. Tudi upravljavskih krogov ne moremo šteti za razred, čeprav lahko njihova družbena narava skriva v sebi nekatere (včasih tudi številne) elemente razreda — in sicer v okoliščinah, ko imajo ti sloji dejansko monopol v upravljanju državne lastnine in s tem tudi monopol v političnem odločanju, določanju ciljev in programa akcije, pravice, da v imenu družbe razpolagajo s sredstvi družbene akumulacije. Tako se specialisti za upravljanje pojavljajo kot neodvisen, samostojen družbeni sloj, ki je toliko bolj osamosvojen, kolikor bolj je družbena struktura nerazvita. Upravljavski sloj je lahko zelo močan vzvod za realizacijo splošnih družbenih interesov, lahko pa se izrodi v birokratizem, v sistem odnosov, za katerega je značilno oddaljevanje ožje skupine od družbe kot celote in pa to, da množice pasivno izvajajo politiko, ki jo načrtujejo te skupine.

Poleg tega je treba opozoriti, da se iz upravljavskih krogov v vrsti afriških dežel rojeva tudi buržoazija, in sicer tako, da posamezniki ali skupine izrabljajo svoj položaj oziroma monopol oblasti za to, da prihajajo do velikih zaslužkov, ki jih poskušajo kakorkoli kapitalizirati. Kljub temu pa to dejstvo ne potrjuje nazorov, da so upravljavski krogi (ali inteligenca) razred. Ti družbeni sloji so instrument razredov, seveda mnogo bolj osamosvojeni v nerazvitih družbenih strukturah, kjer je proces politike socializacije in politične artikulacije zelo pereč — to pa velja za mnoge afriške dežele.

Toda kljub tej svoji izredni družbeni osamosvojenosti upravljavski krogi ne zmorejo tolikšne družbene moči, da bi lahko usmerjali tokove družbenega razvoja skladno s svojimi posebnimi interesi. Lahko le bolj ali manj na tak ali drugačen način odražajo te ali one temeljne sile v družbeni proizvodnji in reprodukciji, od katerih interesov je odvisno gibanje družbe. Ti krogi imajo zelo različno vlogo v procesih družbenega razvoja — skladno s tem, katere in kakšne družbene sile in težnje izražajo. In prav zaradi tega lahko v nekaterih afriških državah zasledimo usmerjenost k socializmu, drugod pa močnejšo usmeritev k neokolonialističnim silam in stimuliranju domačih kapitalističnih elementov.

⁷ Glej: »The New Elites of Tropical Africa«, Oxford University Press, London 1964, str. 184.

⁸ Op. cit., str. 84.

STANE JUŽNIČ

Politična kultura

I

Prikazati, približati in dati vsaj najbolj splošne vtise o delu, kot je »Politična kultura« dr. Staneta Južniča, ni niti najmanj lahko. Da bi uresničili omenjene cilje, nas ovira predvsem to, da delo prinaša odgovore na številna vprašanja, ki so se postavljala in se še intenzivneje postavljajo pred politično znanost in pred družbenopolitično prakso, hkrati pa zastavlja številna nova relevantna vprašanja, na katera lahko naletimo tako v eksplicitnih vprašalnih oblikah teksta ali pa v pozornem in kritičnem pogledu na vsebino. Najpomembnejša ugotovitev, iz katere izhajamo pri prikazu tega dela, je odmevnost, ki jo je delo povzročilo in predvsem zaslužilo. Vzroke, zaradi katerih je prišlo do tako širokega odmeva ob izidu tega dela, bomo poskušali bolj natančno prikazati v tem zapisu. Delo je po svoji zasnovi, pristopu in vsebini pionirsko. Pionirsko ni le v okviru »normalne« produkcije družboslovnih del v Sloveniji in Jugoslaviji; to je temeljno delo na področju, za katerega lahko v okviru družboslovnih in s tem seveda politoloških razmišljanj rečemo, da je relativno neproučevano in tako rekoč »deficitarno«. (Pripominjamo, da imamo v mislih razne manjše zapise in večji poskus, kako se spoprijeti s to problematiko; s tem so se ukvarjali v Zagrebu.)

Že zaradi svoje pionirske narave (in vendar ne le zaradi nje) delo ni zbudilo pozornosti le v ozkih strokovnih krogih, ampak tudi pozornost različnih posameznikov in organizacij iz družbenopolitične prakse, ki se vsak dan v svoji aktivnosti srečujejo s problemi, ki jih delo obravnava. Menimo, da ni treba podrobno

opisovati pomena in vsebine dveh osrednjih pojmov, ki jih delo obravnava: politična socializacija in politična kultura še manj pa je treba na drobno razlagati, kakšen je pomen teoretične obravnave obeh procesov za dogajanje, usmerjanje in kreiranje aktivnosti v vsakdanji družbenopolitični aktivnosti. Ne da bi hoteli s tem problematiko zreducirati le na enega izmed vidikov, naj spomnimo na velik pomen, ki ga ima danes v naši družbi razpravljanje o mladi generaciji, o idejnosti izobraževanja in o idejnih problemih kulture v najširšem smislu.

Prispevek dela k obravnavi problematike politične socializacije in politične kulture v okviru družboslovnih znanosti, posebno politologije je velik in pomemben. Delo je zasnovano tako, da hoče s svojim pristopom in formalno razdelitvijo preseči ozek prostor te ali one družboslovne discipline (sam avtor je v knjigi zapisal, da so temeljna disciplinarna izhodišča tale: proučevanje politične zgodovine, socialna in politična psihologija, politična antropologija, proučevanje nerazvitih dežel in politologija); delo prinaša torej napredek tudi po metodološki usmerjenosti interdisciplinarnega preseganja relativne omejenosti posameznih strok in pomembno prispeva tudi k razpravljanju o problemih metodologije družboslovnega proučevanja.

Avtor je v svojem prizadevanju disciplinirano vztrajal na problemu in pomenu »političnega«, vendar se mu je posrečilo, da je presegel različne »specifične« pristope in mu dal novo vsebino in plastičnost in s tem možnost *novega*, aktualnega gledanja na probleme politične socializacije in politične kulture. S tem je avtor podal izhodišče za nadaljnja proučevanja »političnega« v problematiki socializacije in pokazal na možnosti proučevanja, ki jih imajo politologi, sociologi, antropologi, psihologi, pedagogi in ostali profili družboslovcev na tem področju. Če bomo uresničili to

načelo, bo to s stališča razvoja in večje »aksijske potence« našega družboslovja gotovo ena pozitivnih strani tega dela.

II

Avtor je obsežno problematiko področja razvrstil v tele vsebinske sklope: a) razgrinjanje področja, b) politična socializacija in c) politična kultura. Avtor že v uvodu nakaže temeljno načelo, ki ga je vodilo, da je tako zasnoval in obdelal problematiko: politična socializacija je proces, katerega rezultat je politična kultura. Pot, do takšne ali drugačne definicije politične kulture naj bo torej razvojno procesualna; definicija je končni produkt neke dejavnosti številnih dejavnikov (kvantitativno in kvalitativno različnih), je rezultat zavedne ali (kar avtor poudari in utemelji posebno v svojih zgodovinskih ekskurzih) »nezavedne« dejavnosti teh dejavnikov. Tudi to, da avtor obravnava in poudarja »nezavedni« vpliv na politično kulturo, je pomemben prispevek avtorja na tem področju. To navezujemo predvsem na problematiko skritih interesov, ki stoje za vladajočimi mislimi vladajočega razreza in so skupaj z »nespremenljivimi konstantami«, ki so od nekdaj dane, še posebej danes, nadvse pomembna ovira na poti do skupnosti in svobode vseh in vsakogar. S tem smo se dotaknili dveh pomembnih problemov. Prvi je vsekakor odnos ideologija — politična socializacija in politična kultura. Drugi je v bistvu vprašanje razmerja med obsegom problema politične kulture in obsegom dela, o katerem pišemo.

Glede na poznavanje obsega problematike in vprašanj, ki jih vključuje v knjigi zastavljeni koncept politične socializacije in politične kulture, moramo omeniti, da je prav zaradi vzrokov objektivne narave (rdeča nit dela, notranja konsistentnost dela in problem obilne literature o tej problematiki v širšem smislu) marsikateri relevanten problem samo omenjen. Vendar je prav, da je avtor, ki se je prav gotovo zavedal »prvotnosti«, ki ga ima za naš družbeno-kulturni prostor to delo, nekako razvrstil probleme, ki se porajajo v tej ali oni zvezi. S tem pa se je lahko dotaknil in prikazal več tistih vsebin, ki na neka-

terih mestih izredno prepričljivo dokazujejo posamezne teze; to je delu seveda samo v prid. Iz tega konteksta obravnavamo torej tudi prvo vprašanje o razmerju med politično kulturo in ideologijo — ideologizacijo. Domnevamo, da bi avtor lahko različne dele svoje knjige uvrstil v problem zgoraj omenjenega razmerja, vendar je ostal dosleden sebi in svoji konceptiji in pokazalo se je, da je njegova odločitev pravilna.

Če nadaljujemo s kratko obravnavo in prikazom razvrstitve problemov v knjigi, moramo iz celote s posebno pozornostjo potegniti del z naslovom »Potek politične socializacije« in ga še posebej omeniti. Ta del vsebuje poleg temeljnih razmišljanj o vsebini in načinih politične socializacije tudi oris nekaterih najpomembnejših političnih socializatorjev, s katerimi se srečujemo vsak dan. V tem delu je namreč obilo avtorjevih antropoloških dognanj in zelo značilnih primerov iz problematike »primitivnih« družb in najbolj relevantnih spoznanj o političnih socializatorjih v sodobnem svetu.

V kompleksu, s katerim se končuje delo, pisec razpravlja o politični kulturi sami, o tem, kako so jo v literaturi doslej razdelili, vse to spet obilno ilustrira z antropološkimi dognanji. Iz vzrokov, ki smo jih v našem zapisu že omenili, žal problem odnosa med razredi (delavski razred) in politično kulturo, to je problem osveščenosti, subjektivne pripadnosti razredu in problem razreda »za sebe« le omenjen. Res škoda, da ga avtor spriči bogatega znanja o problemu politične kulture in politične socializacije ni širše obravnaval in apliciral na aktualne dogodke.

Za bralce knjige sta zelo pomembna tudi sklopa, ki govorita o problematiki tradicije v politični kulturi in o konceptu mednarodno-primerjalne tipologizacije, ki je tehten uvod v nadaljnja razmišljanja.

V zadnjem kompleksu dela bo morda bralec pričakoval bolj obsežno opredelitev politične kulture; pisec sicer po načelu negativne definicije razmejuje in razlikuje politično zavest, politični slog in »ožje« in »širše« pojmovanje politične kulture, po svoje opredeljuje politično kulturo, vendar je po našem

mnenju analitično ne razčleni. Škoda, da avtor tega ni storil, saj bi s tem morda še bolj približal »specifiko« politične kulture, ki jo mora nujno poznati vsaka družbenopolitična aktivnost.

III

Avtor je na koncu knjige navedel tudi nekaj tistih del iz literature o politični socializaciji in politični kulturi, ki jim po njegovem mnenju največ dolguje. Ne bi posebej omenjali, da glede na to, da poznamo avtorjeva prejšnja dela, lahko ugotovimo, da je ta izbira literature res tisto najmanjše število del, ki jih pozna in na katerih izsledkih je gradil svoja spoznanja in delal sklepe. Zelo pozitivno in v marsičem zgledno je dejstvo, da je avtor tudi z izbiro literature pokazal veliko mero kritičnosti, saj je dandanes že relativno dosti del o tej problematiki v sodobnem svetu. Še prav pomembno pa je to, če vemo, da je posebno politološka literatura v zadnjem času bogata z deli, katerih koncepcije politične socializacije in politične kulture si niso le različne v izhodiščih, pojmovanju vloge tega področja družbenega proučevanja, v sklepih in intencah ter v stopnji objektivnosti, ampak si včasih prav nasprotujejo. Ugotovimo lahko, da je pisec (na nekaterih mestih v knjigi je to še posebno jasno in poudarjeno) upošteval veliko večino ustrezne svetovne literature, ki pa je ni le navajal; veliko večino spoznanj je pisec kritično reflektirano in objektivno premislil. Morda le na nekaterih mestih (problematika poteka politične socializacije, posebno agenti politične socializacije in problem odnosa med razredi in politično socializacijo in politično kulturo) pogrešamo družboslovno razmišljanje iz ZRN, ki je dalo o tej problematiki pomembna kritična spoznanja.

Ne da bi se hoteli odmakniti od »vsebinskih« problemov dela in zapisati nekaj tudi o »formalnih« vprašanjih in ne da bi s tem hoteli morda zanemariti eno pomembnih vsebinskih komponent vsakega zapisa o novem delu v slovenski družboslovni produkciji, moramo, čeprav morda res nismo dovolj poklicani, povedati nekaj tudi o jeziku in slogu knjige. Samo veseli smo lahko, da je

knjiga, ki je — kot že rečeno — (vsaj upamo, da bo prihodnost to potrdila) prvi korak k proučevanju te problematike pri nas, napisana v lepi, čisti in jasni slovenščini. Na tem mestu naj omenimo tudi avtorjevo skrb za to, da nekatere tuje izraze, ki jih sicer v našem jeziku že poznamo, približa še bolj bralcem tako, da seže prav v tisti čas, ko so izrazi nastali in nam kot izhodišče za spremljanje sprememb pojmov skoz zgodovino in kot podlago za razumevanje današnjega pomena različnih pojmov jasno in izčrpno razlaga prvotne pomene pojmov in pojmovnih konstrukcij. Posebno jezik je lahko ovira pri pisanju knjige s specifično problematiko za ožji krog strokovnjakov in širši krog bralcev. Dr. Južnič se je posrečilo, da se je umaknil tej oviri ne nazadnje tudi zaradi želje (ki je razvidna skoz vso knjigo), da bi svoje misli in prepričanja razložil tako, da bi bila razumljiva in dostopna čim širšemu krogu različnih bralcev.

Toliko bolj nerazumljivo je, da je izdajatelj (založba Obzorja) dopustil, da so se v tekst med tiskanjem vrinile številne tiskarske napake.

Kljub temu, da delo kot celota obravnava politološki problem, da se politološka spoznanja bogatijo s spoznanji drugih disciplin in s tem presegajo disciplinarno »urejenost« sodobne družboslovne znanosti, pa se nam zdi, da moramo posebej omeniti enega od segmentov dela, ki je vseskoz navzoč. Dr. Južnič to imenuje »moja proučevanja nerazvitih držav«. V delo je vključenih veliko število relevantnih in za nas še posebno pomembnih spoznanj in rezultatov proučevanja nerazvitih držav in tistih piščevih misli, ki se dotikajo »primitivnih« družb in tradicionalne miselnosti. Ta segment odkriva piščevo zavzetost za proučevanje nerazvitih: hkrati pa je to pomemben prispevek, ki ni omejen le na področje politične kulture.

IV

Delo dr. Staneta Južniča ni novost v slovenski in jugoslovanski družboslovni produkciji le zaradi novega, specifičnega področja, ki ga obravnava:

novost je še v marsičem drugem. Upamo, da je to razvidno tudi iz našega prikaza.

Čeprav avtor visoko ceni zgodovino in predvsem njeno moč razsojanja, menimo, da bi bilo napak, da bi sodbo o tej knjigi prepustili le zgodovini. Morda bi se temu izognili tako, da bi razmišljanja, zbrana v tem delu, postala integralni del in vodilo praktične dejavnosti v družbenopolitičnem življenju naše družbe in še posebej izhodišče za nadaljnja prizadevanja v raziskovanju tega področja pri nas.

Čeprav je prikaz knjige dr. Južniča zares parcialen in še daleč ni popoln, upamo, da je videti, da smo si k temu prizadevali. To je bil tudi naš namen.

JOCO KLOPČIČ

BOŠTJAN MARKIČ

Dejavnost jugoslovanskih politologov

I

V času od 9. do 12. septembra leta 1975 bo v Jugoslaviji, in sicer v Dubrovniku, konferenca Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) za »okroglo mizo«. Domenjeno je, da bodo obravnavali dve temi: samoupravljanje in participacija kot dejavnika inovacije in modernizacije sodobnih političnih sistemov ter razredni in nacionalni interesi v večnacionalni skupnosti. Kraj konferencie in izbrani temi narekujejo jugoslovanskim politologom velike obveznosti — ne le v vsebinskem, temveč tudi v organizacijskem pogledu. Okrogla miza Mednarodnega združenja za politične vede v Dubrovniku je — razen drugega — lepa priložnost za nadaljnjo uveljavitev jugoslovanske politologije tudi v mednarodnih okvirih.

V zvezi s tem ne smemo pozabiti, da je bila Jugoslavija ena izmed ustanovnih članov IPSA in tako v mednarodnem združenju deluje že od začetka. Čeprav so bili jugoslovanski politologi ustvarjalno prisotni v dosedanem delu svetovnih kongresov IPSA, pa je bera okroglih miz IPSA v Jugoslaviji kaj skromna. Razen okrogle mize v Opatiji od 1. do 5. septembra 1959. leta (odnosi med vojaško in civilno oblastjo v moderni državi) v Jugoslaviji ni bilo drugih srečanj v okviru IPSA. Sklep izvršnega odbora IPSA, da bo mednarodna okrogla miza o zgoraj omenjenah temih v Jugoslaviji, je toliko bolj pomemben, ker sta se za gostitelja mednarodne konference potegovali tudi politološki združenji Poljske in Francije. Na tem mestu pa se ne želimo spuščati v ugibanja o tem, ali je tudi lepota starega in obenem večno mladega, s toplim morjem ovitega kamnitega Dubrovnika pripomogla k temu, za jugoslovanske politologe prav gotovo ugodnemu izboru »kraja doganjanja«.

Glede na vse povedano je razumljivo, da je letošnji beograjski novemberski sestanek zveze združenj za politične vede Jugoslavije ustanovil pripravljalni odbor za organizacijo mednarodnega sračanja v Dubrovniku, v katerem sodelujeta iz Slovenije A. Bibič in B. Markič, predseduje pa mu J. Djordjević. Glede na izbor predlaganih tem je zlasti pomembno, da v sodelovanju z izvršnim odborom IPSA zagotovimo udeležbo politologov tako iz »tradicionalnih« držav, ki proučujejo politične znanosti, kot tudi iz socialističnih držav in držav tretjega sveta. Zanimanje, ki ga kaže izvršni odbor IPSA in še zlasti sedanjí predsednik Jean Laponce, profesor političnih ved na University of British Columbia, Vancouver, Kanada, za dobro izvedbo mednarodnega srečanja septembra 1975. leta v Dubrovniku, bi kazalo izrabiti tako, da bi IPSA pomagala jugoslovanski zvezi združenj za politične vede pri vsebinskih in organizacijskih pripravah. Glede na dosedanja razmišljanja in predloge naj bi bilo na mednarodni konferenci v Dubrovniku 35 tujih politologov. Kot enega izmed možnih nosilcev temeljnih referatov na med-

narodnem posvetovanju bo Zveza združenj za politične vede Jugoslavije predlagala Mednarodnemu združenju za politične vede Lijpharta Arenda, profesorja na univerzi v Leidenu. Kot glavna referenta Jugoslovanske zveze združenj za politične vede pa je predlagala prof. Najdana Pašiča in prof. Jovana Djordjevića. V skladu z dogovorom z izvršnim odborom IPSA in glede na pravice, ki jih ima Jugoslovansko združenje za politične vede kot neposredni organizator mednarodne okrogle mize, bo v toku dubrovniške konference poseben dan posvečen samoupravljanju v Jugoslaviji. Zato je Jugoslovanska zveza združenj za politične vede pozvala politološka združenja in društva posameznih federalnih enot v Jugoslaviji, da pripravijo referate, ki bi s politološkega vidika obravnavali tako obsežen in družbeno pomemben pojav, kot je samoupravljanje. Glede na pričakovano veliko udeležbo tujih politologov in glede na možnosti mednarodnega publiciranja in s tem prodora v svet, bo Zveza združenj za politične vede Jugoslavije v dogovoru s posameznimi republiškiimi združenji pripravila obsežen elaborat o stanju, dosežkih in perspektivah razvoja političnih ved v Jugoslaviji. Čas, ko naj bi na dubrovniškem Stradunu odmevala mednarodna politološka govornica, ni tako daleč, da ne bi bilo treba, čeprav razumno, hiteti s pripravami. Dubrovnik 1975 je obetavna možnost za jugoslovansko politologijo in njeno soočanje z razvojem politologije v svetu.

II

Ker IPSA vsako tretje leto prireja svetovni kongres in ker je bil (doslej) zadnji, deveti, kongres v Montrealu leta 1973, bo naslednji leta 1976, in sicer v Edinburgu na Škotskem. Zveza združenj za politične vede Jugoslavije je sporočila, da je IPSA kot »magistralno temo« desetega kongresa izbrala temo: *Prostor, čas in politika*. Tema je, kot je videti, precej »univerzalistična«, tako da bi vsak angažiran politolog lahko našel možnost za svojo znanstveno uveljavitev.

V kratkem bo Jugoslovanska zveza združenj za politične vede poslala vsem združenjem v Jugoslaviji tudi operacionaliziran program te splošne teme. Če so bili jugoslovanski politologi na devetem kongresu IPSA v Montrealu v glavnem le simbolično prisotni, pri čemer je oddaljenost kongresa odigrala bistveno vlogo, pa bi bil Edinburg 1976, glede na relativno bližino, lahko vsaj — kar zadeva številčnost udeležbe — delna ponovitev osmega kongresa IPSA v Münchenu 1970. leta. Zato bi kazalo, da v okviru slovenskega politološkega društva že sedaj razmišljamo o udeležbi slovenskih politologov na takšnem občnem zboru politologov vsega sveta.

III

Zveza združenj za politične vede Jugoslavije je v začetku novembra leta 1974 v Beogradu pripravila tudi razpravo o temi »Vloga političnih ved pri uresničevanju nove ustave«. Cilj razprave je bil pokazati, kako naj se politologija vključuje v dejavnost za uresničevanje ustave, kakšne so njene možnosti in naloge. V vsebinsko zanimivi razpravi, ki jo je z uvodnim razmišljanjem vpeljal J. Djordjević, je sodelovalo več politologov, med njimi N. Pašić, M. Matić, V. Vasović, B. Špadijer, H. Čamerlić, B. Markić ter vrsta družbenopolitičnih delavcev in članov Združenja za politične vede SR Srbije. Mimo glasov, ki so potrjevalno poudarjali vlogo političnih ved pri pripravljanju ustave, je bilo v razpravi zaznati tudi bolj kritična stališča, ki so opozarjala na to, da politologija v preteklosti v pripravah v zvezi z ustavo ni bila dovolj prisotna. To bi bil še razlog več, da se politologija bolj vsestransko vpreže pri uresničevanju ustave. Pri tem se seveda politologija kot znanost ne more organizirati po načelu oblasti in ostati znanost, saj koncepcija kot metoda razreševanja problemov. Politične vede se ne smejo pasivizirati, se počutiti »utrujene«, temveč morajo analitično zajeti nova področja, ki jih uveljavlja ustava. Čeprav položaja v jugoslovanski

samoupravni družbi ni nujno vselej takšen, da bi družbenopolitična praksa (vedno) upoštevala politične vede, le-te zaradi tega ne bi smele pasti v malodušnost in dvom o lastni vrednosti; seveda pa si ne smejo lastiti monopola ali »patenta« pri uresničevanju ustave. Posvetovanje je posebej izostrilo zahtevano, da bi politične vede morale opozarjati na nujnost izpopolnjevanja družbenih predpostavk za učinkovito delovanje novih ustavnih institucij. Znanstvenoteična dolžnost politologije je, da z znanstveno doslednostjo in nepodkupljivostjo analizira tisto, kar se — izhajajoč iz ustavnih premis — pojavlja v praksi kot novost in da to loči od tistega, kar se, ohranjajoč stare odnose, samo »kostumira« kot nekaj novega.

Politologi so na beograjskem posvetovanju o uresničevanju ustave poudarili, da vidijo zlasti na področju delegatskega sistema, samoupravnih interesnih skupnosti, v družbenem dogovarjanju in samoupravnem sporazumevanju najpomembnejše področje, kjer naj bi teoretično prispevali čim več. To vse bo terjalo tudi izpopolnjevanje metodologije političnih ved. Vrsta udeležencev je v razpravi opozarjala tudi na dosedanje teoretično nezadostnost in zapuščenost pri obravnavanju politično izvršilne funkcije v skupščinskem sistemu. Spoznanje politologov, da politične vede potrebujejo sodelovanje s politično ekonomijo, da se torej postavlja zahteva po

interdisciplinarnem sodelovanju teh dveh področij in znanstvenih profilov pri analizi takšnih pojavov in institucij, kot so združeno delo, samoupravno sporazumevanje, samoupravne interesne skupnosti ter v zvezi s tem menjava dela, kaže na odprtost političnih ved in na spoznanje, da je komplementarnost potrebna. Soočanje našega ustavnega sistema z ustavnimi sistemi drugih držav ter v zvezi s tem komparativno raziskovanje bo tudi pripomoglo k temu, da se dogradi celostna znanstvena teorija o političnem sistemu samoupravne družbe kot socialistični demokraciji združenega dela.

Včasih dokaj iskriava razmišljanja, ki seveda niso računala na popolno zajetje in inventarizacijo problemov v zvezi z uresničevanjem ustave, so se zaključevala z ugotovitvijo, da je neogibno potrebno — sedaj, ko je ustava sprejeta — napisati učbenike o političnem sistemu SFRJ in o problematiki pouka tega predmeta. Zveza združenj za politične vede je preko svojega predsedstva pozvala vsa politološka združenja v republikah in avtonomnih pokrajinah, naj bi tudi sama pripravila posvetovanja o uresničevanju ustave. Slovensko politološko društvo, ki že v preteklem obdobju sprejemanja ustave ni stalo križem rok, tak poziv zveze združenj za politične vede Jugoslavije ne šteje le za elegantno, splošno in neobvezujočo potezo, temveč bo, upoštevaje načelo hic Rhodus, hic salta, tudi res kaj postorilo.

žena

Št. 5, Zagreb 1974

*Iz uvodnega zapisa JASNE GARDUN
»Egaliteta ali feminizem?« — leto 1975:
mednarodno leto žena.*

... Helvi Sipilae, generalni sekretar mednarodnega leta žena je cilje mednarodne akcije opredelila takole: »Pričakujemo, da bo mednarodno leto žena glasnik nove ere v mednarodni zgodovini, ko bo celotno človeštvo in ne le njegova polovica, ko bo celotna in ne le polovica človeških potencialov sodelovala v reševanju problemov, s katerimi se danes sooča svet.« Ni feminizem, če pravimo, da živimo v svetu moških. Tako v razvitih kot v nerazvitih deželah sodeluje v procesu odločanja na najvišji ravni premalo žena. Moški imajo še vedno v legislativi, v diplomatskem življenju, v izvršilnih funkcijah, v upravi najvišje položaje. Ženske so med oblikovalci politike tako redke, da kot izjeme potrjujejo pravilo. Kolikor višje gremo na lestvici odgovornosti, manj je tam žena (v predsedstvu SFRJ in tudi v zveznem izvršnem svetu ni nobene ženske).

Isto se dogaja tudi na mednarodnem področju. Na zadnjem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov je bilo naprimer med delegati samo 180 žensk in kar 2369 moških, v 55. delegacijah ni bilo niti ene ženske, 44 delegacij je imelo v svojih vrstah samo po eno žensko. Zakaj je tako? Ali je to znamenje, da so ženske v teh deželah diskriminirane, ali pa ženske preprosto nočejo sodelovati v mednarodni politiki?

Ali so nesposobne, ali pa se ne zavedajo pomena odločanja na mednarodni ravni? Ko iščemo odgovor na to vprašanje, ne smemo, kot je to poudarila tudi Helvi Sipilae, pozabiti na to, da pred 82. leti ni bilo na našem planetu niti ene države, v kateri bi imele ženske volilno pravico; pred 69. leti ni mogla nobena ženska na svetu postati član nacionalnega parlamenta. Večina žensk po celem svetu je dobila politično pravico, se pravi, volilno pravico ali pravico do sodelovanja v političnem življenju dežele šele pred dvemi ali tremi desetletji.

V tem procesu »dobivanja« — včasih pa tudi »izbojevanja« — političnih pravic so Združeni narodi odigrali pomembno vlogo. Začeni z ustanovno listino Združenih narodov, z deklaracijo o človeških pravicah, z deklaracijo o odpravi diskriminacije žena itd., s polnim priznanjem delu komisije za ženski status, ki je bila ustanovljena že 1946. leta kot delovna komisija ekonomsko-socialnega sveta z namenom, da bi razvijala enakost moških in žensk...

Danes imajo Združeni narodi 135 držav članic. Več kot 120 držav je ženskam že zagotovilo pravico glasovanja in udeležbe v političnem življenju. Ostalo je le še nekaj držav, v katerih ženskam teh pravic še ne zagotavljajo. Vendar zdaj vprašanje pravic niti ni več sporno oziroma teh pravic vsaj ne zaničkajo. Zakonske pregreje, ki so te pravice onemogočale, so večji del odpravljene — vendar pa je še dolga pot od sprejete zakonske norme pa do »običajnega prava«. Še vedno je globok prepad med pregrajami, ki so bile odpravljene le na papirju, in tistimi resničnimi pregrajami, ki ovirajo emancipacijo žensk v vsaki konkretni družbi — pri čemer je razlika v statusu žensk v razvitih in nerazvitih deželah le razlika v stopnji in pojavnih oblikah — v bistvu

pa še vedno ni odpravljena diskriminacija žensk v vseh deželah sveta.

V razvitih in nerazvitih deželah sveta so ženske v slabšem položaju na področju dela, pa najsi gre za zahteve po plačilu za enako delo ali pa so jim še vedno zaprta področja dela. Njihov položaj je manj ugoden tudi na področju izobraževanja. Razlika med razvitimi in nerazvitimi je razlika v ravni, na kateri poteka negativna selekcija (osnovna šola, srednja šola ali univerza). Kar zadeva profesionalno usmeritev, je ta razlika še manjša. V svetu je danes še zmerom več kot 800 milijonov nepismenih; v mnogih regijah sveta so te populacije — 80 do 90 % — ženske. (Po popisu prebivalstva v SFRJ leta 1971 je bilo od skupnega števila žena 22,2 % nepismenih — na Kosovu pa je ta odstotek še večji: 42,8 %) ...

POLITIČKA MISAO

Št. 1—2, 1974, Zagreb

Iz razprave Dušana Bilandžića: »Mednacionalni odnosi v Jugoslaviji v luči različnih družbenopolitičnih sistemov« (skica problema).

... V dosedanjih razčlenitvah (objavljamo le zadnje, V. poglavje, op. prev.) smo poudarjali, da večnacionalnost jugoslovske skupnosti ni združljiva s centralistično državno strukturo federacije. Nujne zgodovinske razmere so izoblikovale velikodržavni monopol in temu ustrezní administrativno-centralistični sistem, ki je bil nezdržljiv z načelom nacionalne enakopravnosti in z možnostjo vsake nacije, da razvije v okviru federacije samostojnost in atribute državnosti. Prav zaradi tega mednacionalni spopadi in težnje k reformi federacije niso nikoli docela zginile z »dnevnega reda«. Prvi poskus reforme federacije

je bil storjen že leta 1953, ko se je želelo v skladu s snovanjem koncepta samoupravnega demokratičnega socializma radikalno zmanjšati vlogo in moč federalne administracije. Odsev tega je tudi tale podatek; leta 1952 je federacija razpolagala s 77,9 % skupnih investicij v državi, v letu 1953 pa samo še s 16,1 % — medtem ko so republike zvečale svoj delež od 0 % na 48,2 %. Toda ta poskus ni uspel, saj je že leta 1954 delež republik padel na 14,7 %, delež federacije pa se je spet povzpел na 41,1 %.

Na VIII. kongresu ZKJ leta 1964 je prišlo prvič po osvoboditvi do kritike unitarizma kot prakse in idejno-politične usmeritve. S tem smo storili prvi korak v smeri reforme federacije in odnosov v njej. Tako se je začel proces, v katerem je prišlo v naslednjih 6—7 letih do temeljite reforme federacije.

Če postavimo vprašanje, zakaj je moralo priti do radikalne reorganizacije federacije leta 1971, do reorganizacije, ki je bila podlaga za občutno zvečanje suverenosti republik in pokrajin, bomo našli vrsto dejavnikov, ki so nesporno težili v to smer in med katerimi so bili pomembni tile: a) Glavni vzrok za mednacionalne spore je bil v tem, da je federalna administracija zbirala in razporejala velik del nacionalnega dohodka. Ne glede na ekonomsko strukturo in oblike ekonomskega življenja se mednacionalnim sporom — katerih vir je v ekonomiki — ni bilo mogoče izogniti, čeprav jih je mogoče z ustreznimi odnosi ublažiti in zmanjšati.

Glavni ekonomski temelj mednacionalnih sporov v Jugoslaviji je bil v tem, da je federalna država zbirala velika materialna sredstva in jih ponovno razdeljevala med republike. Samo na področju investicij so ta sredstva presegala 1/3 in sicer v celotnem obdobju 1952—1965, pred tem pa so znašala malone 100 %. Federalna administracija je predpisovala celo način porabe za tista sredstva, ki so ostala na razpolago drugim subjektom, gospodarskim podjetjem, komunam in republikam. V takih odnosih se je vsaka republika zavzemala predvsem za to, da bi si zagotovila kar največja sredstva. Intenzivnost republiških konfrontacij se je povečala z gospodar-

sko reformo, kajti delavci so v bistvu odvisni od usode dohodka svoje organizacije, ta pa je spet odvisen od boljših ali slabših pogojev, katere mu določa zvezna država. Drugače povedano, posledice teh pogojev čuti vsak delavec v svojem žepu.

b) Tudi vseobsegajoča zakonodajna funkcija federacije je domala povsem zadržala republiško državnost. Kot je znano, je v sami naravi nacionalne biti vsakega naroda, da sam uravnava kar največ družbenih odnosov in da se izraža v obliki državne suverenosti. Centralistična organizacija federacije je bila pretesen okvir za tako izražanje. Vseobsegajoča zvezna zakonodaja je naletela na odpor celo tedaj, kadar so zakoni, odloki in akti koristili naciji, za katero so bili izdani.

c) Na ideološkem področju je prihajalo do očitnih spopadov, saj sta bila ideološko-politična doktrina o samoupravljanju in monopol v upravljanju državne strukture federacije povsem nezdržljiva.

Najmočnejša legalna možnost za »razbijanje« centralizirane strukture federacije je nastala z doktrino in teorijo o odmiranju države, ki jo je KPJ razvijala od 1950. leta. Po črki in duhu te doktrine se namreč lahko socializem razvija samo, če hkrati odмира država, pri čemer mora odmreti najprej njena ekonomska funkcija — ta pa je bila v celoti osredotočena v rokah federalnega državnega vrha. Po letu 1950 se je neprestano krepila doktrina, da mora vsaka delovna organizacija, vsaka komuna in vsaka republika razpolagati z rezultati svojega dela — kar je *conditio sine qua non* samoupravne socialistične družbe.

Koncept samoupravljanja je namreč hkrati tudi koncepcija antibirokratske revolucije, njen objekt pa je morala biti sama unitarna in centralistična organizacija. Sleherni korak v uresničevanju samoupravljanja je bil hkrati tudi korak k slabitvi federalne državno-politične organizacije in seveda tudi korak h krepitvi avtonomije republik in vseh drugih subjektov, katerim je decentralizacija prinašala nove pravice in nove obveznosti; to je krepilo družbeno-politično moč republiških političnih centrov, ki se niso

hoteli sprijazniti z vlogo transmisivskih dejavnikov zveznega političnega centra. Zaradi različnih ekonomskih interesov je prihajalo do spopadanja tudi med republikami in pokrajinami, pri čemer je imela vsaka svoj izračun, koliko je v federaciji ekonomsko oškodovana. Zaradi teh konfrontacij zvezni center ni mogel več zadrževati podedovane funkcije — in vse pogosteje je prihajalo do kriz vodenja in upravljanja v zveznih državnih središčih.

d) Pritisk nacionalizma je bil eden od dejavnikov reforme federacije.

V celotnem zgodovinskem obdobju od 1945 do začetka šestdesetih let — domala dve desetletji — v Jugoslaviji ni prišlo do močnejših mednacionalnih spopadov niti do množičnih protestov. Tako stanje ni le posledica poraza šovinističnih konceptov, marveč predvsem posledica enakopravnih odnosov med temi nacijami.

Toda, ker se je birokratski centralizem tako dolgo ohranil, so se zgodovinsko poraženi koncepti začeli vse živahneje obnavljati. Tako stanje so podpihivale na eni strani unitaristične in velikodržavne tendence, katerih pristaši so začeli verjeti, da je »socialistični« jugoslovanski unitarizem stanje, ki bo večno trajalo — na drugi strani pa so k temu prispevale prebujene in obnovljene separatistične težnje. Sredi šestdesetih let je bilo že dovolj kazalcev, ki so pričali o vse bolj intenzivni navzočnosti obeh temeljnih tendenc. Te trditve v tem delu ne moremo širše pojasnjevati.

e) Končno je bilo in ostalo temelj idejno-politične legalitete radikalne reforme federacije leta 1971 tudi načelno stališče KPJ o nacionalnem vprašanju, sprejeto že leta 1923/24, izpopolnjeno in še bolj utemeljeno leta 1937, v času revolucije, stališče o pravici vsakega naroda do samoopredelitve in odcepitve, o pravici, ki je bila praktično uveljavljena na II. zasedanju AVNOJ, ko je nastala jugoslovanska federacija.

V marcu 1971, ko je predsedstvo ZKJ sprejelo referat E. Kardelja, je sprejelo tudi platformo in konkretne oblike reforme federacije. Osrednja misel E. Kar-

delja, ki je znanstveno povsem točna, poudarja spremembe v strukturi nacij in izhaja iz dejstva:

»...da se je bistveno spremenila struktura naših nacij. Iz revolucije so prišle kot ekonomsko še vedno relativno zaostale in pretežno kmetijske nacije, z bolj ali manj omejenim potencialom tehnike, tehnologije in znanosti. Danes so postale — ne glede na razlike v razvitosti — kompletne moderne nacije, ki se ne morejo odreči temu, da ne bi terjale vse nujne pogoje za svoje polno in vsestransko ekonomsko, politično in kulturno afirmacijo med drugimi narodi sveta...

...Pri nas so bila in so še danes dokaj razširjena mnenja, da se jugoslovanske nacije razlikujejo od drugih nacij,

ali drugače povedano, da v bistvu niso popolne nacije, ampak nekaj na sredini procesa preobrazbe iz provincialne zavesti v nacionalno zavest. Tu je vir tako imenovanega unitarističnega jugoslovanstva. To je zelo nevarna zabloda, ki lahko postane vir velikih napak v nacionalni politiki.«¹

Vsebina ustavne reforme federacije iz leta 1971 je znana in ne potrebuje nikakršnega komentarja; morda bi poudarili le to, da ima vsaka federalna enota enake pravice in obveznosti — ne glede na njeno velikost in ekonomsko moč — česar nikjer doslej ni uresničila nobena federacija — ne v preteklosti ne v sedanjosti.

---

¹ Ustavne spremembe, Komunist, 1971, str. 27.

Sovremennaja Pol'ša št. 9/1974, (Warszawa)

Jan Szecepanki: Nekatere značilnosti v razvoju delavskega razreda v tridesetih letih Poljske ljudske republike

V poljski družbi sta bila v času od leta 1944 do leta 1947, se pravi v času povojne obnove dežele, le dva družbena razreda glavni vir družbenih sil in sicer — delavci in kmetje. Med vojno in okupacijo je bilo izobraženstvo uničeno, saj je z narodnega prizorišča zginilo okrog 35 odstotkov ljudi s srednjo in visoko izobrazbo. Premožnim razredom, veleposestnikom in buržoaziji, so kljub temu, da jih je okupator prav tako spravil na beraško palico, v ljudski Poljski odvzeli možnost, da bi spet zavzeli svoj družbenoekonomski položaj. Poljsko malomeščanstvo pa po vojni prav tako ni moglo postati količkaj pomembna družbena in gospodarska sila.

Dokler druge gospodarske panoge niso vstale iz vojnega razdejavanja, je moralo prve stroške nositi kmetijstvo, torej tisto gospodarsko področje, ki ga je vojna najmanj prizadela. Poleg drugega je moralo prevzeti del stroškov za industrializacijo dežele. Toda glavna sila, ki naj bi prevzela breme ustvarjanja socialističnega gospodarstva, je bil delavski razred. Pri reševanju te naloge so bili glavni dejavniki njegova odločnost, sposobnost, poklicno znanje, stopnja izobrazbe ter intenzivno delo.

Velja poudariti, da je delavski razred vplival na družbo v več aspektih in da so spremembe, do katerih je prihajalo v njegovi sestavi, strukturi, stopnji izobrazbe, poklicni usposobljenosti, kulturni ravni, politični fiziognomiji in njegovih institucijah, nujno morale vplivati na vse procese, do katerih je prihajalo v deželi. Tu imamo opraviti z

dialektičnim razvojnim procesom, ki je del sistema medsebojnega vplivanja v stvarnosti, ki jo je bil ustvaril delavski razred in iz katere so prihajali močni impulzi, ki so spreminjali tako družbo kakor tudi sam delavski razred.

Če hočemo razumeti razvojni proces v tem razredu LR Poljske, moramo vedeti, v kakšnem položaju je bil v letih 1944—1945, tj. v času osvoboditve in začetku del za obnovo dežele. Pred vojno je bilo v poljskem narodnem gospodarstvu zaposlenih izven kmetijstva 2,805.400 mezdnih fizičnih delavcev, med katerimi jih je bilo 1,675.300 v rudarstvu in rudarski industriji, medtem ko jih je prav v industriji v ožjem pomenu delalo 830.000. Novembra 1947. leta je bilo v rudarstvu in industriji zaposlenih 1,604.000 fizičnih delavcev, leta 1973 pa jih je bilo zaposlenih v podružbljenem sektorju ljudskega gospodarstva nad 7 milijonov, od tega jih je več kot 4,5 milijona delalo prav v industriji. Teh podatkov ne navajam le zaradi natančne statistike, temveč tudi zato, da bi pokazal obseg kvantitativnih sprememb.

Med vojno in okupacijo je poljski delavski razred prenehal obstajati kot organizirana delavska sila: taborišča, izseljevanje in prisilno delo, koncentracijska taborišča, emigracija, uničena podjetja in tovarne itd., vse to je povzročilo, da so se delavci razkropili. Poudariti moram tudi psihično stanje in socialni položaj delavskega razreda, ki se je šele začel reorganizirati in se ponovno oblikovati. Posamezni delavci so bili odtrgani od normalnega dela, marsikdo se je med vojno in okupacijo ukvarjal s posli, ki niso imeli nobene zveze s pridobljeno kvalifikacijo, medtem pa je del delavstva, ki je bil zaposlen v nemški industriji, imel možnost, da se seznanj s tehniko in organizacijo te industrije. Toda za vse so leta vojne in boja z osvajalci bila strahotna mora, iz kate-

re je bila vrnitev k organiziranemu delu psihološko marsikdaj dokaj težavna naloga.

V prvem obdobju je bil novi delavski razred sestavljen iz več novih komponent. Osnovno jedro so bili delavski kolektivi v podjetjih, ki so se obdržala na poljskih tleh. Potem je čisto od začetka dotekala v tovarne reka povratnikov, tj. delavcev, ki so se vračali s prisilnega dela v nemški industriji. V tretjo kategorijo so sodili ljudje, ki jih je poslala tako imenovana »družbena rešitev«, tj. ljudje, ki so ostali brez družin, sirote, bolniki itd., a so se aktivirali in smo z njimi pridobili precejšnje število delavcev. V podjetjih so se zaposlili tudi nekdanji brezposelni in nazadnje — že takoj na začetku je bilo opaziti dotok odvečnih delovnih moči iz kmetijstva. Tako se je delavski razred prav od začetka obnavljal iz najrazličnejših elementov.

Po izpolnitvi triletnega načrta, ko je dežela pričela uresničevati šestletni načrt, ki je bil hkrati obdobje prve industrializacije, ustvarjanja težke industrije in razvoja surovinske baze za industrijo, ki izdeluje proizvodna sredstva, pa se je v razvoju delavskega razreda začela popolnoma nova etapa. Tedaj se je naglo povečalo število novih industrijskih podjetij in do 1955. leta se je v industriji zaposlilo okoli 900.000 novih delavcev. V razvoju delavskega razreda je napočilo relativno kratko obdobje, ko je v tovarne vdrl val kmečkega prebivalstva, ki je večinoma še obdržalo svoja posestva; to je bil val kmetov-delavcev. Poleg tega so nove tovarne pogosto gradili v podeželskih krajih in se je urbanizacija teh okrajev počasi razvijala, vaško okolje pa je v marsičem vplivalo na delavce teh podjetij, zlasti na njihovo ponašanje, način življenja, odnos do dela in politične nazore.

Toda na proces oblikovanja delavskega razreda so že v prvem obdobju začeli vplivati neki novi, dotlej neznani dejavniki. Predvojni delavski razred je bil proizvod kapitalističnega podjetništva; oblikoval se je v razrednem boju ter se organiziral v razrednih organizacijah, ki so se borile proti kapitalističnim podjetnikom. Svojega poklica so se delavci

naučili v glavnem med delom, s priučitvijo. Glavni nosilec delavske tradicije je bila delavska družina. Med šestletnim planom (1950—1955) in celo prej pa so že delovali novi dejavniki, in sicer: delavski razred se oblikuje v podružbljenem podjetju, kjer ni razrednega boja, kjer si interesi podjetnika in delavca ne nasprotujejo, temveč je prav v interesu in sicer v dolgoročnem interesu delavcev, da hitro končajo z obnovo dežele in deželo industrializirajo. Ko se je začel množični dotok kmečkega prebivalstva v industrijo, sta priučevanje in učenje tekla nepretrgano med delovnim procesom, hkrati pa se je začela intenzivno širiti strokovna izobrazba, tako da so strokovne šole in različni tečajji postali glavni medij za pridobivanje poklica. To pomeni, da se izobrazba delavskega razreda nenehno stopnjuje tako glede strokovnosti kakor tudi na splošnem, političnem in družbenem področju. In naposled — nove institucije delavskega razreda postanejo organski del ljudske države. Med interesi sindikatov in vodstvom industrije ni antagonističnega nasprotja. Življenjska raven prebivalstva je odvisna predvsem od rasti proizvodnje in od večanja delovne storilnosti ter od organizacijske ravni gospodarstva. Zato so sindikati zainteresirani za pospešitev gospodarskega razvoja dežele.

Še v času šestletnega plana so bili tovarniški delavci pod vplivom starejših delavcev, ki so se spominjali predvojnih let; v spominu jim je ostalo industrijsko delo v sistemu fašističnih osvajalcev. Toda vpliv starejših kadrov ni bil več tako neposreden. Velik del državnega, političnega in gospodarskega aparata je bil izbran med delavci, ki so bili politično osveščeni. Do leta 1947 je bilo samo v tovarnah na vodilnih položajih nad 15 tisoč delavcev, medtem ko jih je še veliko več spremenilo delovno mesto. To je pomenilo, da so najbolj zavedni, najsposobnejši in najbolj vplivni delavci zapustili vrste neposrednih proizvajalcev. Ta proces je moral vsekakor precej oslabiliti neposredni vpliv starih kadrov na oblikovanje novega delavskega razreda. Toda aktiv je ostal in se je celo še bolj krepil.

V tem procesu so bili odločni dejavniki partija in socialistična ideologija ter socialistična država. Delavski razred, ki je bil v kapitalistični ureditvi proletariat in je prodajal svojo delovno moč, je postal eden izmed dejavnikov, ki odločajo o delu podjetja. Pri razvoju, v katerem je delavski razred postal »razred zase«, je načelno vlogo odigrala partija s političnim delom. Vendar ta proces nikakor ni bil lahek. Število delavcev v vseh panogah in na vseh področjih družbenega gospodarstva si je — v združbljenem gospodarstvu — povečalo za 2,5 milijona ljudi. Med mnogimi aspekti tega procesa je še posebno zanimivo to, da se je končal proces »samobnavljanja« delavskega razreda; novi delavci namreč večinoma nič več ne prihajajo iz delavskih družin in to obdobje se je že končalo.

V času šestletnega plana je prišlo v sestavi delavskega razreda do temeljitih sprememb. Spremenila se je tudi družbena definicija delavca. Delavec je bil že v letih obnove revolucionar, ki je prevzemal kapitalistična podjetja, se boril za utrditev revolucionarne oblasti, se bojeval za reakcijo in gradil temelje ureditve. Toda že v letih šestletnega plana se je izoblikovala nova vrsta delavca, vzorni delavec proizvodnje, ki presega norme in se bije s časom in za čas. Poleg tega se je delavski razred tudi zelo pomladil in v številnih podjetjih je bila delovna skupnost sestavljena večidel iz mladine. Po petdesetem letu pa je prišla na plan nova izmena: dobili smo vzorec delavca-strokovnjaka z visoko strokovno specializacijo, ki zna delati na visoki tehnični ravni, njegovo delo je visoko kvalitno.

Lahko rečemo, da so bila petdeseta leta obdobja sprememb v sestavi delavskega razreda, saj so v proizvodnjo začeli dotekati kmetje, pa tudi velik odstotek novih delavcev iz nekdanjih malomeščanskih slojev. V industrijskih podjetjih se je zaposlilo veliko žensk in mladine. Zato je bilo vprašanje integracije tega razreda, njegove preobrazbe in združitve nadvse pomembna naloga. Okrog šestdesetega leta so bili integracijski procesi končani. Določene so bile tudi poti za pridobitev delavskih pokli-

cev s strokovno tehnično izobrazbo ter ustanovljene institucije in organizacije delavskega razreda. Spremembe, ki so se dogajale v poklicni strukturi in vsebini dela in katere je določal tehnični razvoj in znanstveno-tehnična revolucija, so postale novi dejavniki reorganizacije.

Na nekaterih področjih ali panogah narodnega gospodarstva se je poklicna struktura spreminjala izredno hitro.

Tehnični razvoj in znanstvena revolucija spreminjata vsebino delavčevega dela, zlasti vsebino dela, ki ga opravlja industrijski delavec. Vendar tudi v kmetijstvu, kjer se mehanizirata poljsko delo in živinoreja, dobiva delo kmetijskih delavcev nove oblike. Konec šestdesetih let, ko se je pokazalo, da bo moči hitro vpeljati avtomatizacijo, se je zdelo, da bo to povzročilo radikalne spremembe v delavskem razredu. Tedaj so napovedovali, da se bo delavski razred hudo zmanjšal. Protimarksisti so zatrjevali, da »delavski razred odhaja z zgodovinskega prizorišča«. Toda prišli smo do sklepa, da so bile njihove napovedi popolnoma neutemeljene; avtomatizacija je namreč zelo zapleten proces, ki nikakor ne more zajeti vseh aspektov dela. Res je sicer, da avtomatizirana podjetja potrebujejo visoko kvalificirane operaterje in remontne brigade, toda imeti morajo tudi nekaj nekvalificiranih delavcev. Hkrati se je pokazalo, da je proces odpravljanja razlik med telesnim in umskim delom veliko bolj zapleten in da se z uvajanjem precejšnjega deleža umskega dela v telesno delo prav nič ne zmanjša velik telesni napor pri delu s stroji v rudnikih, metalurgiji, kmetijstvu, strojogradnji, ladjedelništvu itd. V številnih visoko razvitih deželah je sicer znanstvenotehnična revolucija povzročila občutne spremembe v strukturi in funkcijah delavskega razreda, saj je relativno zreducirala število industrijskih delavcev ter jih napolnila v servisno dejavnost, kjer je njihovo število hitro naraščalo, vendar pa se mnenje o tem, da delavski razred odhaja z zgodovinskega odra in da se njegova zgodovinska vloga zmanjšuje nikakor ni potrdilo.

Hkrati moramo poudariti, da se je v tem času začela temeljito spreminjati »definicija« delavca, ki smo jo podedo-

vali po XIX. stoletju. Bistveni element te definicije je bilo telesno delo, ki je teoretično vedno ločilo delavca od izobraženca oziroma uradnika. S tehničnim razvojem in znanstvenotehnično revolucijo pa se stanje spreminja. Delavca ne ločimo po telesnem delu, temveč po tem, da streže strojem in delovnim sredstvom ter jih sam spravlja v pogon, kar mu tudi določa mesto v družbeni delitvi dela. S tehničnim razvojem se pri delu, ki ga opravlja delavec, rabi vedno manj telesnih moči, umskega dela pa je vedno več. Delavec vse bolj sodeluje s tehnikom ali inženirjem, vendar je še vedno človek, ki neposredno streže strojem, skrbi za tehnično opremo in proizvajalna sredstva ne glede na njihovo konstrukcijo ali tehnične značilnosti.

Na Poljskem je po prvi industrializaciji prišla tako imenovana »komplementarna« industrializacija, ki naj bi razširila lahko industrijo. Hkrati je prišlo do velikih sprememb na področju poklicev in strok. Leta 1965 je bila objavljena nomenklatura poklicev in strok, na kateri temelji sedanja struktura strokovne tehnične izobrazbe. Ustrezno tej nomenklaturi je v ljudskem gospodarstvu 356 poklicev in strok, za katere se zahteva visoka izobrazba, 392, za katere je potrebna srednja strokovna izobrazba ter 1189, ki zahtevajo osnovno poklicno izobrazbo. Za 409 poklicev zadostuje poklicna praksa, za 69 pa je potrebna večstranska izobrazba. Ti podatki dokazujejo, da je šolanje osnovna inštitucija za usposabljanje delavskega razreda. Zato je do leta 1973 ostalo le še nekaj odstotkov industrijskih delavcev brez osnovnošolske izobrazbe. Hkrati pa se je zelo hitro večalo število delavcev z nižjo srednjo izobrazbo.

Ta težnja se zdaj hitro krepi. Ker nastajajo nove industrijske, prometne in gradbeniške panoge, je čutili čedalje večjo potrebo po delavcih s srednjo izobrazbo. Po predvideni reformi šolstva bo obvezna srednja izobrazba za vse državljane, kar bo povišalo raven splošne izobrazbe in bistveno vplivalo na kulturo, gospodarstvo in politiko.

V minulih tridesetih letih so spremembe, do katerih je prišlo v stopnji izobrazbe, večjega tehničnega in splošnega

znanja, kakor tudi v poklicni strukturi, povzdignile vlogo delavskega razreda na gospodarskem, kulturnem in političnem področju. Poljski tisk se je sicer nekaj časa ukvarjal v prvi vrsti s problemi tehniške inteligence, toda po VI. kongresu Poljske združene delavske partije je spet v ospredju problem visokokvalificiranega socialističnega delavca.

Kakor kažejo analize, se notranja struktura delavskega razreda hitro spreminja glede na vsebino dela. Spremembe se začnejo pri ročnih delavcih, ki opravljajo nekvificirano delo, a postanejo nato kvalificirani delavci (ti pogosto opravljajo visoko kvalificirano delo, npr. v elektronski industriji), in se nadaljujejo s spremembo dela na strojih — najprej enostavnih, nato polavtomatskih ali visoko specializiranih, vedno bolj pogosto pa tudi na avtomatiziranih strojih in opremi. Nekatere kategorije teh delavcev morajo imeti bogato tehnično izobrazbo. Toda odstotek priučnih delavcev se ne zmanjšuje. Z obvezno desetletno izobrazbo za vse delavce ne glede na delo, ki ga opravljajo, se bo notranja struktura delavskega razreda temljito spremenila v prid njegovi integraciji.

Višja stopnja izobrazbe in sprememba kvalifikacijske strukture vplivata na delavski razred izven proizvodnje in še zlasti na njegove politične, družbene in kulturne funkcije, ki se izražajo v odnosu do drugih razredov in družbenih skupin. Predvsem se spreminja njegov odnos do inteligence, ker se oblikujejo mejne kategorije, ki se marsikdaj prepletajo in spajajo. Mnoge kategorije delavcev neposredno sodelujejo pri delu tehnične inteligence. Ponekod je že opaziti odstopanje od razdeljenega dela ter vračanje k metodam dela, ko kolektiv strokovnjakov, ki sestoji iz inženirjev, tehnikov in delavcev, izdelava celoten proizvod. To pa je preobrat v notranji strukturi proizvodnih organizacij in s tem tudi delavskega razreda. Koncept delavca, ki ga je pred več kot sto leti izdelal Marx, dobiva nov pomen in v luči sedanjih procesov zahteva, da ga na novo proučimo.

Očitno je, da delavski razred s kvaliteto svojega dela, količino in kakovostjo

dobrin in uslug, vplivom na politično življenje in vedno večjimi kulturnimi zahtevami na podlagi lastnih sprememb spreminja tudi življenje družbe.

Prevedla in priredila J. K.

Politics and society, št. 2/1974, (ZDA)

Za obnovo politične teorije marksizma v ZDA

Ena zadnjih števil *»Politics and Society«*, ki jo ureja Ira Katznelson na Columbijski univerzi, je tematsko posvečena politični teoriji marksizma. Mimogrede lahko omenimo, da v zadnjem času več revij za družbene vede v ZDA objavlja na svojih straneh dela, ki obravnavajo probleme marksizma, ali pa tekste, ki so izrazito marksistično usmerjeni. To je prav gotovo posledica večjega zanimanja za marksizem v akademskih in intelektualnih krogih te dežele, pa tudi resne kritike (na primer na Midwestern Sociology Meetingu, Kansas City aprila leta 1972 itd.), da so uredništva znanih znanstvenih revij v svoji usmerjenosti docela netolerantno »blokiral« marksizem.

»Politics and Society« je objavila tri daljša dela in skupni imenovalac vseh treh prispevkov je poskus obnoviti in vpeljati marksistično politološko analizo v obravnavo sodobnih problemov meščanske družbe in države. Tako Alan Wolfe piše na temo »Nove smeri v marksistični teoriji politike«, Amy Beat objavlja krajšo študijo »Nikos Poulantzas in marksistična teorija države«, Jean-Claude Girardin pa se predstavlja z razpravo »O marksistični teoriji države«. Na kratko bomo predstavili le prvi, Wolfov prispevek, ki razgrinja smer intelektualnega in analitičnega pristopa, in povzema tudi razmišljanja drugih avtorjev.

Avtor v začetku navaja, da sta predvsem dva dejavnika v zadnjih nekaj letih v meščanskem svetu občutno poglobila interes za marksistično teorijo države. Po eni strani so obstoječe teorije

države, katerih skupni atribut je »pluralizem«, kritično usmerjeni znanstveniki ocenili, da so »zelo ideološke« in zato popolnoma neuporabne za razumevanje politične realnosti. Po drugi strani so politični aktivizem šestdesetih let nemalokdaj spremljali neuspehi in zmotno prepričanje, da akcijo določajo dolgoročni cilji. Ko je pluralistična koncepcija zgubila zaupanje, nova levica pa se je umaknila, so si bili kritični misleci na jasnem, da se bo nujno posvetiti resnemu delu za razvoj teorije (ali vsaj nekaterih pojasnil) o naravi politične moči v razvitih kapitalističnih družbah. Logična posledica tega je bila, da se jih je veliko, pravi Wolfe, obrnilo k Marxu, katerega dela so izhodišče za čisto drugačno razumevanje kapitalizma. »Toda taka odločitev ni isto kot rešitev problema; v marksistični tradiciji je namreč državi in političnemu (avtor v nadaljevanju definira in razlikuje ta dva pojma) nemalokdaj določena sekundarna vloga, torej pojmovanje, ki je lahko nastalo zunaj nje same (marksistične tradicije)«. Prav tako je postalo jasno, da študij države z marksističnega stališča ni presajanje že izdelane teorije v sedanje razmere, marveč ustvarjanje teorije, ki bo zasnovana na proučevanju tudi tistih začetkov, ki se zdijo celo pri Marxu dvoumni.

Avtor se nato v svojem delu posveti specifičnim odnosom marksistične teorije do države, razpravi o poteh, ki so jih marksistični misleci prehodili na tem področju, in končno opredeljuje usmeritev, ki bi se najbolj približala cilju: razumevanju in preseganju kapitalistične države. Poudarja, da sta doslej prevladovali dve tradicionalni razlagi Marxovih del o državi. Prva izhaja iz Althusserjeve šole, ki cepi Marxa na zgodnjega in zrelega ter daje prednost zrelemu Marxu po letu 1847. V tem pogledu je Poulantzas tudi normiral obravnavanje samo zrelega Marxa in ga celo »korigiral« tam, kjer je bil dvoumen. Drugi pristop je povezan po mnenju Wolfa z deli Goldmana, Korschja in Lukácsa ter prisega na zgodnjega Marxa, Marxa pod Heglovim vplivom, Marxa kot filozofskega kritika, Marxa, v katerem še ni »mehanicizma« zrelejšega obdobja.

Ko Wolfe zarisuje glavne teze obeh šol, podaja svoje dokaze o nedeljivosti Marxovega dela ter o nujnosti, da se obe šoli »dezalienirata« druga od druge. Govori o nujnosti teoretičnega osredotočenja na probleme sodobne države in uporabi dialektične analize pojava modernega kapitalističnega etatizma — prav tako kot se je Marx loteval analize liberalno-demokratske države. Teoretično mora ta dialektična analiza rasti v sožitju z empirijo sodobne družbe, dialektika je bila namreč doslej pogosto izoblikovana v »zakon neba«, ki je veljal tudi za dialektiko. Ko avtor navaja kot primer Gramscija, ki je v nekem smislu relativiral koncept »baza-nadstavba« kot izhodiščno točko za marksistične obravnave o sodobni politični družbi, poudarja, da so nekateri pisci (npr. Bobbio), ko so se uprli, da bi koncept »baza-nadgradnja« postal koncept ekonomskega determinizma, v bistvu Gramsciju naprtili očitek, da je to dihotomijo obrnil na glavo in postavljaj »občansko družbo« za »primarno«. Zato se mora zasnova, ki je po njegovem mnenju danes potrebna, nujno izogibati ekstremom dihotomije kot izhodišča za analizo, ker se sicer dialektika spreminja v preprost determinizem, občasni poudarki na ekonomskih ali političnih kategorijah pa vplivajo na to, da je zabrisano njihovo bistvo, njihova interakcija: »Eno prvih načel marksistične teorije države mora bit v tem, da ne daje prednosti ne enemu ne drugemu; izhajati mora od empirične stvarnosti kapitalistične države.« Zdi se, da je tudi Wolfe nedialektičen. Namesto da bi raziskoval, denimo, ali je Gramsci opustil koncept razlage »baza-nadgradnja«, ali razčlenjeval, zakaj ta koncept (brez seveda pogosto navzočega determinizma) ne bi bil sprejemljiv tudi za analizo sodobne države in političnih gibanj, ponuja namreč »dialektični« princip zlate sredine med »determinističnima« poloma dihotomije.

V celoti ima seveda Wolfe prav, ko se zavzema, da se vključujejo v marksi-

stične raziskave vsi zapleteni in razcep-ljeni problemi, ki izvirajo iz delovanja države in politike zrele kapitalistične družbe. Še posebej, ker se zavzema za jasnejšo in popolnejšo obdelavo teh fenomenov, za izdelavo raziskovalnih postopkov, ki bodo spremljali in spodbujali moderno politično teorijo marksizma. Glede na stanje današnje politične strukture in dinamiko kapitalizma opozarja avtor na koncu svojega prispevka na ta malo obdelana področja teoretičnega in empiričnega raziskovanja, ki jih celo ni mogoče spraviti v tradicionalno shemo marksistične znanosti o državi. (»Razvijati ne smemo marksistične teorije države, pač pa teorijo odtujene politike nasploh, kajti samo prek te se lahko kapitalistične družbe utrjujejo in še nadalje delujejo,« pravi Wolfe.) Odtujena politika pa spet kot makrofenomen ne zajema le države, njenih političnih in družbenih funkcij, marveč tudi mnogo drugih pojavov, ki stoje za državo, so z njo povezani — ki pa izvirajo iz »kapitalistične politike«: manipuliranje s pomanjkanjem, vsiljevanje ideologije, ustvarjanje posebne politike in kulture vsakdanjega življenja, neposredno vsiljevanje moči (represija, hegemonija, ustvarjanje mitov in simbolov) itn.«

Kritičnim mislecem iz svojega okolja Wolfe sporoča: »Ponovno zanimanje za marksistično teorijo države je za sodobne politologe kritične smeri sila pomemben proces. Namesto da bi svoj čas zapravljali tako, da bi vedno kritizirali modele, za katere ljudje vedo, da so intelektualno propadli, imamo priložnost, da razvijemo lastno teorijo in da jo uporabimo za spremembe, ki bodo zboljšale družbo, v kateri živimo. Prvi korak na tej poti pa storimo, če se usmerimo v ozadje države, h kritiki celotne odtujene politike.«

¹ Alan Wolfe: »New Directions in the Marxist Theory of Politics«, *Politics and Society*, vol. 4, number 2/winter 1974.

BORIS ZIHERL: Temelji marksistične obče sociologije (Izbrana poglavja). Zaveščnik za šolstvo SRS, Ljubljana 1974, 143 str.

Delo je razdeljeno na štiri poglavja. V prvem obravnava pisec problematiko zgodovinskega materializma kot temelja marksistične sociologije. Drugo poglavje, ki ima naslov Ekonomska baza družbe, se ukvarja z razmerjem med državo in družbo, proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi in s problematiko družbene formacije. V tretjem poglavju obravnava pisec problematiko razreda, partije in osebnosti (pojem razreda, osnovni in prehodni razredi, politične stranke in njihova razredna narava, boj delavskega razreda za politično emancipacijo, vloga osebnosti v zgodovini). Delo, ki zajema pomemben del vsebine novega predmeta »Samoupravljanje s temelji marksizma«, se konča s poglavjem, ki je namenjeno obravnavi države in revolucije. V njem pisec govori o meščanski teoriji države, marksistični teoriji države in o teoriji revolucije.

ANTONIO GRAMSCI: Izbrana dela. Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, 716 str. Uredil: Anton Žun.

Knjiga obsega prvi reprezentativni izbor v slovenščini iz del Antonia Gramscija, največjega italijanskega marksista XX. stoletja. Po krajšem uvodu sledijo teksti, ki jih je urednik razdelil na dva dela. Prvi del ima naslov: »Problemi politike in politične znanosti«, drugi del pa: »Problemi filozofije in sociologije kulture«. »Problemi politike in politične znanosti« vsebujejo spise, v katerih govori veliki italijanski marksist o delavski demokraciji, diktaturi proletariata, proletarski stranki, tovarniških svetih, vlogi sindikatov in drugih vprašanih, kakor

jih je objavljala v glasilu »L'ordine nuovo«. Problematiko politične znanosti in države, ki ju Gramsci obravnava v svojih zapiskih o Machiavelliju in politiki, je urednik uvrstil v drugi razdelek prvega dela, medtem ko je tretji razdelek posvečen »amerikanizmu in fordizmu«. Drugi del je tudi razdeljen na tri razdelke. Prvi obsega spise, ki so posvečeni »filozofiji prakse« (marksizmu). V njih avtor obravnava tale vprašanja: a) probleme filozofije in zgodovinskega materializma; b) nekatere posebne probleme v zvezi s proučevanjem filozofije prakse; c) Gramscijevo kritiko Buharina; d) Gramscijevo kritiko Croceja. V drugem razdelku drugega dela so Gramscijeve »Misli o intelektualcih in o organizaciji kulture«, zadnji razdelek pa vsebuje Gramscijeve »Misli o književnosti in narodnem življenju«. Delo so prevedli: Anton Žun, Rada Jelinčič in Maks Veselko. Predgovor: Anton Žun.

NIKO TOŠ: Družbena enakost in razvoj. Vidiki socialne diferenciacije in zavest o njih. Založba Obzorja, Maribor 1974, 232 str.

Avtor je delo razdelil na uvod in pet delov. V uvodu utemeljuje aktualnost naslovnega problema, govori o splošnih problemih socialne diferenciacije in razčlenjuje temeljne pojme, ki jih uporablja. V drugem delu, v katerem razpravlja o ideji enakosti, se ukvarja z razvojem ideje enakosti in s problemom enakosti v jugoslovanski družboslovni misli. Tretji del posveča pisec ljudskim mnenjem o enakosti: konceptiji enakosti v praksi in vrednotenjem enakosti. V četrtem delu knjige, ki govori o (ne)enakosti in samoupravljanju, razpravlja pisec o enakosti, razrednosti in viziji asociacije ter o (ne)enakosti v sistemu samoupravljanja. Zadnji, peti del knjige

pa obravnava nekatere empirične vidike družbene (ne)enakosti: socialno diferenciacijo, izobraževanje in družbeno diferenciacijo, socialno varstvo in problem enakosti in regionalne vidike socialne diferenciacije.

Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji. ČZP Komunist, Ljubljana 1974, 183 str.

Delo vsebuje gradivo s 40. seje centralnega komiteja ZKS (marec 1974). Gradivo je razdeljeno na tri dele. Prvi del govori o raziskovalnem delu (vloga raziskovalnega dela v razvojnih procesih družbe; raziskovalno delo, proizvodna praksa, politika; idejnopolitična podlaga razvoja raziskovalnega dela; proces intelektualizacije dela; Zveza komunistov in raziskovalna dejavnost v samoupravni socialistični družbi (teze); prikaz nekaterih gibanj na področju raziskovalne dejavnosti v Sloveniji v obdobju 1970—1974. Drugi del knjige govori o visokem šolstvu (idejnopolitična vprašanja visokega šolstva v samoupravni socialistični družbi; prikazi in statistični podatki o razvoju visokega šolstva). Tretji del obsega referat G. Staniča na 40. seji ZKS.

WILLIAM E. CONNOLLY: Politične vede in ideologija. Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, 144 str.

»V pričujoči študiji trdim, da v sodobnih politoloških raziskavah ideološka dimenzija ohranja glavni pomen... Študija si prizadeva, da bi odkrila in se pomerila s problemom ideologije v politološkem raziskovanju.« Tako pravi ameriški politolog Connolly v uvodu te

knjige. Pisec je problematiko razdelil na tale poglavja: 1. problem ideologije; 2. ideološki kontekst analize moči; 3. sociologija znanja; 4. pojem perspektive; 5. odgovorni ideologiji nasproti. Poleg sklepa, v katerem obravnava pomen »odgovorne ideologije«, vsebuje delo tudi spremno besedo, ki jo je napisal Matjaž Maček, in bibliografijo o obravnavanem problemu. Prevod: Petja Šolar, Janez Žitnik, Maja Kraigher.

S. A. TOKAREV: Vera v zgodovini narodov sveta. Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, 419 str.

Delo je sovjetski avtor razdelil na tri temeljne razdelke. V prvem, ki ima naslov Plemenski kult, obravnava predzgodovinske in arheološke spomenike zgodovine vere; vero Avstralcev in Tasmancev, verovanje ljudstev Oceanije, vero primitivnih ljudstev južne, jugovzhodne in vzhodne Azije, vero ameriških ljudstev, verovanja afriških ljudstev, verstvo ljudstev severne Azije, kavkaških ljudstev, ljudstev iz Povolžja in obrobja Urala in verstvo starih Slovanov, starih Germanov in Keltov. V drugem razdelku, ki ga pisec imenuje Narodno-državne vere, obravnava v poglavju s podnaslovom verstva razredne družbe — religijo ljudstev srednje Amerike, vzhodne Azije, Indije, starih ljudstev prednje Azije, Egipta, starega Irana ter židovsko vero, vero starih Grkov in starih Rimljanov. V tretjem, zadnjem delu knjige, z naslovom Svetovna verstva (in podnaslovom Verstva razredne družbe) govori avtor o budizmu, krščanstvu in islamu. Spremno besedo h knjigi je napisal Marko Kerševan, prevedel pa jo je Ludvik Mrzel.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in fiziologijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BALIBAR Etienne: Elementi teorije prelaza jednog načina proizvodnje u drugi. Marksizam o sebi. Marksizam u svetu, Beograd, 1974, št. 4, str. 39—59.

GRAMSCI Antonio: Izbrana dela (Izbral in uredil: Anton Zun. Prev. Anton Zun, Rada Jelinčič, Maks Veselko.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1974. 715 str. — sign. I/2830.

JAMESGN Frederic: Marksizam i forma. Dijalektične teorije književnosti XX veka. (Marxism and Form. Prev. Dušan Puhalo.) Beograd, Nolit 1974. 414+(I) str. (Biblioteka Sazvežđa, 43). — sign. 10.690-43.

KRANJC Stane: Samoupravna in marksistična usmerjenost. Naši razgledi, Lj., 13. sept. 1974, št. 17.

II. FILOZOFIJA

GRLIĆ Danko: Estetika. Povijest filozofskih problema. (Zagreb), Naprijed (1974). 278+(II) str. — sign. II/13.465.

HORKHEIMER Max — Theodor Adorno: Dijalektika prosvjetiteljstva. Filozofijski fragmenti. Sa pogovorom Nadežde Čačinovič-Puhovski. (Dialektik der Aufklärung.) (Prijev. Nadežda Čačinovič-Puhovski.) Sarajevo, Veselin Masleša 1974. 304+(II) str. (Logos). — sign. 13.401.

NIETZSCHE Friedrich. Tako je dejal Zarathustra. Knjiga za vse in za nikogar. (Also sprach Zarathustra. Poslov. Janko Moder.) Ljubljana, Slovenska matica 1974. 344+(IV) str. s sl. (Filozofska knjižnica, 15) — sign. III/1421-15.

STRAJN Darko: Subjekt svobode v Fichtejevi filozofiji. Problemi, Lj., 1974, št. 136—137, str. 125—138.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK Vladimir: Individualni konflikti u slovenskoj industriji. Revija za sociologiju, Zagreb, 1974, št. 1, str. 55—75.

BUGARSKI Ranko: Neke novije publikacije iz sociolingvistike. Kultura, Bgd, 1974, št. 25, str. 180—196.

BUGARSKI Ranko: Jezik i društvo. Kultura, Bgd, 1974, št. 25, str. 8—32.

ERIĆ Ljubomir: Promena socijalne i kulturne sredine kao činilac u nastanku anksioznosti u studenata beogradskog univerziteta. Sociologija, Ieograd, 1973, št. 1, str. 103—115.

FIRST-DILIĆ Ruža: Struktura moći u porodici zaposlene žene. Sociologija, Bgd, 1973, št. 1, str. 79—102.

FISHMAN Joshua A.: Sociologija jezika. Kultura, Bgd, 1974, št. 25, str. 104—115.

FOUCAULT Michel & G. Deleuze: Intelektualci in oblast. Problemi, Lj., 1973, št. 128—132, str. 140—

FRANCASTEL Pierre: Studije iz sociologije umjetnosti. (Etudes de sociologie de l'art. Prev. Božidar Gagro.) Beograd, Nolit 1974. 238 str. (Biblioteka sazvežđa, 39.) — sign. 10.690-39.

JOGAN Maca: Sociologija kot poklic. Naši razgledi, Lj., št. 18, 19, 27. sept. in 11. okt. 1974.

KLINAR Peter: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi. Ljubljana, FSPN-Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij 1974. X+454 str. (ciklost.) — sign. IV/2456.

LEFEBVRE Henri: Urbana revolucija. (La Révolution urbaine. Prev. Mirjana Vukmirovič-Mihailovič.) Beograd, Nolit 1974. 211 str. (Biblioteka Sazvežđa, 44). — sign. 10.690-44.

LEROTIĆ Zvonko: Društvo i socijalna zajednica kao otvoreni sistem. Revija za sociologiju, Zagreb, 1974, št. 1, str. 3—11.

MAKAROVIĆ Jan: Sociološke značilnosti mladine, ki zaključuje splošno šolsko obveznost v osnovni šoli. Ljubljana, FSNP 1974. 195+(I) str. + pril. (—) Faktorji pridobivanja šolske izobrazbe pri slovenski mladini, knj. 1) — sign. IV/2461-1.

MILČINSKI Lev: Pismo o socialni patologiji med mladimi. Problemi, Lj., 1974, št. 138—139, str. 14—25.

OBRADOVIĆ Josip: Participacija — rezultati istraživanja i teoretski model. Revija za sociologiju, Zagreb, 1974, št. 1, str. 29—34.

RANKOVIĆ Miodrag: Sociološko značenje u Paretovoj teoriji društvene ravnoteže. Sociologija, Bgd, 1973, št. 1, str. 47—78.

ROTAR Braco: K vprašanju o sistemizacijah meščanske ideologije v družbenih vedah: antropologija in njen predmet. Problemi, Lj., 1974, št. 138—139, str. 42—55.

- : **SOCIOLOŠKI** vidiki uveljavljanja OZD. Ljubljana, FSPN-Slovensko sociološko društvo 1974. 105 str. — sign. II/13.420.
- TOMSIČ** Vida: Prebivalstvo in družina. Naši razgledi, Lj., 27. sept. 1974, št. 18.
- TOŠ** Niko: Družbena enakost in razvoj. Vidiki socialne diferenciacije in zavest o njih. Maribor, Obzorja 1974. 231+(I) str. (Sociološka in politološka knjižnica, 3). — sign. 13.281-3.
- VIDICH** Arthur J.: Antropologija u modernom svijetu. Revija za sociologiju, Zagreb, 1974, št. 1, str. 13—28.
- VRATUŠA** Anton: Vsak pri sebi in vsi za planet. Naši razgledi, Lj., 27. sept. 1974.
- VRCAN** Srđan: U potrazi za dinamičkom perspektivom u sociološkom istraživanju religijskih promena. Sociologija, Beograd, 1973, št. 1, str. 5—24.
- WATS** Alan W.: Družba in zdrav razum. Problemi, Lj., 1974, št. 136—137, str. 23—35.

IV. PSIHOLOGIJA

- PETZ** Boris: Psihologija u ekonomsko propagandi. Zagreb, Društvo ekonomskih propagandista SR Hrvatske (1974). 132 str. — sign. III/3002.
- : **POSVETOVANJE** psihologov Slovenije o psihodiagnostičnih sredstvih. November 1973. (Ljubljana), Društvo psihologov Slovenije 1974. 109 str. — sign. II/13.457.
- POZARNIK** Hubert: Nehumanost sodobnih mest. Delo, Lj., 28. sept. 1974.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- BRATEC** Milan: Usmerjeno izobraževanje: kdaj? Problemi, Lj., 1974, št. 138—139, str. 97—100.
- BRATKO** Ivan: Idejna, družbena in politična vsebina. Naši razgledi, Lj., 11. okt. 1974, št. 19.
- HORVAT** Ludvik in sodel.: Proučevanje uspešnosti pomurskih študentov pri višje in visokošolskem študiju. (:Problemi študija in možnost zadovoljevanja kadrovskih potreb v pomurskih občinah:) Raziskava, Ljubljana, Strokovni team za izdelavo raziskave pri pomurskih študentih) 1973. (II)+249 str. — sign. II/13.444.
- KRAIGHER** Sergej: Univerza v zelo konkretni družbi. Naši razgledi, Lj., 25. okt. 1974, št. 20.
- KREFT** Ivan: Kultura in manj razvita območja. Naši razgledi, Lj., 13. sept. 1974, št. 17.
- KROFLIČ** Marjan — Katja Ocepek: Znanstveno raziskovalna dejavnost v SRS. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi 1971. (120) f. 1. p.+31 graf. — sign. IV/2451.

- KUHN** Thomas S.: Struktura naučnih revolucija. (The Structure of Scientific Revolutions. Prev. Staniša Novaković.) Beograd, Nolit 1974. 297+(I) str. (Biblioteka Sa-zvežda, 40). — sign. 10.690-40.
- KUVACIĆ** Ivan: »Sub-kultura« ali »kontra-kultura« mladih. Problemi, Lj., 1974, 136—137, str. 105—112.
- LAH** Avguštin: Gre za narodov obstoj. Naši razgledi, Lj., 8. nov. 1974, št. 21.
- RUPEL** Dimitrij: Dilema: proračun ali »lokalne sistem. Delo, Lj., 21. sept. 1974.
- STERLE** Jadran: Industrijska kultura mladih. Problemi, Lj., 1974, št. 138—139, str. 68—75.
- ZORMAN** Leon: Sestava testov znanja in njihova uporaba v šoli. Ljubljana, Zvod, za šolstvo SR Slovenije 1974. 83 str. — sign. II/13.458.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ALBREHT** Roman: Preveč kritike, premalo ustvarjalnosti. Delo, Lj., 5. okt. 1974.
- CARATAN** Branko: Mlada generacija in njen politični angažma pri graditvi samoupravne socialistične družbe. Problemi, Lj., 1974, št. 138—139, str. 101—111.
- HAFNER** Vinko: Tovariš in ne gospod. Delo, Lj., 28. sept. 1974.
- HERMAN** Marko: Temelji delegatskega in skupščinskega sistema. (Ljubljana, Republiška konferenca SZDL — Republiški svet ZSS — Zveza delavskih univerz Slovenije 1974. (Delegat v samoupravni družbi. Priročnik, 2). — sign. 13.374-2.
- KARDELJ** Edvard: SIS (Samoupravne interesne skupnosti) so oblika podružbljanja nekaterih državnih funkcij. Delo, Lj., 5. okt. 1974.
- PERIĆ** Ivan: Razvoj koncepcije o Jugoslaviji i suvremenom svijetu in njenom unutarnjem preobražaju. — Analiza sadržaja novogodišnjih poruka predsjednika Tita i prvomajskih proglaš CK SKJ od 1946. do 1965. (Zagreb, Narodno sveučilište grada Zagreba-Centar za aktualni politički studij 1973.) 411+(I) str. (Aktualne političke teme), (14). — sign. 12.523-14.
- STROBL** Majda: Samoupravne interesne skupnosti kot del skupščinskega sistema. Občan, Lj., 1974, št. 22, str. 8—10.
- SOLN** Zoran: Mladi v krajevni skupnosti. Lj., 1974, št. 138—139, 94—96 str.
- TEDESKO** Janko: Novi rod si išče pot. Naši razgledi, Lj., 25. okt. 1974, št. 20.
- : **ZVEZA KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE**. — Statut Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana, (Komunist) 1974. 126+(II) str. — sign. I/2828.

4. Delavska in progresivna gibanja:

PAJETTA Gian-Carlo: Skupna akcija evropskih komunističnih partij. Naši razgledi, Lj., 8. nov. 1974, št. 21.

5. Mednarodni odnosi:

ZWITTER Franci: Koncentriran pritisk na Slovence na Koroškem. Naši razgledi, Lj., 25. okt. 1974, št. 20.

—: 2E dve desetletji Avstrija ne izpolnjuje nekaterih osnovnih obveznosti, ki zadevajo pravice manjšin. Oster protest vlade SFRJ ... Delo, Lj., 31. okt. 1974.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: MULTINACIONALNE kompanije. (Izbor i redak. članka: Milan Vojnović.) Beograd, (Izdaje Redakcija ekonomskih informacija TANJUG-a 1974.) (Aktuelne teme, 2 — sign. II/13.451-2.

PALLOIX Christian: Razredni boj v svetovnem merilu. ... Multinacionalne družbe. Naši razgledi, Lj., 11. okt. 1974, št. 19.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: DELAVSKO gibanje v Sloveniji 1918—1941. (Ljubljana), (Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS 1974.) 121+(II) str. — sign. 13.398.

PLEHANOV G. V.: Istorija ruske društvene misli. Sa pogovorom Andrije Krešiča. (Istorija ruskoj občestvennoj mysli. Prev. Danica Jakšić.) Sarajevo, Veselin Masleša 1974. 361+(V) str. +642+(II) str. 2 knj. (Logos) — sign. 13.402-1, 2.

TOMŠIČ Janez: Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki. Ljubljana, Odbor slovenskih partizanskih pomorščakov & Partizanska knjiga 1974. 868 str. (Knjižnica NOV in POS, 42). — sign. 11.819-42.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BARBUSSE Henri: Lenjin. Povodom petdesetgodišnjice smrti. Prev. i predgov. Dušan Nedeljković. (Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata 1974.) XII+8 str. (Edicija marksizma, 4. 1. 7.) — sign. 13.410.

—: BIBLIOGRAFIJA člankov o delavskem gibanju na Slovenskem v slovenskih časnikih in časopisih od 1. jan. 1917 do 26. marca 1941. 1. zv.: 1917. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1974. 98+(II) str. — sign. P II/13.419.

FIRST-DILIĆ Ruža: Bibliografija. Strana izdanja 1972—1973. (Sociologija grada i sela, — Sociologija omladine. — Sociologija porodice. — Sociologija medicine. — Sociologija žene.) Revija za sociologiju, Zagreb, 1974, št. 1, str. 111—113.

HEHRING Franz: Karl Marx. Zgodovina njegovega življenja. (Prev. Jože Kolar.) Ljubljana, Državna založba Slovenije 1974. 689 str. + pril. (Biografije, 29). — sign. 10.449-29.

TUBIČ Risto: Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova. Sarajevo, Veselin Masleša 1974. 648 str. — sign. P 13.403.

UDE Lojze: Pb 100-letnici Maistrovega rojstva. Naši razgledi, Lj., 27. sept. 1974., št. 18.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

HIRSCH Wolfgang: Philosophie und Sozialwissenschaften. Stuttgart, F. Enke 1974. XIII+199 str. (Bonner Beiträge zur Soziologie, 15). — sign. III/2754-15.

LASZLO Ervin: The Systems View of the World. The natural philosophy of the new developments in the sciences. New York, Braziller (1972). VIII+(III)+131 str. — sign. 13.404.

III. SOCIOLOGIJA

BLOOD Robert O.: The Family. New York, The Free Press; London, Collier-Macmillan (1972). VIII+(I)+694 str. — sign. III/3001.

—: DEVIANCY and the Family. Ed. by Clifton D. Bryant, J. Gipson Wells. Philadelphia, Davis Co. (1973). IX+472 str. — sign. II/13.425.

FABREGA Horacio, Jr.: Disease and Social Behavior: An interdisciplinary Perspective. (Cambridge/Mass. & London, The MIT Press 1974.) XVII+341 str. — sign. II/13.435.

—: Die LEHRE von der Gesellschaft. Ein Lehrbuch der Soziologie. Gottfried Eisermann (:Hrsg.): Unter Mitarbeit von Jean Duvignaud, (itd.) (Limitierte Studienausgabe der 2., völlig veränd. Aufl.) Stuttgart, Enke 1973. X+(I) 542 str. — sign. II/13.448.

NEURATH Otto: Empiricism and Sociology. Ed. by Marie Neurath and Robert S. Cohen. With a selection of biographical and autobiographical sketches. (Transl. from the German by Paul Foulkes and Marie Neurath.) Dordrecht & Boston, D. Reidel (1973). XV+473 str. + 1 sl. (Vienna Circle Collection, 1). — sign. II/13.445-1.

RÜEG Walter: Soziologie. (Frankfurt/M.), Fischer (1973). 315+(I) str. (Fischer Bücherei. Funk-Kolleg. 6(6105). — signn. I/1404-6105/6.

SALAMAN Graeme: Community and Occupation. An exploration of work/leisure relationship. (London), Cambridge Univ. Press 1974. VII+136 str. (Cambridge Papers in Sociology, 4). — sign. II/13.449-4.

IV. PSIHOLOGIJA

—: The CONTROL Aggression. Implications from basic research. Ed. by John F. Knutson. (Chicago), Aldine (1973). (IX)+310 str. (Current Concerns in Clinical Psychology, 6). — sign. II/13.464-6.

HERRIOT Peter: Einführung in die Psychologie der Sprache. (Aus dem Engl. von Irmela Arnsperger u. Wolfgang Nötzeld. An Introduction to the Psychology of Language.) München, List (1974). 265 str. (List-Bücher, 1426). — sign. I/640-1426.

MADSEN K. B.: Modern Theories of Motivation. A comparative metascientific study. (Copenhagen), Munksgaard (cop. 1974). 472 str. — sign. II/13.447.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AFANAS'EV V. G.: Naučnoe upravlenie obščestvom. (:Opyt sistemnogo issledovanija:) Izd. 2e, dop. Moskva, Politizdat 1973. 391 + (I) str. (cir.) — sign. 13.390.

BEER Stafford: Decision and Control. The meaning of operational research and management cybernetics. (4. print.) London (itd.), Wiley & Sonns (1971). XI+556 str. — sign. II/13.426.

BROCKHOFF Klaus: Forschungsprojekte und Forschungsprogramme. Ihre Bewertung und Auswahl. 2., erw. und geänd. Aufl. von Forschungsplanung im Unternehmen. Wiesbaden, Th. Gabler (1973). 456 str. — sign. III/2997.

—: ČELOVEK — nauka — tehnika. (Opyt marksistskogo analiza naučno-tehničkeškoj revolucii:). Moskva, Politizdat 1973. 366 + (III) str. (cir.) — sign. 13.361.

ENGELHARDT Michael von & Rainer W. Hoffmann: Wissenschaftlich-technische Intelligenz im Forschungsbetrieb. Eine empirische Untersuchung zu Arbeit, Beruf und Bewusstsein. (Frankfurt/M.), Europäische Vlganstalt (1974). X+588 str. — sign. 13.372.

—: HERMENEUTIK und Ideologiekritik. Theorie-Diskussion. Mit Beiträgen von Karl-Otto Apel, Claus von Bormann, Rüdiger Bubner, ... (Frankfurt/M.), Suhrkamp (1973). 317+(III) str. — sign. I/2829.

HOLT Michael & D. T. E. Marjoran: Mathematics in a Changing World. (London), Heineman Educational Books (cop. 1973). VII+293 str. — sign. II/13.374.

JUNG Carl Gustav: Zivilisation im Übergang. Olten und Freiburg im Breisgau, Walter-Vlg (1974). 670 str. (Jung, C. G.: Gesammelte Werke, 10). — sign. II/5300-10.

KLAUS Georg: Kybernetik- eine neue Universalphilosophie der Gesellschaft. Berlin, Akademie Vlg 1973. 98+(VI) str. (Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie, 27). — sign. 13.396-27.

KLAUS Georg: Kybernetik und Gesellschaft. 3., bearb. u. erw. Aufl. Berlin, Deutscher Vlg der Wissenschaft 1973. 414 str. — sign. II/13.442.

LANNOY Richard: The Speaking Tree. A study of Indian Culture and Society. London, Oxford Univ. Press (1974). XXVI+(I)+466 str. +56 sl. (A Galaxy Book, 408). — sign. 8094-408.

—: ORGANIZACIJA sovjetskoj nauki v 1926—1932 gg. Sbornik dokumentov. Leningrad, Nauka 1974. 407+(I) str. (cir.) — sign. III/2971.

PIAGET Jean: Main Trends in Inter-disciplinary Research. London, G. Allen & Unwin (1973). 173 str. (Main Trends in the Social Sciences, 5.) — sign. II/13.174-5.

PIAGET Jean: Theorien und Methoden der modernen Erziehung. (Frankfurt/M.), Fischer (1974). 277+(I) str. (Fischer Bücherei. Bücher des Wissens, 6263). — sign. 1/1404-6263.

SCHUTZ Alfred & Thomas Luckmann: The Structures of the Life-World. Transl. by Richard M. Zaner and H. Tristram Engelhardt, Jr. London, Heinemann 1974. XXX+335 str. — sign. II/13.461.

—: La SCIENCE et la diversité des cultures. Zaris, PUF & Unesco 1974. 321+(II) str. — sign. II/13.428.

—: SOCIAL Processes of Scientific Development. Ed. by Richard Whitley. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1974). IX+286 str. — sign. II/13.427.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

—: CHANGE in Communist Systems. Ed. by Chalmers Johnson. Stanford, Stanford Univ. Press (1970). XV+368 str. (Stanford, S. P. 129.) — sign. II/13372-129.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALCHIAN Armen A. & William R. Allen: University Economics. Elements of inquiry. 3. ed. Belmont, Wadsworth Publ. Co. (1972). XXVI+857 str. — sign. III/2972.

- ALLEN Andrew Martin: Guide for Investment in Developing Countries. London, Knight & Co. 1973. VII+123 str. — sign. II/13.378.
- BLAUG Mark: Economic Theory in Retrospect, 2. ed. London, Heinemann Educational Books (1973). XXIV+710 str. — sign. II/13.382.
- BROCKHOFF Klaus: Unternehmungsforschung. Eine Einführung. Mit 19 Abb. Berlin & New York, Walter de Gruyter 1973. 121 13.395-2.
- CULYER A. J.: The Economics of Social Policy. (London), Martin Robertson (1973). XII+268 str. II/13.373.
- DRUCKER Peter F.: Managing for Results. Economic tasks and risk-taking decisions. London, Heinemann (1968). XI+225 str. — sign. II/13.350.
- FREEMAN A. M. & R. H. Haveman & A. V. Kneese: The Economics of Environmental Policy. London, Wiley & Sons (1973). XIII+184 str. — sign. II/13.346.
- PIEHL Ernst: Multinationale Konzerne und internationale Gewerkschaftsbewegung. Ein Beitrag zur Analyse und zur Strategie der Arbeiterbewegung im International organisierten Kapitalismus insbesondere in Westeuropa. (Frankfurt/M.), Europäische Verlagsanstalt (1974). 339+(IV) str. (Schriftenreihe der Otto Brenner Stiftung, 2). — sign. ss13.395-2.
- VIII. SREDSTVA MNOZICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE
- BOWER Robert T.: Television and the Public. New York (itd.), Holt, Rinehart & Winston (1973). XI+(I)+205 str. — sign. III/3004.
- LIN Nan: The Study of Human Communication. Indianapolis & New York, The Bobbs-Merrill Co. (1973). XIII+247 str. — sign. II/13.466.
- MELODY William: Children's Television. The economics of exploitation. New Haven & London 1973. XI+164 str. (Yale Fastback, 12). sign. — 13.393-12.
- REIMANN Horst: Kommunikations-Systeme. Umrisse einer Soziologie der Vermittlungs- und Mitteilungsprozesse. 2., rev. Aufl. Tübingen, Mohr 1974. X+235 str. (Heidelberger Sociologica, 7). — sign. II/9159-7.
- IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE
- BUDD Susan: Sociologists and Religion. London, Collier-Macmillan (1973). VIII+196. (Themes and issues in modern sociology.) — sign. II/13.433.
- : RELIGION im Umbruch. Soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft. Hrsg. von J. Wössner. Stuttgart, F. Enke 1972. (VII)+419 str. — sign. III/2998.

UDC 327.55:335

RUS, dr. Vojan: Non-alignment and the Socialist Transformation of Society
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, no. 11—12, p. 1054—1073

This article tries to establish the basic socio-economic content of the politics of non-alignment, its specific constants, defining it as a part of the world social progress, as one of the most important international forms of the socialist transformation of the world (this form is particularly characterized by the socialist way of solving important previous, historic tasks) and a new essentially higher integration of the world as the capitalistic one had been. Non-alignment is a particularly important form of the way out from the permanent world crisis, which sharpened by capitalism, generating the gulf between the developed and underdeveloped countries, — which according to its economic logics is constantly recurring, as a more and more uneconomical world economic system. The politics of non-alignment has elaborated and affirmed so far the best model of quiet revolution of international economic and political relations, which suits best to the realities of the humanity at the end of the 20th century, and to the real interests of all nations of the world.

UDC 325.252

STER, Jože: The »Brain-Drain« from Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, no. 11—12, p. 1074—1090

The migration-rate of highly qualified workers has considerably increased in the last decades, and represents therefore an important problem. This fact has led to intensive research in this phenomenon in several countries. Although the emigration-rate of Slovenes is traditionally high, no reliable migration statistics are available and no useful research in this field were undertaken. Because of this and some other reasons, this first research on migration of Slovenes with high-school education could not provide enough reliable and ultimate answers to the problems concerning this migration. In this research the quantitative aspects (number of emigrants, annuus migrations, number of emigrants from particular fields and branches e.t.c.) as well as qualitative aspects (reasons of migrations, possibility and conditions of their return, their results attained abroad) of migration were taken into consideration. The main results of this research are presented in this article.

UDK 327.55:335

RUS, dr. Vojan: Neuvrščenost in socialistična preobrazba človeštva
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 11—12, str. 1054—1073

Članek poskuša ugotoviti temelje družbeno-ekonomske vsebine politike neuvrščenosti, njene specifične konstante, ki jo določajo kot del svetovnega družbenega napredka, kot eno izmed glavnih mednarodnih oblik socialistične preobrazbe (ta oblika je značilna zlasti po tem, da na socialistični način rešuje pomembne prejšnje zgodovinske naloge) in nove, bistveno višje integracije sveta kot je bila kapitalistična. Neuvrščenost je zlasti pomembna oblika izhoda iz trajne svetovne krize, ki jo je kapitalizem zaostрил predvsem kot prepad med razvitimi in nerazvitimi deželami — ta se po njegovi ekonomski logiki neprestano obnavlja — in kot vse bolj neracionalen svetovno ekonomski sistem. Politika neuvrščenosti je še najbolj izdelala in afirmirala model revolucije dosedanjih mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov, ki najbolj ustreza realnostim človeštva ob koncu 20. stoletja in realnim interesom vseh narodov sveta.

UDK 325.252

STER, Jože: Odrekanje slovenske pameti
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 11—12, str. 1074—1090

Migracija najvišje kvalificiranih delavcev je v zadnjih desetletjih zelo velika pa zato tudi zelo pomembna. Zato so se številne države lotile temeljnih raziskav tega pojava. Tudi emigracija Slovencev je tradicionalno velika, vendar nima niti urejene selitvene statistike, kaj šele da bi imeli kakšne uporabne raziskave tega pojava. Zaradi tega in še drugih razlogov tudi ta prva raziskava o migraciji Slovencev z visokošolsko izobrazbo ni mogla dati dovolj zanesljivih in dokončnih odgovorov na številne probleme te migracije. Raziskava se je lotila tako kvantitativnih vidikov migracije (število emigrantov, letne odselitve, število emigrantov s posameznih strok, področij ipd.) kakor tudi kvalitativnih (npr. vzrokov izseljevanja, možnosti in pogojev vračanja, dosežkov v tujini). Tu, v članku, so povzeti osnovni rezultati te raziskave.

**SPOŠTOVANI NAROČNIKI, BRALCI
IN SODELAVCI!**

Ko boste dobili v roke zadnji zvezek enajstega letnika revije, se bo staro leto že iztekalo. V novem letu vam želimo obilo delovnih uspehov in osebnega zadovoljstva; hkrati upamo, da boste ostali tudi v bodoče naši zvesti bralci, svetovalci in da boste tudi sodelovali v reviji s svojimi prispevki.

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«